

**Министерство образования и науки Украины
Славянский государственный педагогический университет**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ
ПРОБЛЕМЫ РУССКОЙ
ФИЛОЛОГИИ**

**Научно-методический сборник
(Выпуск XIX)**

Утверждено
на заседании ученого совета СГПУ.
Протокол № 5 от 15.04.2010 г.

Славянск – 2010

Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник. – Вып. XIX / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2010. – 327 с.

ISBN 5-7763-4464-6

Рассматриваются актуальные вопросы русского, украинского и общего языкознания и литературоведения, методики преподавания языка и литературы в педагогическом вузе и общеобразовательной школе.

Сборник предназначен для научных работников, преподавателей педагогических вузов, учителей, аспирантов, студентов.

Выпуск подготовлен по материалам научных исследований преподавателей и аспирантов Славянского государственного педагогического университета и других вузов Украины, учителей общеобразовательных заведений.

Редакционная коллегия:

В. А. Глущенко – доктор филологических наук, профессор – отв. ред. (Славянский государственный педагогический университет);

Г. Ф. Гаврилова – доктор филологических наук, профессор (Педагогический институт Южного федерального университета, г. Ростов-на-Дону);

И. Н. Казаков – кандидат филологических наук, доцент (Славянский государственный педагогический университет);

В. М. Калинин – доктор филологических наук, профессор (Донецкий национальный медицинский университет им. М. Горького);

Н. П. Матвеева – доктор филологических наук, профессор (Черноморский государственный гуманитарный университет им. Петра Могилы);

Н. М. Маторина – кандидат филологических наук, доцент (Славянский государственный педагогический университет);

А. А. Нестеренко – доктор филологических наук, профессор (Витебский государственный университет им. П. М. Машерова);

Е. С. Отин – доктор филологических наук, профессор (Донецкий национальный университет).

Тищенко К. А.
(м. Слов'янськ)

А. Ю. КРИМСЬКИЙ ПРО РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗАДНЬОЯЗИКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ

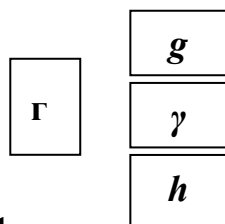
Дослідження розвитку українського консонантизму в працях А. Ю. Кримського є актуальним для сучасної компаративістики. Водночас наукова література не містить спеціальних монографічних праць, присвячених даній проблемі. Оглядом погляди А. Ю. Кримського на розвиток українського консонантизму розглянуті в дослідженнях таких істориків мови, як М. А. Жовтобрюх, В. А. Глущенко та ін.

Метою статті є розкриття поглядів ученого на розвиток задньоязикових приголосних звуків в українській мові.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути погляди А. Ю. Кримського на історію розвитку задньоязикових приголосних звуків у широкому контексті мовознавства 70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст.; 2) показати, які твердження мовознавця зберегли свою значимість для сучасного мовознавства.

У працях А. Ю. Кримського розвиток консонантизму представлений здебільшого змінами в системі приголосних звуків у період з ХІ ст. до ХІV ст.

А. Ю. Кримським детально вивчена історія задньоязикових приголосних (*g*, *k*, *x*). Зокрема, заслуговують на увагу зіставлення вченим сучасного і давнього звука *g*. За спостереженнями дослідника, «букві *г* відповідають тепер у слов'ян три звуки» (див. мал. 1).

Мал. 1

У сучасних українських говорах відомі лише приголосні *h* і *γ*, які «близькі між собою, проте не тотожні» [5, с. 118]. Водночас питання про те, коли саме виник у мові східних слов'ян фарингальний *h*, і досі розв'язується по-різному [4, с. 16].

Деякі сучасники А.Ю. Кримського відносили появу *h* ще до спільнослов'янського періоду [10, с. 435; 11, с. 35–36]. Відомо, що з цим положенням не погоджувався О. М. Селіщев [6, с. 190]. До «доісторичної доби» відсував виникнення українського *h* Є. К. Тимченко [7, с. 59].

На думку А. Ю. Кримського, у давньоруських діалектах на території поширення сучасної української мови в XI ст. «звука **g** не було», а вимова фрикативного **γ** чи **h** безсумнівна [5, с. 119].

Відомо, що, за О. І. Соболевським, перехід **z** проривного у фрикативний приголосний в «галицько-волинському наріччі» відбувся в XIV ст. [7, с. 117; 8, с. 112]. О. О. Шахматов вважав, що перехід **g** > **γ** мав місце ще в діалектах спільнослов'янської мови [11, с. 288–296]. На думку М. М. Дурново, зміна **g** > **γ** відбулася пізніше, у південноруському та східноруському наріччях давньоруської мови [2, с. 175]. Водночас гіпотеза О. О. Шахматова про спільнослов'янське походження **γ** залишається актуальною й у наш час [1, с. 139].

А. Ю. Кримський простежив усі можливі зміни, пов'язані з приголосним **z** [5, с. 119], що відображає така таблиця:

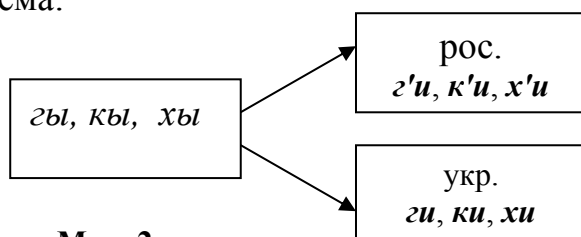
Таблиця 1

Заміни z в інтерпретації А. Ю. Кримського	
Зміни z в «малоруській» мові	Приклади
1) z > \emptyset	<i>господаря</i> > <i>осподаря</i>
2) z > j	<i>горіх</i> > <i>йоріх</i>
3) z > x	<i>укрузь</i> > <i>укрухъ</i>

За А. Ю. Кримським, випадіння звука **z** можливе також і перед приголосними **p**, **n**, **d**: *сърѣшу*, *изниеть* (Ізборник Святослава 1076 р.); *тъда* (Ізборник Святослава 1073 р.) [5, с. 120].

Учений розглядає випадки чергування задньоязикових і передньоязикових приголосних фонем, зокрема переходи **d** > **z** і **t** > **k**, що відбувалися, здебільшого, у позиції перед сонорними **p**, **l**, **n**. Наприклад: *для цього* > *гля цього*; *дятлик* > *дяклик* (яклик); *тягнути* > *кягнути*; *тісно* > *кісно* [там же, с. 121–122]. Однак це явище можливе й перед губними приголосними, наприклад, *Георгий* (Гюргий) > *Дюрдий* [там же].

Без сумніву, одним з найважливіших явищ в історії задньоязикових приголосних є делябіалізація *gy*, *ky*, *xy* > *g'i*, *k'i*, *x'i*. Ґрунтуючись на матеріалі давніх писемних пам'яток, А. Ю. Кримський протиставляв цей перехід у російській й українській мовах [5, с. 123], на що вказує така схема:

Мал. 2

Водночас учений не заперечує той факт, що українській мові у ряді випадків властиві $z'i$, $k'i$, $x'i$: у запозичених словах (*Лукина, Архимнды*); у словах, де $z'i < z\hat{o}$ (*луги*), $k'i < k\hat{o}$ (*кіт, кішка, на тонкій кістці*), $x'i < x\hat{o}$ (*глухий Хіври*); у формах вищого ступеня порівняння прикметників, де $z'i < z\check{z}$, $k'i < \check{z}$, $x'i < x\check{z}$ (*тугіший*) [5, с. 123–124].

Проведений А. Ю. Кримським аналіз давніх писемних пам'яток показує, що в XI ст. «потомки малорусів чітко додержувалися твердої вимови *zy, ky, xy*» [там же, с. 126]. Проте згодом, а саме з XII ст., «у західно-малоруських пам'ятках сполучення *zy, ky, xy* стали наближатися до м'яких $z'i, k'i, x'i$ » [там же]. Так, галицьке Крилоське Четвероевангеліє 1144 р. містить приклад *итіцямъ небеськімъ* [там же]. Дослідник зауважує, що ця локальна західноукраїнська риса не є літературною нормою [там же, с. 27].

Серед сучасників А. Ю. Кримського розглянутим явищем консонантизму детально займався О. О. Шахматов. Так, учений установив відносну хронологію втрати задньоязиковими приголосними лабіалізованого характеру і переходу *zy, ky, xy > z'i, k'i, x'i* на східнослов'янському терені. Мовознавець пояснював цей перехід делабіалізацією задньоязикових, яка йому безпосередньо передувала. Оскільки зазначений перехід відбувався відносно пізно і його можна добре хронологізувати за пам'ятками, є можливість установити й абсолютну хронологію делабіалізації задньоязикових: у XII ст. в південноруських та значно пізніше в східноруських і північноруських говорах, «у багатьох з них – не раніше XIV ст.» [11, с. 311].

У науковій літературі знаходимо поняття «четверта палаталізація» задньоязикових приголосних (інакше кажучи – перехід *zy, ky, xy > z'i, k'i, x'i*) [10, с. 3]. На думку Майкла Флаєра, її ефект в українській мові залишається суперечним, про що свідчать різні точки зору на цю проблему [там же]. Зокрема, припущення про те, що це явище не є давнім і не пов'язане із занепадом редукованих, а виникло під впливом сусідніх східнослов'янських говорів [10, с. 21–23].

М. Флаєр не поділяє таких поглядів, оскільки вважає, що «українські говори раніше за всі інші східнослов'янські говори зазнали занепаду редукованих і були ініціатором четвертої палаталізації на сході», однак пізніші зміни «затемнили їхню історичну роль у цій типово північнослов'янській інновації» [10, с. 10].

Окремі недоліки тверджень мовознавця в межах поставленої проблеми суттєво не впливають на вагомість загальних висновків А. Ю. Кримського, що є цінними для сучасної компаративістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / Глущенко В. А. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / відп. ред. О. Б. Ткаченко.– Донецьк, 1998. – 222 с.
2. Дурново Н. Н. Очерк истории русского языка / Дурново Н. Н. – М. ; Л. : Госиздат, 1924. – 376 с.
3. Житецкий П. И. Очерк звуковой истории малорусского наречия / П. И. Житецкий.– К., 1876. – IV, 376 с.
4. Жовтобрюх М. А. Історія української мови: Фонетика / Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с.
5. Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья : в 2 т. / А. Е. Крымский. – М., 1907. – Т. 1. Вып. 1. – 272 с.; 1908. – Т. 2. Вып. 2 и 6. – 545 с.
6. Селищев А. М. Старославянский язык / Селищев А. М. – М., 1951. – Ч. 1. – С. 91.
7. Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка / Соболевский А. И. – 4-е изд. – М., 1907. – 309 с.
8. Соболевский А. И. Очерки из истории русского языка / Соболевский А. И. – К., 1884. – Ч. 1. – 156, 90 с.
9. Флаер М. Четверта палаталізація задньоязикових приголосних в українській мові: північноукраїнські говори / М. Флаер // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 3–10.
10. Фортунатов Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе / Фортунатов Ф. Ф. // Фортунатов Ф. Ф. Избр. труды : в 2 т. – М. : Учпедгиз, 1957. – Т. 2. – С. 427–462.
11. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка / Шахматов А. А. – М. : Индрик, 2002. – XXVIII, II, L, 369 с.

В статье рассмотрен вопрос об изучении А. Е. Крымским истории украинских заднеязычных согласных звуков.

Орел А. С.

(м. Слов'янськ)

ПРОЦЕС МОНОФТОНГІЗАЦІЇ ДИФТОНГІВ ТА ДИФТОНГІЧНИХ СПОЛУЧЕНЬ У КОНЦЕПЦІЇ Ю. Я. БУРМИСТРОВИЧА

Низка протиріч, яку праслов'янська мова наслідувала з протослов'янського періоду, стала поштовхом для подальших фонологічних змін. Досліджуючи ці зміни в історії праслов'янської фонологічної системи, мовознавці намагалися встановити основні тенденції та закони її розвитку. Їхні пошуки було розпочато ще в

історичній фонетиці ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. (теза О. О. Шахматова про взаємодію сусідніх приголосних та голосних у межах складу) й продовжено вже на фонологічному рівні (Н. ван Вейк, Р. Нахтігал, Р. О. Якобсон тощо). Уточнення та синтез досягнень попередників спричинилися до появи нових концепцій В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича та ін.

Одним з провідних процесів у праслов'янській фонологічній системі традиційно вважають явище монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень. Дослідженням цього питання займалися В. В. Колесов, В. М. Чекман, В. К. Журавльов та ін. Новим словом у фонології праслов'янської мови стала концепція Ю. Я. Бурмистровича, в якій чітко й послідовно розглянуто та пояснено переважну більшість фонологічних процесів у праслов'янській мові, зокрема й питання монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень [7, с. 14–15; 3, с. 92–112]. Проте дослідження робіт Ю. Я. Бурмистровича у вітчизняному мовознавстві не проводилися, за винятком рецензій В. А. Глуценка, А. С. Орел [10; 11; 12] тощо, чим і зумовлюється актуальність обраної теми.

Метою статті є лінгвіоісторіографічне дослідження фонематичної концепції Ю. Я. Бурмистровича, конкретніше, тієї частини, яка присвячена явищу монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) виділення провідних концепцій у дослідженні праслов'янської фонологічної системи та встановлення зв'язку між ними; 2) аналіз основних тверджень Ю. Я. Бурмистровича, застосованих для пояснення явища монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень; 3) дослідження результатів процесу монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень для подальшого розвитку діалектних фонологічних систем праслов'янської мови.

У статті застосовується актуалістичний метод.

Дослідження Ю. Я. Бурмистровича стали продовженням концепції В. К. Журавльова, згідно з якою розвиток праслов'янської фонологічної системи постав як поступова зміна етапів формування, генералізації та розпаду групофонем [7; 8; 9]. Отже, процес монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень розглядається Ю. Я. Бурмистровичем як завершення становлення групофонем у фонологічній системі праслов'янської мови. Стягнення дифтонгів (двозвукових одиниць) у монофтонги (одноразукові одиниці) на користь другого елемента дифтонга Ю. Я. Бурмистрович пов'язав із законом внутрішньоскладової висхідної звучності, згідно з яким найбільша звучність падає на останній елемент групофонем [3, с. 90–92]. Відзначимо, що В. М. Чекман прямо не пов'язав процес монофтонгізації, а як наслідок його, явища назалізації та метатези з дією закону відкритих складів [14, с. 152]. Ю. Я. Бурмистрович зазначив, що механізм монофтонгізації всіх двозвукових одиниць є однаковим, проте взаємодія другого елемента дифтонгу (складового) з нескладовим

елементом групофонеми та результат цієї взаємодії був неоднаковим. Тож, дослідник пропонує розглядати декілька видів монофтонгізації: монофтонгізацію дифтонгів (однорідних, неоднорідних); монофтонгізацію дифтонгічних сполучень, що закінчуються на нескладовий сонорний носовий; монофтонгізацію дифтонгічних сполучень, що закінчуються на нескладовий сонорний плавний [там же, с. 93].

Так, перший складовий елемент дифтонга, передаючи свою складовість наступному нескладовому елементу, випадає з групофонеми. У випадку монофтонгізації однорідних дифтонгів відбувається просте поєднання старої приголосної квазіфонеми з новим голосним монофтонгом із збереженням попередньої тональності всієї групофонеми. Так, монофтонгізація $\bar{ei} > (i_2)$ не вплинула на тональність попереднього приголосного.

Випадіння першого елемента дифтонга з перетворенням другого нескладового в складовий супроводжувалося зміною тональності у випадку з неоднорідними дифтонгами, що спричинялося до зміни тональності групофонеми в цілому та виникнення різних рефлексів приголосних перед новими монофтонгами. Так, дифтонг \bar{ei} , перший (дієзний) і другий (бемольний) елементи якого мали різну тональність, перетворившись на монофтонг, змінив і власну тональність, і тональність групофонеми. Попередній приголосний і перший елемент дифтонга (e) узгоджувалися за дієзною тональністю, виникнення бемольного голосного спричинило збіг різнонаправлених тональностей, які утворюють нейтральність (палатальність): дієзна групофонема перетворилася на нейтральну [7, с. 14–15]. Дифтонг \bar{iu} перетворившись на монофтонг, також змінив тональність попереднього приголосного в групофонемі (під впливом другого бемольного елемента дифтонга (u) групофонема в цілому також стала бемольною). Тут треба відзначити цінне зауваження Ю. Я. Бурмистровича щодо розрізнення ознак бемольності та недієзності. Тож, на відміну від початку протослов'янського періоду, коли зазначене протиставлення відіграло важливу роль [4, с. 5, 12], у праслов'янській фонологічній системі під час монофтонгізації дифтонгів протиставлення бемольність / недієзність було несуттєвим [3, с. 102–103].

Механізм монофтонгізації дифтонгічних сполучень, які закінчувалися на нескладовий сонорний носовий, в цілому подібний до механізму монофтонгізації дифтонгів, що закінчувалися на нескладовий голосний [3, с. 105]. І нові групофонеми, до складу яких увійшли вторинні сонорні носові складові монофтонги, зберегли свою тональність та опозиції, що існували до монофтонгізації зазначених дифтонгічних сполучень [там же, с. 106]. Проте виникнення групофонем, складовим елементом яких замість голосного став сонорний носовий, суперечило основним вимогам до структури групофонем. Адже голосний виконував функцію єдиного джерела дієзності або недієзності всієї групофонеми

(виключенням були лише групофонеми з нейтральною тональністю). Після монофтонгізації дифтонгічних сполучень тональність приголосної квазіфонемі стає провідною для групофонем в цілому. Нове протиріччя в системі стало поштовхом до другої стадії монофтонгізації дифтонгічних сполучень із нескладовими сонорними носовими, в результаті якої утворилися нові носові голосні (*ę, ą*) [там же, с. 106–107].

Монофтонгізація дифтонгічних сполучень, що закінчуються на нескладовий сонорний плавний, також проходила в кілька стадій (як і монофтонгізація дифтонгічних сполучень з нескладовими сонорними носовими) [3, с. 111]. Проте результатом зазначеного процесу стало виникнення вторинних складових сонорних плавних, які залишилися у фонологічній системі праслов'янської мови як самостійні звуки на значно довший період, ніж складові сонорні носові [там же].

Загалом явище монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень виникло під впливом тенденції до генералізації групофонем у фонологічній системі праслов'янської мови. Проте в процесі монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень з'являються й перші протиріччя в системі групофонем, які можна розглядати як передумови розпаду цієї системи. Як зазначив Ю. Я. Бурмистрович, тенденція до генералізації групофонем перетворилась на свою протилежність – тенденцію до руйнування групофонем [3, с. 129]. Так, у групофонемі з дифтонгом *ai* приголосний був недієзним, виникнення ж у процесі монофтонгізації дієзного голосного, що опинився після недієзного приголосного, і викликало протиріччя в системі групофонем. Можливість функціонування різних диференціальних ознак, що характеризують не групофонему в цілому, а окремо її вокальний та консонантний елементи, на думку В. К. Журавльова та Ю. Я. Бурмистровича, є початком розпаду групофонем [13, с. 9–10; 3, с. 129]. На цьому етапі реалізується можливість сполучення приголосних та голосних різної тональності в діалектах праслов'янської мови, що спричинило руйнування сингармонізму та розпад групофонем [13, с. 8–19; 3, с. 129]. На думку В. К. Журавльова, після монофтонгізації дифтонгів лінійна система вокалізму праслов'янської мови значно розширилася й утратила свою фонологічну стійкість, що також спричинилося до низки змін [13, с. 10–11].

У межах проблеми монофтонгізації праслов'янських дифтонгів та дифтонгічних сполучень цікавим є дослідження Ю. Я. Бурмистровичем подальших рефлексів вторинних сонорних складових плавних в різних діалектах праслов'янської мови. Так, для східного діалекту дослідник констатує явище повноголосся, яке називає праслов'янським діалектним (не плутати з давньоруським діалектним повноголоссям) [3, с. 115]. Інші дослідники, В. М. Чекман, Ю. Шевельов, також пов'язували явища метатези плавних *r, l* у сполученнях *tart, tert, talt, telt* з процесом монофтонгізації [14, с. 148; 15, с. 123–125]. А. Мартіне, а слідом за ним і

В. М. Чекман вважали явище метатези плавних наслідком руйнування праслов'янських складових сонантів r^o , l^o [14, с. 149–151]. Хронологічно, на думку В. М. Чекмана, явище метатези плавних можна віднести до «епохи занепаду закону відкритих складів» та падіння ерів, що відкидає припущення про зв'язок метатези з процесом монофтонгізації [14, с. 148–151].

Ю. Я. Бурмистрович зробив низку важливих для дослідження фонологічної системи праслов'янської мови висновків. По-перше, обґрунтував необхідність урахування графематичних законів у дослідженні фонологічної системи [3, с. 101–102, 109], по-друге, вказав на зміну законів, які діяли у фонологічній системі зазначеного періоду (закон внутрішньогрупового сингармонізму перетворився на закон внутрішньоскладового сингармонізму), по-третє, відзначив появу на цьому етапі розвитку праслов'янської мови діалектів, які отримали подальший самостійний розвиток [там же, с. 112]. Крім того, Ю. Я. Бурмистрович зазначив, що в праслов'янській мові після монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень з'явилася низка нових чергувань; нові диференціальні ознаки: лабіалізованість, носієм якої стала фонема **и** та назальність фонем **е**, **а**, а також було реалізовано можливість функціонування самостійних фонем поряд із групофонемами [там же, с. 97, 105, 109].

У процесі монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень у фонологічній системі праслов'янської мови створюються такі умови, за яких стає можливою наявність різних диференціальних ознак, що окремо характеризують голосний та приголосний, а не групофону в цілому. З процесом монофтонгізації дифтонгів завершується дія тенденції до палаталізації та до відкритих складів, що спричиняється до руйнування сингармонізму, розпаду групофонем та виділенню у фонологічній системі окремих підсистем вокалізму й консонантизму. Після монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень у підсистемі вокалізму проходить низка змін, важливих для становлення фонологічних систем окремих діалектів праслов'янської мови. За допомогою оригінальної концепції Ю. Я. Бурмистровича стало можливим докладно пояснити механізми зазначених змін, а також причини виникнення найважливіших явищ у фонологічній системі праслов'янської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурмистрович Ю. Я. Важнейшие концепции современной русистики : учебное пособие для филологов высших учебных заведений / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2008. – 216 с.

2. Бурмистрович Ю. Я. Введение в предысторию и историю русского языка : сжатый теоретико-практический курс : учебное пособие для

студентов институтов тюркологии, обучающихся по специальности 032900 (050301) Русский язык и литература / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан, 2006. – (Цикл историко-лингво-славяноведческих дисциплин : учебно-методический комплекс; книга 1 / Ю. Я. Бурмистрович). – 2006. – 47 с.

3. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. – 227 с.

4. Бурмистрович Ю. Я. История фонематической системы протославянского диалекта праиндоевропейского языка : теоретический курс : учебное пособие для студентов-филологов-русистов высших учебных заведений / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2009. – 32 с.

5. Бурмистрович Ю. Я. Найти пропавший век!: Очерки по истории славянского исторического языкознания : учебное пособие для филологов высших учебных заведений / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного ун-та, 2006. – 59 с.

6. Бурмистрович Ю. Я. Предыстория и история русского языка. Ч. 1 – фонематическая : сжатый теоретический курс : учебное пособие для студентов институтов тюркологии, обучающихся по специальности 032900 (050301) Русский язык и литература / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан, 2006. – (Цикл историко-лингво-славяноведческих дисциплин : учебно-методический комплекс; книга 2 / Ю. Я. Бурмистрович). – 2006. – 100 с.

7. Бурмистрович Ю. Я. Роль теории группофонем В. К. Журавлёва в изучении истории фонематической системы праславянского языка / Ю. Я. Бурмистрович // Вестник Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова. Серия : Языкознание. – Абакан, 2002. – Вып. 3. – С. 11–16.

8. Бурмистрович Ю. Я. Роль теории группофонем В. К. Журавлёва в изучении истории фонематической системы праславянского языка / Бурмистрович Ю. Я. // Журавлёв Владимир Константинович. Теория группофонем: Развитие группового сингармонизма в праславянском языке. – М. : Изд-во ЛКН, 2007. – 128 с. (Лингвистическое наследие XX века). – С. 3–17.

9. Бурмистрович Ю. Я. Теория группофонем В. К. Журавлёва : учебное пособие для филологов (преподавателей и студентов) высших учебных заведений / Ю. Я. Бурмистрович. – Абакан, 2007. – 84 с.

10. Глущенко В. А. [Рец. :] Журавлёв В. К. Теория группофонем: Развитие группового сингармонизма в праславянском языке / предисл. Ю. Я. Бурмистровича. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 128 с. / Глущенко В., Орел А. // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 82–85.

11. Глущенко В. А. Возрождение забытых открытий в лингвистике ([рец. :] Бурмистрович Ю. Я. Найти пропавший век!: Очерки по истории славянского исторического языкознания : учебное пособие для филологов высших учебных заведений. Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2006. – 59 с.) / Глущенко В. А., Орёл А. С. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2007. – Вып. XV. Ч. 1. – С. 206–215.

12. Глущенко В. А. Концепции современной русистики ([рец. :] Бурмистрович Ю. Я. Важнейшие концепции современной русистики : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Бурмистрович Юрий Яковлевич. – Абакан : Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2008. – 216 с.) / Глущенко В. А., Орёл А. С. // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методич. сб. / отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2009. – Вып. XVIII. Ч. 1. – С. 301–308.

13. Журавлёв В. К. Из истории вокализма в праславянском языке позднего периода / Журавлёв В. К. // Вопр. языкознания. – 1963. – № 2. – С. 8–19.

14. Чекман В. Н. Исследования по исторической фонетике праславянского языка: Типология и реконструкция / Чекман В. Н. – Минск : Наука и техника, 1979. – 216 с.

15. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Шевельов Ю. – Харків : Акта, 2002. – 1056 с.

Проведён лингвоисториографический анализ фонематической концепции Ю. Я. Бурмистровича. Рассмотрены взгляды учёного на явление монофтонгизации дифтонгов и дифтонгических сочетаний. Отмечена значимость выводов Ю. Я. Бурмистровича для изучения фонологии праславянского языка.

*Марченко О. Ю.
(м. Слов'янськ)*

ФОНЕМНА ДИСТРИБУЦІЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (лінгвоісторіографічний аспект)

У кінці XIX ст. мовознавці починають досліджувати звуки не тільки в плані їх артикуляційних ознак, а й в аспекті можливостей їх сполучення з іншими звуками – в аспекті фонетичного оточення, вони виділяють функціональні обмеження фонемної дистрибуції. Дослідження дистрибутивного аспекта в сучасній німецькій фонології залишається також дуже важливим. Проте дистрибуція фонем в лінгвоісторіографічному аспекті досліджена недостатньо. Немає

спеціальних праць, присвячених цій проблемі. Це визначає актуальність пропонованої статті. Її метою є огляд праць російських фонологів, присвячених висвітленню основних положень учення дескриптивістів про фонемну дистрибуцію.

Здійснений нами розгляд праць мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. виявив, що проблема фонемної дистрибуції розв'язується в роботах Г. Пауля [15], Е. Зіверса, Р. Кьогеля [11], Г. Брінкманна [4], Е. Хаугена [6], Е. Діта [5], В. Брауне [3], П. Пільха [14], Дж. Хуппера [9], [20], О. Вернера [20], В. Клоке [10], Г. Майнхольда [12] та ін. Спеціальних праць лінгвістичного характеру, в яких були б докладно проаналізовані відповідні дослідження вчених XIX ст. – початку XXI ст., в мовознавстві немає. Це зумовлює актуальність пропонованої статті. Її мета – розкриття загальних положень праць лінгвістів XIX ст. – початку XXI ст. про сполучуваність фонем (на матеріалі німецької мови), оцінка цих положень з позицій сучасної лінгвістичної історіографії.

Відзначимо, що лінгвістичний спадок представників німецької лінгвістики є дуже важливим для сучасного мовознавства.

Про різноманітність звуків та їх поєднань Г. Пауль писав: «якби людина не написала літери, вона не зможе наступний раз написати їх так, щоб вони були однакові, порівняно з попереднім разом. Стосовно артикуляції звуків та їх поєднань при їх вимові ми спостерігаємо ту ж саму закономірність» [15, с. 28].

Теорія фонемної дистрибуції в німецькому мовознавстві зароджується наприкінці XIX ст. в праці Е. Зіверса «Grundzüge der Phonetik», у якій вчений подає характеристику процесу фонетичної еволюції.

Е. Зіверса цікавить історичний аналіз фонетичних змін, їх залежність від великої кількості варіантів та сполучуваності фонем.

Для вірного розуміння процесу фонетичної еволюції потрібно виходити з того, що фонема представлена не одним, а багатьма варіантами.

Відмінність між варіантами може бути мінімальною, а може бути й великою.

Різні варіанти однієї фонемі розрізняють морфемами чи словами. Різна фонетична характеристика варіантів однієї фонемі утворюється не поступово шляхом відхилень, що йдуть в одному напрямку, а існує завжди з самого початку, тому що в різних фонетичних умовах (сполучуваність із різними фонемами, в початковій, центральній та кінцевій позиції в слові, під наголосом та в ненаголошеній позиції), у яких постає один і той самий варіант певної фонемі, він буде відрізнятися від інших варіантів певної фонемі.

Таким чином, розходження в звуках, які складають одну фонему, існує завжди. Це вчені відзначали давно. Так, Е. Зіверс писав: «Велика буква стосується визначення окремого звука, то він виступає лише

абстакцією певних образів, що може виступати в реченні, як *окремий звук мовлення*» [16, с. 8].

У рейнфранкському діалекті існує протиставлення дзвінкого та глухого задньоязикових [g – k], як в аблауті, так і в ауслауті, після сонорних, наприклад *gart* «коло», *gheba, quot* «дар», *gras – chalp* «теля», *chind* «дитина» *chunni* «рід» *chraft* «сила» *folghen, bërga* «гора» – *folches* «народи», *uuërchum* «праця».

Що стосується поєднання звуків [gh], то воно ледь мало інше фонетичне значення, ніж [g]. Його використовували лише перед голосними [e] та [i], де зустрічалось також й [g]. Деякі дослідники хотіли бачити в цьому ознаку спірантної вимови цієї фонетичної позиції. Однак більшість дослідників трактувала написання [gh] впливом романської мови і вважала, що ніяких особливостей вимови в цьому поєднанні не було.

Так, Г. Брінкманн описує поєднання літер: «gh у західнофранкській пам'ятці повинно було виключати вимову dz; відповідно gh стояло перед палатальними, g перед іншими голосними. Відміна у вимові g та gh не мала в німецькій мові ніякої аналогії, gh повинно було виключати в західнофранкській орфографії не спірант, а лише вимову dz. Хоча це поєднання й перейняли для використання перед палатальними голосними, проте не пов'язували з ним постійного звукового значення» [4, с. 93].

Таким чином, у рейнфранкських пам'ятках фонологічно дифференціювали глухі та дзвінкі задньоязикові зімкненні.

Іншими були правила фонемної дистрибуції в південних районах Німеччини, про що можна судити завдяки висновкам німецького фонетиста Л. Ноткера. У середині та наприкінці слова зустрічається лише g, наприклад: *bogo* «дуга», *tag* «день», але не зустрічається k. На початку слова можна побачити g та k, однак вони чергуються за так званім «законом початку слів Ноткера» (Notkers Anlautsgesetz) [там же]. За цим законом початкові дзвінкі зімкненні замінюються глухими в таких випадках: 1) на початку речення; 2) якщо в середині речення попереднє слово закінчується шумним приголосним;

Якщо ж попереднє слово закінчується на сонорний приголосний чи голосний, то зберігається дзвінкий. Прикладами можуть бути такі речення: *Kehalt mih truhten; Sie gab uuilon filo; Unde sie sumelichen gahes muotes kab* [там же].

Головним положенням у дослідженні фонемної дистрибуції німецької мови є обмеження функціонування фонем, які є фонетично незалежними, на відміну від фонетично залежних варіантів фонем.

Обмеження можуть бути різними: 1) обмеження сполучуваності фонем; 2) наявність різних типів складів (закритий, відкритий, наголошений, ненаголошений); 3) вплив різної позиції в слові (анлаут, інлаут, ауслаут); 4) певна кількість різних місцезнаходжень фонем у морфемі (вплив морфемної межі); 5) поява в певних класах слів

(наприклад, лише в слабких дієсловах).

Відмінність та <p> є чіткою в франкських діалектах німецької мови; вона існує лише в початковій позиції із зіставленням із запозиченнями. Таке зіставлення є закономірним, на думку В. Брауне, оскільки воно асимільоване німецькою мовою, що вказує на сталість у мові. Наприклад: *bei* – *Pein* (лат.) «поруч», *brennen* – *predigon* (лат.) «горіти», *barn* – *Palma* (лат.) «дитина», *beta* – *Petrus* (лат.) «прохання» [3, с. 69].

П. Пільх зазначав, що в німецькій мові можливе поєднання <n + k> лише на межі морфем, тобто обидві фонемні повинні належати різним морфемам. Консонантні групи знаходяться в німецькій мові після довгих голосних лише в тому випадку, якщо морфемна межа знаходиться всередині консонантної групи. Наприклад, *mahn-t*, *nachst* «наступний», *sieh-st* «ти бачиш». Без морфемної межі знаходяться лише після коротких голосних, наприклад: *Wand* «стіна», *Liecht* «світло», *List* «список» [14, с. 85].

Т. А. Холл досліджує фонемну дистрибуцію піднебінного фрикативного <x> та палатального фрикативного <ç> німецької мови та використовує принцип фонемного опису Н. Хомського і М. Халле.

За визначенням Т. А. Холла, фрикативному <ç> німецької мови властива фонемна дистрибуція з приголосними <n>, <l>, <r>. Найчастіше цей фрикативний зустрічається в позиції після <n>, <l>, <r>. Наприклад: *solch* [zolç] «такий», *manch* [manç] «більшість», *durch* [durç] «через», *Dolche* [dolçə] «чоботи», *mancher* [mançer] «більшість» (мн.) [7, с. 3].

Учений досліджує також такі фонемні дистрибуції фрикативного [x] та палатального фрикативного [ç] з голосними німецької мови: [ç] зустрічається після палатальних голосних <e>, <ø>, <y>, <u>, <i: >, <i: >: *siech* [zi:ç] «хворобливо», *ich* [iç] «я», *Pech* [peç] «погана вдача», *Gespräch* [gəsprəç] «розмова», *reich* [raeç] «заможний», *euch* [ouç] «вас», *Büchlein* [byçlaen] «буклет», *Gerüchte* [gəryçtə] «плітки», *höhlich* [høçliç] «високо»; <x> виступає у фонемному оточенні з голосними <u: >, <o>, <a>: *Buch* [bu:x] «книжка», *Koch* [koh] «повар», *hoch* [hox] «високий», *Hauch* [haux] «подих», *nach* [naχ] «до», *Vach* [baχ] «струмок» [7, с. 8].

Т. А. Холл зазначає, що проблеми дистрибуції німецьких [x] та [ç] досліджували представники багаточисельних шкіл різних теоретичних переконань: А. Хілл [8, с. 15], В. Маултон [13, с. 87], В. Клоке [10, с. 58], Дж. Майнхольд [12, с. 121], Л. Блумфілд [1, с. 37], О. Вернер [17, с. 19], М. Трубецької [2, с. 116], та ін.

В. Маултон, В. Клоке, Дж. Майнхольд, О. Вернер брали за загальний критерій головного сегмента менший ступінь маркованості та стверджували, що <x> є основним сегментом, тому що він меншою мірою маркований, ніж <ç>. Вчені аргументували, що сегмент <ç> є головним, тому що в нього більш ширша фонемна дистрибуція. Т. А. Холла не

цікавить питання ієрархії сегментів, його мета – це виділення всіх можливих фонемних дистрибуцій піднебінного фрикативного <x> та палатального фрикативного <ç> німецької мови за загальними класами сегментів («голосні» та «приголосні») [там же].

Дослідження фонемної дистрибуції в німецькій мові передбачає встановлення нових теоретичних тенденцій. Перспективу подальшого дослідження фонемної дистрибуції ми вбачаємо в аналізі певних тверджень німецьких лінгвістів стосовно цього питання. Важливим є узагальнення правил фонемної дистрибуції та встановлення нових для сучасної фонології (Е. Зіверс, Р. Кьогель, Дж. Хупер, Дж. Майнхольд, Т. Холл та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Блумфілд Л. Язык / Блумфілд Л. – М. : Прогресс, 1968. – 370 с. – (перевод с англ. Е. С. Кубряковой и В. П. Мурат ; коммент. Е. С. Кубряковой).
2. Трубецькой Н. С. Избранные труды по филологии / Трубецкой Н. С. – М. : Наука, 1987. – 251 с.
3. Braune W. Althochdeutsche Grammatik / Braune W. – Halle, 1955. – 211 s.
4. Brinkmann H. Sprachwandel und Sprachbewegungen in althochdeutschen Zeit / Brinkmann H. – Jena, 1931. – 148 s.
5. Dieth E. Vademekum der Phonetik / Dieth E. – Bern, 1950. – S. 281–282.
6. Haugen E. Phoneme or prosodeme? / E. Haugen // Language. – V. 25. – 1949. – P. 278.
7. Hall T. A. Lexical phonology and the distribution of German [ç] and [x] / T. A. Hall // Phonology. – 1989. – V. 6. – P. 1–17.
8. Hill A. A. Phonetic and Phonemic change / A. A. Hill // Language. – 1936. – № 1. – P. 15–22.
9. Hooper J. B. The syllable in phonological theory / Hooper J. B. // Language. – 1972. – № 48. – P. 325–340.
10. Kloeke W. U. S. Deutsche Phonologie und Morphologie: Merkmale und Markeitheit / Kloeke W. U. S. – Tübingen : Neiemeier, 1982. – 195 s.
11. Kogel R. Gechichte der deutschen Literatur bis zum Ausgange des Mittelalters / Kogel R. – Strassburg, 1897. – 132 s.
12. Meinhold G. Phonologie der deutschen Gegenwartessprache / Meinhold G. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1982. – 231 s.
13. Moulton W. G. The sounds of English and German / Moulton W. G. – Chicago : University of Chicago Press, 1962. – 184 p.
14. Pilch P. Phonemtheorie / Pilch. P. – Basel : S. Karger, 1964. – 143 s.
15. Paul H. Mittelhochdeutsche Grammatik / Paul H. – Halle, 1953. –

315 s.

16. Sievers E. Grundzüge der Phonetik / Sievers E. – Leipzig, 1893. – S. 8.

17. Werner O. Phonemick des Deutschen / Werner O. – Stuttgart : Metzler, 1972. – 242 s.

Статья посвящена исследованию фонемной дистрибуции в немецком языке (лингвисториграфический аспект). В центре внимания находятся работы Г. Пауля, Э. Зиверса, Р. Кегеля, Г. Бринкманна, Э. Хаугена, Э. Дита, В. Брауне и др. Автор раскрывает развитие фонологических идей; учитывается влияние типов слогов и различная степень маркированности сегментов.

Ситняк Р. М.

(м. Горлівка)

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ЗІТКНЕННЯ СТАРОГО ТА НОВОГО В ДОСЛІДЖЕННІ СЕМАНТИКИ СЛІВ (лінгвісториграфічний аспект)

Будь-яке діахронічне дослідження мови неодмінно висвітлює певні етапи розвитку того чи іншого мовного явища, відображаючи характерні риси, притаманні кожному періоду розвитку сфери, що досліджується. Те, яким шляхом піде дослідження, диктують вимоги суспільства, що визначаються, без сумніву, станом його розвитку упродовж певного історичного періоду.

Наукове дослідження повинно приводити до конкретних, обґрунтованих результатів. Але, з іншого боку, тяжіння до отримання швидких конкретних результатів може призводити до ігнорування багатьох суто теоретичних, часто філософських питань мовознавства.

Питання про те, наскільки глибоко «дозволено» іншим наукам (філософії, психології, соціології, математиці та ін.) занурюватися в проблеми семасіології, не є однозначно визначеними й зараз. Намагання отримання суто лінгвістичних результатів все одно спричиняється до залучення у процес певних нелінгвістичних факторів.

Де ж вона, та межа між корисною, якісною допомогою іншої науки та посяганням цієї „помічниці” на права господарюючої?

Від самого початку існування семасіології постало питання про визначення її основних понять, єдиної теоретичної основи. Відсутність цілісності відносно предмета та методів дослідження призвела до того, що семасіологія „фактично була колом механічно поєднаних проблем та питань, які тією чи іншою мірою виявлялося можливим співвіднести із «значенням», яке трактувалося дуже широко” [2, с. 5]. До вивчення проблем, пов’язаних із лексичним значенням слова, були залучені

філософія, психологія, математична логіка, соціологія. Це все спричинило завелике розширення меж семасіології, і, як наслідок, вона стала майже загальною дисципліною.

Період панування філософського підходу до трактування семантичних процесів пов'язаний переважно із видатним німецьким дослідником мови Вільгельмом фон Гумбольдтом, який головне завдання мовознавства бачив у вирішенні питання про те, чи володіють мови певною формою духовного впливу, чи залежить рівень культури суспільства від мови, якою це суспільство розмовляє. Для того щоб вирішити це завдання, В. фон Гумбольдт уважав за необхідне об'єднати та науково дослідити характер народу, суб'єктивний характер індивіда та характер мови. Засобом, який є найбільш ефективним у дослідженнях такого роду, він уважав порівняльно-історичні дослідження. Термін *філософський* у його підході можна трактувати як *загальний, всеохоплюючий*. Саме за недостатність конкретних результатів В. фон Гумбольдта критикували мовознавці наступних поколінь.

Він усе ж уважав за небезпечне віддавати перевагу виключно історичному або філософському шляху дослідження. Для проникнення в сутність мов, виявлення їх взаємозв'язків В. фон Гумбольдт слідом за Г. Гегелем розробляв *діалектичний* метод. Цей метод передбачає всеохоплюючий розгляд усіх зв'язків мов, їх протиріч, спираючись на весь існуючий матеріал, залучення індуктивного аналізу разом з дедуктивним (від частини до цілого та навпаки), використання чистого мислення (логічного аналізу) та строго історичного дослідження разом із філософським розглядом загальної людської природи та історичним дослідженням долі різних народів.

При дослідженні мови, яка розвивається у суспільстві, необхідно, по-перше, зрозуміти загальні її характеристики, що впливають на зрушення в ній, а лише потім переходити до дослідження індивідуального. Жодне, навіть найчистіше мислення, підкреслював В. фон Гумбольдт, не може здійснюватися інакше, ніж в загальноприйнятих формах нашої чуттєвості; тільки в них ми можемо сприймати та запам'ятовувати його [1, с. 306].

Дух народу, який В. фон Гумбольдт уважав найважливішим чинником будь-якого розвитку мови, можливо, не дозволяє проводити чітких досліджень того, що викликає мовні зміни. Він є занадто загальним та всеохоплюючим, занадто філософським.

В. фон Гумбольдт упевнений, що на розвиток мови впливає ступінь схильності духу до мовотворчості: «Запорукою успіху може вважатися сила духовного початку, що впливає на мову, а також особлива схильність до мовотворчості – наприклад, виключна яскравість уявлень, глибина проникнення в сутність поняття, життєвість та творча сила уявлення...» [там же, с. 51]. Але як виміряти цей ступінь схильності у народів, які знаходяться на приблизно однаковому рівні соціального культурного та

технологічного розвитку? Який саме тип розвитку буде найбільш сприятливим мовній творчості? Якими засобами порівняти творчу силу уявлення однієї мови з іншими? Досить сумнівно, що виявиться можливим науково довести, лінгвістично обґрунтувати більшу здатність однієї мови до, наприклад, семантичної творчості перед іншою.

Одним з найбільш яскравих представників світового мовознавства наступного покоління беззаперечно вважається О. О. Потебня. Віддаючи данину здобуткам минулого, він був абсолютно переконаний у необхідності переходу до іншого, більш ефективного дослідження мовних явищ.

У своїй праці «Мысль и язык» він говорив про закінчення певного періоду в дослідженнях мовних явищ. Цей період відзначався суттєвим впливом саме В. фон Гумбольдта, якого О. О. Потебня називав геніальним передвісником нової теорії мови, що не зовсім звільнилася від кайданів минулої [8, с. 45–46].

Зближення мовознавства з психологією, завдяки чому стало можливим шукати вирішення питань про мову в психології та, навпаки, чекати від досліджень мови нових відкриттів в області психології, писав О. О. Потебня, доводило, що кожна з цих наук окремо на той час досягла значного розвитку. Завдяки дослідженню подібності психологічних факторів, які мали вплив на зміну лексичного значення, мовознавство набуло змоги порівнювати подібні зміни в різних мовах. Досліджуючи народну та індивідуальну психологію, мовознавці розуміли необхідність використання кількох наук у комплексі. Лише за цих обставин можна було отримати повну картину явищ.

Через поєднання історичного, порівняльного мовознавства та психології стала можливою думка про порівняння усіх мов. Спробу порівняння різних мов О. О. Потебня уважав для мовознавства таким самим великим відкриттям, як ідею людства для історії [там же, с. 45].

Порівняльне та історичне дослідження зібрало значний запас певних законів мови, і стало неможливим примирити нові фактичні дані зі старою теорією. О. О. Потебня вказував на Г. Штейнталя, як на того, хто першим виявив у В. фон Гумбольдта боротьбу теорії та практики як двох протилежних теорій, на того, хто першим показав і те, на чий бік повинні були схилитися шальки терезів під впливом нового на той час бачення дослідження мови.

З іншого боку, О. О. Потебня чітко розумів, що психологія, яка набувала популярності серед дослідників мови, не була б перспективною для філології, якщо б залишалася тільки описовою наукою. Будь-яка наука, за його переконанням, має своїм підґрунтям спостереження та думки, притаманні повсякденному життю. Подальший її розвиток є рядом перевтілень, які викликаються первісними даними, що починають «зіштовхуватися», підтверджуючи або спростовуючи певні погляди та

теорії, спрямовуючи дослідження тим чи іншим шляхом.

О. О. Потєбня говорив про необхідність розглядати поняття з точки зору психології. Саме за таких умов можливо зрозуміти багатозначність слова, те, що зумовлює зміни в його семантиці. Логічне трактування слова відображає тільки його зміст, в той час як психологічний підхід надає змоги досліджувати, як з'являється форма в дійсності завдяки різниці сприйняття його індивідами. Логічне поняття, а саме одночасну сукупність ознак він уважав фікцією, але абсолютно необхідною для науки. Психологічному ж поняттю надавалася внутрішня єдність. Цю єдність, в деякому розумінні, воно бере від чуттєвого образу. Якщо певний об'єкт (образ) не відокремити від того, що його оточує та сприймається разом з ним, то неможливо буде розкласти його на певні думки, через які відбувається його сприйняття. Єдність образу ми отримуємо тільки через уявлення, так само як і ряд суджень пов'язаний для людей з тим же словом. Як наслідок, слово має властивість виражати і чуттєвий образ і поняття.

Образ столу може мати багато ознак, але слово *стіл* має чітке значення певної площини, і саме тому може використовуватися для позначення будь-якого столу, незалежно від його форми, кольору, розміру або матеріалу, з якого він зроблений [там же, с. 90]. Слово *вікно* має загальноприйняте значення рами зі склом, але через його прозорість та здатність показувати перехід до іншої просторової ділянки, воно отримало найрізноманітніші значення, які часто не мають й натяку на раму чи скло.

Одним із засновників психологічного напрямку був Г. Пауль. Семантичні зміни, з його погляду, спричиняються завдяки нестійкості людської психології. Саме психологія індивіда, його намагання зробити свої бажання та думки зрозумілими іншим спричиняють ненавмисні, несвідомі семантичні зміни.

Г. Пауль критикує теорії-абстракції тих, хто намагається зрозуміти та пояснити природу розвитку мови в цілому та значень за допомогою народного духу та, як він їх називає, елементами цього духу: мистецтвом, релігією та ін. Він стверджує, що такі спроби заважають розумінню реальних чинників та віддаляють дослідників від бачення дійсної сутності процесів. Ані народний дух, ані його елементи не мають самостійного буття, отже всередині них та між ними нічого відбуватися не може. «Геть усі абстракції» – таким повинно бути гасло тих, писав Г. Пауль, хто намагається визначити фактори реальних процесів [7, с. 37].

Г. Пауль намагався полегшити практичне дослідження зміни лексичного значення та привнести певний порядок у цей процес. Він створив класифікацію, в якій усе різноманіття семасіологічних процесів спробував викласти якомога найбільш чітко та наглядно:

1. Звуження значення. 2. Розширення значення. 3. Зміщення значення. 4. Інші випадки, які у різних авторів мають різне трактування.

До них найчастіше відносять випадки «погіршення» та «покращення» значення, літоти, гіперболи та ін.

Треба відмітити, що ця класифікація з певними варіаціями досить успішно використовується у навчальному процесі і в наш час.

Але, як відзначали деякі лінгвісти, зокрема В. Вундт та В. А. Звегінцев, Г. Пауль – один з найяскравіших представників психологічного напрямку у мовознавстві – у своїй класифікації відмовився від встановлення внутрішніх психологічних зв'язків між окремими семантичними явищами та групування їх за цією ознакою. Принципом його класифікації є логічні відносини, які пов'язують нещодавно виниклі значення із старими. Саме за таким принципом виокремились одна від іншої три перші категорії, до яких була додана четверта, куди увійшли семантичні процеси, які не підходили до перших трьох категорій. В. А. Звегінцев уважав, що Г. Пауль повністю ігнорував генетичні моменти. Він обмежувався порівнянням понятійного змісту слова до та після зміни їм семантичного значення, а потім намагався поставити обидва значення цього даного слова в логічні відношення. Саме такий метод позбавляв систему будь-якої органічності та надавав їй штучного характеру. До речі, першим таке бачення головних недоліків класифікації Г. Пауля висловлював його сучасник В. Вундт у своїй праці «История языка и психология языка».

В. Вундт указував на те, що класифікація семантичних явищ Г. Пауля не мала нічого спільного не тільки з психічними процесами, які спричиняють зміни у семантиці слова, але й із зовнішніми причинами їх виникнення, і в кращому випадку надавала більш менш повний «арифметичний» перелік семантичних явищ. Сам В. Вундт уважав, що психологічна концепція дослідження семантичних змін є єдино вірною. Він стверджував, що саме до неї і повинно зводитися дослідження семантичних переходів [3, с. 180].

В. Вундт був упевнений, що тільки загальні закони асоціації є тими, якими можна керуватися при дослідженні загальних законів, причин та умов зміни словом семантичного значення якщо, звичайно, схилитися до їх психологічної інтерпретації. Закони зміни значення він зводив до трьох процесів: *зв'язок за подібністю*, *зв'язок за часовою та просторовою суміжністю* та *зв'язок за протилежністю*. Разом із тим він говорить про необхідність розуміння різниці у ступінях участі цих процесів, яка встановлює межі між основними формами зміни значення, що спливають при використанні психологічного аналізу слів.

Суто практичний розгляд процесів зміни словами лексичних значень і, як наслідок, поверховість досліджень В. Вундт уважав абсолютно неприпустимим [там же, с. 180].

Успіх праці Г. Пауля «Принципи історії мови» В. Вундт пояснював саме тим, що він максимально викреслив із розгляду гіпотетичні елементи

історії мови і лише на підґрунті достовірно відомих явищ сучасних мов і, насамперед, німецької мови намагався психологічно пояснювати факти мовного розвитку. Але ця праця завоювала успіх як дослідження з психології мови і ні в якому разі, як дослідження історичне.

Беручи до уваги вище надані факти, виявляється можливим зробити деякі висновки:

1. Філософське пояснення причин семантичних змін за допомогою народного духу та загальні твердження, які набули популярності на початку ХІХ століття, вже не задовольняли потреби мовознавства середини та другої його половини. Відомі дослідники мови, зокрема Г. Пауль, категорично заявляли про необхідність відокремлення мовознавства від філософії.

2. Єдність історичного та порівняльного мовознавства надала можливості більш успішно досліджувати семантичні зміни. Ідея порівняння всіх мов стала фундаментальною для науковців багатьох наступних поколінь. О. О. Потебня уважав цю ідею одним із найголовніших завдань мовознавства, порівнюючи її з ідеєю людства для історії.

3. Дослідження зовнішньої та внутрішньої форми слова спричинилося до залучення психології, яка стала невід'ємною складовою при розгляданні семантичних змін та поясненням чинників, що їх викликають. Разом з цим постало питання про необхідність вирішити, наскільки велику роль відіграє в мовознавстві психологія, чи не буде вона другою філософією, занадто глибоке занурення в яку знов заважатиме конкретним результатам через непомірне захоплення теоріями, що ґрунтуються переважно на припущеннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.

2. Звегинцев В. А. Семасиология / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1957. – 320 с.

3. Звегинцев В. А. История языкознания ХІХ – ХХ веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. І. – 466 с.

4. Зубкова Л. Г. Общая теория языка в развитии / Людмила Георгиевна Зубкова. – М. : Изд. РУДН, 2003. – 472 с.

5. Левицкий В. В. Семасиология / Левицкий Виктор Васильевич. – Винница : НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.

6. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – 500 с.

7. Потебня А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Лабиринт, 1999. – 268 с.

8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике /

Александр Афанасьевич Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 551 с.

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 711 с.

Исследован переходный период от философии к психологии как способ объяснения природы изменения лексического значения. Рассмотрены основные тенденции эффективного научного исследования лексических явлений учёными разных поколений: В. фон Гумбольдтом, А. А. Потебнёй, В. Вундтом, Г. Паулем.

Роман В. В.

(м. Слов'янськ)

ЛІНГВІСТИ КІНЦЯ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХ ст. ПРО АДАПТАЦІЮ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ

У ХІХ ст. – на початку ХХ ст. лінгвістична наука збагачувалася багатьма спостереженнями над іншомовними елементами в окремій мові, нагромаджувався і систематизувався матеріал, що, зокрема, стосувалося функціонування різноманітних груп лексичних інновацій, усе чіткіше окреслювались завдання, пов'язані з осмисленням різнотипних лексичних запозичень.

Здійснений нами розгляд праць лінгвістів кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. виявив, що проблема асиміляції іншомовних слів розв'язується в роботах таких вчених, як Р. Ф. Брандт [2], Я. К. Грот [3], Є. Ф. Карський [4], І. І. Огієнко [6], Е. Ріхтер [10], М. П. Савінов [8], О. І. Соболевський [9] та інші.

Проте спеціальних праць лінгвістичного характеру, в яких було б докладно проаналізовані відповідні дослідження вчених кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст., в мовознавстві немає, чим зумовлюється актуальність обраної теми. Мета статті полягає у висвітленні загальних положень праць лінгвістів кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. щодо засвоєння лексичних запозичень.

Питання, пов'язані з функціонуванням іншомовної лексики, зокрема її осмислення в науковій літературі, виникають тільки у другій половині ХІХ ст., і з того часу запозичені слова є об'єктом наукового досліджування.

Для лінгвістичних праць цього періоду є характерним аналіз словникового складу мови, з погляду переважно етимологічної спрямованості, але дослідники розглядали власне процес запозичення спочатку стосовно доцільності / недоцільності іншомовних слів у тій чи іншій мові. Одними з перших, у цей період з цього приводу, з'являються генетико-хронологічні роботи Р. Ф. Брандта «Несколько замечаний об употреблении иностранных слов» (1882), Є. Ф. Карського

«К вопросу об употреблении иностранных слов в русском языке» (1910) та ін.

Р. Ф. Брандт у своїй роботі визнає, що «повне очищення мови, тобто усунення всіх іншомовних слів, зрозуміло, річ неможлива; іншомовне слово, яке ввійшло в мову давно, до того зростається з нею, що становиться своїм, рідним – жоден пурист не зазіхнеться» [2, с. 2]. Аналізуючи словниковий склад російської мови, зокрема процес адаптації іншомовних слів, учений зауважує, що запозичене слово не повинне суперечити звуковим законам певної мови й, що найважливіше, його етимології та вносити розлад у синтаксичну й лексичну структуру мови. Лінгвіст дійшов висновку, що вживання іншомовних слів повинне бути правильним, точним, зрозумілим, і це є одним з найголовніших засобів для досягнення вимогливості у використанні нових слів, і тільки у такому разі нові слова є розумним доповненням рідної мови [там же, с. 10].

Зовсім протилежною є думка Є. Ф. Карського. Він відзначав, що «не слід звертатися до іншомовних слів, коли є більш точні і зрозумілі слова власні. Навіщо, наприклад, іншомовне «тезис», коли є російське «положення», іншомовне «монумент, коли ми маємо «пам'ятник»; до чого французьке «депо», коли у нас є «склад», чи слід вживати латинське «абсурд», коли у нас є близько десяти однозначних слів: «чушь», «нелепость», «нелепица», «бестолочь», «ахиня», «бессмыслица» [4, с. 8].

З'являються лінгвістичні роботи, де проблеми процесу запозичення лексичних слів стають також предметом вивчення в роботах таких дослідників, як О. І. Соболевський («Русские заимствованные слова. Литографический курс» [9]), Я. К. Грот («Филологические разыскания» [3]), І. І. Огієнко («Иноземные элементы в русском языке»), М. П. Савінов («Народная этимология на почве языка русского» [8]), де генетико-хронологічний аналіз словникового складу є провідним [6].

І. І. Огієнко розглядав процес лексичного запозичення як один з головних факторів у розвитку мови і як результат міжмовної інтерференції. Лінгвіст вважав соціологічні причини проникнення нових слів найважливішими. Цьому сприяє, на думку вченого, перш за все торговельні, культурні (подорожі, міграції), військово-політичні відносини між народами, наслідування моди (місцевий колорит), різноманітні відкриття й винаходи, які потребують у найменуванні нового слова чи поняття.

Учений не виокремлює чітко причини запозичення, але вже намічаються у його роботі методичні засади ознак адаптації лексичного запозичення, зокрема морфологічні, фонетичні, семасіологічні, етимологічні. Фонетичні й етимологічні причини є, за І. І. Огієнко, основоположними.

Розглядаючи положення російського вченого Я. К. Грота, котрі є

дещо схожими з поглядами І. І. Огієнка, бачимо, що мовна інтерференція є рушійною силою у процесі збагачення мови лексичними запозиченнями. При цьому учений розрізняє іншомовні слова за ступенем їх адаптації у мові. Так, у роботі «Филологические разыскания» лінгвіст намічає деякі, а саме:

1) засвоєння чужого слова без усяких змін (окрім закінчень, на вимогу мови), наприклад: *біблія, ікона генерал, солдат*;

2) переробка слова по-своєму (згідно норм та структури певної мовної системи): *церков, футляр, кадило*;

3) переклад і вживання слова за зразком чужої лексеми.

У роботах Я. К. Грота та І. І. Огієнка причини лексичного запозичення практично не висвітлюються, а намагання їх визначити мають лише загальний характер; процес запозичення розглядається як «переміщення слів, або рідше, переміщення слів й окремих елементів слова з однієї мови в іншу» [5, с. 16].

Досліджуючи словниковий склад мови, М. П. Савінов запропонував класифікацію слів за етимологічно-фонетичним характером їх засвоєння; він вважав асиміляцію слів головним чинником словотворення. Учений розглядав слово як «механічне зчеплення звуків, що є нерухомим у певний момент»; фонетична асиміляція поширюється або на все слово в цілому, або на окремі його частини. М. П. Савінов до першої категорії відносив уживання слів за ступенем уподібнення; наприклад, слово *диліжанс* від фр. *diligence* через його незручність у дорозі влучно було перетворено у *нележанець*. Другий етап – структурне засвоєння слів, етап розкладання слова на певні його частини; він може реалізовуватися двома шляхами: 1) повна асиміляція за аналогією, наприклад, слово *палісад* від фр. *palisade* було уподібнене в мові як *полусад, полусаднік*; 2) часткова асиміляція окремих частин слова, наприклад перша половина англ. слова *ружакет* мала зближення з іменником *стина*, звідси рос.(просторіч) *спинжак* [8].

Протягом кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. дослідження лінгвістів стосовно запозичених лексем мали безсистемний та випадковий характер. Поряд з проблемою пуризму мови, яка була ключовою наприкінці ХІХ ст., починає формуватися загальна теорія запозичення, і все чіткіше виокремлювались завдання стосовно загальнотеоретичного осмислення процесу лексичного запозичення, увага приділялась і аналізу причин, адаптації іншомовної лексики, її поділу за ступенем засвоєння.

Вивченням проблеми наукового осмислення процесів адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті без чіткої їх диференціації власне мовних та немовних причин у зазначений період найбільш результативно займалися німецькі лінгвісти Г. Пауль [7], У. Ріхтер [9]. Ці вчені досліджували процес запозичення слів нарівні з історичними, культурними та іншими контактами різних мовних суспільств, а іншомовні лексеми

розглядалися як результат мовної інтерференції.

Так, у роботі Г. Пауля стверджується, що підставою та результатом адаптації лексичного запозичення виступає двомовність, двобічний контакт мов. Велике значення набувають такі чинники, на думку вченого, як масове переселення з одної країни в іншу, постійна міграція певних груп людей, подорожі до чужих країн, завоювання та ін. Проте дослідження лексичних запозичень повинне починатися саме з поведінки та мови окремого індивіду.

Учений диференціює декілька ступенів вживання слів, а саме: спочатку слово починає вживатися лише у вузькому, обмеженому територіально або об'єднаному колом індивідів з однаковим культурним рівнем, які належать до однієї національної спільноти. Наступний етап – певна кількість слів залишається назавжди надбанням подібного обмеженого кола людей, у той час як інша частина слів проникає в мову *різних* верств населення й адаптується згідно з нормами мовної системи. Якщо запозичені лексеми стали загальноживаними і повністю засвоєні мовою-реципієнтом, то «з погляду мовного чуття вони [слова] вже більш не є іншомовними словами» [7, с. 463].

Г. Пауль висуває гіпотезу, що лексичні запозичення входять до певної мовної системи здебільшого безпосередньо завдяки тим носіям мови, для яких ця мова є рідною, розвиток мови, наполягає вчений, зумовлений саме індивідуальними особливостями мови, а не соціальними [7, с. 459–493].

Однак положення про білінгвальні підстави появи та адаптацію іншомовної лексики як одну з основних причин у зазначений період не получили подальшого реального обґрунтування. Так, Е. Ріхтер [9] у своїй роботі “Fremdwortkunde” відзначає, що головною причиною входження запозичених слів до мовної системи є комунікативна – необхідність у найменуванні нових речей та понять. З основною причиною, вказуються й інші, різноманітні за своїм характером – мовні, соціальні, психологічні, естетичні тощо, але ж без чіткої диференціації у їх визначенні, якщо врахувати, що сам процес засвоєння лексичного запозичення розглядався у нерозривному зв'язку з культурними та іншими контактами двох різних мовних спільнотей – і як частина, і як результат цих контактів [9, с. 80–86].

Як бачимо, головною умовою процесу запозичення в наукових роботах провідних лінгвістів кінця XIX ст. – початку XX ст., стали культурні, економічні та інші відносини між народами. Зокрема, І. О. Бодуен де Куртене на початку XX ст. відзначив пріоритетну роль соціального характеру розвитку мовної системи і зауважив, що її аналіз здійснюється на основі трьох головних принципів: історичної спорідненості; спорідненості, яка ґрунтується на спільності і подібності ознак мови, що зв'язані загальним географічним субстратом;

загальнолюдської подібності і відмінності.

Учений наполягав на розгляді вищезгаданих фактів одночасно у зв'язку з історичними, географічними, фізіологічними, психологічними змінами і навіть з фізикою та механікою [1, с. 342]. Процес входження й адаптації іншомовних слів повинен розглядатися (як результат «людського колективу») як з лінгвістичного, так і з соціального погляду.

Таким чином, розглядаючи наукові роботи зазначеного періоду, доходимо висновку, що для лексикологічних праць кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст., у яких трактувалися проблеми міжмовних контактів, характерним стає розгляд лінгвістичних явищ у тісному зв'язку з явищами культури. При цьому менша увага приділялась динаміці процесу запозичень та аналізу семантичних зрушень, зокрема, не було чіткого поділу на причини екстралінгвальні та лінгвільні, не було чіткої деталізації кожного з типів причин, функціонуванню та процесу адаптації іншомовних слів у мові-реципієнті.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні положень лінгвістів стосовно досліджуваної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Проблемы языкового родства / Иван Александрович Бодуэн де Куртенэ // Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 342–347.
2. Брандт Р. Ф. Несколько замечаний об употреблении иностранных слов : Речь, сказанная на годовичном акте Нежинского историко-филологического института 1882 г. / Р. Ф. Брандт. – Нежин, 1883. – 23 с.
3. Грот Я. К. Филологические разыскания / Яков Карлович Грот. – СПб., 1885. – Т. 1. – Материалы для словаря, грамматики и истории русского языка. – 628 с.
4. Карский Е. Ф. К вопросу об употреблении иностранных слов в русском языке / Е. Ф. Карский. – Варшава, 1910.
5. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Лев Петрович Крысин. – М. : Наука, 1968. – 207 с.
6. Огиенко И. И. Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык / И. И. Огиенко. – К., 1915. – 136 с.
7. Пауль Г. Принципы истории языка / Герман Пауль. – М. : Узд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
8. Савинов М. П. Народная этимология на почве языка русского / М. П. Савинов. – Х., 1889. – 44 с.
9. Соболевский А. И. Русские заимствованные слова. Литографический курс / А. И. Соболевский. – СПб., 1891.

10. Richter E. Fremdwortkunde / E. Richter. – Leipzig, 1919. – P. 80–86.

Статья посвящена изучению процесса адаптации заимствованной лексики в работах лингвистов конца XIX в. – начала XX в. Раскрыты основные закономерности исследования фонетической и морфологической адаптации.

Холодова Н. В.

(м. Слов'янськ)

МОРФОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ У ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Г. С. ОППЕРТА

Упродовж XIX – XX ст. лінгвістичною наукою було накопичено значний теоретичний та емпіричний матеріал щодо питання морфологічної класифікації мов. Але поряд з тим при детальному лінгвістично-історичному дослідженні навіть ця загальновідома та розгалужена проблематика загального мовознавства ще досить багата на нові, маловідомі або ж безпідставно забуті імена та факти. Серед таких маловідомих імен для російського та українського кола дослідників – професор із санскриту та порівняльно-історичного мовознавства Мадраського університету, уповноважений урядовий перекладач з мови телугу Гюстав Соломон Опперт (1836 – 1908).

Через малодоступність деяких фахових британських наукових видань другої половини XIX ст. в українській та російській лінгвістично-історичній, навчальній та довідковій літературі майже не експліковано здобутки англійського дослідника Г. С. Опперта щодо морфологічної класифікації мов. Непомітними для сучасників залишилися доробки вченого «Про класифікацію мов. Внесок у порівняльну філологію» (1879) та «Про класифікацію мов згідно з етнологією» (1884). У своїх працях дослідник побудував морфологічну класифікацію мов та інтерпретував критерії розподілу на мовні типи, виходячи із засад етнології.

Мета пропонованої статті – визначити основні положення та особливості розробки морфологічної класифікації мов у працях Г. С. Опперта.

Досягнення поставленої мети видається можливим за умови розв'язання визначених нами **завдань**: 1) визначити пріоритетні напрямки дослідження морфологічної класифікації мов у працях вченого; 2) висвітлити еволюцію його поглядів з даної проблематики; 3) проаналізувати ставлення сучасників Г. С. Опперта до його наукових тверджень; 4) обґрунтувати актуальність поглядів Г. С. Опперта для мовознавства кінця XIX ст.

Перший етап наукової діяльності Г. С. Опперта пов'язаний з етнологічними та антропологічними дослідженнями, якими він займався у Королівському антропологічному інституті Великобританії та Ірландії. Саме там учений опублікував свої нечисленні праці, присвячені історії Центральної Азії та Індії, а також вивченню східних мов та їх діалектів. Так, у праці «On the Kitai and Kara-Kitai» (1870), присвяченій дослідженню історії двох азійських народів, учений здійснив спробу встановити за допомогою етимологічного аналізу коренів слів різних мов етнологічні відносини між народами – носіями цих мов (китайська, тибетська, монгольська, кавказькі мови та ін.) [4, с. 102].

Попри безумовно позитивну спробу порівняльного аналізу мов, ця робота Г. С. Опперта зазнала певної критики з боку інших лінгвістів. Так, Г. Кларк нарікав на тому, що етимологічну спорідненість можна довести не стільки асоціативним співвідношенням коренів, які за своєю природою в принципі не можуть бути зіставлені, скільки загальною граматичною схожістю, яка й передбачає спорідненість мов [2, с. 105]. Але при цьому Г. Кларк погодився з Г. С. Оппертом у тому, що філологія може бути багато в чому корисною для етнології та навпаки. Подальший розвиток цієї ідеї ми знаходимо в дослідженнях внутрішнього характеру мов, здебільшого представлених роботами Г. С. Опперта з класифікації мов [2, с. 106].

Одну з небагатьох оцінок діяльності Г. С. Опперта надав А. Ф. Потт у своїй статті «Вступ до загального мовознавства» (1884), у якій, аналізуючи внесок різних мовознавців у розробку морфологічної класифікації мов, автор поставив доробок Г. С. Опперта в один ряд з найвідомішими класифікаторами, такими, як В. фон Гумбольдт та Г. Штейнталь. На сторінках своєї статті А. Ф. Потт зізнався, що «нещодавно ближче ознайомився з цією працею; у цьому творі автор визначає відмінності між конкретними та абстрактними мовами та звертає увагу на особливості генетичної спорідненості мов, наявність або відсутність позначення роду у мові» [7, с. 53].

У своїх працях Г. С. Опперт стверджував, що за своєю природою мова є як психологічним, так і фізіологічним явищем. Він писав: «Мова може запозичити або утворити скільки завгодно слів без зміни свого характеру, але не може видозмінити свою граматику, чи то синтаксис, не зазнаючи змін та не перетворюючись на іншу мову, оскільки граматику є граничним станом вияву думки, над яким ані окремих індивідів, ані нація в цілому не мають реального контролю» [6, с. 33].

З погляду вченого, цей факт доводить, що первісна мова народу визначає приналежність до раси та навпаки. Порівняльна філологія та етнологія, таким чином, є суміжними галузями науки, що доповнюють одна одну. Жодна система порівняльної філології не є точною, поки вона

не виконує цю умову, але жодна лінгвістична класифікація не може бути розроблена, поки не будуть вивчені мовні звороти, які відносяться до родинного або соціального життя нації [там же, с. 33].

За Г. С. Оппертом, усі мови мають бути розподілені за їх психологічними та внутрішніми (тобто морфологічними, або фізіологічними, за визначенням ученого) характеристиками на два великих класи: конкретні та абстрактні. Він поділив класифікаційні показники, які він назвав фізіологічними характеристиками на дві категорії: ментальні та вокальні. У свою чергу конкретні мови розподіляються далі на гетерологічні та гомологічні, тоді як абстрактні на двородові та трьохродові.

До гетерологічного підрозділу мов відносяться мови, які використовують засоби вираження (окремі спеціальні слова) для позначення особи при звертанні різних статей одна до одної. Гомологічний підрозділ мов відрізняється тим, що мови не мають окремих засобів вираження (спеціальних слів) для позначення особи протилежної статті при звертанні, тобто використовується ті ж самі слова, що й при звертанні до особи своєї статті.

Гетерологічний та гомологічний класи мають кожний три підгрупи, що позначають різновиди моделей вираження ступеня близькості родинних стосунків. Перша підгрупа позначає різницю між старшими та молодшими у родині за допомогою спеціальних термінів, а також різницю між родами завдяки додаванню чи то слів «*чоловічий*» – «*жіночий*», чи то за допомогою моделювання голосу (більш м'яка вимова характеризує слова жіночого роду, а більш тверда – слова чоловічого роду, наприклад, у мові манчу: *чоловік* – *chacha*, *жінка* – *chече*, *батько* – *ата*, *мати* – *ете*, *старший брат* – *ahun*, *старша сестра* – *eiun*) [6, с. 38].

Друга підгрупа оперує спеціальними термінами для позначення старшого брата та старшої сестри, але має одне й те саме слово для позначення молодшого брата або сестри. Третя підгрупа має 4 окремих терміна для позначення родинних зв'язків цього типу, наприклад, у мові телугу *старший брат* – *anna*, *старша сестра* – *akka*, *молодший брат* – *tammudu*, *молодша сестра* – *cellulu*, відповідні приклади знаходимо й у китайській, угорській, турецькій мовах [6, с. 42].

Прийняття роду, інших граматичних засобів для визначення статті, особи, як імлікативних ознак морфологічного типу мов, як класифікаційної основи, свідчить, на думку Г. С. Опперта, тільки про плід нашої багатої уяви, тобто, намагаючись визначити граматичний рід, ми часто персоніфікуємо неживі предмети [там же, с. 46].

У мовах промарковані різні граматичні роди особливо іменників за допомогою закінчень, префіксів, «модуляції звуків». Тобто «*чоловік*» презентує чоловічий рід, а «*жінка*» жіночий рід, хоча у деяких мовах

граматично ці два слова можуть не мати ані чоловічого, ані жіночого роду: наприклад, у мові телугу ані «*magadu* – укр. *чоловік*», ані «*eddu* – укр. *бик*» не є чоловічого роду, ані «*ālu* – укр. *дружина*», ані «*āvu* – укр. *корова*» не є жіночого роду [6, с. 46].

Г. С. Опперт нарікав на тому, що класифікації мов, якими б продуманими вони не були, стикаються з однією перепоною, «природним дефектом усіх мовних систем». А саме: у одній мовній системі неупередженим оком дослідник не може визначити наявність граматичного роду, а інша мовна система «вже уражена уявними образами» [там же, с. 46]. На цій важливій відмінності базується розподіл мов на конкретні та абстрактні. Більшість мов є конкретними, і тільки меншість абстрактних мов виражають граматичний рід [там же, с. 47].

На думку Ю. В. Рождественського, класичні граматичні категорії роду і відмінку фактично завжди слугували фундаментом для побудови морфологічної класифікації мов [1, с. 187]. Так, традиційна морфологічна класифікація, у якій розподілено мови світу на аморфні, флективні, аглютинативні, синтетичні та аналітичні, є родо-відмінковою класифікацією.

За Г. С. Оппертом, багато америндських мов, мов Південної Африки мають бути класифіковані не за наявністю граматичного роду, а за відмінностями між словами, що позначають істоту – неістоту; у той час коли деякі інші конкретні мови та діалекти класифікуються за розподілом на раціональні та ірраціональні слова, або ж слова високої або низької касти [5, с. 92].

Маємо відзначити, що в сучасному мовознавстві термін *категорія роду* застосовується до індоєвропейських і семітських мов, оскільки в них ця категорія ґрунтується на статевих відмінностях. Стосовно інших мов вживається термін *категорія класу* [там же, с. 188].

Отже, класифікація мов Г. С. Опперта є з одного боку, за визначенням автора, психологічною, а з іншого боку, фізіологічною, тобто морфологічною: «...психологічна класифікація мов, яка базується на особливій дії тієї частини мозку, де думки переплетені разом, має бути доповнена фізіологічною класифікацією мов» [5, с. 123].

Грамматичні категорії роду та класу вчений відносив не до морфологічних, а до психологічних критеріїв розподілу мов світу. Наявність широкого кола слів, які позначають ступінь близькості родинних стосунків між старшими та молодшими членами родини, або їх відсутність також слугують психологічним класифікаційним критерієм. При цьому вчений застосував також розподіл за морфологічними характеристиками, до яких відніс десять типів, а саме: моносилабичний, інкопоративний, мелодійний, флективний мелодійний, алітеральний, аглютинативний, аглютинативно-флективний, дисилабичний-флективний, флективний синтетичний, флективний аналітичний [6, с. 49].

Г. С. Опперт зазначав, що тільки поєднання психологічних та фізіологічних (морфологічних) критеріїв надасть змогу побудувати більш чітку класифікацію та включити більшу кількість мов. Класифікація мов, за Г. С. Оппертом, представляє поєднання фізіологічних та психологічних критеріїв, останні, у свою чергу, визначені за допомогою засад етнології.

Так, за Г. С. Оппертом, якщо позначити конкретні та абстрактні мови літерами C та A відповідно, їх класи α та β , а групи різновидів ступеня близькості родинних стосунків за допомогою цифр $1, 2, 3$, отримаємо такі позначення класів мов: $Ca^1, Ca^2, Ca^3; C\beta^1, C\beta^2, C\beta^3; A\alpha$ та $A\beta$.

До класу Ca^1 належать, по-перше, америндські мови, а саме мова племен Дакота, мова селіш, мови ескімоських племен; по-друге, полінезійські мови, а саме гавайська, таїтянська, тонганська, фіджийська, маорі, малагасійська, тощо; по-третє, більшість мов племен Австралії та баскська мова.

Клас Ca^2 об'єднує деякі з америндських (наприклад, алгонкінська мова) та «баскських» мов. До класу $C\beta^1$ Г. С. Опперт відповідно відніс малайську мову, а також більшість мов Африки та Азії. Клас $C\beta^2$ репрезентовано монгольськими та тунгусо-маньчжурськими мовами, а клас $C\beta^3$ – китайською, японською, фінською, турецькою мовами та дравідійською родиною мов. Давньоєгипетська, коптська, берберська мови, а також семітські мови відносяться до класу $A\alpha$, у той час як «арійська мова» відноситься до класу $A\beta$.

Серед безперечних відмінностей дослідження Г. С. Опперта від інших європейських досліджень того часу відзначимо включення більшої кількості ще не класифікованих мов, наприклад, мов племен Океанії, Північної Африки, мови телугу; учений не розглядав типи морфологічної будови мов як висхідні ступені розвитку мови, а тому оминув у своїх дослідженнях проблему досконалості або недосконалості мов. Г. С. Опперт намагався не переносити на маловідомі безписемні мови граматичні категорії відомих йому мов. Усього дослідником проаналізовано 1000 мов і діалектів.

Незважаючи на те, що автор не називав свою класифікацію мов морфологічною (називаючи психолого-фізіологічною), ми маємо всі підстави вважати класифікацію Г. С. Опперта саме морфологічною з цілого ряду причин: по-перше, критерії, обрані вченим для розподілу мов, є передусім морфологічними (структура кореня, наявність – відсутність роду, наявність – відсутність класу, у деяких випадках наявність – відсутність числа); по-друге, типи, які вчений називав фізіологічними, розподіляються за тим самим принципом, що й у морфологічній класифікації мов В. фон Гумбольдта та ін., тобто за головними стадіями від моносилабізму до аглютинації, а потім до флексії.

Безумовно, морфологічна класифікація Г.С. Опперта має ряд недоліків, які критично відзначав і сам вчений, а також його сучасники М. Кін і А. Тайлор у дискусії, присвяченій цьому дослідженню [3, с. 51 – 52]. Насамперед, Г. С. Опперт зазначав, що хотів би розширити коло класифікованих мов та уточнити критерії розподілу. М. Кін та А. Тайлор, відзначаючи позитивний характер праці, не визнали роботу як таку, що без доробок може конкурувати з відомими морфологічними класифікаціями мов. М. Кін не підтримав розподіл мов за граматичним родом, бо мови однієї родини таким чином відносяться до різних типів [3, с. 51]. Ця критика М. Кіна є несправедливою, тому що морфологічна класифікація мов базується на зовсім інших засадах, аніж генеалогічна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рождественский Ю. В. Типология слова / Юрий Владимирович Рождественский ; под ред. В. В. Виноградова ; предисл. А. А. Волкова. – изд. 2-е, доп. – М. : КомКнига, 2007. – 288 с.
2. Clarke H. [Review] On the Kitai and Kara-Kitai by G. Oppert / Hyde Clarke // The Journal of the Ethnological Society of London, Vol. 2, No. 2. – London : Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1870. – P. 105–106.
3. Keane M. [Discussion] On the classification of languages in conformity with Ethnology / M. Keane, A. Tylor // The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 13. – London : Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1884. – P. 50–52.
4. Oppert G. On the Kitai and Kara-Kitai / Gustav Oppert // The Journal of the Ethnological Society of London, Vol. 2, No. 2. – London : Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1870. – P. 97–105.
5. Oppert G. On the classification of language. A contribution to comparative philology / Gustav Salomon Oppert. – London, 1879. – 146 p.
6. Oppert G. On the classification of languages in conformity with Ethnology / Gustav Oppert // The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 13. – London : Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 1884. – P. 32–50.
7. Pott A. F. Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft / A. F. Pott // Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft, Band I, Heft 1. – Leipzig : J. A. Barth, 1884. – S. 1–68.

В статті аналізується малоизвестные в українському і руському мовознавстві роботи Г. С. Опперта, присвячені морфологічній класифікації мов. Особу увагу приділено його внеску в вивчення мов Індії і Океанії.

*Бриль К. В.
(м. Слов'янськ)*

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ XIX – XX ст.

Проблема класифікації частин мови сьогодні залишається однією з актуальних і суперечливих у лінгвістиці. Оскільки сучасне мовознавство ґрунтується на досвіді лінгвістичних досліджень, актуальним є звернення до наукової спадщини граматистів минулого. Найбільшого успіху у вивченні частин мови досягли європейські вчені в XIX – XX ст.

Дослідження з лінгвістичної історіографії містять важливі твердження щодо вивчення класифікацій частин мови в мовознавстві XIX – XX ст. Водночас спеціальних праць, присвячених цій проблемі, в лінгвістиці немає.

Можемо назвати лише окремі статті, у яких розглянуто певні аспекти зазначеної проблеми. Отже, ми виходимо з того, що проблема частин мови є малодослідженою і водночас актуальною в лінгвоісторіографічному аспекті.

Метою статті є огляд праць лінгвоісторіографічного спрямування, присвячених класифікації частин мови в різних індоєвропейських мовах. Ми звертаємося до студій таких авторів, як І. К. Кучеренко, І. Г. Голанов, В. В. Колесов, Н. С. Валгіна, В. В. Виноградов, Ю. Л. Сітько, І. Г. Данилюк.

Історія вивчення частин мови демонструє появу різних напрямів класифікації частин мови, пов'язаних з тим, яка з ознак частин мови є провідною: семантична, морфологічна, синтаксична, ономазіологічна, дискурсивна, когнітивна чи їх взаємозв'язок. Чимало дискусій викликало питання про те, чи слід використовувати один з цих принципів, чи їхню ієрархію. У результаті були розроблені гомогенні і гетерогенні класифікації.

Як відзначає І. Г. Данилюк, визначені в межах кожного з підходів класи слів не є взаємозамінними, бо мають, очевидно, різну прагматичну мету виділення й, відповідно, неоднакову перспективність і цінність з погляду їхньої відповідності до потреб подальших теоретичних і прикладних лінгвістичних досліджень [4, с. 8].

За спостереженнями І. Г. Данилюка, основними принципами класифікації слів вважаються семантичний, синтаксичний та морфологічний критерії. Аналізуючи наукову спадщину граматистів XIX – XX ст., І. Г. Данилюк відзначає, що значну увагу семантичному принципу приділяли О. О. Потебня, В. В. Виноградов, І. К. Кучеренко та ін. Синтаксичний критерій був опрацьований О. О. Шахматовим, О. О. Потебнею, Л. Теньєром та ін. Найвідоміша класифікація, заснована

на морфологічному принципі, згідно І. Г. Данилюку, була опрацьована П. Ф. Фортунатовим. Далі І. Г. Данилюк робить висновок про те, що в результаті використання якогось одного підходу виокремлюються семантичні, формальні або логіко-граматичні класи слів, а виділення саме частин мови можливе тільки в межах поєднання власне наукової гетерогенної класифікації, яка спирається на використання ієрархії семантичного, синтаксичного і морфологічного критеріїв й психологічного (інтуїтивного) підходу [4, с. 9].

З вивченням багатьох нових мов постає питання, на основі яких критеріїв слід виділяти частини мови, і чи різні вони в різних мовах. І. К. Кучеренко робить аналіз праць російських лінгвістів ХІХ – першої половини ХХ ст. Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, О. О. Шахматова, В. В. Віноградова, О. М. Пешковського, Л. В. Щерби.

У ХІХ ст. після М. В. Ломоносова йде довгий період детального вивчення «чисто мовних» особливостей частин мови, виділених у традиційній номенклатурі, внаслідок чого збагачується, стає ширшим зміст поняття *частина мови*, а з цим ускладнюється й основа виділення їх. І. К. Кучеренко зауважує, що вже в працях О. Х. Востокова, Ф. І. Буслаєва намічається деяке посилення морфологічного аналізу слова, оцінки його структурних особливостей.

За спостереженнями І. К. Кучеренка, у Ф. І. Буслаєва виразно намічається також і синтаксичний аспект: «Усі частини мови та зміни їх одержують свій зміст за місцем, яке посідають вони в реченні. Крім того, мають вони й своє власне незмінне значення як окремі форми. Визначення цих форм і становить учення про категорії частин мови» [6, с. 62].

Як визначає І. К. Кучеренко, номенклатура частин мови у Буслаєва не була представлена як класифікація – він про них говорить досить вільно: в одному місці він виділяє прислівник як повнозначну частину мови, а в іншому зовсім її не визнає.

Згідно з І. Г. Голановим, погляди Ф. І. Буслаєва треба визнати новими, бо вони відбивають погляди сучасності. Але в цілому, за І. Г. Голановим, Ф. І. Буслаєв ще не пішов далі сучасних йому логіко-граматичних поглядів на мову, але він є найбільш значним представником логіко-граматичної школи. І. Г. Голанова підтримує Н. С. Валгіна, зазначаючи, що в основу трактування частин мови Буслаєвим були покладені логіко-граматичні погляди [1, с. 139].

І. Г. Голанов визначає О. О. Потебню як засновника психологічного напрямку в мовознавстві. Дуже цікаві його визначення частин мови, а також протиставлення двох найважливіших частин мови – іменника і дієслова. Н. С. Валгіна з цього приводу відзначає, що, на відміну від Буслаєва, О. О. Потебня впадає в іншу крайність – він заперечує логічний початок в граматиці і вважає мову особливою «формою мислення».

Аналізуючи наукову спадщину О. О. Потебні, І. К. Кучеренко

зауважує, що він зробив багатий внесок у розробку критерію визначення частини мови. Відмінність між частинами мови, говорив він, полягає «не в змісті, в способі їх уявити». І. К. Кучеренко підкреслює очевидний факт, що всі розглянуті частини мови О. О. Потебня характеризує в одному аспекті – аспекті реального їх значення [6, с. 63].

Як зазначає І. Г. Голанов, П. Ф. Фортунатов додержувався особливого, формально-граматичного погляду на частини мови. Він вважав форми словозміни основою для класифікації частин мови. Його підтримує Н. С. Валгіна, стверджуючи, що П. Ф. Фортунатов в своїх працях викладає теорію про граматичні класи слів, які виділяються згідно з формальними показниками.

За спостереженнями І. К. Кучеренка, метою О. О. Шахматова було обґрунтувати виділення частин мови за «синтаксичними умовами», характерними для кожної з них. Він припускав під цим не функціонування їх як членів речення, а те, чи основне значення слова усвідомлюється у зв'язку його з іншим якимсь словом, чи поза таким зв'язком (асоціацією); крім того, чи усвідомлюється це значення у зв'язку з граматичними категоріями, чи поза ним. Але, як зробив висновок І. К. Кучеренко, питання про створення послідовної класифікації не виступало на першій план, оскільки і самі ознаки частин мови розглядалися лише в плані їх розмежування, і зовсім не аналізувалися в плані встановлення взаємозв'язків і можливої взаємозалежності одних з одними. Ознаки вирізнялися як різнопланові, але рівноцінні при визначенні частини мови. Тому теоретична думка не йшла в напрямку встановлення основи класифікації [6, с. 65].

Як зазначає В. В. Виноградов, спроба О. О. Шахматова «вийняти» теорію про частини мови з морфології і передати її в повне володіння синтаксису не вдалась. Вона призвела лише до змішання синтаксису і морфології і до послаблення граматичних позицій морфології [2, с. 141].

Досліджуючи наукові праці О. М. Пешковського, І. К. Кучеренко відзначає, що він виділяє питання про класифікацію частин мови як одне з основних, але не розв'язує його. Основною настановою О. М. Пешковського було розкрити частини мови як «формальні категорії», що зумовлює напрямок аналізу виділених ним чотирьох частин мови. Він надавав виняткового значення формі слова, ідучи в руслі вчення П. Ф. Фортунатова, але не міг не визнати та не враховувати переконливої ваги реального значення слова, наслідуючи в цьому відношенні вчення О. О. Потебні та О. О. Шахматова [6, с. 67].

Н. С. Валгіна підкреслює, що О. М. Пешковський визначав частини мови як «основні категорії мислення», в чому чітко виявився його психологічний підхід до явищ граматики.

У середині ХХ ст. стають очевидними непослідовність і протиріччя традиційної класифікації частин мови, відсутність у ній єдиного принципу

поділу. Лінгвісти приходять до висновку, що науково-дослідна парадигма, що склалася в європейській науці, зовсім не універсальна в тому сенсі, що вона не в змозі охопити все різноманіття мовних явищ, хоча й відзначає їх найбільш істотні особливості. Розподіл слів на частини мови, зокрема на самостійні і службові, не має єдиної підстави і не є класифікацією в точному смислі цього слова.

У світлі цього питання І. К. Кучеренко, аналізуючи наукову спадщину І. М. Стеблін-Каменського, зауважує, що спроби класифікації частин мови не задовольняють жодного правила простого логічного поділу поняття, тому вони не є класифікаціями, а лише вичленуванням із загальної кількості слів певних угруповань, кожне за своїми основами.

Зробивши аналіз наукової спадщини Л. В. Щерби, Н. С. Валгіна говорить про те, що основне завдання граматики Л. В. Щерба вбачав у тому, щоб розкрити живу, вічно змінну систему мови з урахуванням формотворення, синтаксичних зв'язків і «будівних елементів лексики» [1, с. 142].

В. В. Колесов й І. К. Кучеренко зазначають, що Л. В. Щерба зробив перегляд номенклатури частин мови російської мови, яка була справедливо названа ними ненауковою, оскільки вона логічно непослідовна. Проте Л. В. Щерба не пропонує своєї, а, навпаки, як і О. М. Пешковський, він пропонує відмовитись від класифікації. Він стверджував, що підводячи слова під ту чи іншу категорію, у нашому випадку «частини мови», ми не отримуємо наукову класифікацію, тому що всяка класифікація має за собою суб'єктивізм класифікатора. По В. В. Колесову, Л. В. Щерба згадує приклад с категорією кольору і робить висновок, що немає системної ознаки, яка б належала світу граматики, а не логіки чи психології, тому у Л. В. Щерби поняття частини мови і граматичної категорії уподібнюються [6, с. 74].

І. К. Кучеренко називає таких лінгвістів, як О. Н. Савченко, В. Н. Мігірін, М. В. Панов, які присвятили свої студії проблемі класифікації частин мови, але так і не розв'язали питання стосовно критерія класифікації.

Серед сучасних лінгвістичних історіографів, які звернулися до проблеми частин мови, можна назвати ім'я Ю. Л. Сітька. Він підходить з прагматичного погляду до аналізу наукової спадщини таких лінгвістів, як О. О. Потебня, О. І. Бодуен де Куртене, М. Я. Марр та їх послідовники.

Як зазначає Ю. Л. Сітько, загальноприйнятим серед дослідників творчості О. О. Потебні є визнання того факту, що в основі виділення Потебнею частин мови лежить синтаксичний підхід, а самі частини мови є продуктом функціонування слів як членів речення. О. О. Потебня вважав частини мови генетично зв'язаними синтаксичними структурами речення і розглядав їх як продукт довготривалого розвитку мови і граматикизації окремих видів слів-членів речення [8, с. 57].

Щодо О. І. Бодуена де Куртене, то він на підставі твердження про психічність мови розглядає віднесеність слів до певних мовних класів, вважаючи останню результатом суб'єктивної психічної діяльності носіїв мови. Отже, частиномовне значення для О. І. Бодуена де Куртене володіє над мовною, а саме розумовою природою [8, с. 74].

Далі Ю. Л. Сітько переходить до аналізу поглядів окремих бодуеністів і зіставлення методологічних уявлень О. І. Бодуена де Куртене з поглядами його послідовників. Серед останніх помітне місце належить Л. В. Щербі. Як уже зазначалося вище, частина мови для нього – це категорія, яка існує в мові. А неодмінною умовою існування в мові частини мови як категорії для Л. В. Щерби є наявність специфічного частиномовного значення. Таке значення, за Л. В. Щербою особливо наполегливо нав'язується самою мовною системою [8, с. 77].

Згідно з Ю. Л. Сітьком, оригінальну систему частин мови запропонував В. О. Богородицький. В основі цієї системи В. О. Богородицький бачив синтаксичні категорії. Уся лексика у нього ділилась на слова з самостійним власним і слова з несамостійним власним значеннями. До перших відносився іменник, особовий займенник і дієслово. До других – слова, потенційно синтаксично підлеглі іменнику і дієслову. Цей факт дає підставу Ю. Л. Сітьку стверджувати, що в основі поглядів В. О. Богородицького лежала ідея про синтаксичну природу частин мови як в семантичному, так і в морфологічному відношеннях [8, с. 84].

У працях маррістів, на погляд Ю. Л. Сітька, представлений доволі цікавий і оригінальний підхід до проблеми визначення статусу частин мови.

І. І. Мещанінов трактує частину мови як особливо мовне утворення, властиве мовам тільки певної граматичної будови. Згідно з думкою І. І. Мещанінова, частини мови є продукт функціонування мови й елемент її структури. В основі граматичних категорій, за І. І. Мещаніновим, лежать понятійні категорії, які знаходять в граматичних категоріях своє формальне вираження. На основі поділу мови на лексику і синтаксис І. І. Мещанінов виділяє: 1) лексичні понятійні категорії; 2) синтаксичні і морфологічні понятійні категорії.

Як зазначає Ю. Л. Сітько, І. І. Мещанінов розглядає частини мови як лексичні групування, які характеризуються певними синтаксично-морфологічними показниками. Отже, частина мови є майже провідним поняттям граматики маррізму в мовознавстві. Вона уявляє свого роду фокус, крапку функціональної і прагматичної взаємодії мислення і мовлення, синтаксису і лексики [8, с. 112–113].

Здійснений нами огляд праць з історії граматичних учень дозволяє зробити висновок, що принципи класифікації частин мови в європейському мовознавстві у лінгвістично-історіографічному аспекті висвітлені

недостатньо. При цьому необхідно мати на увазі, що проблема частин мови є фундаментальним питанням теорії мови та має багатовікову традицію, що йде від античної граматики. Але ці питання в силу своєї складності, багатоаспектності, нерозривного зв'язку з проблемами сприйняття й пізнання людиною світу залишаються нерозв'язаними до наших днів.

У сучасному мовознавстві немає спеціальних монографічних праць, присвячених класифікації частин мови. Багато що залишається поза увагою дослідників. Комплексне вивчення наукової спадщини європейських граматистів XIX – XX ст. дозволить заповнити очевидні прогалини в царині лінгвоісторіографічного висвітлення принципів класифікації частин мови та зробити необхідні узагальнення. У цьому ми вбачаємо перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валгина Н. С. Современный русский язык : учеб. для филол. спец. вузов / Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. – М. : Высш. шк., 1987. – 480 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.
3. Голанов И. Г. Морфология современного русского языка / И. Г. Голанов. – М. : Высш. шк., 1965. – 288 с.
4. Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Г. Данилюк. – Донецьк, 2006. – 20 с.
5. Колесов В. В. Л. В. Щерба : кн. для учащихся / Владимир Викторович Колесов. – М. : Просвещение, 1987. – 160 с.
6. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія I / Ілля Корнійович Кучеренко. – К. : Київський університет, 1961. – 172 с.
7. Муругова Е. В. Взаимодействие частей речи и способов их образования в лингвокреативной деятельности человека : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка», 10.02.04 «Германские языки» / Елена Валерьевна Муругова. – Ростов-на-Дону, 2007. – 39 с.
8. Павлюковец М. А. Синкретизм на морфологическом и синтаксическом уровнях английского языка как проявление языковой экономии: функциональный аспект : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Марина Алексеевна Павлюковец. – Ростов-на-Дону, 2009. – 22 с.
9. Ситько Ю. Л. Бытование функционально-прагматической методологии в отечественном языкознании 60-х годов XIX века I половины XX века (на примере понятия части речи) / Юрий Леонидович

Ситько. – Севастополь : Рибэст, 2007. – 140 с.

10. Суник О. П. Общая теория частей речи / О. П. Суник / под ред. В. М. Жирмунского, М. М. Гухман, С. Д. Кацнельсона. – М. : Наука, 1966. – 132 с.

11. Хрестоматия по истории грамматических учений в Советском союзе / [сост. Щеулин В. В. ; ред. Магин В. А.]. – Ростов-на-Дону : Ростовский университет, 1972. – 312 с.

12. Вопросы грамматического строя / под ред. Виноградова В. В. , Баскакова И. А., Поспелова И. С. – М. : Академия наук СССР, 1955. – 484 с.

13. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / під ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – 584 с.

Проанализированы разные направления классификации частей речи и источники их возникновения. Сделан обзор работ лингвоисториографического направления, посвящённых классификации частей речи в разных индоевропейских языках (И. К. Кучеренко, И. Г. Голанов, В. В. Колесов, Н. С. Валгина, В. В. Виноградов, Ю. Л. Ситько, И. Г. Данилюк). Результаты исследования показали, что принципы классификации частей речи в лингвоисториографическом аспекте освещены недостаточно, что позволяет указать перспективы дальнейших исследований.

Винникова Т. С.

(г. Славянск)

К ВОПРОСУ О ЯВЛЕНИИ ТРАНСПОЗИЦИИ В ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Грамматика любого языка включает в себя вопрос о частях речи. Истоки понятия «части речи» восходят к античности. Впервые части речи разграничил (имена и глаголы) Аристотель в IV в. до н. э. Классификацию, которая охватила все слова языка, создали стоики в III в до н. э. Они выделили пять частей речи: имя собственное, имя нарицательное, глагол, союз и член (артикль). В александрийский период (III – I вв. до н. э.) была создана каноническая система: до наших времен дошла грамматика Дионисия Фракийца, созданная в конце II в. до н. э. Это окончательно сформировавшееся учение о частях речи выделяло имя, глагол, причастие, член (артикль), местоимение, предлог, наречие, союз. Римские ученые немного видоизменили данную систему. Они исключили из числа частей речи отсутствующий в латинском языке артикль (член), но ввели новую часть речи – междометие. Отталкиваясь от этого краткого обзора истории, можно сделать вывод, что еще в античный период были сформированы основы той системы частей речи, которая с некоторыми модификациями

сохранилась до наших дней. Основной составляющей для описательного языкознания нового времени (вплоть до начала XX в.) были идеи универсальной грамматики, исходившей из принципиального единства всех языков. Как отмечал О. Есперсен, универсальная грамматика была по своей сути грамматикой латинского языка. В частности, существовало представление о единстве частей речи, выделенных в эпоху античности, для всех языков мира. В любом описываемом языке выделялось восемь частей речи римских грамматиков (для русского языка такое исследование принадлежит М. В. Ломоносову). Со временем данная схема подверглась модификациям, основанным на учете свойств новых европейских языков: имена были разделены на существительные и прилагательные, появились числительное и частица, в ряде национальных традиций был восстановлен в правах артикль, причастие объединялось в одну часть речи с глаголом. Перечисленные изменения были приняты в XIX в. В России разграничение существительных и прилагательных описано в трудах А. Х. Востокова.

В общих чертах система «школьных» частей речи для индоевропейских языков Европы вопреки национальным отличиям стала приемлемой. Части речи, не являющиеся семантическими классами, стали определяться чисто семантически именно в универсалистских грамматиках нового времени. Но эти определения не находили реального отражения, так как отнесенность слова к части речи была известна заранее и необходимым являлось дать определения уже выделенным классам. Вычленение осуществлялось на чисто интуитивном уровне (на основе неосознанных психолингвистических представлений).

Ученые XIX в. отметили необоснованность и произвольность традиционной системы «школьных» частей речи. Последовала эволюция учения о частях речи. Основателем морфологического подхода к выделению частей речи в русском языкознании был Ф. Ф. Фортунатов, так же в указанном направлении работали Д. Н. Ушаков, А. М. Пешковский, М. Н. Петерсон, Г. О. Винокур и др. Со временем морфологический подход отошел от идеи о единой системе частей речи во всех языках, потому что морфологически выражаемые грамматические категории разных языков различны и здесь нет универсалий.

Для дескриптивной лингвистики характерна классификация слов по синтаксическим свойствам, прежде всего по дистрибуции в тексте. Этот подход развит в трудах Л. Блумфилда, Дж. Гринберга. Дескриптивисты разрабатывали формальные критерии для выделения традиционных классов, среди которых ведущая роль принадлежала фактору сочетаемости с достаточно узкими и конкретными классами элементов (служебных).

При другом понимании слов как синтаксических классов учитываются связи слов в составе предложения независимо от линейного порядка, основанием деления становится способность слова выполнять те или иные функции в предложении. Крайний случай синтаксического

подхода – отождествление частей речи и членов предложения. Но с другой точки зрения слово может быть в разных своих формах разными членами предложения, и лишь некоторые синтаксические функции признаются определяющими (для глагола – функция сказуемого). В русском языке подобную точку зрения выдвигал А. А. Шахматов. Е. Д. Поливанов впервые наметил основы синтаксического подхода, позже его обосновали А. А. Драгунов, Е. Н. Драгунова.

Среди подходов к выделению частей речи возможными являются: объединение морфологического и синтаксического подходов, на основе морфемной структуры (в связи со словообразовательными моделями, по морфологической структуре).

В единицах и категориях любого современного языка, являющегося конкретно-исторической нормой, имеются переходные явления, которые объединяют единицы языка в единую систему, обеспечивают ее динамизм. Переходность является особенностью использования языка, который в данном аспекте рассматривается как идеальная схема, которая содержит выраженные и классифицированные формы. Любые переходные явления относят к речи. Такое понимание переходности предложено Ф. де Соссюром, Л. Ельмслевым. Итак, переходность в языке возникает в результате взаимодействия формальной и содержательной сторон языковых единиц, а также при использовании единиц языка в том случае, если возникают контекстные единицы или видоизменения формы, содержания языковой единицы. В теории языковой переходности различают переходные явления данного состояния языка и переходность его исторического развития. Со времени Ф. И. Буслаева, А. А. Потебни историческая изменчивость стала предметом исторической фонетики, морфологии, синтаксиса.

Транспозиция как возможность перевода знака из одной категории в другую впервые была описана представителями лингвистической школы А. Сеше и Ш. Балли, которому принадлежит следующее утверждение: «Замкнутые в своих категориях знаки служили бы весьма ограниченным источником для удовлетворения многочисленных потребностей речи. Однако, благодаря межкатегориальным заменам, мысль освобождается, а выражение обогащается и получает различные оттенки».

Итак, в языкознании XIX в. одним из ведущих принципов науки о языке становится понятие переходности как транспозиции из одного состояния языка в другое, как момент развития той или иной категории или формы языка. Языковеды XIX – нач. XX в. открыли и проанализировали многие виды переходности в языке. Предметом специального изучения является переходность в области частей речи. Например, как отмечает А. А. Шахматов, наречием становится существительное в именительном и косвенных падежах, когда получает в предложении значение обстоятельства (*пора вставать, грех сказать,*

шутка сказать); наречием становятся как личные, так и неличные формы глагола, когда не ассоциируются с категориями лица и времени (*он де болен; она ведь ушла*); также на месте деепричастий (*спустя рукава, сломя голову*); также на месте инфинитива (*он знает нездоров*); наречием становятся утратившие склонение прилагательные (*он сильнее меня; кто помоложе – выживет*) [7, с. 327]. Такая информация свидетельствует о том, что одни части речи могут переходить в другие, не изменяя своей формы.

В учении о частях речи также говорится о случайном и неслучайном употреблении, о синтаксическом и морфологическом переходе в области частей речи. А. М. Пешковский, рассматривая синтаксическое и грамматическое опущение существительного (шерстяные перчатки и портной швец), писал: «Нужно признать, что первый момент субстантивирования, когда опущение существительного индивидуально, случайно и когда говорящие держат в уме опущенное существительное, разницы между таким опущением и всяким другим еще нет, но тогда оно и не является еще субстантивирование. Но в том-то и особенность опущения существительных при прилагательных, что по мере того как опущение в каждом отдельном случае делается обычным, общепринятым для того или иного языкового круга, прилагательное в этом кругу начинает заменять существительное, т. е. существительное уже не мыслится здесь ни словарно, ни грамматически» [1, с. 139]. А. А. Шахматов также рассматривает подобные случаи. Он отмечает, что в значительном числе случаев, особенно при субстантивации прилагательного среднего рода, о пропуске существительного не может быть и речи (портной, городской, горничная) Перейдя в наречие, существительное может перейти дальше и в союз. Процессы перехода одной части речи в другую А. А. Шахматов обозначил следующими терминами: субстантивация, адъективация, вербализация, прономинализация, адвербиализация, конъюнкционализация.

При транспозиции (переходе слова одной части речи другую) нарушается полнота комплекса парадигматических и синтагматических свойств слова как части речи в аспекте диахронии или колеблется при возможности слова данной части речи употребляться в значении слова другой части речи (план синхронной переходности, типовой и индивидуальной).

При исследовании переходных явлений среди частей речи ведущую роль играет семантический фактор. Наряду с ним важнейшая роль отводится морфологическому и синтаксическому факторам. Следовательно, под переходными явлениями мы понимаем способность одного и того же фонетического слова выступать в значении единиц двух частей речи. Л. В. Щерба учитывал семантические, морфологические, синтаксические критерии как опознавательные знаки для восприятия частей речи, которые существуют независимо от их семантических и

формальных средств.

Переходность среди частей речи существует в различных видах. Важными среди них являются промежуточность и синкретизм. Суть промежуточности заключается в том, что наряду с качественно и количественно определенными категориями и единицами существуют категории неопределенные – периферийные и контаминированные. Например, в русском языке имя существительное обладает своим формоизменением и словоизменением, общим грамматическим значением и обычной синтаксической функцией. В слове «голова» свойства имени существительного проявляются полностью. Слово «брюки» обозначает предметность, склоняется, от него образуются прилагательные, функционирует как подлежащее и дополнение, может иметь определение – это имя существительное. Но оно отклоняется от типовых существительных тем, что не изменяется по числам. Такие слова, как *соня*, *немота*, *ежевика*, *кимоно* и др. отклоняются от флективной морфологии русского языка и по этому свойству могут квалифицироваться как переходные. Слово «булочная» – морфологически контаминированная форма, оно склоняется как имя прилагательное, но, обозначая предметность, подобно существительному не изменяется по родам и синтаксически функционирует как существительное. Суть синкретизма как разновидности переходности состояния заключается в том, что единицы с материальным и формальным тождеством имеют два или более значений или функции. Лексическая и морфологическая омонимия – наглядный пример синкретизма в языковой системе. Например, слово «добро» употребляется как существительное и наречие в значении «хорошо». Синкретизм как вид семантической неопределенности обнаруживается в совмещении значений в одной и той же единице. Наличие в языке разных типов и видов значений делает возможным их сочетание при характеристике одной и той же лексической, морфологической, синтаксической единиц.

Промежуточность и синкретизм как два основных вида переходности состояния отличаются друг от друга тем, что промежуточность характеризует единицы языка с формально-семантической невыраженностью и неопределенностью, в то время как синкретизм характеризует единицы языка, совмещающие формы и значения разных категорий.

Итак, среди признаков частей речи как лексико-грамматических категорий важнейшим является семантический признак, который может быть выражен грамматической семантикой (общей – значение определенной части речи, частной – значение какого-то разряда части речи), а также – индивидуальной, лексической семантикой, которая поясняет первые два типа. В современном языке имеются как определенные единицы, категории, так и неопределенные, переходные.

ЛИТЕРАТУРА

1. Березин Ф. М. Русское языкознание конца XIX – начала XX в. / Березин Ф. М. – М. : Наука, 1976. – 366 с.
2. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 400 с.
3. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов ; Акад. наук СССР, отд-ние лит. и яз. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – 387 с.
4. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Пешковский А. М. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.
5. Семантика переходности : сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т им. Герцена / под ред. проф. В. И. Кодухова. – Л. : Изд-во Ленингр. пед. ин-та, 1977. – 148 с.
6. Части речи: Теория и типология / [В. М. Алпатов, А. Н. Барулин, Я. Г. Тестелец и др. / отв. ред. В. М. Алпатов] ; АН СССР, Ин-т востоковедения. – М. : Наука, 1990. – 267 с.
7. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Шахматов А. А. – Л. : ЛКИ, 2007. – 624 с.

У статті розглянуто витoki поняття «частини мови», подається стислий огляд, який дозволяє дійти висновку, що ще в античний період були сформовані основи цієї системи частин мови, яка з деякими модифікаціями збереглася до наших днів. Розглянуто явище транспозиції. Особливу увагу приділено розгляду семантичного фактора, який відіграє провідну роль у дослідженні транспозиції. Проміжність і синкретизм представлені як види перехідності серед частин мови.

*Каморникова Ю. В.
(м. Слов'янськ)*

ПРОБЛЕМА ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ І ПРИНЦИПІВ ЇХ ВИДІЛЕННЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ О. О. ПОТЕБНІ

У лінгвістичних ученнях XIX ст. визначення членів речення має свою історію. Від самого початку формування синтаксису як розділу мовознавства перед ученими постало питання про виділення членів речення. Залежно від структурного значення у складі речення традиційно диференціюють на головні та другорядні. Проте існує багато суперечностей щодо принципів виділення членів речення. В одних випадках домінував формальний принцип їх класифікації, в інших – семантичний. Тому опрацювання критеріїв розмежування членів речення стало актуальним завданням сучасного мовознавства. Значний внесок у розробку питань, пов'язаних з проблемою членів речення і принципів їх

виділення внесли М. І. Греч, Ф. І. Буслаєв, О. Х. Востоков, О. О. Потебня, О. М. Пешковський, Л. А. Булаховський, Д. М. Овсяннико-Куликовський, О. О. Шахматов, В. В. Виноградов та багато інших мовознавців.

Однак сучасні дослідження в області членів речення не можливі без звернення до лінгвістичної історіографії. Серед фундаторів теорії про члени речення був російський вчений О. О. Потебня. Саме тому у даній статті ми розглянемо, як висвітлено систему членів речення у науковій спадщині О. О. Потебні (1835 – 1891).

Проблема вивчення членів речення у працях О. О. Потебні є актуальним завданням сучасної лінгвістики. Якщо в цілому наукові погляди ученого виступають об'єктом дослідження лінгвоісторіографів, то окремі питання вивчено недостатньо. На жаль, наукова література не містить спеціальних монографічних праць, присвячених проблемі членів речення і принципів їх виділення.

Метою статті є розкриття поглядів О. О. Потебні щодо проблеми членів речення і принципів їх виділення.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) висвітлити еволюцію поглядів ученого з даної проблеми; 2) визначити твердження мовознавця, які зберегли свою значимість для сучасної лінгвістики.

У дослідженні проблеми визначення членів речення О. О. Потебня йде шляхом зближення членів речення з частинами мови. У праці «Из записок по русской грамматике» учений розглядає співвідношення між членами речення і частинами мови. Відома теза мовознавця, що визначення членів речення неможливе без визначення частин мови, бо якщо немає частин мови, то немає й речення. Абсолютно правильним є твердження мовознавця, який констатував, що «Як особова форма дієслова є тим самим присудком; як ім'я у прямому відмінку, не узгоджуване з іншим, є підметом; як ім'я у непрямому відмінку, не узгоджуване з іншим, є додатком, а узгоджуване ім'я у будь-якому відмінку є означенням або частиною присудка, так і обставині присвоєна особлива форма – прислівник» [7, с. 119].

О. О. Потебня пропонує в основу синтаксису членів речення покласти синтаксис частин мови; диференціацію і протиставлення головних членів і другорядних, а також відношення всередині другорядних членів розглядати насамперед як різні види відношень між частинами мови в структурі речення. Проте, слід зазначити, між членами речення і частинами мови немає ані повного ототожнення, ані протиставлення. Учений оперує твердженням, що окреме слово, взяте з контексту, є «пустим звуком», «штучним препаратом», що «єдиною реальністю у мові є речення». Саме тому об'єктом класифікації можуть слугувати лише члени речення, а частини мови – це «пустий звук», «штучний препарат».

В. В. Виноградов з цього приводу писав: «Спираючись на частини

мови при вивченні членів речення, О. О. Потебня по-новому підійшов до даної проблеми, вказав нові шляхи її вирішення» [цит. за: 2, с. 147].

Розробка названої ідеї вченого надзвичайно плідна для сучасної граматики, передусім для розв'язання проблеми співвідношення частин мови і членів речення.

Намагаючись окреслити вихідні лексико-граматичні позиції утворення і розвитку речення, О. О. Потебня насамперед береться за дослідження його головних членів – підмета і присудка. Будучи представником психологічного напрямку у мовознавстві, учений виділяє психологічний підмет і присудок, ґрунтуючись на понятті про присудок.

Присудок О. О. Потебня розуміє як визначення «ознаки в період її виникнення від діючої особи», а підмет – як «речову вказівку на безпосереднього носія ознаки» [7, с. 93]. Мовознавець розглядає підмет як залежний від присудка член речення і зумовлений ним.

Упродовж тривалого часу в лінгвістиці тривали дискусії про те, який із двох головних членів речення важливіший. Переважна більшість мовознавців стверджувала, що таким членом є підмет. О. О. Потебня звертає увагу на трактування підмета і присудка, якими, за Ф. І. Буслаєвим, вичерпується склад речення. Ф. І. Буслаєв називає підмет і присудок головними членами речення, протиставляючи їх другорядним, а присудок кваліфікує як основний член речення. Потебня також зазначає, що в граматичному розумінні присудок важливіший для речення. При цьому у О. О. Потебні поняття «підмет» і «присудок» співвідносні, тобто передбачають один одного: у присудку мислиться дія, виконувана дійовою особою: у підметі – певна, відома дійова особа, що виконує дію [7, с. 317].

Велику увагу учений приділяв вивченню складених присудків. Учення про складені присудки почав розробляти ще Ф. І. Буслаєв. Однак найглибше його обґрунтував О. О. Потебня. Говорячи про складений присудок, мовознавець пише: «Ім'я може бути частиною складеного присудка, тобто такого, жодна з частин якого сама по собі не може бути названа присудком» [7, с. 123].

Порівняно з дослідженням головних членів речення, мовознавець більше уваги приділяє критеріям виділення другорядних членів речення. Хоча О. О. Потебня і критикував учення Ф. І. Буслаєва про другорядні члени речення, однак від термінів «додаток», «означення», «обставина» не відмовився. Розглянемо, які особливості другорядних членів виділяє О. О. Потебня.

Оцінюючи в цілому правомірність і доцільність визначення другорядних членів речення з функціонально-граматичних позицій, О. О. Потебня і сам принцип поділу їх на тій же основі вважає єдино правильним. Ще більше заперечень у мовознавця викликав досить поширений у граматичній традиції ХІХ ст. розподіл другорядних членів речення на означальні, додаткові і обставинні слова залежно від їх

значення, яке розуміли як вираження внутрішніх смислових відношень складових частин словосполучення і речення. Таким чином, О. О. Потебня у виділенні класів другорядних членів речення поклав передусім значеннєві ознаки.

О. О. Потебня ставить під сумнів сам принцип поділу другорядних членів речення не за їх вживанням, а за значенням. Такий аналіз другорядних членів речення, на думку вченого, не тільки не кваліфікує кожний із їх видів у протиставленні один одному, але навіть не розрізняє другорядні члени і головні.

Характеризуючи такий другорядний член речення, як додаток, мовознавець пише: «Грамматичний об'єкт (додаток) схожий з суб'єктом у тому, що тим і другим намагається бути лише іменник або інша частина мови, вжита *substantiv*» [7, с. 120]. Відмінність між ними – в їх зв'язках з іншими членами речення: суб'єкт – не узгоджуваний називний або кличний відмінок, об'єкт – не узгоджуваний непрямий відмінок. Своє визначення додатка О. О. Потебня вважав набагато ширшим буслаєвського. Адже додаток або граматичний об'єкт учений трактував дуже широко. Він охоплював як відмінки, що приєднувалися до імен (родовий і давальний приналежності та ін., наприклад, «дом отца») і відносилися до означення (атрибута), так і позначення місця, часу, способу дії, причини, які подаються як граматичні предмети.

Спираючись на аналіз граматичного об'єкта, О. О. Потебня вперше в історії вітчизняного мовознавства робить важливий теоретичний висновок, який розширював традиційні уявлення про другорядні члени речення то їх синтаксичні зв'язки.

О. О. Потебня поділив означення на два класи: власне означення (граматичний атрибут) і прикладку (апозицію). Досліджуючи граматичний атрибут, учений зазначає, що це «назва ознаки, що представляється даною в субстанції, позначеної іншим словом» [7, с. 105]. Відмінність прикладки від власне означення учений вбачає у відносній самостійності прикладок: «Прикладка більш самостійна по відношенню до означення...» [7, с. 103].

Якщо характеризувати обставину одним словом, саме так, як її розглядав Потебня, то ми мусимо сказати, що це насамперед атрибут, або ознака. Для вченого не існувало ніяких відмінностей між термінами обставина і прислівник. Останній він розглядає як особливу форму, присвоєну обставинним словам. Як гадає мовознавець, обставина сформувалася на базі двох груп слів: імені і дієслова.

О. О. Потебня виділяє, крім традиційних п'яти членів речення, ще й зв'язку. «До складеного присудка, – пише вчений, – крім імені, входить предикативна зв'язка, яку слід відрізнити від предикативного зв'язку, що є істотною ознакою простого присудка» [7, с. 116]. Отже, зв'язка – це особливе службове слово, що виконує чисто синтаксичну функцію приєднання атрибута до підмета. Також О. О. Потебня вважає, що частина

зв'язок зберігає певні відтінки значення і тому їх можна поділити на абстрактні й напівповнозначні.

Дуже широкі та всебічні дослідження О. О. Потебні стосовно системи членів речення. Багато цінних спостережень ученого й досі є предметом суперечок та ретельного вивчення. Серед тверджень мовознавця, які не втратили своєї значимості і в наш час, відзначимо наступні. Актуальною є фраза О. О. Потебні про присудок: «Найбільш самостійним членом речення є присудок, який один може обійтися без інших членів речення» [цит. за: 2, с. 147]. У сучасній лінгвістиці цю думку підтримують багато учених (І. Р. Вихованець, І. І. Слинько та ін.). Концептуальне твердження О. О. Потебні про те, що частини мови і члени речення пов'язані між собою і сьогодні залишається актуально значущим. Не можна не зазначити досягнення мовознавця у розробці питань про другорядні члени речення і синтаксичні зв'язки. Учений найбільш повно, порівняно зі своїми попередниками, охарактеризував особливості додатків, означень, обставин; звернув увагу на прикладки. Це підштовхує лінгвістів до нових пошуків і сьогодні.

Таким чином, дослідивши питання про члени речення у науковій спадщині О. О. Потебні, ми дійшли висновку, що подальші розвідки у цьому напрямку необхідні й актуальні. Адже немає глобальної праці, присвяченої проблемі визначення членів речення. У статті ми спробували зібрати різний матеріал про члени речення у працях лінгвіста. Розглянули характерні особливості головних та другорядних членів речення у висвітленні О. О. Потебні, та встановили, що багато з тверджень є значущими для сучасної лінгвістики. У подальших лінгвістичних пошуках продовжимо дослідження системи членів речення у працях мовознавців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1989. – 159 с.
2. Березин Ф. М. История русского языкознания / Ф. М. Березин. – М. : Высшая школа, 1979. – 223 с.
3. Білодід О. І. Грамматична концепція О. О. Потебні / О. І. Білодід. – К. : Вища школа, 1977. – 302 с.
4. Булаховский Л. А. Александр Афанасьевич Потебня (к 60-летию со дня смерти) / Л. А. Булаховский. – К., 1952. – 46 с.
5. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
6. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 168 с.
7. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1, 2. – 161+549 с.
8. Філін Ф. П. О. О. Потебня і сучасне мовознавство / Ф. П. Філін //

Статья посвящена проблеме членов предложения и принципов их выделения в освещении А. А. Потебни. Рассмотрены особенности главных и второстепенных членов предложения, которые выделяет учёный. Проанализированы утверждения, не утратившие своего значения до настоящего времени.

Огієнко К. О.
(м. Слов'янськ)

АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ: ОГЛЯД ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Незважаючи на те, що за останні десятиліття в мовознавстві була проведена низка досліджень з проблем актуального членування речення (І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова, В. Н. Абашина, Л. А. Панасенко, Т. П. Карпухіна, Н. О. Курносова, Р. В. Курносова, С. В. Суховецька, Н. В. Лешкова та ін.), комплексних лінгвоісторіографічних студій, присвячених питанням становлення та розвитку концепцій актуального членування речення, немає.

Мета нашої статті полягає в комплексному лінгвоісторіографічному аналізі питань актуального членування речення і конкретизується в таких завданнях: по-перше, обґрунтувати поняття *актуальне членування речення* та визначити складові частини цього членування, по-друге, проаналізувати лінгвоісторіографічні доробки мовознавців ХХ ст., по-третє, накреслити перспективи подальших досліджень цього питання.

Під актуальним членуванням речення мовознавці розуміють таке членування, при якому враховується комунікативне завдання в кожному конкретному акті мовлення. Таке завдання передбачає, з одного боку, деяку інформацію, яка вважається відомою, а з іншого боку, деяку інформацію, яку мовець має бажання повідомити про відоме і яку, відповідно, вважають невідомою, новою. Явище актуального членування має кілька назв: *актуальне членування, смислове членування, комунікативне членування, тема-рематичне членування, контекстуальне членування, предикативне членування, комунікативна перспектива речення, функціональна перспектива речення*. Структурні компоненти актуального членування також мають кілька назв: *тема та рема, дане та нове, відоме та повідомлюване, основа та ядро, логічний суб'єкт та логічний предикат, психологічний суб'єкт та психологічний предикат*. Деякі лінгвісти виокремлюють і третій компонент – так звану *зв'язку*.

Початок вивчення актуального членування речення більшість лінгвістів (К. Г. Крушельницька, О. А. Лаптева, Т. М. Ніколаєва, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова, Н. С. Валгіна, Ю. Я. Бурмистрович,

Н. В. Лешкова та ін.) пов'язує із дослідженнями представників Празького лінгвістичного гуртка, хоча подібний поділ в інших термінах застосовувався й раніше.

Аналізуючи синтаксичні студії таких лінгвістів другої половини XVIII ст. – початку XIX ст., як Ц. Дюмарсе, Н. Бозе, Ш. Бато, Дж. Барнет (Монбоддо), Й. Аделунг, К. Беккер та ін., В. П. Даниленко [5] відзначив, що вони почали вживати терміни *психологічний (логічний) суб'єкт* та *психологічний (логічний) предикат*. Це свідчить про те, що формального (граматичного) членування виявилось недостатньо для пояснення змін прямого порядку слів.

Розгляд доробків Ш. Бато можна зустріти й у лінгвістичних дослідженнях О. Л. Пумпянського [14]. Так, він звертає увагу на те, що Ш. Бато, аналізуючи порядок слів (граматичний та ораторський), приходить до висновку, що на першому місці стоїть те слово, яке є головним для мовця.

Побіжний аналіз деяких питань актуального членування, на думку К. Г. Крушельницької [9], можна знайти і в синтаксичних студіях Ф. І. Буслаєва [2]. Досліджуючи порядок слів у російській мові, лінгвіст відзначив кілька моментів. По-перше, у простому реченні підмет стоїть перед присудком, проте може мінятися з ним місцями, залежно від *смислу, виразу та наголосу голосом*. У примітках мовознавець одразу вказує, що «така свобода в порядку слів сприяє віршованому мовленню» [2, с. 558]. По-друге, слова означальні, які зазвичай знаходяться перед означуваними (*добрыє люди, теплоє время*), можуть змінювати свій порядок, що буває необхідним для вираження *смислу мовлення*, а саме для того, щоб звернути увагу на означальне слово [2, с. 559].

Більш близько до актуального членування речення наблизилися Г. Габеленц та Г. Пауль, використовуючи терміни *психологічний суб'єкт* та *психологічний предикат*.

Аналіз студій Г. Габеленца можна знайти в дослідженнях К. Г. Крушельницької, Ю. В. Попова, О. Л. Пумпянського, І. І. Ковтунової [8], В. Є. Шевякової [16], Ю. Я. Бурмистровича [1]. Згідно з цими дослідженнями, Г. Габеленц вважав терміни *психологічний суб'єкт* та *психологічний предикат* такими синтаксичними категоріями, які зустрічаються в кожній мові та виконують вирішальну роль під час побудови речення. Психологічний підмет зазвичай знаходиться перед психологічним присудком, тому що на перше місце мовець ставить те, що породжує його думку, а на друге – те, що він про це думає.

Посилання на праці Г. Пауля є в дослідженнях К. Г. Крушельницької, І. І. Ковтунової, В. Є. Шевякової. Так, для Г. Пауля психологічний підмет – це думка або низки думок, які з'являються у свідомості мовця першими, а психологічний присудок – те, що потім приєднується до них. Проте він перекреслює це визначення, коли додає, що хоча думка-підмет і

з'являється у свідомості мовця першою, підмет іноді ставиться на друге місце, бо на момент початку мовлення думка-підмет, особливо під впливом сильної емоції, може бути відтісненою думкою-присудком як більш новою та більш важливою [6, с. 166]. У роботі «Prinzipien der Sprachgeschichte» Г. Пауль пише, що психологічний присудок – це найважливіше в реченні; він є метою повідомлення; тому він вимовляється з найбільшим наголосом. Крім психологічного підмета та психологічного предиката, Г. Пауль виділив ще один компонент – зв'язку.

У «Філософії граматики» О. Єсперсена можна знайти критику термінології, яку застосовували Г. Габеленц та Г. Пауль: «Важко уявити собі більш непотрібні складності. Чому не відмовитися в такому випадку взагалі від термінів *підмет* та *присудок* і не сказати просто, що нове для слухача в конкретному повідомленні може в залежності від обставин бути вираженим будь-яким членом речення?» [6, с. 167].

Деякі положення актуального членування представлені й у дослідженнях П. Ф. Фортунатова (на них посилаються К. Г. Крушельницька, І. І. Ковтунова, В. Є. Шевякова): у своїх роботах він використовував такі поняття, як *граматичний підмет*, *граматичний присудок* та *психологічне судження*. Учений указував, що «будь-яке словосполучення, яке вже сформувалося як речення, згодом може відтворюватися в мисленні як частина іншого, нового речення в думці, а залежна, несамостійна за значенням частина словосполучення згодом може виділятися з нього у мисленні зі значенням складної частини в іншому, новому реченні в думці і в підметі цього речення в думці» [15, с. 456]. На думку дослідника, у психологічному судженні, або в реченні в думці, підмет утворює першу частину, а присудок – другу частину.

Деякі концепції актуального членування речення дослідники (В. В. Виноградов [4], І. І. Ковтунова, Д. М. Шмельов [17]) знаходять і в синтаксичних доробках О. М. Пешковського, який приділяв увагу ритміко-інтонаційному боку мовлення. Це привело його близько до проблеми актуального членування речення, проте суто на цій проблемі О. М. Пешковський не зупинявся, бо вважав, що вона знаходиться за межами граматики вивчення. Він писав, що йому «невідомо жодного формального значення в російській мові, яке було б нерозривно пов'язаним з певним порядком слів». Виключними випадками виступають речення типу *Мать любит дочь* та *Дочь любит мать* [13, с. 52].

Як і П. Ф. Фортунатов, О. М. Пешковський застосовував термін *психологічне судження*, проте для нього це поняття існувало не тільки в думці, але й у мовленні, бо психологічний присудок виражається в мовленні логічним або *психологічним* наголосом.

К. Г. Крушельницька та І. І. Ковтунова посилаються також на праці Л. В. Щерби, тому що він також зупинявся на питанні про *логічний* або *психологічний* присудок у зв'язку з вивченням ритміко-інтонаційної

структури мовлення. Виділення так званого *психологічного присудка* Л. В. Щерба вважав однією з основних функцій логічного наголосу і розрізнявав два типи фраз (інтонаційних одиниць, що становлять мелодичну єдність): одночленні та двочленні. У двочленних фразах (*Ленінград – велике місто; Цей чудовий витвір мистецтва – був вирізаний звичайним ножем*) «частина, яка стоїть після тире, завжди є висловлюванням з приводу того, що виражено в частині, яка стоїть перед тире, і їй протиставляється. Між частинами двочленної фрази існує зв'язок логічного підмета та присудка» [18, с. 117–118]. Смыслову двочленність Л. В. Щерба ставив у залежність від інтонаційної двочленності. Про це свідчать приклади одночленних фраз, у яких підметом завжди є особовий займенник, інтонаційно невіддільний від іншої частини фрази: *Він пішов до театру; Я повернувся з відрадження вчора ввечері* і т. п.

Незважаючи на те, що проаналізовані вище дослідження не були присвяченими актуальному членуванню безпосередньо й тому торкалися цього явища лише побіжно, вони заклали певну базу для подальших досліджень з комунікативного синтаксису та створили передумови для виникнення студій, присвячених саме концепціям актуального членування.

Більш значний внесок у теорію актуального членування, на думку В. Матезіуса [11], О. Л. Пумпянського, О. А. Лаптевої [10], В. Є. Шевякової та В. П. Даниленка, зробив французький лінгвіст А. Вейль, який у 1855 р. відзначив важливість актуального членування речення для розв'язання проблеми порядку слів. Теорія А. Вейля лягла в основу сучасного вчення про актуальне членування речення. Концепція мовознавця полягає в тому, що синтаксичний порядок слів не збігається з порядком появи ідей, проте хід думки в усіх мовах збігається з порядком слів. Підмет необов'язково виступає першим членом судження. На думку дослідника, мовлення людини починається з відомого для слухачів і прямує крізь менш відоме до невідомого. Відповідно, А. Вейль виділив у реченні *вихідний пункт висловлювання*, першочергове уявлення, і другу, основну, *кінцеву частину висловлювання*. Дослідник також відзначив існування випадків, коли основне висловлювання знаходиться на початку речення, що пояснюється емоційною напругою мовця.

Термін *актуальне членування* вперше з'явився в студіях чеського лінгвіста В. Матезіуса. У 1947 р. він опублікував статтю «Про так зване актуальне членування речення», в якій на засадах семантичного та логіко-граматичного підходів почав розглядати не граматичне, а актуальне членування речення. Крім того, В. Матезіус зробив спробу надати короткий лінгвістично-історіографічний опис, приділивши головну увагу поглядам А. Вейля.

Найвизначніше місце в аналізі концепцій В. Матезіуса належить К. Г. Крушельницькій: вона однією з перших почала досліджувати та популяризувати праці чеського вченого, не погоджуючись, проте, з його

термінами *актуальне членування, основа та ядро висловлювання* й використовуючи інші – *сміслові членування, дане та нове*.

Розгляд поглядів В. Матезіуса можна знайти в доробках І. І. Ковтунової, В. Є. Шевякової, Н. С. Валгіної [3], В. П. Даниленка, Ю. Я. Бурмистровича. Ці дослідження відрізняються тим, що лінгвісти одностайно вважають В. Матезіуса засновником вчення про актуальне членування, хоча для позначення складових частин *актуального членування* надають перевагу термінам *тема та рема*.

Ідеї В. Матезіуса знайшли відображення у працях його послідовників – Ф. Данеша, К. Бооста, Я. Фірбаса, П. Адамця, Й. Містрика та ін. Вони продовжили аналіз речень на основі актуального членування, використовуючи термінологію, запропоновану В. Матезіусом. Дослідження цих студій представлено в доробках О. А. Лаптевої, Т. М. Ніколаєвої [12], Г. А. Золотової [7], О. Л. Пумпянського, І. І. Ковтунової, В. Є. Шевякової, М. А. К. Хелідея, Т. Є. Янко [19].

Першою цілісною концепцією актуального членування речення в Росії дослідники (О. А. Лаптева, Г. А. Золотова, О. Л. Пумпянський, І. І. Ковтунова, Н. С. Валгіна, Ю. Я. Бурмистрович та ін.) вважають концепцію російського вченого І. П. Распопова. Найповніший аналіз цієї концепції знаходимо в підручнику Ю. Я. Бурмистровича, де він наводить приклади шести типів речень, виокремлених І. П. Распоповим на основі актуального членування. Інші лінгвісти зробили побіжний аналіз поглядів І. П. Распопова.

Отже, ми можемо зазначити, що аналіз літератури свідчить про наявність у сучасному мовознавстві досить обмеженої кількості спеціальних праць, присвячених проблемі актуального членування речення в лінгвістично-історіографічному аспекті. Роботи, у яких аналізуються погляди лінгвістів на актуальне членування, мають загальний та побіжний характер і не охоплюють тему дослідження комплексно, оскільки автори відповідних праць не ставили перед собою такого завдання. Звідси необхідність подальших досліджень з цієї проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурмистрович Ю. Я. Важнейшие концепции современной русистики : учебное пособие для филологов высших учебных заведений / Юрий Яковлевич Бурмистрович. – Абакан : Изд-во Хакасск. гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова, 2008. – 216 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Федор Иванович Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 624 с.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учебник для вузов по специальности «Журналистика». – 3-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1991. – 432 с.
4. Виноградов В. В. Идеалистические основы синтаксической системы проф. А. М. Пешковского, ее эклектизм и внутренние

противоречия / Виктор Владимирович Виноградов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 36–74.

5. Даниленко В. П. У истоков учения об актуальном членении предложения (период до Анри Вейля) / Валерий Петрович Даниленко // Филологические науки. – 1990. – № 5. – С. 82–89.

6. Есперсен О. Философия грамматики / Отто Есперсен ; пер. с англ. В. В. Пасека, С. П. Сафроновой ; под ред. Б. А. Ильиша. – 2-е изд., стереотип. – М. : УРСС, 2002. – 408 с. – (Лингвистическое наследие XX века).

7. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1973. – 352 с.

8. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения : учеб. пособие / Ирина Ильинична Ковтунова. – 2-е изд., стереотип. – М. : УРСС, 2002. – 238 с.

9. Крушельницкая К. Г. К вопросу о смысловом членении предложения / Клавдия Григорьевна Крушельницкая // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5. – С. 55–67.

10. Лаптева О. А. Чехословацкие работы последних лет по вопросам актуального членения предложения / О. А. Лаптев // Вопросы языкознания. – 1963. – № 4. – С. 120–127.

11. Матезиус В. Избранные труды по языкознанию / Вилем Матезиус ; пер. с чеш. и англ. Г. В. Матвеевой ; заключит. статья Д. В. Сичиनावы. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 228 с. – (Лингвистическое наследие XX века).

12. Николаева Т. М. Актуальное членение – категория грамматики текста / Т. М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1972. – № 2. – С. 48–53.

13. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – 8-е изд., доп. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с. – (Классики отечественной филологии).

14. Пумпянский А. Л. Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе / Алексей Леонидович Пумпянский. – М. : Наука, 1974. – 248 с. – (Монография).

15. Фортунатов Ф. Ф. О преподавании грамматики русского языка в средней школе // Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды : в 2 т. – М. : Учпедгиз, 1957. – Т. 2. – 471 с. – (АН СССР. Отд-ние литературы и языка).

16. Шевякова В. Е. Современный английский язык. Порядок слов, актуальное членение, интонация / Валентина Ефимовна Шевякова. – М. : Наука, 1980. – 384 с. – (Монография).

17. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М. : наука, 1976. – 152 с.

18. Щерба Л. В. Фонетика французского языка. Очерк франц. произношения в сравнении с русским : учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / Лев Владимирович Щерба. – 6-е изд. – М. : Высшая школа,

1957. – 311 с.

19. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии (на материале русского языка) / Т. Е. Янко // Вопросы языкознания. – 1999. – № 4. – С. 28–55.

В статье рассматривается понятие актуального членения предложения и его составляющих частей в лингвисториграфическом аспекте. Материалом исследования являются концепции лингвистов XVIII – XX вв. Автор приходит к заключению, что в современном языкознании нет комплексных исследований, посвященных раскрытию данного вопроса.

*Лихолет А. С.
(м. Слов'янськ)*

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАТАКСИСУ Й ГІПОТАКСИСУ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Дослідження з лінгвістичної історіографії містять важливі твердження щодо вивчення паратаксисту й гіпотаксисту в мовознавстві XIX ст. – початку XXI ст. Водночас спеціальних лінгвоісторіографічних праць, присвячених аналізу відповідних концепцій, у лінгвістиці немає. Можемо зустріти лише окремі міркування щодо поглядів певних мовознавців на деякі аспекти зазначеної проблеми.

Розгляд праць мовознавців XIX ст. – початку XXI ст. виявив, що проблема сурядності й підрядності в складному реченні розв'язується в роботах Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, Г. Пауля, Б. Дельбрюка, Ф. Є. Корша, С. І. Дложевського, В. О. Богородицького, О. М. Пешковського та інших учених.

Мету статті ми бачимо в розкритті лінгвоісторіографічного аспекту вивчення паратаксисту й гіпотаксисту в складному реченні в синхронії та діахронії.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) дослідити, хто з історіографів мовознавства займався вивченням наукових праць, присвячених паратаксисту й гіпотаксисту в складному реченні; 2) виявити, що залишилося поза увагою дослідників; 3) визначити коло питань з паратаксисту й гіпотаксисту в складному реченні, що привернули увагу лінгвоісторіографів.

Проблеми синтаксисту в працях Ф. І. Буслаєва досліджували В. В. Виноградов [5], В. І. Собінікова [16, с. 40–41], А. П. Загнітко [8] та інші вчені.

Питання паратаксисту й гіпотаксисту в складному реченні в концепції Ф. І. Буслаєва висвітлено недостатньо й потребує докладнішого дослідження. Можна назвати лише працю Р. Д. Кузнецової «Исторические

изменения в сложноподчиненном предложении» (1983) [12], що містить важливі спостереження щодо поглядів Ф. І. Буслаєва на паратаксіс і гіпотаксіс у складному реченні.

Дослідниця відзначає, що Ф. І. Буслаєв у книзі «Опыт исторической грамматики русского языка» (1858) [4] висловив свої погляди на окремі аспекти історії паратаксісу й гіпотаксісу. На думку Ф. І. Буслаєва, складне речення є сукупністю двох або декількох простих речень, об'єднаних за способом сурядності (коли речення зберігають свою самостійність) або способом підрядності (коли одне залежить від іншого). Велику увагу, за словами Р. Д. Кузнецової, у книзі Ф. І. Буслаєва приділяється опису тих змін, які в процесі розвитку мови відбуваються з головним та підпорядкованим реченнями та мають значення для інтерпретації історії складнопідрядного речення в російській мові [12, с. 11].

Про паратаксіс і гіпотаксіс у складному реченні в працях О. О. Потебні писали О. І. Білодід [1], М. А. Жовтобрюх [9], В. І. Собінікова [16], А. П. Загнітко [8], І. Р. Буніятова [3].

За спостереженнями О. І. Білодіда, аналіз паратактичних будов, здійснений О. О. Потебнею, показав, що на певному етапі в межах паратаксісу можна було побачити майбутній гіпотаксіс – це існування в давньоруській мові паратактичних підрядних речень. «Це був етап, за яким стояло народження нової форми думки – не прямолінійної, а глибоко розгалуженої, розбудованої в різних напрямках», – відзначає О. І. Білодід [1, с. 50].

М. А. Жовтобрюх приділив увагу концепції походження паратаксісу й гіпотаксісу, висунутої О. О. Потебнею в третьому томі книги «Из записок по русской грамматике» (1874) [15]. Головною тенденцією в розвитку синтаксичної системи, за О. О. Потебнею, є збільшення протиставлення імені й дієслова, при цьому відмічається послідовне закріплення предикативності в дієслові. Ця тенденція виявляється й у формуванні складного речення [9, с. 295].

В. І. Собінікова в статті «Роль паратаксіса в формировании подчинения и его характеристика в трудах А. А. Потебни» [16] стверджує, що окремі зауваження, що стосуються паратаксісу, зазначались й іншими дослідниками. Проте найбільш глибоко в сутність цих конструкцій проникає завдяки історичному підходу до паратактичних явищ О. О. Потебня. Він розглядає паратаксіс на численнішому матеріалі. Під паратаксісом учений розуміє відсутність граматичної зв'язаності в синтаксичних конструкціях, характерне для періоду їх становлення, під гіпотаксісом – зв'язність мовлення в граматичному й значеннєвому відношенні.

Розглядаючи питання паратаксісу В. І. Собінікова зауважує, що О. О. Потебня зумів побачити в таких конструкціях послідовність розвитку, дав ключ для розуміння й інших творень подібного роду. Зв'язки

мовних явищ та їх історичні зміни – це головне, що характерне для методу Потебні й чому він навчає на прикладі паратаксису [там же, с. 54].

Як відзначають дослідники (О. І. Білодід [1], Р. Д. Кузнецова [12]), граматичне вчення О. О. Потебні про паратаксис й гіпотаксис у складному реченні не тільки відтворює одну з найяскравіших сторінок історії мовознавства, але значною мірою воно спрямоване в сучасні лінгвістичні дослідження.

На думку І. Р. Буніятової, інтерпретація гіпотези про походження гіпотаксису, яку запропонував О. О. Потебня, співзвучна за змістом синтаксичній концепції другої половини XIX ст., але відрізняється від сучасних йому ідей своєю чіткістю й образністю [3, с. 250].

А. П. Загнітко зосереджує увагу на тому, що наприкінці XIX ст. до проблеми сурядності й підрядності звернулися представники психологічного напрямку. Для них складнопідрядне речення – це результат удосконаленішого процесу світосприйняття, продукт тривалої граматичної еволюції. У зв'язку з цим О. О. Потебня особливу увагу звернув на процес поступової зміни паратаксичних зворотів гіпотактичними в давній структурі мови [8, с. 356].

Наукова спадщина Ф. Є. Корша щодо сурядності й підрядності в складному реченні, також, хоч і меншою мірою, привертає до себе увагу вчених.

В. В. Виноградов наголошує на тому, що Ф. Є. Корш у розвитку синтаксичного будови різних мов бачить загальні закони. З цієї точки зору він й аналізує відносні речення, способи відносного підпорядкування [5, с. 366–367]. У праці «Способы относительного подчинения» (1877) [10], намагаючись вивчити спільність способів позначення відносного підпорядкування в індоєвропейських, тюркських, семітських мовах, Ф. Є. Корш висловив гіпотезу про те, що розвиток паратаксису передувє гіпотаксису.

Це порівняльно-історичне дослідження формування й розвитку складного речення з відносним підпорядкуванням в індоєвропейських та інших мовах намагалось внести поняття закономірності розвитку в історію формування складного речення та його типів [4, с. 367].

Р. Д. Кузнецова, аналізуючи спадщину С. І. Дложевського, зауважує, що вчений, у праці «Проблема возникновения относительных предложений в латинском языке» (1915), з позиції індоєвропейського мовознавства розкрив питання про походження й розвиток відносних конструкцій.

В. В. Виноградов й Р. Д. Кузнецова стверджують, що позиція С. І. Дложевського щодо загальних шляхів розвитку синтаксису різних мов і можливості виокремлення загальномовних закономірностей в розвитку синтаксичної будови збігається з позицією Ф. Є. Корша. Крім того, учений довів, що на певній первинній стадії мовлення переважав паратаксис. І

лише пізніше з'являються показники гіпотаксису [5, 12].

Про значення синтаксичних праць В. О. Богородицького для мовознавства писали В. В. Виноградов [5], Н. С. Поспелов [14], І. Н. Кручиніна [11] та ін. Слід відзначити, що робіт, присвячених трактуванням В. О. Богородицького паратаксису й гіпотаксису в складному реченні, немає. Лише В. В. Щеулін й А. П. Загнітко стисло розглянули це питання.

Зокрема, В. В. Щеулін приділив увагу поглядам ученого тільки на підрядний зв'язок. Як зазначає дослідник, для В. А. Богородицького паратаксис – також ознака складних речень, що складаються з нерівноправних речень – головного із залежним від нього підпорядкованого. При підрядності одне речення, саме підпорядковане, слугує частиною головного, що відповідає на те чи інше питання при цьому останньому [19, с. 15].

Як відзначає А. П. Загнітко, В. О. Богородицький заперечував уподібнення підрядних речень другорядним членам речення, наголошуючи, що при диференціації підрядних частин слід враховувати: 1) до чого відноситься підрядна частина; 2) які формальні слова вживаються для зв'язку головної і підрядної частин; 3) які смислові відтінки в кожному випадку належать самим підрядним реченням [8, с. 357].

Наукова діяльність О. М. Пешковського здобула оцінку головним чином у працях В. В. Виноградова [5], І. Н. Кручиніної [11], А. П. Загнітка [8], які аналізували загальну концепцію мовознавця. Проте питання сурядності й підрядності в творчості О. М. Пешковського сучасні мовознавці висвітлюють недостатньо. Деякі важливі спостереження з цього приводу висловлені В. А. Белошапковою [2], Є. М. Ширяєвим [18], М. І. Черемисиною [17] та Г. Ф. Гавриловою [6].

Г. Ф. Гаврилова зауважує, що О. М. Пешковський першим порушив проблему складних речень із «взаємним підпорядкуванням частин». Відношення взаємного підпорядкування вчений розглядав не як різновид підрядності, а як зв'язок, що стоїть поза паратаксисом і гіпотаксисом [6].

Аналізуючи статтю О. М. Пешковського «Существует ли в русском языке сочинение и подчинение?» [13], В. А. Белошапкина зазначає, що ця робота була першою в російській науці спробою показати мовну сутність сурядності й підрядності в складному реченні. До цього часу поняттями сурядності й підрядності користувалися не розкриваючи того, які мовні факти лежать в основі цього протиставлення [2, с. 731].

В. А. Белошапкина стверджує, що «найбільш плідним у цих поглядах є підкреслений О. М. Пешковським ізоморфізм зв'язків сурядності й підрядності» [там же, с. 732].

При цьому В. А. Белошапкина знаходить помилкове положення О. М. Пешковського про те, що сурядний сполучник розташовується між

предикативними конструкціями, вважаючи, що сурядний сполучник у цьому плані не чим не відрізняється від підрядного, тобто входить в одну з предикативних конструкцій. Тим самим, звісно, заперечується й зворотність складносурядних речень [там же, с. 732].

М. І. Черемисина й Т. А. Колосова зазначають, що термін *взаємне підпорядкування* був створений О. М. Пешковським для позначення такого зв'язку частин складного речення, коли «незворотне відношення відображено одночасно й однорідно в обох співвіднесених». Пов'язані цим способом частини він називав *взаємопідпорядкованими*, а відношення взаємного підпорядкування розглядав як особливий зв'язок поза *паратаксисом* і *гіпотаксисом*. Проте коло таких конструкцій у О. М. Пешковського дуже вузьке [17, с. 101].

Аналіз речень із взаємним підпорядкуванням, виявлення багатьох їх моделей, на думку М. І. Черемисиної, Т. А. Колосової та інших мовознавців, є актуальним завданням сучасних і майбутніх синтаксичних досліджень. Тому глибоке й усебічне вивчення праць О. М. Пешковського необхідне не тільки через значущість їх для історії лінгвістичної науки, а й для того, щоб слугувати для більш глибокого дослідження синтаксису.

«Погляди О. М. Пешковського на проблему сурядності й підрядності в складному реченні мали значний вплив на подальші розробки цього питання». – зазначає Є. М. Ширяєв [18, с. 32]. Багато положень О. М. Пешковського дали поштовх для створення нових теорій у синтаксисі складного речення. Так, «неясні положення О. М. Пешковського, і перш за все розв'язання питання про сурядність і підрядність у безсполучниковому складному реченні, дали імпульс до створення принципово нової теорії безсполучникового складного речення, у становленні якої головна роль належить М. С. Поспелову» [там же, с. 32].

Щодо інших учених, які зробили певний внесок у розробку проблеми паратаксису й гіпотаксису в складному реченні (Г. Пауля, Б. Дельбрюка), то їх творчість висвітлено недостатньо. Можна назвати лише праці В. В. Виноградова [5], О. В. Гулиги [7], А. П. Загнітка [8].

Отже, здійснений нами огляд літератури свідчить про те, що серед праць, присвячених аналізу синтаксичних концепцій Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, Г. Пауля, Б. Дельбрюка, Ф. Є. Корша, В. О. Богородицького, О. М. Пешковського, значне місце посідають роботи В. В. Виноградова, В. А. Белошапкової, В. І. Собінікової, Р. Д. Кузнецової, А. П. Загнітка та ін. У них тема дослідження висвітлена недостатньо. У сучасному мовознавстві немає спеціальних праць, присвячених поглядам того чи іншого лінгвіста на проблему паратаксису й гіпотаксису в складному реченні.

Ураховуючи, що твердження синтаксистів щодо сурядності й підрядності в складному реченні недостатньо вивчені на сучасному етапі розвитку лінгвістичної історіографії, завдання висвітлення наукових здобутків

мовознавців у цьому плані видається дуже актуальним і перспективним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід О. І. Вчення О. О. Потебні про розвиток структури речення / О. І. Білодід // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 39–50.
2. Белошапкова В. А. Современный русский язык : Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
3. Буніятова І. Р. Про походження гіпотаксису в германських та слов'янських мовах / І. Р. Буніятова // Потебня й актуальні питання мови та культури : зб. наук. праць. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 249–254.
4. Буслаев Ф. И. Опыт исторической грамматики русского языка / Ф. И. Буслаев. – М., 1858. – 244 с.
5. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни) / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1958. – 400 с.
6. Гаврилова Г. Ф. Русское сложное предложение в современной науке и труды А. М. Пешковского / Г. Ф. Гаврилова // Филологические науки. – 1990. – № 5. – С. 60–67.
7. Гулыга Е. В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке / Елена Владимировна Гулыга. – М. : Высшая школа, 1971. – 208 с.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко ; [відп. ред. І. Р. Вихованець]. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Исторична граматики української мови : [навч. посіб. для філол. фак. ун-тів і пед. ін-тів] / М. А. Жовтобрюх, А. Т. Волох, С. Ф. Самійленко, І. І. Слинько. – К. : Вища школа, 1980. – 319 с.
10. Корш Ф. Е. Способы относительного подчинения. Глава из сравнительного синтаксиса / Ф. Е. Корш. – М., 1877. – 110 с.
11. Кручинина И. Н. Некоторые тенденции развития современной теории сложного предложения / И. Н. Кручинина // Вопросы языкознания. – 1973. – № 2. – С. 111–119.
12. Кузнецова Р. Д. Исторические изменения в сложноподчиненном предложении / Роза Дмитриевна Кузнецова. – Калинин : Калининск. гос. ун-т, 1983. – 88 с.
13. Пешковский А. М. Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений / А. М. Пешковский // Пешковский А. М. Избранные труды. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 52–57.
14. Поспелов Н. С. Сложноподчиненное предложение и его структурные типы / Н. С. Поспелов // Вопросы языкознания. – 1959. – № 2. – С. 18–25.

15. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 551 с.
16. Собинникова В. И. Роль паратаксиста в формировании подчинения и его характеристика в трудах А. А. Потебни / В. И. Собинникова // Потебнянські читання : зб. наук. праць / відп. ред. Г. П. Їжакевич. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 40–54.
17. Черемисина М. И. Очерки по теории сложного предложения / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск : Наука, 1987. – 200 с.
18. Ширяев Е. М. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке / Е. М. Ширяев. – М. : Наука, 1986. – 221 с.
19. Щеулин В. В. Структура сложного предложения / Щеулин Василий Васильевич. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовск. ун-та, 1968. – 102 с.

В статье ставится вопрос о лингвистикографическом изучении паратаксиста и гипотаксиста в сложном предложении. Материалом исследования является творческое наследие языковедов XIX в. – начала XXI в. Определен круг вопросов, которые привлекли внимание компаративистов. Автор приходит к заключению, что в современном языкознании данная проблема изучена недостаточно.

Фельчак О. О.
(м. Слов'янськ)

ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В РОБОТАХ УЧЕНИХ МОСКОВСЬКОЇ ШКОЛИ

До лав Московської школи увійшли талановиті учні основоположника школи та головного теоретика П. Ф. Фортунатова, наукова діяльність якого стала визначальною в теоретичному та практичному аспектах для мовознавців цієї школи.

П. Ф. Фортунатову належить заслуга створення теорії дивергентно-конвергентної еволюції мови, яка стала подальшим розвитком теорії «родовідного дерева» А. Шлейхера. Учений підкреслював, що історію будь-якої сім'ї мов не можна представляти лише як «поступове диференціювання», оскільки тут наявні набагато складніші відношення: роз'єднання, знову з'єднання, знову розпад тощо. Цю особливість, згідно з поглядами дослідника, слід пояснювати історією суспільних союзів: чим більше роз'єднуються частини суспільного союзу, тим більшої самостійності набувають окремі наріччя; чим швидше зникають усі зв'язки між роз'єднаними частинами суспільства, тим швидше колишні наріччя набувають статусу самостійних мов [8, с. 70]. Згідно з цією позицією, прмова, за П. Ф. Фортунатовим – це те минуле в житті мов, споріднених

за походженням, коли вони становлять одне ціле, яке можна реконструювати шляхом історичного порівняння споріднених мов. Б. М. Ляпунов писав, що «відтворення прамовних форм і виділення з них сучасної діалектної різноманітності становить особливість школи Фортунатова – Шахматова» [5, с. 223]. У житті української мови П. Ф. Фортунатов визнавав декілька таких прамов: спільноіндоєвропейську, балто-слов'янську, спільнослов'янську та «спільноруську». На думку П. Ф. Фортунатова, усі звукові зміни, які пізніше проявилися в усіх слов'янських мовах (зокрема в українській), мають свої зародки вже у праслов'янській мові. У працях П. Ф. Фортунатова та його учнів реконструйовані прамови та наріччя мають достатньо чітко окреслені хронологічні межі.

П. Ф. Фортунатов займався докладним вивченням лише найдавнішого періоду історії східнослов'янських мов – епохи їх мовної єдності, подальша ж історія східнослов'янських мовних явищ не входила в коло його наукових інтересів. Подальшим поглибленим вивченням цього питання займалися учні П. Ф. Фортунатова: О. О. Шахматов, М. М. Дурново, Є. Ф. Будде, Б. М. Ляпунов, В. К. Поржезинський та С. М. Кульбакін.

О. О. Шахматов першим у російській науці намалював загальну чітку картину походження слов'ян і слов'янських мов, а також першим з учених Московської школи почав досліджувати конвергентні процеси в історії східнослов'янських мов, моделюючи їх для відносно пізніх етапів мовної історії. Як і його вчитель, О. О. Шахматов виходив з визнання спільноіндоєвропейської, балто-слов'янської, спільнослов'янської та «спільноруської» прамов [14, с. 1], а питання мовної класифікації уважав «першим, докорінним питанням у житті слов'янства» [10, с. 19].

Праці О. О. Шахматова містять опис епохи південносхіднослов'янської мовної єдності, «перехідної доби» (доби спільного життя південного та східного слов'янства), яка займала серединне положення між спільнослов'янською та «спільноруською» мовами. За О. О. Шахматовим, ця «перехідна доба» йшла перед розпадом південно-східної галузі на південну та східну частини. Саме в цей час, на думку ученого, відбулася, що правда діалектна, зміна сполучень: губних приголосних перед *j* у середині слова на губні з *l* (рос. *земля, люблю*, укр. *крапля*); у західних же слов'ян вставний *l* не з'явився (п. *ziemia*, ч. *země*, ч. *krápě*, п. *lubie*) [18, с. 14–15]. До фонетичних рис, які «охопили весь склад південно- та східнослов'янських говорів» [14, с. 99], крім випадіння *d, t* перед *l, l'*, можна ще віднести перехід *k, g* у *ć, ź* перед *ü* [там же, с. 99–101]. Зрештою, таких явищ, які поєднують мову південних слов'ян з мовою східних слов'ян, небагато. Звідси можна зробити висновок, що зазначена єдність тривала недовго.

Інакше інтерпретував генетичні зв'язки слов'янських мов

Б. М. Ляпунов, який був переконаний у існуванні західнослов'янської мовної єдності [4, с. 165–166]. Проте це єдина розбіжність, яку можна простежити в інтерпретаціях О. О. Шахматова та інших вчених Московської школи стосовно процесів утворення східнослов'янських мов, інші ж представники школи прийняли шахматовську схему.

Шахматовська концепція східнослов'янського глотогенезу визначила шляхи вивчення проблеми походження східнослов'янських мов (зокрема української). Досліджуючи прамовні стани в житті української мови, мовознавець найбільшу увагу приділяв «спільноруській» прамові. Терміном «спільноруська» прामова дослідник називав ту мову, з якої з часом виділилися східнослов'янські мови. «Спільноруська» прамова – це та мова, якою говорили предки великорусів, білорусів та «малорусів» у той час, коли вони являли собою єдине етнографічне ціле [14, с. III]. Вперше ці погляди науковця отримали своє відображення у прочитаному лекційному курсі Московського університету під назвою «Русский язык» [16], у якому приблизною датою розпаду «спільноруської» прамови він називав XI ст.

«Спільноруський» період в історії формування східнослов'янських мов, коли «великоруси, білоруси і малоруси жили однією спільною сім'єю, говорили однією мовою (звичайно, з місцевими діалектними відмінностями, які, однак, не відповідали тому діалектному розподілу руської сім'ї, який бачимо тепер)» [9, с. 141] – це, за О. О. Шахматовим, безперечний факт. О. О. Шахматов наголошував на тому, що «спільноруська» доба «залишила глибокі сліди» в історії східнослов'янських мов [15, с. 231–232], а свою упевненість дослідник, перш за все, підкріплював конкретним мовним матеріалом. При цьому вчений брав до уваги лише давні риси східнослов'янських мов, віднесення яких «до епохи «спільноруської» єдності не зустрічає перешкод в історії мови» [там же, с. 231]. При цьому О. О. Шахматов підкреслював, що визнання того факту, що українська мова виникла з «спільноруської», «анітрохи не підриває значення її як самостійного й рівноправного в очах людей науки та літератури члена в руській сім'ї мов» [9, с. 143].

У дослідженні «Очерк древнейшего периода истории русского языка» О. О. Шахматов назвав головні фонетичні особливості «спільноруської» прамови: 1) перехід носових голосних (*o* носового та *e* носового) в голосні *y* та *'a* (*рука, хвалю, с'аду, п'ать*); 2) зміна *tj, dj* в *ч* (*хочу*), *ж* (*одежа*); 3) виникнення епентетичного *л*; 4) пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду (*с'естра*); 5) зміна *e* в *ö* після споконвічно м'яких приголосних (*жона, щока*); 6) зміна *e* в *ö* після знов пом'якшених приголосних перед твердими (*н'ос, м'оду*, українські діалектні форми *нюос, нюс > ніс*); 7) зміна початкового *je* в *o* (*озеро, одинь*); 8) перехід початкового *ju* в *y*; 9) зміна кореневих *ьл* та *ел* в *ьл* та *ол* (*вьлкь* з *вьлкь*, пор. давньоболг. *вьлкь*); 10) трансформація праслов'янських сполучень типу **t̥jīt* у **t̥irt*; 11) перехід початкових **ort*,

**olt* у **rot*, **lot*; 12) виникнення повноголосся (*городъ* з **gordъ*, *золото* із **zolto*, *верема* з **verme*, *молоко* з *молко*, а те з **melko*) [14, с. 15–16].

Розглядаючи історію носових голосних на східнослов'янському мовному ґрунті, О. О. Шахматов висунув твердження, згідно з яким утрата носових «характеризує спільноруську добу» [14, с. 112]. Оскільки, за О. О. Шахматовим, «розпад спільноруської прамови відбувся не пізніше IX ст.», стає очевидним, що й втрата носових, на думку О. О. Шахматова, відбулася не пізніше IX ст.

Згідно з О. О. Шахматовим, для характеристики східнослов'янського повноголосся показовою є історія слова *король*. Ім'я франкського короля Карла Великого, яке слов'янам стало відоме у VIII – IX ст., перетворившись на загальну назву іменника, пережило в слов'янських мовах усі ті зміни, які переживали споконвічні слова зі сполученнями типу **tort*: пор. східнослов'янське (за О. О. Шахматовим, давньоруське) *король*, старослов'янське *краль*, польське *król*, чеське *král*. О. О. Шахматов вважав, що це слово потрапило в давньоруську мову у вигляді *korľb* з однієї із західнослов'янських мов (чеської або польської) до метатези голосного й приголосного звуків [14, с. 152].

Інші представники школи погоджувалися з висновками О. О. Шахматова щодо «спільноруської» прамови та її головних фонетичних особливостей. Так, С. М. Кульбакін у роботі «Украинский язык» [3] підкреслив важливість чотирьох ознак: повноголосся; *ьr*, *ьl*, *ьr*; *ч*, *ж*; *о-*, на основі яких, за спостереженнями науковця, саме й будується наукова гіпотеза «праруської» мовної єдності. На противагу цьому твердженню Б. М. Ляпунов назвав три виключно східні ознаки (минаючи другу) та підкреслив твердження про споконвічну єдність «руських» нарідів або «руських» мов [4].

Продовжуючи розвиток проблеми походження української мови, С. М. Кульбакін відзначив, що риси «праруської» мовної єдності повинні відповідати двом вимогам: 1) вони повинні бути основними рисами, що характеризують усю сукупність говорів кожної з трьох «руських» мов; 2) ці риси повинні бути споконвічними, тобто представляти собою риси, якими ці мови відрізняються з давніх-давен. Саме тому, на думку дослідника, при порівнянні української мови з великоруською, білоруською та іншими слов'янськими мовами не можна звертати увагу, як це робив С. Й. Смаль-Стоцький, на збіг та відмінність, що утворилися порівняно пізно. Так, укр. *вівці* та рус. *овц*□ з'явилося замість давнього *овьци* порівняно пізно під впливом *руце* (укр. *руці*); так само, як цей збіг, не має значення різниця, яка полягає у тому, що в українській мові приголосні *и*, *е* тверді, а у великоруській – м'які (раніше вони були м'якими тут і в українській). До речі, наявність в українській мові твердих приголосних перед споконвічними *и*, *е* вчений інтерпретує як «пізніше ствердіння» [14, с. 126–127]. М'які приголосні спільноруської мови

О. О. Шахматов виводить з напівм'яких спільнослов'янської [там же]. Неможна, з другого боку, протиставляти, як це робив С. Й. Смаль-Стоцький, українське ненаголошене *o* великоруському аканню, українське *i* на місті старого звука \square – великоруському *e* у тих же випадках, так як акання та *e* на місті \square відоме лише південновеликоруським говорам; у північновеликоруських говорах збереглося ненаголошене *o*, а на місті \square ті самі звуки, що і в українській мові: *i* та дифтонг \widehat{ie} [3, с. 5]. С. М. Кульбакін довів тісний зв'язок української, великоруської та білоруської мов і, за словами дослідника, серед говорів праслов'янської мови, предка усіх слов'янських мов, можна припустити існування одного праслов'янського говору, з якого розвинулася «праруська» мова, яка вже до початку давньоруської писемності не була одною, на що вказують діалектні риси давньоруських пам'яток [там же, с. 9].

У вивченні історії української мови першість, за О. О. Шахматовим, належала сучасним діалектним даним. Цей погляд ученого поділяли й інші представники Московської школи. Як і О. О. Шахматов, вони бачили недоліки пам'яток у штучному характері мови, пов'язаному з наслідуванням письма, у можливості відбиття церковної вимови, у локальній і хронологічній обмеженості. Вивчаючи історію східнослов'янських мов (української зокрема) представники Московської школи використовували не лише дані сучасних східнослов'янських мов у сукупності їхніх діалектів, а й матеріал інших сучасних слов'янських мов. Це пов'язане з використанням зворотної реконструкції. При цьому дослідження здійснюється з двох пунктів: проводиться ретроспективна реконструкція (від сучасних східнослов'янських мов до «спільноруської») і ніби назустріч їй – зворотна (від уже реконструйованої на матеріалі слов'янських мов праслов'янської до тієї ж «спільноруської»).

Дослідники наукової спадщини О. О. Шахматова зазначали, що в його працях з історичної фонетики відбилась інтуїтивне трактування системності мови. Для вченого було характерним прагнення аналізувати не окремі факти, узяті ізольовано, а групи споріднених фактів, що надавало О. О. Шахматову змогу встановлювати основні закономірності розвитку праслов'янської й «спільноруської» фонетичних систем [2, с. 56].

Не можливо не зупинитися на відстоюванні О. О. Шахматовим власної точки зору у боротьбі зі своїми опонентами – філологами-україністами (С. Й. Смаль-Стоцьким, Є. К. Тимченком, К. Т. Німчиновим, В. М. Ганцовим та ін.). Заперечуючи вченим, які не визнавали в минулому існування «спільноруської прамови» (спільнослов'янської мови), О. О. Шахматов висловив думку, що ці вчені використовували не порівняльно-історичний, а лише порівняльний метод, значною мірою ігноруючи історію мовних явищ, їхню відносну хронологію [10, с. 14]. Позиція вченого отримала практичну реалізацію в його рецензії на

граматику С. Й. Смаль-Стоцького й Т. Гартнера: рецензія містить критику конкретних результатів, одержаних у межах «порівняльного» методу [17].

Уважаючи, що ця граMATика є «цінним надбанням слов'язнавства», О. О. Шахматов зазначав, що вона не внесла нічого нового в історичне й порівняльне вивчення слов'янських мов, хоч автори ставили перед собою таку мету. Розділ, присвячений питанню про місце української мови серед інших слов'янських, «з погляду історичної науки не витримує критики», оскільки, як уважав О. О. Шахматов, автори «зовсім знехтували історію язика» [17, с. 7, 9].

Така оцінка була викликана тим, що, заперечуючи існування в минулому спільноруської прамови [19, с. 493], С. Й. Смаль-Стоцький і Т. Гартнер виводили українську мову безпосередньо з праслов'янської [там же, с. 455–457]. На думку цих дослідників, українська й російська мова не більше споріднені, ніж інші слов'янські, а наявність багатьох спільних рис пояснюється географічним сусідством. Водночас українська мова за низкою ознак дуже близька до сербської, чого не можна пояснити цим чинником. Звідси висновок про те, що в минулому в українців була споконвічно мовна спільність з сербами, а не з росіянами [19, с. 470–474, 480].

Неприйняття О. О. Шахматовим викликало не саме порівняння, а його характер (на думку О. О. Шахматова, без урахування мовної історії) і наслідки (дослідники роблять висновки генетичного характеру). Критикуючи твердження С. Й. Смаль-Стоцького й Т. Гартнера, О. О. Шахматов звернув увагу на хронологізацію явищ мовної історії, на необхідність розмежування ранніх (прамовних) і більш пізніх змін.

Розглядаючи мовний матеріал у граматиці С. Й. Смаль-Стоцького й Т. Гартнера, О. О. Шахматов прийшов до висновку, що жодна з десяти наведених цими вченими особливостей, які поєднують українську мову з сербською й відрізняють її від російської, не мають сили наукового аргумента. І головну причину цього О. О. Шахматов бачив у відсутності історичного підходу до мовних явищ у поєднанні зі спрощеною їхньою локалізацією (діалектні дані враховуються не в повному обсязі). Так, О. О. Шахматов відзначив, що збереження дзвінкості приголосних на кінці слова не є спільноукраїнською та спільносербською рисою; крім того, умови зміни дзвінких приголосних у глухі виникли після занепаду редукованих голосних [17, с. 17–18].

У багатьох своїх роботах О. О. Шахматов називав дату початку та закінчення східнослов'янської мовної єдності (VI ст. – VIII – IX ст.) та час початку проміжної епохи між періодом спільносхіднослов'янської мовної єдності й часом виникнення східнослов'янських мов (кінець XIII ст. – початок XIV ст.) [14, с. 228, 230–231]. Саме цю епоху та її мову О. О. Шахматов назвав давньоруською. Отже, давньоруський період, за О. О. Шахматовим, – це проміжна доба, яка відрізняється від

спільноруської тим, що замість єдиної мови виступають вже декілька наріч, «які об'єднані ще спільними мовними процесами, що пізніше вже стали невідомими» [14, с. VI]. В. А. Глущенко відзначив, що протиставлення спільноруської і давньоруської мов у концепції О. О. Шахматова є значною мірою умовним. По-перше, дослідження самого О. О. Шахматова показали велику подібність цих мов, особливо в морфології, так що вони об'єктивно представлені як різні періоди розвитку тієї самої мови: ранній і пізній. Це відбито й у термінах: учений у деяких випадках не про спільноруську та давньоруську мови, а про відповідні періоди. По-друге деякі діалектні відмінності О. О. Шахматов реконструював і для спільноруської прамови. І, нарешті, спільні мовні явища спостерігаються й у давньоруський період: це, зокрема, занепад редукованих та уніфікація закінчень іменників у давальному, орудному та місцевому відмінках множини [14, с. V–VI]. Отже, згідно з концепцією О. О. Шахматова, «спільноруська» прामова – це спільносхіднослов'янська мова раннього періоду, а давньоруська – пізнього (писемного) періоду [1].

Поділ «спільноруської» прамови на три давніх наріччя та утворення на основі цих наріч східнослов'янських мов уперше був представлений О. О. Шахматовим у роботі «К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей». За спостереженнями О. О. Шахматова, «спільноруська» прामова з часом розпалася на три наріччя: північноруське, середньоруське (східноруське), та південноруське. Північноруське наріччя модифікувалося у північновеликоруські наріччя російської мови, а південноруське наріччя – в українську мову, з частини ж діалектів середньоруського (східноруського наріччя) виникло південновеликоруське наріччя російської мови. Білоруська мова, як зазначає дослідник, виникла шляхом інтеграції частини середньоруських (східноруських) та південноруських діалектів. Характеризує всі ці наріччя дослідник у територіальному аспекті: учений устанавлює приблизну територію відповідних «племен» і їх взаємне розташування з урахуванням міграційних процесів.

У роботі «Короткий нарис історії української мови» О. О. Шахматов подав огляд історичної долі «малоруської мови». Дослідник вважає доцільним вживання терміна *малоруська мова*, бо вислів українська, на його погляд, «не може об'єднати геть усіх говірок, якими говорять малоруси, – наприклад, говірок галицьких, підляських і поліських» [18, с. 7].

Уже у XI ст. «південноруси» у своїй мові встигли «відхилитися від спільноруської прамови», а вже в XII ст. почали формуватися спільні для всіх «південноруських» наріч і говірок звукові явища [там же, с. 38–39]. Це: 1) перехід *рѣ, лѣ, рѣ, лѣ* > *ры, лы, ри, ли*; 2) *і, у* неповного утворення (редуковані *ь* та *ѣ*); 3) придихові *в, з, ж* пред початковими *а, о, у*; 4) *гы, кы*,

хы > *ги, ки, хи*; 5) перехід кінцевого *л* у *в*; 6) подвоєння приголосних; 7) дифтонги на місці *о, ѓ, е* [там же, с. 43–47]. Процес виникнення явищ, властивих тільки українській мові, а також початок формування «малоруського наріччя» (української мови) О. О. Шахматов датував серединою XIII ст. [18, с. 59–60] і називав цю добу «спільномалоруським періодом». До цих особливих явищ учений зараховує: а) фонетичні: 1) ствердіння приголосних перед голосними переднього ряду (*пир, день, сестра, несе*те); 2) *ѓ, ѓ* > *о, а*; 3) ствердіння губних приголосних перед *'а*, що спричинилося до виникнення *ј* (*п'ять, м'ясо*); 4) ствердіння губних у кінці слова (*любов, з братом*); б) морфологічні: 1) родовий відмінок замість знахідного; 2) флексія *-ові, -ови* замість *-у* у формі давального відмінка для іменників ч. р. (*чоловікові*); 3) давальний замість місцевого (*синьому, доброму*); 4) перехід закінчень двоїни у закінчення множини чоловічого роду; 5) занепад нечленних форм прикметників у присудку (*він живий – він жив*); 6) перехід закінчень твердих основ на місце м'яких; 7) закінчення *-мо* у 1-й особі множини теперішнього – майбутнього часу (*ми знаємо, ми ходимо*); 8 – 9) закінчення дієслів наказового способу (*ходім, беріть, несіть*); 10) утворення майбутнього часу із сполучення інфінітиву з формами дієслова на *му, меш* із *иму, имешь* (*ходитиму, гратиме*); 11) *бѣж* замість *ж* (*сиджу, ходжу*); 12) занепад закінчення *ть* після *е* (*е* замість *єсть, буде* замість *будеть, несе, знає*); 13) *ж, ч* замість *з, ц* у 2-й особі однини наказового способу (*печи, біжи*); 14) інфінітивні форми на *кти, ти* (*пекти, берегти*) замість *чи* [там же, с. 59–63].

Отже, розглядаючи процес розпаду «спільноруської» мови, О. О. Шахматов звертався до низки різноманітних явищ: фонетичних, морфологічних, лексичних та ін. Так, науковець, спостерігаючи за морфологічними явищами у «південноруських» говорах (з яких походить українська мова), довів збереження частини форм двоїни іменників жіночого та середнього роду. Доказом же цього, за О. О. Шахматовим, слугують зафіксовані в сучасній українській мові форми (галицьк. *дві нозі, дві руки, три дорозі*). Разом з тим історію фонетичних процесів у східнослов'янських мовах О. О. Шахматов нерідко розглядав не як дивергентні, а як дивергентно-конвергентні. Так, з одного боку, виникнення стягнених форм відмінювання прикметників в українській мові (*молода, добре* – називний відмінок середнього роду однини) при збереженні повних форм у російській було інтерпретовано як дивергентний процес [15, с. 576]. З іншого боку, поширення стягнених форм в українській мові, згідно з О. О. Шахматовим, є результатом «зближення» «південноруських» говорів та західної частини «середньоруських» говорів, інакше кажучи, результатом того, що ці говори

«пережили спільні явища, робили взаємний вплив один на одного» [15, с. 577]. Частина конвергентних процесів учений пояснював за допомогою мовної взаємодії, але не зважаючи на це учені Московської школи все ж перевагу відавали дивергентним процесам.

Відтворення східнослов'янських елементів у пам'ятках допомогло О. О. Шахматову, зокрема, перенести до нової площини дослідження питання про звук *ě* в північно- та східноруському наріччях давньоруської мови та про долю редукованих. На прикладі українських говірок учений також зазначав, що в ненаголошених складах *e* переходить в *и* чи *ы*: *силó*, *нисé*, галицьке *на дрúгы сылó*, *вырытéно* і т. д. [18, с. 66]. Але він не уважав, що в ненаголошеній позиції *e* міг «плутатися» з *у* та *о*: сучасні О. О. Шахматову говори не давали такого матеріалу, а в прикладах, подібних тим, що навів А. Ю. Кримський, О. О. Шахматов бачив механічні помилки писців [там же, с. 67].

Не залишався О. О. Шахматов осторонь проблеми, розв'язання якої запропонували М. П. Погодін та О. І. Соболевський, які твердо були переконані у тому, що українське населення Києва прийшло туди з Галича після татарського спустошення, тобто лише в XIV та XV ст. Аналізуючи цю гіпотезу, О. О. Шахматов зазначив, що «О. І. Соболевському пощастило визначити групу не галицько-волинських, а просто малоруських пам'яток, причому прямий висновок із його спостережень – це спроможність виводити історію малоруської мови далеко за XII вік [18, с. 52]. У роботі «Исследования в области русской фонетики» О. О. Шахматов наголошував на тому, що в XI і XII ст. ще не можна говорити про повне відокремлення «малоруського» та великоруського «наріч», бо найсуттєвішої риси «малоруського наріччя» (*ǫ* і *ě*) тоді ще не було [11, с. 132, 138, 139]. Говір Києва XI ст. не мав у собі ніяких «проти малоруських» (тобто великоруських) елементів, а навпаки – мав у зародковому вигляді майже всі риси сучасного малоруського наріччя.

У роботі «К вопросу об образовании русских наречий» О. О. Шахматов підкреслив, що «малоруська народність розповсюджувалася в історичні часи з заходу на схід і утворилася ще в князівській Русі, в землях галицько-волинських» [12, с. 5]. «Малоруські» говори – це початкові «південно-західні» говори: поділ на наріччя «українське» й давнє «галицьке» відповідає початковому поділу на наріччя волинське й галицьке [там же, с. 11]. Докази О. І. Соболевського з приводу того, що «в Києві розмовляли інакше, ніж у сусідніх південноруських містах» [13, с. 345], мовознавець уважав значимими. Саме вони, на думку дослідника, лягли в основу положення О. І. Соболевського про «присутність у Києві великорусів, а згодом – одного з тих племен, які поступово утворили великоруське плем'я» [там же]. Та у підсумку, в

результаті подальшого вивчення пам'яток давньоруської історії та матеріалів сучасної діалектології, О. О. Шахматов заперечив гіпотезу М. П. Погодіна – О. І. Соболевського, яку підтримав раніше, й заявив про первісну «малоруськість» населення Київської області [там же, с. 345–346]. Переглянувши свої твердження, О. О. Шахматов зазначив, що «малоруська» група повніше ніж усі інші, зберегла зв'язок із давньою групою відповідних їй говорів: «південноруська група» X – XI ст. представлена сучасною «малоруською» мовою [там же, с. 368].

Аналізуючи наукові погляди О. О. Шахматова, Ф. П. Філін і Г. П. Півторак відзначили, що, хоча шахматовський поділ за фонетичними ознаками східнослов'янської мовної єдності на три наріччя вважається нині значною мірою суб'єктивним, а принципи цього поділу недостатньо обґрунтованими [6, с. 42–43], наведені ним чисельні мовні факти збуджували уяву не одного покоління і спонукали до нових шукань [7, с. 12].

ЛІТЕРАТУРА

1. Глущенко В. А. Період східнослов'янської мовної єдності в працях О. О. Шахматова / В. А. Глущенко // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 18–25.
2. Колесов В. В. Значение лингвистических трудов А. А. Шахматова для современного славянского языкознания / Владимир Викторович Колесов // Вопр. языкознания. – 1971. – № 2. – С. 53–61.
3. Кульбакин С. М. Украинский язык. Краткий очерк исторической фонетики и морфологии / С. М. Кульбакин. – Харьков : Печатное дело, 1919. – 104 с.
4. Ляпунов Б. М. Единство русского языка в его наречиях (Пособие к лекциям по истории русского языка) / Б. М. Ляпунов. – Одесса, 1919. – 18 с.
5. Ляпунов Б. М. Памяти академика А. А. Шахматова: Обзор его лингвистических трудов / Б. М. Ляпунов // Отд. отт. из Изв. Отд-ния рус. яз. и словесности, 1923, 1924, т. 28, 29. – Л., 1925. – С. 214–258, 56–104.
6. Півторак Г. Українці : звідки ми і наша мова / Півторак Григорій. – К. : Наукова думка, 1993. – 200 с.
7. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков : историко-диалектологический очерк / Федот Петрович Филин. – Л. : Наука, 1972. – 655 с.
8. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение : Общий курс // Фортунатов Ф. Ф. Избр. труды : в 2 т. – М. : Учпедгиз, 1956. – Т. 1. – С. 21–197.
9. Шахматов А. А. [Рец. :] А. Е. Крымский. Украинская грамматика

для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья / А. А. Шахматов. – М., 1907 – 08 // Rocznik slawistyczny. – 1909. – Т. 2. – С. 135–174.

10. Шахматов А. А. Введение в курс истории русского языка : Исторический процесс образования русских племен и наречий / А. А. Шахматов. – Пг., 1916. – Ч. 1. – 146, III с.

11. Шахматов А. А. Исследования в области русской фонетики / А. А. Шахматов. – Варшава, 1893. – 317, II с.

12. Шахматов А. А. К вопросу об образовании русских наречий / А. А. Шахматов // Русский филологический вестник. – 1894. – Т. 32. – С. 1–12.

13. Шахматов А. А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей / А. А. Шахматов // Журн. м-ва нар. просвещения. – 1899. – № 4. – С. 324–384.

14. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка / А. А. Шахматов. – Репринтное изд. – М. : Индрик, 2002. – XXVIII, II, L, 369 с.

15. Шахматов А. А. Русский язык // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1899. – Т. 28. – С. 564–581.

16. Шахматов А. А. Русский язык : лекции, читанные в Московском университете 1890 – 91 ак. г. / А. А. Шахматов. – [Литограф. изд.]. – М., 1890 – 91. – 179 с.

17. Шахматов О. О. До питання про початок української мови. Кілька слів на нову працю з граматики українського язика : Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache von S. von Smal-Stockyj und T. Gartner. Wien, 1913 // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 7–19.

18. Шахматов О. О. Короткий нарис історії української мови / Олекса Шахматов // Шахматов О. О., Кримський А. Ю. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII вв. – К., 1924. – С. 5–134.

19. Smal-Stockyj S. Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache / S. Smal-Stockyj, T. Gartner. – Wien, 1913. – XV, 550 s.

Статья посвящена вопросам происхождения украинского языка в трудах ученых Московской школы. Наиболее широко и разносторонне представлена концепция А. А. Шахматова. Раскрыто отношение ученого к гипотезе М. П. Погодина – А. И. Соболевского. Особое внимание уделено вопросу происхождения восточнославянских языков (непосредственно украинского) из «общерусского» языка. Установлены особенности интерпретации историко-языковых (фонетических и морфологических) процессов в работах ученых Московской школы.

*Жовніренко Я. Г.
(м. Слов'янськ)*

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА *МОВНА СИТУАЦІЯ* В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ ХХ – ХХІ ст.

Для комплексного аналізу проблеми мовної ситуації в лінгвістичній історіографії необхідно розглянути визначення самого терміна *мовна ситуація* в працях українських та зарубіжних науковців ХХ – ХХІ ст.

Як відзначив Л. Б. Нікольський, уперше термін *мовна ситуація* чи *лінгвістична ситуація* почав використовуватися в роботах зарубіжних лінгвістів 30-х років ХХ ст., які займалися вивченням мов Африки та Азії (С. Doke, С. Lopez, D. Westerman). Термін використовували для визначення сукупності мов, які обслуговували спілкування в країні чи на будь-якій території їхнього функціонального розподілу. Л. Б. Нікольський, розглядаючи основні теоретичні проблеми соціолінгвістики, такі як принципи виділення мовних підсистем, мовна ситуація, двомовність, мовна політика та ін., дав таке тлумачення поняття *мовної ситуації*: «Сукупність функціонально розподілених мовних утворень (окремих мов чи форм їхнього існування), які обслуговують спілкування в країні чи в етнічній спільності» [10, с. 79].

Аналогічне трактування подане і в «Енциклопедії української мови»: «Мовна ситуація – становище, пов'язане із способами задоволення комунікативних потреб суспільства за допомогою однієї або кількох мов, форми існування мови або сукупності мов у межах певної спільноти» [13, с. 361].

Подібне розуміння терміна трапляється в дослідженнях А. Д. Швейцера. Мовна ситуація це «модель соціально-функціонального розподілу та ієрархії соціально-комунікативних систем і підсистем, які наявні і взаємодіють у межах певного політико-адміністративного об'єднання та культурного ареалу в тій чи іншій період» [14, с. 133–134].

Особливість зазначених визначень полягає в тому, що вони не враховують явище білінгвізму. Щоб проаналізувати мовну ситуацію в багатомовному суспільстві, необхідно враховувати політичні, адміністративні, територіальні, етнічні параметри.

У цьому ключі слід звернути увагу на позицію В. О. Авроріна. *Мовна ситуація* – це «функціонування мови у всіх середовищах та сферах суспільної діяльності за певних умов життя певного народу» [1, с. 120]. Учений пропонував залучити в поняття *мовної ситуації* всю функціональну сторону мови, тобто «характер функціонування різних форм існування мови, що складається під впливом соціальних умов, та взаємодію цих форм з іншими мовами у всіх сферах життя конкретної етнічної спільноти» [1, с. 51].

Такої ж думки дотримувався і В. О. Виноградов під час складання статті для «Лінгвістичного енциклопедичного словника» за редакцією В. Н. Ярцевої. *Мовною ситуацією* називають «сукупність форм функціонування (а також стилів) однієї мови чи сукупності мов у їхній територіально-соціальной взаємодії в межах певних географічних регіонів чи адміністративно-політичних утворень» [7, с. 616].

Розглянутим вище трактуванням терміна *мовна ситуація* близьке визначення американського дослідника Ч. Фергюсона, який розумів мовну ситуацію як «загальну конфігурацію використання мови в певний час і в певному місці» [15, с. 3] і включав у це поняття такі характеристики, як кількість і тип мов, що використовуються в цьому ареалі, кількість людей, що говорять цими мовами, відношення членів цього колективу до цих мов тощо.

Г. В. Степанов чітко відрізняє два поняття: «мовна ситуація» та «мовний стан», під яким розуміють розшарованість мови на підсистеми, сукупність усіх видів її варіативності. Так, мовний стан національної мови визначається конкретним складом її компонентів: «Опис стану мови є описом первинного соціолінгвістичного матеріалу, і в цьому сенсі він дає нам парадигму тих елементів, які вступають у певні відносини (ситуація), що використовується суспільством з функціональною метою (зовнішня система мови)» [11, с. 81].

Вельми докладна дефініція мовної ситуації належить Е. Г. Туманян, яка визначила мовну ситуацію як «сукупність усіх екзистенційних форм однієї чи кількох мов, що обслуговують певну спільноту в цілому в межах одного адміністративно-політичного й територіального об'єднання, яке складає державу, і функціонально пов'язаних між собою як взаємодоповнювальні. Іншими словами, складовими мовної ситуації є білінгвізм і диглосія, а це з усією очевидністю свідчить про те, що здебільшого суспільство послуговується кількома мовними одиницями, функціонально пов'язаними одна з одною» [12, с. 74].

Й. Краус, вивчаючи мовну ситуацію в країнах колишнього соціалістичного табору, розумів мовну ситуацію як «складний динамічний процес комунікації в межах певної спільноти», і наголошував, що «при цьому особливого значення набувають, з одного боку, суспільні умови комунікації та її культурні традиції в тій чи іншій національній мові, а з іншого боку – властивості національних мов та форм їхнього функціонування, які характерні для певної мовної ситуації» [6, с. 24].

А. Едлічка підкреслив, що належність до мовного суспільства визначається на основі етнічних та територіальних ознак чи на основі належності до одного державного утворення. Дослідник, використовуючи поняття мовної ситуації, пов'язав його із співвідношенням мовних утворень, які функціонують у цьому мовному суспільстві, і визначив мовну ситуацію як «коло питань і явищ, пов'язаних з наявністю та

функціонуванням мовних утворень у мовленнєвій комунікації між членами цього суспільства» [5, с. 44].

В. І. Беліков та Л. П. Крисін під час визначення терміна *мовна ситуація* підкреслили важливість фактора часу. На думку дослідників, аспект функціонування кодів і субкодів, що складають соціально-комунікативну систему, дуже важливий у процесі визначення поняття: «Мовна ситуація – це характеристика соціально комунікативної системи в певний період її функціонування» [3, с. 27].

Проблемі розв'язання мовного питання в Україні присвячені численні праці Л. Т. Масенко. Характеризуючи мовну політику в Україні та наголошуючи на важливості впровадження і всебічній підтримці української мови як державної, авторка в роботі «Мова і суспільство. Постколоніальний вимір» так трактувала поняття *мовної ситуації*: «Це – сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів тощо, які використовуються в країні для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях» [8, с. 113].

Істотно уточнене й доповнене визначення поняття *мовної ситуації* Н. Б. Мечковською: «Це – сукупність мовних утворень, тобто мов і варіантів мов (діалектів, жаргонів, функціональних стилів та інших форм функціонування мов), які обслуговують певний соціум (етнос і поліетнічну спільноту в межах певного регіону, політико-територіального об'єднання чи держави» [9]. Авторка, звертаючи увагу на «багатоаспектність» та «багатоознаковість» явища, зазначила, що через різноманітність навряд чи можлива єдина класифікація мовних ситуацій.

О. М. Баскаков визначив сутність поняття *мовна ситуація* через компоненти етнолінгвістичного і власне лінгвістичного характеру, «як синхронний стан мовної комунікації, зумовлений соціальною і комунікативною ситуаціями макросоціальної спільноти» [2, с. 3].

Г. Л. Вусик, вивчаючи мовну ситуацію центрально-східної України в першій половині ХХ століття і базуючись на досягненнях попередніх дослідників, дала таке тлумачення: «Мовна ситуація – це така етномовна ситуація, під якою розуміють сукупність форм функціонування та територіальний розподіл мов різних етносів певних географічних регіонів чи адміністративно-політичних утворень у межах конкретної країни» [4, с. 6].

Проаналізувавши численні дефініції поняття *мовна ситуація* в роботах мовознавців ХХ – ХХІ ст., дійшли висновку про те, що в цілому лінгвісти мають спільну думку щодо трактування поняття *мовної ситуації*, і розбіжності у визначеннях є несуттєвими та непринциповими. Виділимо такі найбільш важливі характеристики мовної ситуації:

1. Складовими мовної ситуації можуть бути будь-які мовні утворення: мови, регіональні койне, форми функціонування однієї мови (територіальні та соціальні діалекти тощо), функціональні стилі і підстилі

однієї мови;

2. Межі мовної ситуації вчені визначають двоюко: ними можуть бути межі регіону чи адміністративно-територіального утворення, що розглядається, або ж, навпаки, єдність типів мовної ситуації вимагає від дослідника виділення територіальних меж, які необов'язково збігаються з територіальними;

3. Компоненти мовної ситуації вивчаються не ізольовано один від одного, а в сукупності. На цьому наголошували всі дослідники: так, Л.Б.Нікольський підкреслював: «Під поняття мовна ситуація може підходити лише організована сукупність мов» [10, с. 79];

4. Мовна ситуація може змінюватися залежно від:

а) зміни місця її компонентів у соціально-економічному і політичному житті;

б) заходів, які приймає держава для функціонального перерозподілу компонентів мовної ситуації, тобто зміни мовної політики.

Покликаючись на вищезазначені трактування терміна *мовна ситуація* та беручи до уваги всі аспекти цього явища, ми пропонуємо своє тлумачення: *мовна ситуація* – це один із об'єктів соціолінгвістики, який характеризує сукупність етнодемографічних (мовна практика, мовна компетенція, мовні традиції, юридичний статус мови, функціональний статус мови), соціальних, культурних, геополітичних, економічних компонентів, що впливають на розвиток і функціонування мови на певній території і в певний період часу. Вагомий вплив на формування мовної ситуації здійснюють такі фактори: мовна політика, мовне планування, мовне будівництво та мовне прогнозування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / Валентин Александрович Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 275 с.

2. Баскаков А. Н. Языковая ситуация и функционирование языков в регионе Средней Азии и Казахстана / А. Н. Баскаков, О. Д. Насырова, М. Давлатназаров ; Рос. акад. наук. Отд-ние лит. и яз. Ин-т языкознания. Науч.-исслед. центр по нац.-яз. отношениям. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1995. – 165 с.

3. Беликов В. И. Социолингвистика : учебник для вузов / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 439 с.

4. Вусик Г. Л. Типологія станів мовної ситуації в центральній східній Україні в першій половині ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Г. Л. Вусик. – Донецьк, 2005. – 18, [1] с.

5. Едличка А. Литературный язык в современной коммуникации / Едличка А. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 20. Теория

литературного языка в работах ученых ЧССР. – М. : Прогресс, 1988. – 319 с.

6. Краус И. Языковая ситуация в странах развитого социализма и проблемы культуры языка / И. Краус // Вопросы языкознания. – 1985. – № 1. – С. 24–27.

7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

8. Масенко Л. Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004.

9. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. [Электронный ресурс] / Н. Б. Мечковская // Электронная библиотека Социологического факультета МГУ им. В. М. Ломоносова. – Режим доступа до матеріалів: <http://lib.socio.msu.ru>

10. Никольский Л. Б. Синхронная социолингвистика. Теория и проблемы / Л. Б. Никольский. – М. : Наука, 1976. – 168 с.

11. Степанов Г. В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи / Г. В. Степанов. – М. : Наука, 1976. – 154 с.

12. Туманян Э. Г. Типология языковых ситуаций (комплексные модели оппозиций форм существования языка) / Э. Г. Туманян // Теоретические проблемы социальной лингвистики. – М. : Наука, 1981. – С. 72–90.

13. Українська мова : Енциклопедія / [під ред. В. М. Русанівського]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

14. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1976. – 176 с.

15. Ferguson Ch. A. Diglossia / Ch. A. Ferguson. – Word, 1962. – vol. 15. – № 2. – P. 3–11.

Проанализировано определение термина *языковая ситуация* в работах украинских и зарубежных ученых XX – XXI вв. Обозначены сходства и различия в трактовке исследуемого понятия. Предложено свое толкование.

Голуб О. М.
(м. Слов'янськ)

СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА РИМОВАНОГО СЛЕНГУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Аналіз лексики сучасної англійської мови показує, що сленг дедалі інтенсивніше проникає у всі сфери людського спілкування і активно адаптується у загальнонаціональній мові. Сленговий лексикон постійно оновлюється, поповнюється новими словами та виразами, а тому стає надійним джерелом інформації про мовні фактори. Витоки лексикографічного та соціолінгвістичного вивчення сленгу в англійській мові знаходимо у працях Е. Партріджа, Р. Спірса, С. Флекснера, А. Д. Швейцера, І. Р. Гальперіна, М. М. Маковського та ін. Вагомий внесок у розроблення питання про структурно відмічені форми сленгу зробили Т. М. Беляєва та В. А. Хомяков [1; 3], які зокрема запропонували використовувати термін “римована субституція” на позначення одиниць римованого сленгу [1, с. 120]. О. О. Моїсеєва дослідила лінгвістичну природу римованого сленгу, можливості варіювання, механізми внутрішніх процесів перетворення, а також прагматико-комунікативні особливості його одиниць [2]. Оскільки сленг є тим шаром лексики, що дуже швидко оновлюється, актуальним видається аналіз форми та змісту одиниць римованого сленгу на основі сучасних лексикографічних даних.

Отже, метою запропонованої статті є всебічний аналіз лінгвістичних особливостей та семантики одиниць римованого сленгу, представлених в «Оксфордському словнику сучасного сленгу» [4], а також в інших лексикографічних джерелах.

Римований сленг (РС) – це окрема група лексичних одиниць, що входять до складу сленгового вокабуляру і характеризуються особливою зовнішньою та внутрішньою структурою. Зовнішня структура одиниць римованого сленгу має такі риси.

Одиниці РС складаються з одного, двох або більше слів, що римуються з ключовим словом. Рима стає головним лінгвістичним параметром таких сленгізмів, і оскільки РС походить з кокні, рима може враховувати особливості вимови цього діалекту, в якому, наприклад, [θ] вимовляється як [f], а [ai] замінюється на [ei] та т. ін. [2, с. 11].

Одиниці РС мають особливу ритмічну структуру, у більшості випадків представлену трохеєм. Такі ритмічні моделі, як X – X –, X – X (де знак “X” позначає наголошений склад, а знак “–” відповідає ненаголошеному), є найбільш поширеними, наприклад,

skin and blister → *sister*;

linen-draper → *newspaper*;

Daisy roots → *boots*;

twist-and-twirl → *girl* та т. ін.

Головні фонетичні особливості діалекту кокні знайшли своє відображення у ритмічних моделях РС. У більшості випадків такого впливу голосні у ненаголошеній позиції опускаються у багатоскладних словах, таким чином модель X – – – X змінюється на X – – X, X – – X звучить як X – X, наприклад, вираз РС **piccolo and flute** (→ *suit*) є реалізацією моделі X – – X в кокні завдяки втраті першого ненаголошеного складу [2, с. 11].

Одиниці РС найчастіше складаються з двох або трьох слів. По-перше, це сприяє досягненню бажаної звучності та ритмічного ефекту (оскільки трохей є двоскладовою стопою). По-друге, проста структура доводить втрату семантичного зв'язку між виразом РС та словом, що заміщується. Одиниці римованого сленгу можуть складатися і з одного слова, наприклад,

Joanna → *piano*;

Aristotle → *bottle*;

balloon → *saloon bar*;

в окремих випадках вони можуть дорівнювати реченню, наприклад,

can't keep still → *tread-mill*;

Jack's alive → *five (five-pound note)*,

але найчастіше вирази РС є словосполученнями, що мають таку структуру:

Ім. + Ім.: **country cousin** → *dozen*;

Ім. + спол. + Ім.: **rabbit and pork** → *talk*;

Прикм. + Ім.: **brown bread** → *dead*;

Ім.'s + Ім.: **fisherman's daughter** → *water*, **lion's lair** → *chair*;

Ім. + прийм. + Ім.: **snake in the grass** → *looking glass*, **jugs of beers** → *ears*.

Внутрішня структура виразів РС охоплює їх значення і має такі особливості:

Одиниці РС замінюють слова, що найчастіше означають побутові речі (одяг, гроші та т. ін.), частини тіла, пагубні звички (наркотики, алкоголь), злочини та злочинців, наприклад,

not much frocks → *socks*;

bees and honey → *money*;

pots and pans → *hands*;

Errol Flynn → *chin*;

gold watch → *Scotch (whiskey)*;

oily rag → *fag (cigarette)*;

Brahms and Liszt → *pissed (intoxicated, drunk)*;

grass park → *nark (informer)*;

bottle and stopper → *copper* (*policeman*);
bird lime → *time* (*prison: to do birds – imprisonment*).

Вирази РС можуть замінювати як літературні слова, так і сленгізми, наприклад,

elbows and knees → *trees* (літературний іменник)

Duke of Yorks → *forks* (сленгізм, *fingers*)

Richard the third → *bird* (сленгізм, *girl or woman*).

Відсутність семантичного зв'язку між ключовим словом та виразом РС, що використовується на його позначення, підтверджується тим фактом, що словосполучення РС часто підлягають скороченню. У результаті таких змін залишається одне слово з римованого словосполучення, або з'являється нова форма, наприклад,

Hampstead Heath має скорочену форму *Hampsteads* → *teeth*;

Hobson's choice вживається як *Hobson's* → *voice*;

tit for tat отримує нову форму *titfer* / *titfa* / *titfor* у розмовному мовленні і вживається замість іменника *hat*;

I'm afloat → *Imer* → *coat*;

can of oil → *canov* → *boil*;

potato mould → *taters* → *cold*.

Необхідно зазначити, що окремі одиниці РС зберігають семантичні зв'язки зі словами, які вони замінюють:

twist and twirl → *girl* (вказує на ходу дівчини);

turtledoves → *gloves* (представляє образ рук у рукавичках, що схожі на голубів, що цілуються дзьобиками).

Внутрішня структура виразів РС відіграє другорядну роль у їх утворенні. Це особливо яскраво спостерігається у тих випадках, коли лексичні елементи змінюють лексико-граматичні характеристики, а їхній частиномовний статус є невизначеним, наприклад,

to France and Spain → *to rain*;

to bullock's horn → *to pawn*.

Такі лексичні явища, як синонімія та омонімія є типовими для одиниць РС. Одне ключове слово може мати декілька римованих відповідників, що перебувають у синонімічних відношеннях одне до одного, наприклад,

dog and bone, switch and bone → *(tele)phone*;

greengages, rock of ages → *wages*;

Andy Cain, France and Spain, pleasure and pain → *rain*;

almond rocks, Tilbury Docks, Oscar Hocks, not much frocks → *socks*;

boat race, chevy chase, chip and chase, deuce and ace, glass case, Jem Mace, trot and pace, chitney pace, roach and dace → *face*.

Вирази РС називаються омонімічними, коли одна одиниця РС використовується на позначення декількох ключових понять:

Noah's Ark → *shark; nark* (an annoying, unpleasant, obstructive or quarrelsome person);

Uncle Ned → *bed; head*;

Harry Tate → *late; eight* (the name of number in bingo).

PC походить від лондонського діалекту кокні. Серед перших зафіксованих виразів PC є такі:

apples and pears → *stairs* (1859);

plates of meat → *feet* (1887);

rock of ages → *wages* (1937);

round the houses → *trousers* (1857);

shovel and broom → *room* (1928);

trouble and strife → *wife* (1929) [6, с. 168].

Австралійський PC був привезений на континент злочинцями, депортованими до колонії. Сьогодні лексикографи спостерігають процес змішування римованого сленгу із загальним сленгом [2, с. 12]. «Тезаурус сленгу», укладений Джонатаном Гріном, відомим британським лексикографом сленгу та жаргону, вміщує перелік виразів австралійського PC, окремі з яких є вульгаризмами і мають обмежену сферу використання [5]. Найяскравішими прикладами австралійського PC, знайденими нами у різних лексикографічних джерелах, є такі:

butcher's hook → *crook* (ill or angry), пор. брит.: *look*;

Oxford scholar → *dollar*;

potato peeler → *Sheila* (a girl or young woman, a girlfriend);

Oscar Asche → *cash* (від імені австралійського актора, Оскара Еша (1871–1936)).

PC в американському варіанті англійської мови не відіграє такої важливої ролі, як у британському, оскільки PC став тут частиною жаргону антисоціальних елементів [2, с. 12].

Перспективи подальших досліджень в окресленій галузі вбачаються у глибокому вивченні лінгвістичних та соціолінгвістичних параметрів римованого сленгу у варіантах англійської мови, особливостей його функціонування в художній літературі, способів передачі одиниць римованого сленгу засобами української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Т. М. Нестандартная лексика английского языка / Т. М. Беляева, В. А. Хомяков. – Л., 1985. – 144 с.

2. Моисеева Е. А. Рифмующийся слэнг в современном английском языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Моисеева. – Л., 1990. – 26 с.

3. Хомяков В. А. Структурно-семантические и социально-стилистические особенности английского экспрессивного просторечия / В. А. Хомяков. – Вологда : изд-во ВПИ, 1974. – 196 с.

4. Ayto J. The Oxford Dictionary of Modern Slang / J. Ayto, J. Simpson. – Oxford N.Y. : Oxford University Press, 1996. – 306 p.

5. Green J. The Slang Thesaurus / J. Green. – L. : Penguin Books, 1999. – 290 p.

6. The New Fowler's Modern English Usage / edited by R. W. Burchfield. – 3^d edition. – Oxford N.Y. : Oxford University Press, 1996. – 1769 p.

В статье рассматривается природа и структура выражений рифмующегося сленга в современном английском языке. Особое внимание уделяется анализу семантики рифмованной субституции и ключевого слова.

Білоусова В. В.

(м. Бердянськ)

ВИЗНАЧЕННЯ МОРФО-СЕМАНТИЧНИХ ТИПІВ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА -ING У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ

Вплив англомовних запозичень на сучасні національні мовні системи позначається як на основних (лексичний, морфологічний, фонетичний), так і проміжних (словотвірний) мовних рівнях. Тенденція до англізації та американізації словникового складу у різних аспектах відображена у роботах лінгвістів на російськомовному матеріалі (В. М. Аристова 1978; М. А. Брейтер 1997; Е. Ф. Володарська 2002; С. В. Воробйова 2003; Г. Г. Казарян 2004; Л. П. Крисін 1996, 1998, 2002, 2004; М. М. Молчанова 1996; І. М. Мозова 2007 та ін.). Але розширення якісного та кількісного складу сучасних англомовних запозичень потребують більш детального та виваженого аналізу мовного матеріалу, який використовується в умовах спільного інформаційного простору та розвитку процесу глобалізації.

В сучасній російській мові спостерігається не тільки поповнення лексичного складу мов за рахунок запозичень назв нових предметів і понять, але й лексико-семантичні зміни вже існуючих назв (розширення або звуження їхньої семантики). Крім того, окрему категорію англомовних запозичень складають такі, що несуть у своєму складі словотвірне значення, яке може бути визначеним при зіставленні із запозиченнями, що вже мають подібні морфо-семантичні показники (прийменники або суфікси) і впливати на словотвірну діяльність мовних користувачів (Білоусова В. В. 2008, 2009, 2010).

Визначення морфо-семантичних типів подібних запозичень на прикладі англомовних запозичень з формантом -ing у російській мові постає основною метою статті, що пропонується до уваги, для розв'язання якої необхідно вирішення наступних завдань: 1) визначення структурних типів названих запозичень; 2) визначення їхніх категоріальних ознак

(предметність, процесність, ознаковість); 3) визначення ступеня семантичної ідіоматичності (лексично прозорі, лексикалізовані, ідіоматичні).

Отже **морфо-семантичні зміни** відображають як трансформацію морфемної структури слова, так і характеристику граматичних категорій відповідно до граматичного ладу мови-реципієнта (мови, що запозичує), тобто це – 1) морфемні та 2) семантико-граматичні зміни.

Так само, як і у вихідній мові, запозичення на *-ing* з позицій їхнього морфемного складу поділяється на три структурних типи: 1) **простий**, що складається з основи-мотиватора та форманта *-ing*, напр.: англ. *monitor* + *ing* → рос. *мониторинг*; 2) **складний**, що частіше за все відповідає моделі: префікс + основа-мотиватор + *-ing*; найпоширеними префіксами є: ***auto-, de-, down-, out-, re-, up-, under-***, напр.: англ. *remarketing* → рос. *ремаркетинг* англ. *upgrading* → рос. *апгрейдинг*; іноді запозичення не має безпосереднього англомовного словникового відповідника, воно утворюється okazіонально, на основі синтаксичного деривата, наприклад, у російській мові (некодифіковане) *апвелінг* – “морська течія, що підіймається з глибини моря або океану” утворилося від англійського словосполучення *to well up* – виливатися із чогось переповненого (тлумачення наше – Б. В.); 3) **складений**, що первинно був або словосполученням, напр.: англ. *revolving credit* → рос. *револьверний кредит* або такий тип складався з двох основ напр., похідні від англ. *body-building* → рос. *боди-билдинг*.

У граматичному аспекті англомовні запозичення на *-ing*, як і в мові-джерелі функціонують з основними категоріальними ознаками (предметності, процесності, ознаковості), за якими відбувається формування частин мови, тобто вони також розподіляються на: **назви предметів**: конкретних (англ. *smoking* → рос. *смокінг*) або абстрактних; **назви процесів** (станів, дій, тощо) (англ. *surfing* → рос. *серфінг*); **найменування ознаки** (динамічної або статичної) (англ. *clearing bank* → рос. *клиринговий банк* від англ. *clearing* – безготівковий розрахунок).

Слід також додати, що доволі часто зустрічаються запозичення, у лексико-граматичному значенні яких сполучаються предметна та динамічна ознаки, наприклад: англ. *doping* → **рос. допінг** це – і назва речовини і назва процесу його вживання.

Так само на **лексико-семантичному рівні** адаптація відбувається відповідно до ступеня прозорості внутрішньої форми. Ми дозволяємо собі припустити, що найшвидше адаптуються слова, які для більшості носіїв національної мови є мотивованими через їх знання англійської мови, тобто повномотивовані, **семантично прозорі слова**. Особливо часто це відбувається з тими запозиченнями, до складу яких входять широковідомі англійські лексеми. Наприклад, у запозиченні на основі англійського *arm-wrestling* („боротьба рук”) чітко виокремлюється внутрішня форма: *arm* –

“рука” і *to wrestle* “боротися”.

Аналогічно процес уповільнюється при *лексикалізації*, коли для встановлення внутрішньої форми необхідне певне домислювання, напр., лексема *holding* у значенні “головна компанія, якій належить контрольний пакет акцій” функціонує як іменник, однак мало хто пов’язує його з англійським дієсловом *to hold* – “тримати”.

Майже незрозумілими широкому загалу залишаються слова, які мають значення, що утворилося на основі *ідіоматично-фразеологічного* лексико-семантичного варіанта, наприклад, у російській мові у складі спортивної термінології функціонує іменник *айсинг* – “кидок хокейної шайби через усі зони супротивника”, який утворився від англ. дієслова *to ice* – „покривати глазур’ю”.

Якщо запозичується словосполучення (що представлено одиничними фактами), то воно, як правило, набуває термінологічного або професійного характеру. У таких випадках одне із слів з позицій внутрішньої форми є достатньо прозорим для носіїв мови-реципієнта. Наприклад, похідні від *recruiting company* („компанія з найму робітників”) актуалізовано у російській мові.

Далі пропонуємо зразки визначення універсальних формально-семантичних типів англословних запозичень на *-инг* у російській мові за викладеною нами методикою.

Англословне запозичення *айсинг* – В хоккее на льду проброс шайбы через все зоны при равном количестве игроков. – [3, с. 41] походить від англ. *icing* від *ice v – to cover a cake with icing (a mixture made of liquid and powdery sugar)* – [7, с. 703]. У російській мові сприймається як ціле неділиме слово, на цій підставі за формальною структурою ми визначаємо його як Просте. Морфо-семантична структура запозичення дозволяє виділити сему: назва дії “проброс”. Запозичення належить до спортивної термінології, яка характеризується образністю. Подібні назви часто утворюються okazіонально, вони емоційно забарвлені, тому пошук основи-мотиватора складає певну трудність. Таким чином за ступенем “зрозумілості” ми визначаємо його як ідіоматичне. Універсальний формально-семантичний тип запозичення: **Просте процесне ідіоматичне.**

Англословне запозичення *антифидинг* – Химическое вещество – разновидность репеллентов, служащее для отпугивания насекомых от растений, которыми они питаются. – [2] походить від англ. *antifeeding*, n від *anti – opposed to, against + feed, feeding*, n – food for a person or animal – [7, с. 47; 509]. У російській мові структурно визначається як **Складене** на підставі існування таких мовних опозицій, як *антифриз*, *антипод*, *антинапрдный*, *антипригарный*, *антинатовский* та ін. Морфо-семантичний показник “вещество” дозволяє визначити сему назва предмету. Встановлення відповідного значення потребує певного домислення, *антифидинг* тобто “неїстівне, антиїжа”. Отже, універсальний

формально-семантичний тип запозичення ми визначаємо як **Складене предметне лексикалізоване**.

Англомовне запозичення *армрестлинг* – Вид боротьби, состоящий в преодолении усилий руки партнёра своей рукой (с опорой локтями на стол). – [5, с. 41] походить від англ. *armwrestling*, n від. *arm*, n – either of the two upper limbs of the human body, from the shoulder to the hand + *wrestling*, n – the sport in which people wrestle – [7, с. 53; 1381]. У російській мові структурно визначається як Складене на підставі існування такої мовної опозиції, як *реслинг* – боротьба, яке вживається самостійно. Морфо-семантичний компонент “боротьба” дозволяє визначити сему *назва виду діяльності*. Аналіз походження дає підстави для повного розуміння семантики запозичення. Таким чином ми визначаємо його як **Складене процесне лексично прозоре**.

Англомовне запозичення *бельтинг* – Прочная х/б ткань для изготовления конвейерных и прорезиненных приводных ремней. – [4, с. 71] походить від англ. *belting*, n від *belt*, n – a circular band of material such as rubber that connects or move parts of a machine – [7, с. 106]. У російській мові структурно сприймається як одне слово, отже за нашою методикою воно просте, морфо-семантичний компонент “ткань” дозволяє визначити сему *назва предмету*. Лексична семантика повністю сформована в англійській мовній системі і описана у словниках [7, с. 106; 8, с. 69], тому значення його не викликає питань. Таким чином назване запозичення за своїм формально-семантичним типом **Просте предметне семантично прозоре**.

Англомовне запозичення *биллинговая система* – „Биллинговая система – это автоматизированная система расчетов с абонентами за предоставленные услуги” [2] походить від англ. *billing*, n від *bill*, n – a written list showing how much you have to pay for services you have received + system – an organized set of ideas, methods or ways of working – [7, с. 115; 1234]. У російській мові структурно, за нашою методикою, визначається як складене, тому що англомовне запозичення з формантом -ing входить у склад запозичення, в якому воно якісно “*биллинговая*” характеризує інший предмет “*система*”. Морфо-семантична функція синтаксично адаптованого (узгодженого у роді і числі) за допомогою флексій -овая запозичення, дозволяє визначити його як предметна ознака. Семантика запозичення англ. *billing* → рос. *биллинг* – укр. *рахунок* сформована в англійській мовній системі і закріплена у словнику – [8, с. 145]. Формально-семантичний тип такого запозичення: **Складене ознакове семантично прозоре**.

Загалом серед англомовних запозичень на -инг у російській мові нами визначено наступні формально-семантичні типи:

1. **Просте предметне семантично прозоре**, напр.: *рейтинг* – индивидуальный числовой показатель, степень популярности к-н. (обычно

политика, общественного деятеля и др.) [від англ. *rating*, n – оценка < *rate*, n – норма, ставка, цена] – [8, с. 597] та ін.

2. **Просте предметне лексикалізоване**, напр.: *сайдинг* – строительный материал из пластика, имитирующий дощатое покрытие, используемый для отделки стен и потолков различных помещений [від англ. *side*, n – плоская поверхность] – [2] та ін.

3. **Просте предметне ідіоматичне**, напр.: *багінг* – устройство для подслушивания [від англ. *bug*, n – жук, “жучок”] – [6, с. 66] та ін.

4. **Просте процесне семантично прозоре**, напр.: *брифинг* – короткое информационное сообщение від англ. *briefing*, n – инструктаж – [4, с. 31] та ін.

5. **Просте процесне лексикалізоване**, напр.: *кёрлинг* – спортивная игра на льду від англ. *curl*, v – крутить, крутиться [2] та ін.

6. **Просте процесне ідіоматичне**, напр.: *багинг* 1) подслушивание с помощью современных электронных устройств миниатюрных размеров від англ. *bug*, n – жук, “жучок” – [5, с. 66] та ін.

7. **Складене предметне семантично прозоре**, напр.: *рейтинг-лист* – список, в котором перечисленные лица (обычно шахматисты) располагаются по убыванию (или возрастанию) числа баллов, соответствующего рейтингу каждого из них [від англ. *rating*, n – рівень популярності + *list*, n – список] – [6, с. 597] та ін.

8. **Складене предметне лексикалізоване**, напр.: *брейн-ринг* – телевизионная игра-состязание, в котором побеждает более эрудированная команда, проявившая более быструю реакцию в ответе на вопросы ведущего [від англ. *brain*, n – мізки + *ring*, n – арена для борьбы] – [4, с. 34] та ін.

9. **Складене предметне ідіоматичне**, напр.: *антифидинг* – химическое вещество – разновидность репеллентов – [2] походить від англ. *antifeeding*, n від *anti* – opposed to, against + *feed, feeding*, n – food for a person or animal – [7, с. 47; 509]

10. **Складене процесне семантично прозоре**, напр.: *виндсерфинг* – специальная доска с мачтой и парусом для занятия виндсерфингом [від англ. *wind*, n – вітер + *surfing*, n – скольжение по волнам] – [8, с. 149] та ін.

11. **Складене процесне лексикалізоване**, напр.: *банджи-джампинг* – спортивно-развлекательный трюк [від англ. *bungee-jumping, bungee*, n – эластичное снаряжение + *jumping*, n – прыжок] – [8, с. 25] та ін.

12. **Складене процесне ідіоматичне**, напр.: *импринтинг* – приобретение стойких реакций у животных [від англ. *imprint*, n – отпечаток, штамп] – [8, с. 225] та ін.

13. **Складене ознакове семантично прозоре**, напр.: *мульти-левинговий метод* – маркетинговый приём (многоуровневый метод) [від англ. *multi*, prefix – много + *level (leveling)*, n – уровень + *method*, n – метод] – [8, с. 445] та ін.

14. Складене ознакове лексикалізоване, напр.: *даунінг-стріт* – вулиця у центрі Лондона [англ. *downing* – нижня + *street* – вулиця] – [2].

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

В аспекті морфемного складу запозичення на *-ing* у російській мові поділяється на три структурних типи: 1) *простий*, що складається з основи-мотиватора та форманта *-ing*; 2) *складний*, що частіше за все відповідає моделі: префікс + основа-мотиватор + *-ing*; найпоширеними префіксами є: *auto-*, *de-*, *down-*, *out-*, *re-*, *up-*, *under-*; іноді запозичення не має безпосереднього англomовного словникового відповідника, воно утворюється okazіонально, на основі синтаксичного деривата; 3) *складений*, що первинно був або словосполученням або складався з двох основ.

У граматичному аспекті англomовні запозичення на *-ing*, як і в мові-джерелі функціонують з основними категоріальними ознаками (предметності, процесності, ознаковості), за якими відбувається формування частин мови, тобто вони також розподіляються на: *назви предметів*: конкретних (англ. *smoking* → рос. *смокинг*) або абстрактних; *назви процесів* (станів, дій тощо) (англ. *surfing* → рос. *серфінг*); *найменування ознаки* (динамічної або статичної) (англ. *clearing bank* → рос. *клиринговий банк* від англ. *clearing* – безготівковий розрахунок).

На *лексико-семантичному рівні* адаптація відбувається відповідно до ступеня прозорості внутрішньої форми: 1) найшвидше адаптуються слова, які для більшості носіїв національної мови є мотивованими через їхні знання англійської мови, тобто повномотивовані, *семантично прозорі слова* (англ. *arm-wrestling* → рос. *арм-реслинг*); 2) процес уповільнюється при *лексикалізації*, коли для встановлення внутрішньої форми необхідним є певне домислювання (англ. *holding* → рос. *холдинг*); 3) невідомими широкому загалу залишаються слова, які мають значення, що утворилося на основі *ідіоматичного* або *фразеологічного* лексико-семантичного варіанта (англ. *icing* → рос. *айсинг*).

Визначено 14 структурно-семантичних типів англomовних запозичень з формантом *-ing* у російській мові.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Богодевич Н. Г. Финансы и инвестиции : англо-русский, русско-английский толковый словарь / Богодевич Н. Г., Гельман Л. М., Титова А. Ю. и др. – М. : Джон Уайли энд Санз, 1995. – 224 с.

2. Большая Энциклопедия Кирилла и Мефодия, www.MEGABOOK.ru, 2003. – Видавець : АБВУУ Україна, 2006. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : кольор. 12 см. – (Електронний словник Lingvo 12). – Систем. Вимоги : Pentium-266; 32 Mb RAM; CD-rom Windows 98/2000NT/XP. – Назва з титул. екрану.

3. Комлев Н. Г. Словарь новых иностранных слов (с переводом, этимологией и толкованием) / Комлев Н. Г. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 144 с.
4. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов : ок. 25000 слов и словосочетаний / Крысин Л. П. – М. : Рус. яз., 1998. – 857 с.
5. Крупнов В. Н. Русско-английский словарь активной деловой лексики. Банковское дело, ценные бумаги, маркетинг, менеджмент, деловая пресса : 50 000 терминов, понятий и словосочетаний / Крупнов В. Н. – М. : Дело, 1997. – 384 с.
6. Надель-Червинская М. А. Большой толковый словарь иностранных слов : в 3 т. / Надель-Червинская М. А., Червинский П. П. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995.
7. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English – Fifth edition / Hornby A. S. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 1428 p.
8. Oxford Russian Dictionary : over 180 000 words and phrases – Revised edition. – Oxford (New York) : Oxford University Press, 1997. – 1340 p.

В статье предложена методика определения морфо-семантических типов современных англоязычных заимствований на *-инг* с точки зрения их структурных, морфо-грамматических и идиоматических семантических характеристик.

Слабоуз В. В.
(*м. Слов'янськ*)

ОРИЕНТАЦІЯ НА КОРИСТУВАЧА ЯК НЕВІД'ЄМНА УМОВА АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ТА МОЖЛИВІ ПІДХОДИ ДО ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ОНІМІВ

При антропоцентричному підході мова постає як набута приналежність свідомості людини і, отже, як сутність, що постає і проявляється. Сутність антропоцентричного підходу полягає, по-перше, в устремлінні послідовно описати мову як об'єкт засвоєння, а, по-друге, установити характер взаємодії мови та людини. Саме антропоцентричний підхід, на нашу думку, найбільш точно відповідає сутності і призначенню навчального словника як інструмента навчання. Ми також дотримуємося точки зору, що навчальне лексикографування, жодною мірою не заперечуючи даних описово-класифікуючої лінгвістики, повинно ґрунтуватися тим не менше переважно на антропоцентричному підході.

Оскільки онімія – категорія антропоцентрична, словник онімів також за своїм типом повинен бути антропоцентричним. Антропоцентричність словникового опису забезпечується перш за все за допомогою його свідомої і послідовної орієнтації на потреби мовної особистості, яка

виступає як адресат словника.

Проблема врахування при плануванні та реалізації словникового проекту інтересів користувача й проблема підходів до лексикографування онімів увійшли в останні роки в число пріоритетних теоретичних і практичних проблем лексикографії, а також зумовили *актуальність* нашої статті.

Мета статті – розглянути певні запропоновані у теоретичній літературі способи вирішення зазначеної проблеми, а також представити до уваги читачів та користувачів вище зазначених словників спосіб, який ми вважаємо доцільним.

Кращою з точки зору завдань цього дослідження представляється двоповерхова методика, заснована на думці про те, що користувач ніби замовляє лексикографові виготовлення словника з певними властивостями точно так, як, наприклад, клієнт замовляє кравцю костюм певної якості і фасону. Згідно з цією методикою лексикограф на першому етапі виступає як довірена особа користувача, а на другому – як спеціаліст, який забезпечує максимально можливе (у межах лексикографічної доцільності) задоволення його побажань. Головне завдання лексикографа як довіреної особи передбачуваного користувача полягає в пізнанні та каталогізації запитів користувача. Запитом користувача у теорії лексикографії називається „вказівка на необхідний конкретній категорії передбачуваних читачів словника аспект розгляду тієї або іншої мовної одиниці, рівно як і на доцільну з точки зору адресата глибину розгляду цього аспекту” [6, с. 83].

Але перш ніж говорити про формулювання запитів користувача, необхідно, очевидно, визначити й охарактеризувати у загальному вигляді найпередбачуванішого користувача.

Таким обирається (а вибір користувача – безсумнівний привілей лексикографа) так званий середній носій рідної мови, тобто людина не дуже розумна, але і не відверто дурна, яка володіє даною мовою як рідною, пройшла соціалізацію у цій країні, живе в місті і має закінчену середню освіту.

Запити користувача можуть бути установлені різними способами. У ряді робіт М. Л. Апажева наводяться переліки так званих читацьких запитів і вимог до словників взагалі. Наприклад, у [2, с. 267–269] таких запитів і вимог нараховується рівно 70. Щодо процедур їхнього вияву та пред’явлення у згаданих роботах, на жаль, нічого не говориться. Найбільш легко і надійно вони виявляються за допомогою підрахунків прогнозованих мотивів звернення передбачуваних користувачів до словника онімів. Для того, щоб здійснити такі підрахунки, треба поставити себе на місце різних людей, які за домовленістю належать до окресленої вище категорії користувачів. З боку подібного роду людей до числа основних можна віднести такі мотиви:

а) вперше зустрічаю слово – хочу дізнатися, що воно означає (наприклад, *Сафо*, *сафо* – Хто це? Що це?);

б) знаю, що слово позначає щось, що належить до певної сфери, – хочу дізнатися, що саме (наприклад, *Ісав*, *Іаков* – хтось і щось пов'язане з релігією);

в) знаю, що слово позначає дещо, що належить до певного класу, – хочу дізнатися, якого саме елементу цього класу воно стосується (наприклад, *Нарцисс* „якась рослина”, *Гамаюн* „якийсь птах” і т. ін);

г) знаю, що позначає слово, – хочу дізнатися, як виглядає, якщо можливо (наприклад, *Давид*, *Афіна*);

д) знаю, що позначає слово, – хочу отримати певні пов'язані з ним відомості (наприклад, знаю, що *Казбек* – „одна із вершин у центральній частині Великого Кавказу”, – хочу дізнатися, чому щось громіздке, велике нагромадження чого-небудь називається „Казбек”);

е) хочу знати, яким загальновідомим словом можна було б замінити певне онімічне слово (наприклад, *Іван* – росіянин, простолюдин, *Каїн* – злодій, убивця; *Меценат* – багатий добродій);

є) хочу узнати слово, яке позначає протилежне порівняно з певним онімічним явищем (наприклад, *Венера* (краса) – *Химера* (потворність), *Едем* (рай) – *Тартар* (пекло));

ж) хочу дізнатися, до класу яких предметів входить те, що позначено словом (наприклад, *Мальвіна* – кличка домашнього песика; *Жужу* – застаріла кличка домашнього собаки);

з) хочу дізнатися, які предмети входять до класу предметів, позначених певним словом (наприклад, *Уотергейт* – а) проникнення у 1972 року з метою шпіонажу агентів ЦРУ до штаб-квартири демократичної партії, яка знаходилася у готелі „Уотергейт”, і наступний політичний скандал, б) в американській, європейській та радянській пресі періоду діяльності адміністрацій Дж. Картера та Р. Рейгана факти політичного шпіонажу, хабарництва та фінансових афер);

і) хочу дізнатися з яких морфем складається це слово (наприклад, *Мафусайл* > *Ма-фу-са-їл* і т. п.);

й) хочу дізнатися, від якого слова утворена ця лексична одиниця (наприклад, *розматрьонитися* < *розматрьонити* < *Матрьошка* < *Матрона*);

к) хочу дізнатися, з якої мови прийшло це слово (наприклад, *Квіслінг* < *норвезьк.* Лідер фашистської партії у Норвегії, який сприяв захопленню в 1940 році своєї країни фашистською Германією та активно співпрацював з окупантами);

л) зустрів слово у тексті – хочу дізнатися, як воно вимовляється (наприклад, *Тьмутаракань* чи *Тмутаракань*; *Авгій* чи *Авгій*);

м) хочу дізнатися, чи є певне онімічне слово стилістично позначеним;

н) хочу дізнатися, як змінюється певне слово і які його морфологічні властивості (наприклад, *Квазімодо, невідмінюв., чол.; Єрофей, -я, чол., єрофенитися, недоконан. вид, неперех.*).

Отримавши перелік мотивів, лексикограф, ґрунтуючись на своїй лінгвістичній та лексикографічній компетенції, формує каталог шуканих запитів користувача. Зокрема, каталог запитів, що базується на наведеному переліку, може виглядати так. Створюваний словник повинен своєю структурою та змістом забезпечувати:

1. Встановлення абсолютної цінності оніма, у тому числі:

а) виявлення семи, яка має найвищу системну значимість (архисеми, інтегральної семи, родової семи);

б) виявлення сем, які мають високу функціональну значимість (диференціальних сем, видових сем);

в) виявлення інших відносних та описових сем (виявлення наочно-чуттєвої або образної семи, виявлення істотних країнознавчих (енциклопедичних) відомостей).

2. Встановлення відносної цінності оніма, у тому числі:

а) виявлення синонімічної цінності;

б) виявлення антонімічної цінності;

в) виявлення гіперо-гіпонімічної цінності;

г) виявлення стилістичної цінності;

д) виявлення соціальної або територіальної означеності.

3. Встановлення власної сполучуваності оніма.

4. Встановлення словотвірної цінності оніма, у тому числі:

а) виявлення морфемного складу;

б) наведення слів, по відношенню до яких онім є твірною одиницею;

в) наведення слова, по відношенню до якого онім є похідною одиницею.

5. Встановлення джерела запозичення (для слів відчутно іншомовного походження).

6. Наведення інформації про базові морфологічні властивості та про характер словозміни.

7. Усунення невизначеності щодо правильної вимови (включаючи вказівку на наголошений склад) оніма.

8. Перехід від відомого користувачеві слова до його онімічного синоніма.

9. Перехід від змістового завдання до необхідного онімічного слова.

Розгляд наведених запитів користувача дає підстави зробити висновок, що в повному обсязі вони можуть бути задоволені або певною сукупністю словників онімів, або комплексним онімічним словником невідомого поки що типу.

Звернемося до першої можливості. Досі ми говорили про деякий словник онімів так, що могло скластися враження, ніби можливий тільки

один певний тип такого словника. Але це не так. Сьогоднішній стан лексикографічної теорії дозволяє говорити про створення систем та серій словників онімів. Теоретичною основою тут може виступати одна із уже відомих жанровитипологічних класифікацій словникових творів або підходів до їх створення, запропонованих у вітчизняній лінгвістиці в останні десятиріччя [1; 3; 4; 5].

Особливістю добре побудованої словникової системи вважається наявність ряду взаємопов'язаних нерівноправних елементів, які у сукупності утворюють розчленоване ціле, що характеризується польовою структурою. Центральним (ядерним) елементом системи виступає алфавітний поліаспектний словник, навколо якого групуються аспектні словники. Як зазначається в літературі, такий словник не тільки забезпечує всебічний опис мовних одиниць, але й містить у згорненому вигляді всі інші елементи.

Оскільки число компонентів, що складають словникову систему, може бути різним, іноді говорять про максимальну та мінімальну словникові системи.

Максимальною стосовно обговорюваної проблеми варто визнати словникову систему, компоненти якої відображають всі без винятку виявлені запити користувачів. Компонентами подібної системи насамперед є: а) алфавітний поліаспектний тлумачний словник, реєстр якого включав би всі установлені згідно з охарактеризованою у попередньому розділі методикою оніми; б) деякі аспектні словники онімів, наприклад, словник українських онімів, що відображає особливості української культури та цивілізації; в) словники функціонально пов'язаних онімів, тобто онімів, що належать до певних важливих для охарактеризованого вище користувача сфер життя та діяльності.

Мінімальною в рамках лексикографування онімів можна вважати словникову систему, що задовольняє запити, не зумовлені якоюсь спеціалізацією інтересів користувачів. Компонентами такої системи можуть виступати, очевидно, зазначені вище алфавітний поліаспектний тлумачний словник глосонімів, а також ідеографічний словник онімів.

Друга можливість лексикографічної інтерпретації онімів полягає, як уже зазначалося, у створенні відповідного комплексного пояснювального словника. Серед словникових творів, які вже має сучасна лексикографія в повній мірі комплексного словника поки що немає. Єдиним наявним прецедентом можна розглядати, очевидно, тільки „Словник конотативних власних імен” Є. С. Отіна [7] – словник, який за своєю структурою і кількістю відображених параметрів не має аналогів у світовій лексикографії і, на нашу думку, знаменує собою певний концептуальний прорив у практичному словникотворенні. Але якщо не вдається знайти прецедент у межах корпусу уже наявних словників, варто, очевидно, уважно розглянути ті проекти, які знаходяться у стадії реалізації. Бо, як

ззначається в науковій літературі, при створенні будь-якого нового лексикографічного твору можливі два шляхи. Перший шлях полягає у самостійній розробці всієї сукупності пов'язаних з цим проблем. Другий шлях пропонує орієнтацію на певний лексикографічний зразок, у якому відповідні проблеми уже знайшли прийнятне рішення. Цілком очевидно, що вступати на перший шлях розумно тільки тоді, коли є впевненість у тому, що лексикографічна наука дійсно не має теоретичних і/або практичних накопичень, що відповідають заданим вимогам. Звернувшись згідно з наведеним правилом до вивчення відповідної лексикографічної традиції, ми не можемо не звернути уваги на існуючі різноманітні словники онімів (міфонімів, топонімів, зоонімів, антропонімів і т. ін. [7]). Особливої привабливості згаданим слоникам надають дві обставини. Перша обставина полягає в тому, що ці словники ґрунтуються на антропоцентричному підході до інтерпретації мовних фактів і лінгвістичних категорій. Друга полягає в тому, що застосування цих словників дозволяє задовольнити практично всі перераховані у попередньому підрозділі запити користувача. Комплексний навчальний словник онімів, побудований за вищезазначеними запитам користувача (зрозуміло із внесенням до словника необхідних змін), за обсягом інформації може цілком позмагатися з максимальною словниковою серією у запропонованому вище розумінні.

Сказане наводить нас на думку про те, що першим і головним завданням лексикографування лексичного масиву, що нас цікавить, варто розглядати саме створення комплексного навчального пояснювального словника онімів сучасної української мови. Можна припустити, що всі положення, вироблені в рамках реалізації проекту, збережуть свою значимість і при вирішенні більш обмежених завдань, таких як, як зазначалося вище, розробка навчальних словників функціонально пов'язаних онімів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апажев М. Л. К проблеме типологической классификации словарей и читательских запросов к ним (на материале русского языка) / М. Л. Апажев // Аспект – Aspekti. – 1987. – № 2. – С. 32–44; 1988. – № 1. – С. 60–70.
2. Апажев М. Л. Лексикография и классификация словарей русского языка / М. Л. Апажев. – Нальчик, 1971. – 420 с.
3. Денисов П. Н. Основные проблемы теории лексикографии : автореф. дисс. на соскание уч. степени доктора филол. наук / П. Н. Денисов. – М., 1976. – 43 с.
4. Кавецкая Р. К. Вопросы теории и практики советской лексикографии. Типы словарей русского языка / Р. К. Кавецкая. – Воронеж, 1980. – С. 34–74.

5. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус русского языка / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1981. – 366 с.

6. Кочнева Е. М. Ориентация на пользователя как доминанта учебной лексикографии / Е. М. Кочнева // EURALEX's Proceedings I-II / Ens. H. Jommola, K. Varantola, J. Salmi-Jolonen, J. Schopp. – Jampere, 1992. – P. 81–87.

7. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 412 с.

Проанализированы проблема учёта при планировании и реализации словарного проекта интересов пользователя и проблема подходов к лексикографированию онимов.

Савченко Е. В.

(г. Славянск)

О НЕКОТОРЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ ИЗУЧЕНИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ГНЕЗДА

О том, что русскому языку характерно образование слов «звеньями, цепью, гроздами», писал еще В. И. Даль [3, т. 1, с. XIX] в 1862 году в «Напутном слове» к «Толковому словарю живого великорусского языка», где собраны «по семьямъ или гнѣздамъ всѣ очевидно сродственные слова» [3, т. 1, с. XXI]. В 1940 году в работе В. Н. Троицкого говорится: «Слова, имеющие в своем составе одинаковые корневые морфемы, обычно связываются в единый ассоциативный узел, в гнездо слов» [10, с. 284]. Это объясняется тем, что, по словам А. Н. Тихонова, «русское слово живет в родственном окружении, семейно, и познать его до конца невозможно без глубокого изучения родственных связей и отношений. Чтобы проникнуть в природу русского языка, выявить особенности его формально-семантического устройства, необходимо глубоко и всесторонне исследовать жизнь гнезд, т.е. охарактеризовать каждое слово на фоне всей родни, в живых связях с однокоренными словами...» [9, с. 111].

Словообразовательные гнезда играют важнейшую роль в системной организации словообразования. С момента выделения дериватологии в самостоятельную науку прослеживается несколько направлений в исследовании языкового материала в этом плане: изучение минимальных значимых структурных единиц (В. В. Лопатин, А. И. Моисеев, М. И. Морозова, Н. А. Янко-Триницкая и др.), исследование соотношения морфемной и словообразовательной структур, направления производности и множественности мотивации, принципов членимости основ (О. В. Ермакова, А. Д. Зверев, Е. А. Земская, И. Г. Милославский, В. Н. Немченко, П. А. Соболева, А. Н. Тихонов). Из комплексных единиц словообразования наиболее пристальное внимание было уделено собственно парадигме (Е. А. Земская, Р. С. Манучарян, Т. С. Морозова, Т. С. Яруллина и др.). Большой интерес представляет гнездовой подход, нашедший отражение в работах Е. Л. Гинзбурга, А. М. Зализняк, П. А. Соболевой, И. С. Улуханова, А. Н. Тихонова и др. Но в то же время изучение русской словообразовательной системы как системы гнезд находится на начальном этапе.

В работах, посвященных изучению словообразовательных гнезд (СГ), определения словообразовательного гнезда заметно отличаются друг от друга. Это объясняется разным подходом к пониманию структуры гнезда и выделение разных его признаков в качестве основных. Так,

И. Г. Галенко предлагает вариант определения СГ, в основе которого лежит трактовка словообразовательного гнезда основоположника «гнездового подхода» к изучению словообразования профессора А. Н. Тихонова: «СГ понимается как совокупность однокоренных дериватов, созданных любым способом и упорядоченных отношениями формально-семантической производности на определенном синхронном срезе» [1, с. 63]. К. А. Тимофеев считает, что «гнездо представляет полисистемное устройство, состоящее из сцепления единичных микросистем – пар родственных слов, объединенных структурно-семантическими связями [7, с. 97]. Г. П. Цыганенко дает следующее определение: «Словообразовательное гнездо – это группа однокорневых слов, образованных от одного и того же исходного слова и находящихся с ним и друг с другом в иерархической зависимости по линиям и ступеням родства» [11, с. 120].

Наиболее убедительным нам представляется определение СГ, данное А. Н. Тихоновым: «Под словообразовательным гнездом понимается совокупность слов, характеризующихся общностью корня. Общность однокоренных слов проявляется не только в плане выражения (в наличии у них одного и того же корня), но и в плане содержания (корень выражает общий для всех родственных слов элемент значения), т. е. слова, объединяющиеся в словообразовательное гнездо, имеют и смысловую и материальную общность» [8, с. 30]. Далее А. Н. Тихонов отмечает, что «любое гнездо имеет строго определенную структуру, и каждый его элемент (слово) занимает в нем предусмотренное системой языка и закрепленное в норме место. В основе строения гнезд лежит принцип иерархии, принцип последовательного подчинения одних единиц другим» [8, с. 31].

Сопоставительное описание словообразовательных единиц предполагает их типологический анализ в разных аспектах. А. И. Моисеев рассматривает объемную и структурную типологию СГ [5, с. 122], выводя типы гнезд по количеству слов и по общему строению: 1) гнезда-слова (более точное название: гнезда-одиночные слова): корневые (непроизводные) слова, не проявившие словообразовательной активности и не ставшие производящими, результат (следствие) того, что словообразование не состоялось; 2) гнезда-пары слов: корневое производящее и его единственное производное результат замкнутого одноактного словообразования; 3) гнезда-цепи слов (цепочечные гнезда) – результат последовательного словообразования: единственное производное исходного слова (производное первой степени производности) становится производящим для единственного же производного второй степени производности и т. д.; 4) гнезда-пучки или веера слов (веерные гнезда), результат параллельного словообразования: от исходного производящего образуется несколько (два и более)

производных первой степени производства; 5) гнезда-деревья, комплексы цепочек и вееров слов (комплексные гнезда) – результат последовательного и параллельного словообразования, с двумя (при минимальном составе) структурными разновидностями: а) цепочно-веерные гнезда; б) вееро-цепочечные гнезда.

Попытка межуровневого подхода в изучении СГ предпринята М. С. Малеевой, которая выделяет четыре типа СГ по соотношению в них канонической и неологической лексики: 1) слово-вершина канонично, а производные – новообразования; 2) слово-вершина канонично, а среди производных есть и неологизмы, и узуальная лексика; 3) слово-вершина и все производные – каноничны; 4) слово-вершина и все производные – неологизмы [4, с. 379–380].

С учетом существующих в современной дериватологии дефиниций СГ наиболее приемлемым нам представляется определение данной языковой единицы словообразовательного уровня как иерархически упорядоченной интеграции сосуществующих однокоренных слов, связанных отношениями производности и объединенных в структуре гнезда в словообразовательные пары, цепочки и парадигмы. В данном определении есть указание, хотя и без четкого разграничения, на три важнейших типа отношений, присущих строению гнезда: отношений синтагматических, парадигматических и иерархических. В наличии таких отношений проявляется системный характер внешней и внутренней организации словообразовательного гнезда.

Обязательным компонентом СГ является *исходное слово* (по терминологии А. Н. Тихонова), в нашем исследовании мы пользуемся и термином, предложенным другими исследователями – *вершина гнезда*. В качестве исходных слов все лингвисты признают слова со свободным корнем, а А. Н. Тихонов в качестве исходного слова признает также слова со связанным корнем.

О. И. Дащенко и А. Д. Зверев отмечают, что структура гнезда зависит от семантики, строения и частеречной принадлежности исходного слова. От других комплексных единиц СГ отличается древовидной структурой, возможностью вычленять блоки, состоящие из словообразовательных парадигм и словообразовательных цепочек. Все комплексные единицы, кроме словообразовательного ряда, построены на общности мотиваторной части.

Таким образом, СГ представляет собой определенную формально-семантическую структуру, следовательно, обладает планом содержания и планом выражения. По определению Е. Л. Гинзбурга, план содержания СГ – это «совокупность значений всех слов гнезда, организованных словообразовательными значениями производных вокруг значений производящих» [2, с. 147].

Признание словообразовательного гнезда как особой сложной и

многоаспектной единицы создает необходимость, во-первых, определить составные части и единицы, из которых состоит СГ, во-вторых, установить типы отношений между членами СГ как системными единицами, в-третьих, охарактеризовать способы организации компонентов СГ как единой системы. Раскроем сущность этих отношений в связи с основными составляющими элементами (единицами) СГ – словообразовательной парой, словообразовательной цепью и словообразовательной парадигмой.

Самой простой единицей СГ является **словообразовательная пара**. Она отражает словообразовательные связи слов в гнезде. Каждое СГ представляет собой совокупность словообразовательных пар. В гнезде столько словообразовательных пар, сколько и производных слов. Они находятся в отношениях словообразовательной мотивации: *работать* – *заработать* («начать работать»), *работать* – *отработать* («перестать работать»). Словообразовательную пару составляют производящее и производное, связанные между собой и формально, и семантически. Формальная зависимость второго члена корреляции от первого проявляется в том, что в производном представлено производящее материально. В формальном отношении производное представляет собой сочетание производящего и форманта: *работ (а)* → *работ-к-а*. Значение производного формируется на базе семантики производящего, не просто на базе какого-то общего значения, заложенного в корне слова и свойственного всем однокоренным словам, а строго на базе определенного значения производящего. Члены словообразовательной пары включают в себя идентифицирующий компонент – мотивирующую базу, по которому идет сопоставление единиц словообразовательной пары, и дифференцирующий компонент – аффиксы-форманты. Это дает основания квалифицировать отношения в словообразовательной паре как парадигматические, ассоциативные.

Словообразовательные пары выступают в качестве строительного материала для следующих двух единиц, выделяющихся в составе гнезда: словообразовательной цепочки и словообразовательной парадигмы.

Лinguисты определяют **словообразовательные цепи** как ряд однокоренных слов, связанных между собой отношениями последовательной производности от исходного звена до конечного. Вершина гнезда выполняет функцию производящего. Слова последующих звеньев, кроме последнего, одновременно выступают как производные и как производящие. Слово, замыкающее цепь, является только производным, не используется как производящее.

Словообразовательная парадигма определяется как набор производных, имеющих одну и ту же производящую основу и находящихся на одной и той же ступени деривации, и высказываются аргументы в пользу того, что словообразовательная парадигма в таком понимании отвечает конститутивным признакам языковых парадигм.

Количество парадигм в СГ соответствует числу производящих слов. В качестве постоянных элементов СП выступают: в плане содержания – семантика производящего слова, в плане выражения – производящая основа; чередующихся элементов – соответственно – словообразовательные значения и словообразовательные аффиксы.

К комплексным единицам словообразования, вслед за Е. А. Земской, многие относят **словообразовательный тип (СТ)**, под которым понимается совокупность производных слов, характеризующихся общностью трех элементов: 1) частью речи производящих основ; 2) семантическим соотношением между производящими и производными; 3) формальным соотношением между производящими и производными, а именно, общностью способа словообразования и словообразовательного средства. А. Н. Тихонов указывает на такие свойства словообразовательного типа, как его воспроизводимость и повторяемость в плане содержания и в плане выражения. Словообразовательный тип – схема производных с идентичными формантами и лексически разными мотиваторами. Принадлежностью СТ является не только набор материальных средств, но и словообразовательное значение.

Проблема словообразовательного значения является наиболее сложной, спорной, и в то же время одной из самых важных проблем в словообразовании.

Словообразовательное значение (СЗ) присуще не отдельному слову, а определенному словообразовательному типу. В этом заключается принципиальное отличие словообразовательного значения от лексического. Последнее характеризует отдельные слова. Суть многих существующих определений СЗ отражена в «Русской грамматике-80»: «Словообразовательное значение типа выводится из тех тождественных или сводимых к более общему значению компонентов лексического значения мотивированных основ, которые входят в значение мотивирующего слова» [6, с. 136].

Е. Л. Гинзбург понимает под СЗ стандартную схему интерпретаций производных на базе категориальных компонентов семантики производящего. Вполне справедливо следующее положение этого лингвиста: словообразовательное значение «определяет соответствие значений производного и производящего как представителей категорий, участвующих в том деривационном шаге, который соответствует отношению производности» [2, с. 135]. Важным является следующее положение И. С. Улуханова о том, что в качестве исходных единиц классификации могут выступать лишь те значения, которые соотнесены с определенными средствами выражения. При определении ученый отказывается от критерия тождества семантических отношений между производной и производящими основами, так как этот критерий дает возможность выделения неограниченного количества типов с одним и тем

же формантом. Поэтому И. С. Улуханов выдвигает требование семантического тождества форманта (наряду с формальным). В. В. Лопатин и И. С. Улуханов указывают на необходимость разграничения общего и частных значений в рамках СТ. На основе частных значений выделяются семантические подтипы внутри типа. Важно, что ученые рассматривают частные значения не как сопутствующие лексическим, а относят их к словообразовательной семантике.

Как видим, изучение словообразовательного гнезда направлено на выявление закономерностей, связанных с действием его внутреннего механизма, определение особенностей взаимодействия его с другими комплексными единицами системы словообразования, описание роли СТ в системе организации словообразования, построение типологии гнезд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Галенко И. Г. Словообразовательные гнезда в лингвистической терминологии русского языка / И. Г. Галенко // Актуальные проблемы русского словообразования : сборник научных статей / отв. ред. А. Н. Тихонов. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 62–67.

2. Гинзбург Е. Л. Преобразования словообразовательных гнезд II / Е. Л. Гинзбург // Проблемы структурной лингвистики. 1980 : сборник статей / отв. ред. В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1982. – С. 133–148.

3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1981 – 1982.

4. Малеева М. С. Типы СТ по соотношению в них канонической и неологической лексики / М. С. Малеева // Актуальные проблемы русского словообразования : тезисы V респ. научно-теоретич. конф. – Самарканд : Самарканд. гос. пед. ин-т им. С. Айни. – Ч.1. – С. 379–382.

5. Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке : учебное пособие / А. И. Моисеев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. – 208 с.

6. Русская грамматика : в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука. – Т. 1. – 1982. – 783 с.

7. Тимофеев К. А. Структура словообразовательной системы русского языка / К. А. Тимофеев // Системные отношения на разных уровнях языка : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. К. А. Тимофеева. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1988. – С. 89–107.

8. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка : курс лекций / А. Н. Тихонов. – Самарканд : Изд-во Самаркандского ун-та, 1971. – 387 с.

9. Тихонов А. Н. Словообразовательное гнездо как единица системы словообразования и как единица сравнительного изучения

славянских языков / А. Н. Тихонов // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М. : Наука, 1987. – С. 104–111.

10. Троицкий В. Н. Основные принципы словообразования / В. Н. Троицкий // Учен. зап. перв. Ленингр. гос. пед. ин-та иностр. яз. – Л. : Изд-во ЛДПИ. – Т. 1. – 1940. – 325 с.

11. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке / Г. П. Цыганенко. – К. : Рад. школа, 1978. – 151 с.

У статті розглядаються визначення словотвірного гнізда у наукових працях різних дериватологів, системні відношення у СГ, такі структурні елементи, як словотвірна пара, ланцюг, парадигма, словотвірний тип та словотвірне значення.

Швачко С. О.

(м. Суми)

ДЕСЕМАНТИЗАЦІЯ КВАНТИТАТИВНИХ СЛІВ

Гідними уваги є **проблеми** становлення та функціонування квантитативних одиниць, їх етимологічних витоків семантичного, прагматичного та синтаксичного буття [1; 2; 3]. **Актуальність** дослідження об'єктивується тенденціями сьогодення до вивчення міри та виміру лінгвістичних феноменів, їх лінгвокогнітивних аспектів. **Мета** статті полягає в ідентифікації семантичної девіації нумеральних та дименціональних слів на їх еволюційному векторі, з одного боку, та деквантифікації відчислівникових похідних слів в сучасній англійській мові, з іншого, **гіпотетичним** є припущення, що слова квантитативного наповнення (числівники, слова міри та ваги) підвалдні гомогенним семантичним зрушенням, тенденціям. Денумеративним конструюванням притаманні «нумеральні сплески», які супроводжуються семантичною девіацією, деквантифікацією – від часткової до повної.

Квантитативні одиниці пройшли складний шлях і характеризуються притаманною їм структурою, семантичним наповненням та функціями. Поряд з номінативною функцією ці слова реалізують когнітивну функцію. Семантична еволюція зазначених слів віддзеркалює основні етапи пізнання, вивчення яких є вельми актуальним у руслі сьогодення. Числівники англійської мови – самостійний незамкнутий ряд повнозначних нумеральних слів, яким притаманні специфічні семантичні, синтаксичні та словотворчі особливості. Лексико-семантичне поле кількості (ЛСПК) – поліцентрична ієрархічна парадигма, домінантне місце в якій посідають номінації числа, слова міри та ваги. Стратифікація ЛСПК зумовлена гіперо-гіпонімічними відношеннями його компонентів. Провідне місце числівників у ЛСПК експлікується їх ригористичною кореляцією з натуральним рядом чисел, можливістю замінювати лічильні слова, їх вживанням у повсякденному житті, використанням у прямій та опосередкованій лічбі, поліфункціональністю (позначенням точної, приблизної та невизначеної кількості), полімодальністю та поліаспектністю. Числівники позначені сигніфікативною референцією та нульовим денотатом. Від інших частин мови числівники відрізняються облігаторною наявністю семи нумеральності – ідентифікуюча ознака. Семантична девіація числівників свідчить про еволюцію цих номінацій, їх синкретичність та динамізм. Синкретичність значень числівників є прозорою у дериватах та нумеральних словосполученнях – синтаксичних і фразеологічних. Нумеральні синтаксичні словосполучення (НумС) в

сучасному англomовному дискурсі омовлюють точні та приблизні кількості. Нумеральні фразеологічні словосполучення розширяють семантичний спектр числівників. В умовах фразеологічного контексту кількісні одиниці (КО) в основному актуалізують невизначену кількість – багато / мало. Пор.: англ. *one in a thousand, two or three words, for a minute or two, two heads are better than one.*

Десемантизація кількісних слів (девіація від точного квантитативного плану) простежується у корпусі фразеологізмів (1), паремій (2), скоромовок (3) та інших курйозів (4). Пор.:

- 1) англ. *tons of pirates, bushels of letters, an ounce of sense, gallons of water, loads of friends, barrels of fun, acres of lace, pounds of pardon, a dram of love;*
- 2) *in for a penny, in for a pound; give him an inch and he will take an ell; after dinner rest awhile, after supper walk a mile; an ounce of good life is better than a pound of pardon;*
- 3) *Peter Piper picked a peck of pickled pepper;
A peck of pickled pepper Peter Piper picked;
If Peter Piper picked a peck of pickled pepper,
Where's the peck of pickled pepper Peter Piper picked?*
- 4) *How many ifs go to a bushel?
Many words will not fill a bushel;
To try to put a quart into a pint pot;
To make a pint measure hold a quart.*

За межами термінологічної системи КО тяжіють до стилістичних угруповань на позначення кількісного контрасту, до відповідних доменів – „багато” чи „мало”. Пор.: англ. *four eyes see more than two; a stitch in time saves nine; minutes make hours; life is but a span.*

Висхідні предметні значення числівників не є такими прозорими, як у слів міри та ваги, але вони верифікуються спільними тенденціями становлення та функціонування. Десемантизуючись, числівники як базові одиниці ЛСПК поповнюють фразеологічний корпус мови, акумулюють у собі доробки когнітивного досвіду. Пор.: рос. *семь чудес* значно розширило географію свого вживання. Напр.:

*Семь пирамид, семь мудрецов
И семь чудес нам древность славит,
Владыке снилось семь коров,
Рим семь холмов подошвой давит,
Семь городов входили в спор
о славной грекам колыбели,
да и везде как на подбор –
Семь пятниц на одной неделе (П. Вяземский).*

Числівники, з одного боку, слова міри і ваги, з іншого, мають багато спільного стосовно їх семантичної еволюції та функціонування.

Термінологізація КО позначена втратою предметної семантики, збагаченням КО семами точної квантифікації. За межами терміносистеми, на фразеологічному просторі КО утворюють опозицію на позначення адгерентних понять „багато – мало”. На синтагматичному рівні КО притаманна семантизація бівекторності – точної, приблизної / невизначеної кількості. Детермінуючими факторами при цьому слугують текстові та дискурсивні чинники. У семантичній еволюції КО повторюється цикл їх становлення: реверсуються значення предметності, квалітативності та синкретичності. Лінгвістичні параметри КО обумовлені дієвістю лінгвальних та екстралінгвальних факторів, природою денотатів та шляхами їх пізнання.

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить про наявність в англійській мові цілого комплексу засобів на позначення приблизної, невизначеної кількості. Значення неточної кількості реалізується по-різному: нерозчленовано – на морфемному, лексичному та морфологічному рівнях, розчленовано – на синтаксичному і фразеологічному.

Значення неточної кількості семантизується НумС рідше, ніж значення точної кількості. Серед досліджених 4000 прикладів в англійській художній прозі тільки 10,7 % НумС актуалізують апроксимальне значення. В українській мові в аналогічній ситуації це значення актуалізується 15,6 %, а в російській – 18,6 % НумС. На характер позначення числівниками кількості суттєво впливає оточуючий контекст. Пор.: *Norman and I spent **about five minutes** cursing out our forced inactivity (A. Christie). I'll **soon** be **sixty**, he went on (Th. Dreiser). Mrs. Harter sat very still **for_ a minute or two** (A. Christie). I don't expect her back **under ten days** (Th. Dreiser).* Реалізації неточної кількості сприяють різноспрямовані вектори числівників і корелюючих з ними слів. Пор.: англ. *The following morning **a little after ten o'clock** Berenice telephoned Coperwood and they agreed to meet at her club for a talk (Th. Dreiser);* укр. *Повірте, **під п'ятдесят** маю (О. Вишня);* рос. ***Свыше ста человек** собралось за столами, расставленными в ряды в комнатах и во дворе (М. Ибрагимбеков), Пожалуй, она была **ближе к сорока**, чем к **тридцати** (Л. Карелин).*

Числівники англійської мови – самостійна незамкнута парадигма квантитативних одиниць, поліфункціональність якої об'єктивується характером когнітивних процесів, засобами їх експлікації у мовній картині світу. Кореневі паралелі англійських числівників етимологізуються у близьких та дистантних мовах. Ригористичні предметні витoki є віддаленими. Базовими етимонами числівників виступають номінації пальців, частин тіла, займенників. З розвитком лічби мотивацією слугують процеси віднімання, додавання та множення. Пор.: *one, five, ten; eleven, twelve; thirteen, fourteen; twenty, thirty.* Вивчення когнітивної функції числівників допомагає осмислити онтологію числових номінацій, етапів

екстеріоризації пізнавального процесу.

“Предметний” етап числівників ілюзорно представлений в поверхневій структурі. З плином часу абстрагування числівників проявляється у функціональному навантаженні. Номінативна функція (спочатку – квантитативна, а потім – нумеративна) корелює з когнітивною, лінгвокреативною, акумулятивною та прагматичною. Поліфункціональність та поліаспектність є очевидними прерогативами числівників. Числівникам англійської мови притаманні риси інформативності, динамізму, термінологічності, стабільної кореляції з одиницями лексико-семантичного поля кількості, регулярних семантичних зсувів, словотворчої валентності. В умовах оточуючого контексту (малого та великого) числівники модифікують функції в залежності від характеру спілкування, текстового регістру. Поліфункціональність числівників є дискурсивно орієнтованою. Номінативна функція числівників полягає в позначенні результатів пізнання. В когнітивній функції числівників віддзеркалюється складний шлях осмислення категорії кількості від предметного до абстрактного. Прагматична функція числівників реалізується у фразеологічному контексті, в їх емоційно-експресивному представленні. Словотворча, епідигматична функція числівників об’єктивується існуючою парадигмою денумеративів, утворених за моделями макросистеми.

Номінативна функція числівників є універсально діючою на векторах нумеративної та квантитативної субфункцій. Перша субфункція використовується при позначенні непередметних, реляційних відношень – при лічбі, математичних процесах додавання, віднімання, множення, ділення – безвідносно до дискретних предметів, абстрактно, нумеративно. Специфіка числівників полягає в наявності семи числа, що виокремлює їх в окрему категорію – відмінну від інших частиномовних одиниць. У межах спільної категорії кожен числівник позначається наявністю конкретної семи числа. У числовій послідовності номінацій кожний числівник семантично на одиницю більше попереднього, за формулою:

$$Ч_n = Ч_{n-1} + 1 \text{ (пор.: } 3 = 2 + 1, 4 = 3 + 1, 5 = 4 + 1).$$

Нумеративна функція числівників реалізується в точних дискурсах, математичних та інших текстах, в яких позначаються процеси над числами, а не предметами. Ця функція моделюється в символах Num θ , останній компонент є нульовий денотат.

Словотворча валентність числівників вирізняються в основних моделях, діючих в сучасній англійській мові. Дискурсивні характеристики є прозорими в оказіональних утвореннях. Позадискурсивні характеристики носять універсальний характер. Потреба в нових словах забезпечується мовним матеріалом, за діючими законами і нормами системи. До ресурсів, що використовуються при утворенні мовних одиниць, відносяться і нумеральні основи, дослідження яких являє собою лінгвістичний інтерес

для осмислення онтології квантитативних слів, їх функціонування та детермінації. Висока комбінаторика числівників проявляється на рівні дериватів. Пор.: англ. *two, twice, two-headed, two-paged, two-seater*; укр. *два, двовладдя, двоєдушно, двоїна, двоїння* та ін. Похідні від числівників слова мають тенденцію до реалізації значення точного числа. При цьому неологізми можуть виступати носіями і неконкретного числового значення. Пор.: англ. *In his teens*; укр. *кільканадцять, стонадцять* тощо. Корені числівників можуть сполучатися як з суфіксами, так і з іншими морфемами. Утворені від числівників слова, зберігаючи вихідну сему числа, розширюють лексичне значення. Похідні від числівників прислівники реалізують, наприклад, сему повторності, кратності, а порядкові прикметники вказують на місце предмета серед йому подібних. Складні слова з нумеральною основою співвідносяться, в основному, з іменниками та прикметниками (*fortnight, three-cornered, two-edged*).

В англійській мові денумеральні композити представлені базовими моделями: *Num + N (two-piece), Num + N -ed (two-cornered), Num + Adj + N (three-strong group)*.

Складні слова з нумеральною основою співвідносяться у більшості випадків з синтаксичними типами (*18-year-old, one-month, a twelve-month*). Складені похідні одиниці утворюються за допомогою суфікса, що розширює нумеральну та субстантивну основи. Пор.: *four-wheeled, two-edged*.

Числівники спроможні семантизувати точну кількість при наявності у контексті прямого порядку (1), при відсутності компонентів, які нейтралізують точне значення числівників (2), при кореляції референтів з реальними об'єктами та явищами (3). В художньому дискурсі числівники частіше реалізують апроксиматичні оцінки. Однією з причин тут є використання числівників у фразеологічному просторі. Дискурсивні характеристики детермінуються макросистемами, мовними чинниками. Пор.: укр. *Три шкури дерти, з двох слів, сто чортів, три хури побрехеньок, три баняки розуму*; рос. *Тысяча раз, семь пятниц, в три погибели, в сто крат*. У фразеологічному контексті числівники мають тенденцію позначати невизначену кількість, а приблизну кількість – у синтаксичному, нефразеологічному оточенні. Сучасні англійські числівників дискурсивно детерміновані, що експлікується девіацією їх номінативної, когнітивної, епідігматичної, лінгвокреативної функцій та екстеріоризацією точної, приблизної і невизначеної кількості. За межами словникових дефініцій числівники набувають статусу маркерів приблизної та невизначеної кількості, розширюють функціональну сферу, позбавляються характеристик "чистого терміна".

„Пустими” числівники стають не зразу, до цього вони проходять етап семантизації понять „багато, мало”. Пор.: англ. *one in a hundred, one to thousand, a stitch in time saves nine, two heads are better than one*; укр. *біда*

не ходить одна, а з дітками; на всі чотири сторони; рос. ум – хорошо, а два – лучше; старый друг лучше новых двух. При повній десемантизації числівники номінують якісні ознаки. Пор.: англ. *dressed up to the nines* „одягнений модно, зі смаком”, *nine worthies* „знамениті люди”, *a cat has nine lives* „живучий”. Наступним кроком до „семантичної пустоти” є використання числівників як орнаментальних одиниць, актуалізаторів ритму та рими, що спостерігається у лічилках, дитячих віршиках та скоромовках. Пор.:

англ.

*One potato, two potatoes,
Three potatoes, four,
Five potatoes, six potatoes,
Seven potatoes more.*

*One, two, three,
sparrows in a tree.
Four, five, six
Tiny little sticks.
Seven, eight, nine
This nest is mine.*

рос.

*Плыл по берегу пескарик,
Потерял воздушный шарик,
Помоги его найти,
Посчитай до десяти:*

*Раз, два, три, четыре,
Пять, шесть, семь,
Восемь, девять, десять,
выплывает белый месяц.*

„Пусті” числівники також витісняються іншими словами, які оберігають римовану поверхневу структуру тексту. Пор.: англ. *one, two, three, four, five, Once I caught a fish alive; Intery, wintery, coterie, corn, Apple seed and briar thorn*. Замінники використовуються і за межами англословного дискурсу. Так, квазі-слова *hickory, dickory, dick* (дитяча пісенька) корелюють із кельтськими одиницями *hevera ‘8’, devera ‘9’, dick ‘10’*, які вживалися у субмові пастухів Камбрії. Орнаментальні числівники, таким чином, заповнюють лакуни поверхневих структур, є фаворитами фразеологічних одиниць. Пор.: англ. *as cross as (two) dogs over a (one) bone; as like as (two) peas*. Пропуск числових конститuentів *two, one* не змінює квалітативного характеру словосполучення. Універсальною для КО є тенденція до десемантизації, втрати квантитативності, до їх збагачення квалітативними, предметними та нульовими семами. Виразниками квантитативних значень можуть бути лексеми, позбавлені одноіменних сем. Пор.: рос. *денег куры не клюют (много денег), куда деваться от княжон (слишком много невест)*.

Слід зазначити, що кількісні значення числівників вивітрюються також у символічних позначеннях типу: 4 „символ порядку”, 7 „символ достатку”, 100 „символ повноти”, 13 „символ нещастя”. Аксіологічний аспект притаманний порядковим ад’єктивам типу: англ. *first, second, third*, укр. *перший, другий, третій*. Наприклад: англ. *first teeth* „молочні зуби”, *second teeth* „постійні зуби”, *third teeth* „вставні зуби”, *second to none* „неперевершений”, *second thoughts* „подальші роздуми”; укр. *третій*

лишній, съома вода на киселі; рос. *играть первую скрипку, третьего не дано*.

Нормативним для числівників стало позначення династій, телефонів, маршрутів, машин, брендів, тощо. Слогани реклами насичені квантитативними одиницями типу *супер-, макро-, міні-*.

Метафори та інші тропеїчні засоби із КО вказують на інтенції адресанта, вербалізують його прагматичний простір. В гумористичних ситуаціях, анекдотах КО створюють ефект лінгвістичної гри. Пор.:

англ. *Teacher: If we take three from seven, what difference does it make?*

Pupil: That is what I say.

рос. – *Алло, гостиница? Соедините меня с женой.*

– *Какой номер?*

– *Я вам что – турок, чтобы их нумеровать?! (номер жены вместо номера комнаты).*

або: – *Сколько стоит это кольцо?*

– *Десять тысяч.*

– *Черт, а это?*

– *Два черта.*

Числівники, з одного боку, слова міри і ваги, з іншого, мають багато спільного стосовно їх семантичної еволюції та функціонування. Термінологізація КО позначена втратою предметної семантики, збагаченням КО семами точної квантифікації. За межами терміносистеми та на фразеологічному просторі КО утворюють бінарну опозицію на позначення полярних понять „багато-мало”. Детермінуючими факторами при цьому слугують текстові та дискурсивні чинники. У семантичній еволюції КО повторюють свій цикл становлення: реверсуються значення предметності, квалітативності та синкретичності. Вектор стандарт → експресія у домені КО є рушійною наскрізною силою, що розмиває етимологічні витоки зазначених слів, генерує семантизацію, предметності, квалітативності, верифікує універсальний характер кількісних слів – їх полівекторність та поліфункціональність.

На цьому цикл деривації не закінчується. Структурно-семантичне буття денумерального слова *only* «розповідає» про мовні феномени – багатоаспектні та скриті. За епідигматичними витоками *only* – вторинне конструювання, секондарне відчислівникове утворення від (*one-* + *-like*), що компресувалось у композиту. Слово *only* утворилось шляхом словоскладення, зазнало семантичної девіації. У слов'янських мовах лексема *один* є стягнутою формою на позначення «тільки *один*». Сема «один» відлунюється в ад'єктивах «єдиний, виключний». Пор. англ. *an only child, the only example, my one and only chance*. В останньому прикладі

значення одиничності омовлюється словами *one* та *only* з тією різницею, що *one* семантизує «один», а слово *only*, зберігаючи цю сему, адитивно актуалізує значення виключності, ексклюзивності (випадок дії плеоназму). Лексема *only* (*adjective*) є дериватом числівника *one*, утвореного шляхом основоскладання, в якому друга основа перетворилася у суфікс *-ly* по аналогії з словами англ. *friendlike* → *friendly* (*N-Adj*), *neighbour* → *neighbourly* (*N-Adj*). Числівникова основа є вихідною для денумеративів. Пор.: англ. *four* → *fourth*, *five* → *fifth*, *one* → *only*. Похідні одиниці зазнали десемантизації. Вихідна нумеральна основа у вторинних (секондарних) утворюваннях змінилася формально та модифікувала семантичне буття. Так, англ. *fourth* вказує на порядок, *only* – на виключність. Прикметник *alone* реалізує квантитативне значення частково. Сема «один» тільки відлунується у похідному слові. Пор.: англ. *alone* (*Adj*) – *isolated from others* (1), *lacking companions* (2), *exclusive of anyone / anything* (3), *distinctive without being equal* (4). Наприклад: *She lives **alone**. My wife and I like to spend time **alone together** away from kids. It was scary being **all alone** in a strange city. I cried like a child because I felt **so alone**. The case will cost thousands of pounds in legal fees **alone**.* До статусу *Adjective* тяжіє *alone* у фразях *Go it alone* «Жити самотійно», *Leave somebody / something alone* «Не турбувати», «Не брати в голову», *Leave well alone* «Нічого не міняти», *To stand alone* «Бути самотійним».

Only (*Adj*) є вихідною одиницею конверсивної пари: *Only* (*Adj*) → *Only* (*Adv*). *Only* (*Adv*) є секондарним утворенням по відношенню до *only* (*Adj*). *Only* (*Adv*) уточнює, інтенсифікує ознаку предметів, дій або ознаку ознак. Наприклад, англ. *We have **only** three books to read. He was **only** pleased to do that. She was **only** glad to go there. He was left to raise their two children **alone**.* Фокусується увага на точній квантифікації, на інтенсифікації стану людини та ознаці дії. Семантична девіація лексеми *only* є очевидною із сполучуваності з корелюючими словами. Її омонімічність знімається віднесеністю до ад'єктивних або адвербіальних одиниць. Сукцесивність семантичної деривації закінчується «вивітрюванням», деквантитативністю, появою службових одиниць типу *if only* «якби, при умові». Службовий характер цього слова об'єктивується можливістю його пропуску. У випадку пропуску *only* у фразі *When (only)* очевидним є його новий статус сполучника.

Основи числівників у словотвірній парадигмі проходять девіацію від позначеного морфемою числа до квалітативних оцінок та спустошеної семи нумеральності. «Предметний» етап числівників проявляється на векторах епідигматики, на просторах денумерального конструювання у наступній послідовності: ад'єктиви → прислівники → службові слова. Подібна тенденція прослідковується також в денумеративі *alone*, похідна одиниця від словосполучення *all but one*. *Alone* (*Adj*) як композитне слово вказує на означення та предикатив. *Alone* (*Adv*) як конверсійне слово (*Adj*)

→ Adv) тяжіє до позначень ознак процесів, дій. Пор.: англ. *to stand alone, to go out alone.*

У конструкціях типу англ. *He alone can do it; Let the thing alone* лексема *alone* не реалізує числівникове значення, а корелює із маркерами ексклюзивності, винятковості, семантизує значення відчуженості, спустошеного числа та інтенсифікації.

Таким чином, у своєму діяхронічному бутті числівники проходять етапи від предметності до квантитативності, виступають маркерами розмитої нумеральності та спустошеності. Частиномовний перебіг номінативних одиниць притаманний також і одиницям квалітативної представленості. Пор.: англ. *Dear students, my dears, don't dear me, stop dearing like that, Oh, dear me!* Омонімічні форми цих прикладів препаруються частиномовним перебігом, семантичною девіацією лексеми *dear*.

Денумератив *only* зазнав впливу гіпостазу, переходу від однієї частини в іншу: Num→Adj; Adj→Adv; Adv→Particle. Наприклад, *But both Captain Nickolas and Strickland were bound East, and it chanced that the only opportunities for signing were the ships sailing West (S. Maugham). The only aristocratic trait they could find in her character was a habit of drinking Madeire (J. Galsworthy). He makes good resolutions; only he never keeps them (A. Christie).*

Сполучникову долю зазнає також денумератив *once*. Наприклад, *The judge will soon delivered his verdict when (once) he examines the evidence. I once ran a fish and chip shop in Briton. – When was that? – Before I bought this business.*

Як частка або інтенсифікатор *alone* виокремлює референт та може замінюватися іншими словами. Пор.: *Julie alone knew the truth :: It was Julie who knew the truth. He could only dance :: What he could do was dancing.*

Серед денумеративів виокремлюється сполучник *between*, що походить від числівника *two*. Зазначений сполучник підвладний також семантичній девіації, спустошеності вихідної семи. Пор.: англ. *Between me, you and post pole.* По аналогії *alone* у реченні *They are alone* не реалізує значення одиничності, а вказує на уособленість. Тенденція до спустошеності, нівелювання семи чисел, прослідковується також у нім. *zwischen*.

Квантитативна розмитість оновлюється, таким чином, у царині вільних та фразеологічних словосполучень – різними частинами мови. Числівникам таким чином не «звикати» до формальних і семантичних перебігів. Денумеративи модифікують форму та значення твірних числівників. Семантична девіація денумеративів позначена зростаючою деквантифікацією на частиномовному векторі прикметник – прислівник – службові слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Швачко С. О. Семантична девіація числівників в англомовному дискурсі / С. О. Швачко // Швачко С. О. Квантитативні одиниці англійської мови : перекладацькі аспекти : навчальний посібник. – Вінниця : Нова книга, 2008. – С. 29–35.

2. Швачко С. О. Термінологізація і детермінологізація слів міри і ваги англомовного дискурсу / С. О. Швачко // Швачко С. О. Слова міри і ваги: лінгвокогнітивні аспекти : монографія. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – С. 78–103.

3. Швачко С. О. Феномен спустошених числівників / С. О. Швачко // Швачко С. О. Квантитативні одиниці англійської мови : перекладацькі аспекти : навчальний посібник. – Вінниця : Нова книга, 2008. – С. 73–79.

В статті аналізуються питання становлення і функціонування квантитативних одиниць (на матеріалі англійських числительних, слів міри і ваги). Фокусується увага на основних етапах їх еволюції – «предметності», квантитативності, опустошеності. Аналізується семантична девіація денумеративів на епидигматическому векторі.

Сегін Л. В.

(м. Слов'янськ)

ДІЄСЛОВА ІЗ ЗНАЧЕННЯМ ПРИБУТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Дієслова динамічної просторової локалізованості (ДПЛ) були об'єктом дослідження науковців у різних аспектах [1; 2; 6; 7; 10; 12; 13; 14 та ін.], зокрема і в зіставному [3; 4; 5; 8; 9], проте мало досліджень із зіставного словотвору, який є одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики [11, с. 4]. Однією з чітко окреслених груп просторової локалізованості є дієслова із значенням прибуття. Особливості цих дієслів ДПЛ не були об'єктом дослідження мовознавців у зіставному аспекті на матеріалі української й польської мов.

Мета нашої статті полягає в зіставленні дієслів із значенням прибуття в українській і польській мовах. Мета зумовлює реалізацію таких завдань:

1) виявити смислові мікрогрупи досліджуваних девербативів в обох мовах та з'ясувати, які мікрогрупи є спільними для обох мов, а які характерні для однієї з мов;

2) проаналізувати, якими словотвірними типами реалізовано досліджувані девербативи;

3) встановити набір словотворчих засобів, які беруть участь у реалізації значення прибуття та визначити ступінь продуктивності словотвірних типів у зіставляваних мовах;

4) прослідкувати активність дієслів односпрямованого і неодноспрямованого руху в утворенні дериватів.

Матеріалом для зіставного аналізу послужили девербативи ДПЛ, отримані шляхом суцільної вибірки з найавторитетніших тлумачних словників української і польської мов (СУМ, СУМГ, ВТССУМ, SJPК, SJPD, SWJP, MSJP) і склали відповідно в українській мові – 152, а в польській – 138 одиниць від 72 найбільш часто вживаних дієслів ДПЛ.

Девербативи із словотвірним значенням (СЗ) “за допомогою дії, названої дієсловом, прибути або доставити кого-, що-небудь, куди-небудь” складають одну з найбільших і структурно різноманітних груп в українській та польській мовах серед префіксальних дієслів ДПЛ. Твірними для девербативів із названим значенням виступають дієслова різних підгруп лексико-семантичної групи дієслів ДПЛ. У межах дієслів прибуття можна виділити групи девербативів із такими частковими СЗ:

а) “переміщаючись, прибути куди-небудь” (укр. *прибігти / прибігати, надлетіти / надлітати*¹, *примандрувати, пришкандибати* та ін.; пол. *przyjechać / przyjeźdzać, przykocować, przyczłapać* та ін.): Але тепер я **приходив** сюди майже щовечора (В. Шкляр). Ми **приїхали** сюди із Одеси у тридцять дев'ятому році (Ю. Покальчук). ...pan Zongin ... **przybiegl** na ratunek (H. Senkiewicz). ... widać było ...pod susidków, którzy na odgłos strzałów inkrzyków **nadbiegli** ... (H. Senkiewicz).

Значення прибуття транспортних засобів в обох мовах передають лексеми польської мови *przyjść*² (SWJP), *przychodzić, nadjechać, przylecieć / przylatać*², *przyplynać / przypluwać*, а в українській мові – *надійти, надходити, припливти, приплисти / припливати*^{1б}, *підійти, підходити, прилетіти / прилітати*^{1а}: Родим злякався темної валки, що **над'їхала** по шляху й зупинилася коло обістя (П. Загребельний).

Інші підгрупи дієслів із цим СЗ містять додаткові семи:

– “прибути на короткий відрізок часу, мимохідь” (укр. *залетіти / залітати*⁵, *вбігти / вбігати*², *убігти / убігати*², *наїхати / наїждити, наїжджати*² та ін.; пол. *zajść, zachodzić*¹⁰ (SJPК), *wstąpić / wstępować*², *zajechać / zajechać*² (SJPК), *zalecieć / zalatać*³ та інші): ... Tak rozmawając doszli do Starego Miasta i **wstapili** do winiarni ... (H. Sienkiewicz).

– “прибути не туди, куди потрібно” (укр. *зблукати*¹, *зблудити*¹, *зблудити*; пол. *zabłąkać się*², *zabłądzić*²);

– “прибути несподівано, раптово” (укр. *наїхати*^{2а}, *наскочити*³; пол. *najechać*⁴ (SJPD), *wpaść*²);

– “прибути з певною метою” (укр. *прибігти / прибігати*^{1б}, *надійти, надходить*^{1б}, *під'їхати*^{1б}, *зайти, заходити*^{1б} та ін.; пол. *zaleźć*² (SJPD), *zajść, zachodzić*² (SJPS)): Тому вирішив цю проблему просто; вирішив сам до Людки **зайти** (Вечеря на 12 персон, с. 69).

– “прибути невчасно, небажаним” (укр. *приповзти / приповзати*^{1а}, *прилізти / прилазити*, *прилізати*², *принести / приносити*^{2б}, *притягти / притягати*³, *присунути / присувати*³; пол. *przyleźć / przyłazić* (SWJP), *przynieść / przynosić*² (SJPK), *przysunąć / przysuwać*²): ... тоді **прилізе** зі своїми компліментами і пляшкою Павло... (Ю. Андрухович).

б) “переміщаючи, доставити куди-небудь” (укр. *пригнати / приганяти*, *завезти / завозити*², *піднести / підносити*¹, *притаскати / притаскувати* та ін.; пол. *przywieść / przywodzić*, *zawlec / zawlekać*¹, *podwieźć / podwozić*, *przyszczyć* та ін.): ... поки **принесуть** печеного зайця, я прошу кожного з вас прочитати по останньому віршеві ... (Ю. Андрухович). – Ростіку, **привези** мені з Америки трохи книжок, добре? (Ю. Андрухович). [Poniatowski] **tej że posy przywiódł** pięć zarogózców ... (H. Senkiewicz).

Серед цієї групи дієслів можна виділити підгрупи з такими значеннями:

– “доставити у кілька заходів” (укр. *наносіти*, *навозіти*, *повозити*³, *перевозити*; пол. *nawozić*, *nanosić*);

– “доставити у різні місця” (укр. *обнести / обносити*³, *розвести / розводити*¹, *рознести / розносити*¹, *розвезти / розвозити*¹; пол. *roznieść / roznosić*¹, *rozwieźć / rozwozić*): ... листа засунуто в тріщину лавочки, це листоношині діти **розносять** ... (Вечеря на 12 персон, с. 197). ... Ігорова мати **розносила** по людях свіжину ... (Вечеря на 12 персон, с. 338).

– додатково привозити (укр. *підвезти / підвозити*², *підкинути*^{3в}; пол. *donieść*² (SJPK), *podwieźć / podwozić*² (SJPK), *podrzucić*⁴ (SWJP)).

Інші два значення представлено лексемами тільки в українській мові: “доставити частину чогось” (*надвозіти*); “доставити кого-, що-небудь здалека” (*завезти / завозити*^{2а}).

в) “переміщаючись, прибути або доставити кого-, що-небудь куди-небудь у великій кількості” (укр. *налетіти / налітати*^б, *навезти / навозити*, *налинати*, *наносіти* та ін.; пол. *najechać / najeżdżać*², *nawieźć / nawozić*¹, *parłynać / parływać*³ (SWJP) та ін.): На нього, пітного, **налетіла** хмара комарів ... (Вечеря на 12 персон, с. 25). ... тут **набігло** відразу кілька десятків розізлених, заслинених бороданів ... (П. Загребельний).

г) “переміщаючись, прибути або доставити кого-, що-небудь з різних місць” (укр. *сходитися*¹, *набігти / набігати*³, *знести / зносити*¹, *сповзтися / сповзатися*¹ та ін.; пол. *zejść się*¹, *znieść / znosić*², *nagnać / naganiać*¹, *zleźć się / złazić się*¹ та ін.): ... [треба] захиститися від мух, які могли **злетітися** цілими сотнями ... (Опудало, с. 13). ... мали **з'їхатися** начальники однієї з абревіатур (Ю. Винничук). *Rozpalono w świetlicy obfity ogień i gdy jedni znosili* coraz to nowe opony, inni przystosowywali je do drownianych ścian izby (H. Sienkiewicz).

г) прибути, доставити вчасно, у потрібний момент: укр. *настигти, настигнути / настигати², встигнути / встигати, устигнути / устигати¹* в; пол. *nadejść, nadchodzić¹ (SWJP, SJPS), nadjechać¹, nadlecieć¹, nadwieźć (SJPD), nadfrunąć*: ...w tym momencie **nadciągnął** dosyć chwiejnym krokiem Hienek Adamiak (D. Frey).

Отже, зіставлення засвідчує, що девербативи із значенням прибуття в основному збігаються в українській та польській мовах. Серед дериватів цього СЗ виділено 16 підзначень (16 в українській мові і 14 у польській): “прибуття осіб”, “прибуття транспортних засобів”, “прибути мимохідь”, “прибути не туди, куди потрібно”, “прибути раптово”, “прибути з певною метою”, “прибути невчасно, небажаним”, “доставити кого-, що-небудь”, “доставити у кілька заходів”, “доставити у різні місця”, “додатково доставити”, “прибути, доставити у великій кількості”, “прибути, доставити з різних місць”, “прибути, доставити у потрібний момент”. Одну з особливостей української мови репрезентують дієслова із частковими значеннями “доставити частину чогось” (*надвозити*), “доставити що-небудь здалека” (*завезти*). Особливості значень деяких дієслів в обох мовах не завжди однакові. Так, щодо дієслів *надійти, надходити* в словнику української мови подано тлумачення “ідучи, прибувати кудись або наближатися до кого-, чого-небудь, часто трохи пізніше, ніж інші; підходити, приходити” [СУМ, т. 5], тоді як в одному із словників польської мови щодо дієслів *nadejść, nadchodzić* та деяких інших аналогічних форм запропоновано дещо інше тлумачення (*nadchodzić, nadejść*: 1. “o ludziach i zwierzętach: idąc przybywać do określonego miejsca, w określonym czasie”) [SJPS, с. 414]. Проте ці розбіжності наявні не тільки між словниками української і польської мови, але й між різними словниками як української, так і польської мови:

nadejść, nadchodzić, nadchadzać – 1. *Podjąć, przyjść, przybyć, zbliżyć się (ku komuś czekającemu a. w chwili czegoś)* [SJPK, с. 3].

Nadchodzić, nadejść – 1. o ludziach i zwierzętach: *idąc przybywać do określonego miejsca, w określonym czasie* [SJPS].

Nadchodzić, nadejść – 1. *Zbliżać się, docierać, przybywać*

a) o ludziach, zwierzętach

b) o ludziach komunikacji: *dojeżdżać do określonego miejsca*

c) o ludziach, wietrze itp [SJPD, с. 4].

Nadchodzić, nadejść – 1. *idąc, docierać do jakiegoś miejsca, osiągać jakiś cel.*

1. o środkach komunikacji: *dojeżdżać, zbliżać się do jakiegoś miejsca; nadjeżdżać.*

2. o różnych zjawiskach atmosferycznych.

3. o przesyłkach [SWJP].

У той же час дієслово *nadjechać / nadjeżdżać* у всіх трьох словниках польської мови має тлумачення “*przybyć gdzieś w danym momencie*”.

Типологія словотвірних значень передбачає встановлення способів і засобів реалізації та їх продуктивність у зіставляваних мовах. У творенні девербативів із значенням прибуття бере участь 17 афіксів української мови (при-, за-, на-, над-, під-, з-...-ся, ви-, з-, роз-, у-, в-, від-, об-, по-, пере-, про-, до-) і 13 польської мови (przy-, nad-, za-, na-, z-...-się, wy-, od-, roz-, pod-, u-, w-, do-). Значення прибуття в обох мовах в основному реалізовано за допомогою префіксального способу, зрідка – префіксально-постфіксальним.

Найчисленнішу групу девербативів із значенням прибуття в обох мовах становлять утворення з префіксом при-/przy-. Українські дієслова цього типу складають 42 одиниці (27,6 % від загальної кількості дієслів прибуття). У польській мові засвідчено 43 дієслова з цим формантом (31 %). Названий формант може поєднуватися з дієсловами односпрямованого і неодноспрямованого руху, проте активніші в утворенні дієслів за допомогою префікса при- / przy- – основи дієслів, які передають односпрямований рух (укр. *прийти, приходити, приїхати, приплигати, прилетіти, привезти, прискакати* та ін.; пол. *przyjść, przychodzić, przybiec, przyhasać, przylecieć, przykoczować, przywieźć* та ін.).

В обох зіставляваних мовах продуктивними є девербативи, утворені за допомогою префікса на- / na-. В утворенні дієслів прибуття з названим афіксом активність виявляють дієслова односпрямованого руху (укр. *набігти, навезти, наїхати, налетіти, насунути, налізти* та ін.; пол. *najść, nagnać, nalecieć, nanieść, naleźć, narłynąć* та ін.). Від основ дієслів неодноспрямованого руху утворено поодинокі форми (укр. *навозіти, наносіти, наскакати, находити*; пол. *nawozić, nanosić, nachodzić*).

Як в українській, так і в польській мові девербативи з префіксом ви- / wy- утворено від дієслів односпрямованого руху (укр. *вийти, вибігти, винести, вивозти* та ін.; пол. *wyść, wyjechać, wypędzić, wyskoczyć* та ін.) і тільки в окремих випадках – від дієслів неодноспрямованого руху (*виходити, вистрибати; wychodzić, wykołować*).

Префікс за- / za-, утворюючи девербативи із значенням прибуття, найчастіше поєднується з основами дієслів односпрямованого руху (укр. *завезти, зайти, залетіти, забігти, занести, заїхати* та ін.; пол. *zajść, zalecieć, zaleźć, zawieźć, zajechać* та ін.). Префікс за- / za- поєднується також з поодинокими дієсловами неодноспрямованого руху (укр. *заходити*; пол. *zachodzić, zawalęsać się, zagramolić się*). Девербативи з цим формантом є продуктивними в обох мовах, проте в польській мові дієслів цього типу зафіксовано більше.

Твірними аналізованого типу девербативів, як правило, є дієслова, які виражають односпрямований рух (укр. *з'їхати, знести, зволокти, стягти, звезти, зсунути* та ін.; пол. *znieść, zjechać, zegnać, zlecieć, zwieźć, zwłec* та ін.), зрідка дієслова неодноспрямованого руху (укр. *звозіти*; пол. *zwozić*). Дериватів цього типу в обох мовах зафіксовано по 10 словоформ.

В українській і польській мові формант над- / nad- продуктивний і кількість похідних цього типу в обох мовах однакова. За винятком дієслова *ходити / chodzić*, префікс над- / nad- поєднується тільки з дієсловами односпрямованого руху (укр. *надійти, над'їхати, надвезти, надлетіти* та ін.; пол. *nadejść, nadwieźć, nadjechać, nadlecieć* та ін.).

Абсолютна більшість похідних із конфіксом з-...ся / z-...się утворено від дієслів односпрямованого руху (укр. *зійтися, збігтися, злетітися, спливатися, сповзтися, з'їхатися*; пол. *zejść się, zbiec się, zbiegnąć się, zjechać się, zlecieć się, zleźć się, sfrunąć się*). Від дієслів неодностороннього руху за допомогою конфікса з-...-ся (с-...-ся) / z-...się (s-...się) утворено всього кілька дериватів із значенням прибуття (укр. *сходитися, зіходитися, з'їздитися*; пол. *schodzić się, złatać się*). Крім проаналізованих продуктивних моделей, виявлено малопродуктивні й непродуктивні утворення із значенням прибуття: під- / pod-: укр. *підвезти, піднести, підійти, підходити, підскочити, підкинути, під'їхати*; пол. *podbiec, podbiegnąć, podwieźć, podlecieć, podrzucić*; в- / w-: укр. *вбігти, вступити, встигнути*; пол. *wpaść, wstąpić*; до- / do-: укр. *добігти, донести*; пол. *donieść, dojść, dochodzić*; у- / u-: укр. *убігти, уступити, устигнути*; пол. *uwieźć*; роз- / roz-: укр. *розвести, рознести, розвезти*; пол. *rozwieźć, rozwieść*; девербативи з префіксом від- / od- малопродуктивні в українській мові і непродуктивні в польській: *віднести, відвезти, відімчати, відтарабанити* та ін.; пол. *odnieść, odwieść, odtransportować, odkonwojować*.

Окремі дієслова з тим чи іншим префіксом із значенням прибуття характерні для однієї з мов. Так, дієслова прибуття з префіксами **про-** (*проїхати, провести, провезти*), **пере-** (*переносити*), **по-** (*повозити*) виявлено лише в українській мові.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- СУМ – Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.
- СУМГ – Словарь української мови / за ред. Б. Д. Грінченка. – К. : Наук.думка, 1996. – Т. 1–4.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Г. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТГ “Перун”, 2001. – 1440 с.
- SJPD – Słownik języka polskiego / red. naczelny W. Doroszewski. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1958 – 1969. – Т. 1–11.
- SJPK – Słownik języka polskiego / pod red. I. Karłowicza i in. – Warszawa : Wyd-wo Kasy im. Minowskiego, 1900 – 1933. – Т. 1–8.
- SWJP – Słownik współczesnego języka polskiego. – Warszawa : Wiedza, 1996. – 1393 s.

MSJP – Mały słownik języka polskiego / pod red. S. Skorupki
ta in. – Warszawa : PWN, 1969. – 1034 s.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булатова Р. В. Глаголы движения в сербохорватском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степен канд. филол. наук / Р. В. Булатова. – М., 1964. – 24 с.
2. Венедиктов Г. К. Глаголы движения в болгарском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Г. К. Венедиктов. – М., 1963. – 23 с.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. – М. : Междунар. отношения, 1977. – 264 с.
4. Грицик Н. И. Глаголы со значением приближения в украинском языке в сопоставлении с русским : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Н. И. Грицик. – К., 1981. – 23 с.
5. Грицик Н. И. Дієслова наближення з префіксом при- у зіставленні з російськими / Н. И. Грицик // Мовознавство. – 1979. – № 6. – С. 70–75.
6. Ибрагимов В. Л. Семантика русского глагола. Лексика движения : учебн. пособие / В. Л. Ибрагимов. – Уфа : Башк. ун-т, 1988. – 80 с.
7. Лесюк М. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / М. П. Лесюк. – К., 1982. – 24 с.
8. Переход О. Б. Глаголы движения и перемещения в белорусском и русском языках : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / О. Б. Переход. – Минск, 1989. – 23 с.
9. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
10. Сенів М. Г. Функціонально-семантичний аналіз системи просторових і часових відношень: (на матеріалі латинської мови) / М. Г. Сенів. – Донецьк : Донеччина, 1997. – 384 с.
11. Сопоставительное 1987 : Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М. : Наука, 1987. – 272 с.
12. Усатенко Т. Ф. Глаголы перемещения современного украинского литературного языка : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук / Т. Ф. Усатенко. – Львов, 1970. – 24 с.
13. Bojar Bożena. Opis semantyczny czasowników ruchu oraz pojęć związanych z ruchem / Bożena Bojar. – Warszawa : Wyd-wo Un-tu Warszawskiego, 1979. – 258 s.

14. Striekałowa Zofia. Budowa słowotwórcza czasowników ruchu we współczesnej polszczyźnie / Striekałowa Zofia // Poradnik językowy. – Warszawa : PWN, 1962. – № 5 / 6. – S. 205–235.

Рассматривается типология словообразовательных подзначений, выявляются словообразовательные ресурсы, способы образования и их продуктивность, прослеживается словообразовательная активность глаголов однонаправленного / разнонаправленного движения в образовании девербативов в каждом из сопоставляемых языков.

*Орендарчук О. Л.
(м. Черкаси)*

МЕТОДИКА ЗІСТАВЛЕННЯ ВАЛЕНТНІСТНИХ ВІДНОШЕНЬ ДІЄСЛІВ *TO TOUCH* / *ДОТОРКАТИСЯ* В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Контрастивна семантика має свою специфіку та складності у виявленні семантичних відмінностей лексичних одиниць. Основним еталоном зіставлення двох мов є, на думку А. Гудавічюса та В. М. Манакіна, третя система (*tertium comparationis*) – інтернаціональна когнітивна система (сукупність знань про дійсність), яка складається з сем, що виражають лексичне значення, а також конструюють когнітивні поняття. Це елементи, з яких по-різному комбінуються значення у різних мовах [1, с. 14–15].

У контрастивній семантиці використовується переважно описовий метод з елементами дистрибутивного, контрастивного та зіставно-типологічного аналізів.

Досліджуючи валентнісні відношення дієслів, речення спочатку ділиться на складові елементи (аналіз), а потім встановлюються закономірності утворення синтаксичних моделей з даними дієсловами (описовий метод). Дистрибутивний метод розкриває, яке оточення мають дієслова “чуттєвої сфери” і як вони впливають на своїх актантів. Кількість цих актантів визначається валентністю дієслова, його здатністю до сполучуваності, причому доречними є не всі синтаксичні можливості дієслова сполучатись з іншими словами, а лише ті, які необхідні для повноти його значення.

Системність як головний принцип зіставних досліджень дозволяє, за словами В. М. Манакіна, побачити національно-специфічну своєрідність лексики в єдності розмаїття мовних картин світу [3, с. 250]. Отже, актуальність зазначеної проблематики полягає в пошуку методики зіставного аналізу семантичних парадигм ознакової лексики.

Зокрема, для того, щоб показати системність лексико-семантичних парадигм дієслів “чуттєвої сфери” в англійській та українській мовах

необхідно: 1) показати внутрішньослівні розбіжності ЛСВ зіставлюваних мов; 2) визначити міжмовну синонімію; 3) пояснити наявність / відсутність міжмовної омонімії; 4) з'ясувати можливість / неможливість гіперо-гіпонімічних віжностей; 5) описати тематичні групи та ЛСВ дієслів “чуттєвої сфери” [2, с. 265].

На основі аналізу останніх досліджень у контрастивістиці було визначено методикау зіставлення валентністних відношень дієслів “чуттєвої сфери”. Так, прототипічна структура концепту ДОТИК в англійській мові складається з ядра, яке утворює дієслово *to touch* “act or fact of touching, contact”, і периферії, представленої дієсловами із переносними значеннями (найближча периферія) ‘контактувати’: “be in or come into contact with one another”; (дальня периферія) – ‘мати вплив, ефект’: “be tangent to (circle etc.); apply slight force to; delineate, mark lightly, put in; reach, rise as far as, approach in excellence etc.”; “affect with tender feeling, soften; rouse painful or angry feelings in”; “deal with subject lightly or in passing”; “have to do with”; “injure slightly”; “affect slightly, modify, produce slightest effect on, cope with” [8, с. 183].

Найближча до ядра периферія дієслова *to touch* представлена семантичними синонімами: *to sense*, *to perceive* [5, с. 474].

Референційні значення дієслова *to touch* подані нижче у Табл. 1.

Таблиця 1

**Референційні значення англійського дієслова “чуттєвої сфери”
to touch**

Сфера чуття	Прямі значення дієслова за словником	Синоніми та їх значення
ДОТИК	<p>To touch:</p> <p>1) to put a hand or finger upon (into) contact with smth;</p> <p>2) specific application of sense;</p> <p>3) to come into contact;</p> <p>4) to be in contact with;</p> <p>5) to strike or hit slightly;</p> <p>6) to affect physically;</p> <p>7) to affect in some physical way;</p> <p>8) to test (gold or silver);</p> <p>9) to strike the strings of musical instruments;</p> <p>10) to draw by touching with the pencil.</p>	<p>To sense:</p> <p>1) perceive by sense.</p>

Проте це лексико-семантичне поле може бути доповнене фразеологічними зворотами:

- 1) *the common touch* – дружня прихильність;
- 2) жарг. *cut up touches* – пліткувати, згадувати минуле;
- 3) *an easy touch* – простак;
- 4) *give the final touches to* – довести до кінця;
- 5) призирл. *have a touch of the tar-brush* – мати в генах негритянських предків;
- 6) розм. *I would not touch with a barge-pole* – Мені було б неприємно доторкнутися до нього;
- 7) *The Midas touch* – дотик Мідаса, перетворення в золото;
- 8) *out of touch* – загублений зв'язок;
- 9) розм. *put the touch on smb.* – спробувати зайняти гроші в когось;
- 10) *touch and go* – на волосину від небезпеки [4, с. 773–774].

Ядром концепту ДОТИК є дієслова зі значенням ‘дотику’, найближчу периферію утворюють дієслова зі значенням ‘контакту’, а дальню периферію – ‘впливу’.

В українській мові ядро концепту ДОТИК утворює дієслово **доторкатися**, сигніфікативне значення якого – “мати здатність відчувати дотик” [7, с. 205].

Периферія концепту ДОТИК складається з трьох груп дієслів.

До першої – належать дієслова із переносними значеннями, що позначають фізичні дії, але іншого (або більш конкретного) векторного спрямування: 1) “доторкнувшись, змінювати попередній вигляд, первісний стан або порушувати цілісність чого-небудь”; 2) “уперше починати обробляти що-небудь (переважно землю)”.

До другої – дієслова, переносні значення яких віддзеркалюють колективний досвід: 1) із заперечною часткою *не* “брати щось до рук для користування або споживання”, 2) “цокатися” (діал.).

Третю – становлять дієслова, що мають більш абстрактні значення: 1) “хвилювати, зворушувати”, 2) “мати відношення до кого-, чого-небудь, бути зв’язним з кимось, чимось”, 3) “звертати увагу в розмові на певне питання, якусь тему” [7, с. 205].

Найближча до ядра периферія дієслова **доторкатися** представлена: 1) семантичними синонімами – *торкати*, *торкатися* кого, чого; *доторкати*; *приторкатися*; *приторкуватися*; 2) семантико-стилістичними – *чіпати*; *зачіпати*; *лапати*; *лапатися* (розм.); *дотикатися* (діал.); *дотикати* (діал.); *дотулятися* (діал.) [6, с. 753].

Референційні значення цього дієслова подані нижче у Табл. 2.

**Референційні значення українського дієслова “чуттєвої сфери”
доторкатися**

Сфера чуття	Прямі значення дієслова за словником	Синоніми та їх значення
ДОТИК	<p>Доторкатися: 1) доторкатися (доторкнутися) до кого-, чого-небудь; 2) хвилювати, зворушувати; 3) із заперечною часткою не – брати щось до рук для користування або споживання; 4) доторкнувшись, змінювати попередній вигляд, первісний стан або порушувати цілісність чого-небудь; 5) уперше починати обробляти що-небудь (переважно землю); 6) злегка змінити колір, вигляд чого-небудь на той, який вказує непрямий додаток.</p>	1) Торкати (торкнути) кого, що; 2) Торкатися (торкнутися) кого, чого; 3) Доторкатися (доторкнутися) до кого-чого; 4) Доторкати (доторкнути) рідко; 5) Приторкатися (приторкнутися) до кого-чого; 6) Чіпати, зачіпати, лапати, лапатися (зачепити, лапнути, лапнутися, діткнутися, доткнутися) за кого-що, розм.; 7) Дотикатися (діткнути) до кого-чого (діал.); 8) Дотикати (доткнути) кого (діал.); 9) Дотулятися (дотулитися) до кого, чого (діал.)

Своєрідним семантичним синонімом можна вважати дієслово *торкати*, яке частково відрізняється за набором лексико-семантичних варіантів. Його семантична структура відрізняється як за основним значенням, так і за другорядними. Основне значення має диференційну сему “злегка натискувати на щось”, яка відсутня у дієслова *торкатися*, а склад другорядних ЛСВ збігається лише в одному другорядному переносному значенні – “хвилювати, зворушувати” [7, с. 205].

В усіх інших ЛСВ семантично (семантико-стилістично, стилістично) або валентністю відрізняється. Семантично це такі ЛСВ: 1) “не залишати байдужим, викликати інтерес”; 2) “зачіпати кого-небудь, порушувати чийсь спокій”; 3) “штовхати”; 4) “ударити”; 5) “злегка стукати”; 6) “ворушити віжками, поводом, острогами, примушуючи коня рушити з місця або прискорити рух”; 7) “рушати з місця”; 8) “випивати” [7, с. 205].

Дальню периферію утворюють переносні значення, валентні

властивості яких суттєво відрізняються. Як правило, такі лексико-семантичні варіанти є найабстрактнішими у зіставленні із прямими або функціонують у складі фразеологічних одиниць різного роду:

- 1) злегка змінити колір, вигляд чого-небудь на той, на який вказує непрямий додаток (*приморозки торкнулися чого* у значенні *приморозки трохи пошкодили, зіпсували щось*);
- 2) звертати увагу в розмові, у викладі чогось тощо на певне питання, якусь тему;
- 3) мати відношення до кого-, чого-небудь, бути зв'язним з кимось, чимось; стосуватися когось, чогось;
- 4) у сполученні зі словом *серце, душа* – хвилювати, зворушувати [7, с. 205].

Отже, семантична валентність дієслова *доторкатися* представлена двома семантичними підпарадигмами.

Перша відображає позначення динамічних ознак фізичних дій. Вона складається з двох елементів, які об'єднані із своїм основним значенням (*доторкнувшись, змінювати попередній вигляд, первісний стан або порушувати цілісність чого-небудь*) радіальним семантичним зв'язком. Певною мірою таким зв'язок пояснюється тим, що ці лексико-семантичні варіанти розрізняються не лише семантично (*уперше починати обробляти що-небудь, переважно землю*), але й семантико-стилістично (*цокатися* – діал.) та семантико-граматично, тобто валентнісно (*брати щось до рук для користування або споживання в конструкціях із заперечною часткою не*).

Остання – дає уявлення про семантичний розвиток зазначеного дієслова, який, з одного боку, віддзеркалює традиційну тенденцію утворювати більш абстрактне значення, ніж попереднє. У цьому випадку *доторкатися* вже не позначає фізичні дії. Разом з тим у граматичній формі із часткою *-ся* переносні значення притаманні лише синтаксично обмеженим конструкціям, на відміну від дієслова *торкати*, де цей ЛСВ є синтаксично вільним.

У художньому мовленні концепт ДОТИК представлений дієсловами англ. *to touch* / укр. *доторкатися* тематичної групи “чуттєвої сфери”, мають зредуковану прототипічну структуру, тобто розмите ядро та обмежену периферію реалізації їхніх значень, порівняно з основними словниковими дефініціями.

Дієслова *сфери дотику* англ. *to touch* / укр. *доторкатися* характеризуються наявністю у дистрибутивній формулі елемента, що позначає конкретний предмет, оскільки є семантично несамодостатніми. Семантичний розвиток зазначених дієслів віддзеркалює традиційну тенденцію утворювати більш абстрактне значення, ніж їх прямі значення. Разом з тим у граматичній формі із часткою *-ся* переносні значення притаманні лише синтаксично обмеженим конструкціям.

Запропонована методика зіставлення англійських та українських дієслів “чуттєвої сфери” виявилася ефективною передусім у визначенні їхніх інваріантних та варіантних валентністних можливостей.

Інваріантні валентністні можливості як англійських, так і українських дієслів виявлено у межах концепту ДОТИК, які мають спільне ядро значень (“мати здатність відчувати дотик”) та відмінну периферію значень у зіставляваних мовах. Кількісна перевага лексико-семантичних українських інваріантів свідчить про більш розгалужену радіально-ланцюжкову структуру аналізованих одиниць в українській мові, ніж в англійській.

Типовим поєднанням інваріантних значень дієслів тематичної групи “чуттєвої сфери” в англійській та українській мовах є радіально-ланцюжковий семантичний зв'язок, на відміну від їх варіантних значень дієслів зазначеної тематичної групи – для яких характерним є лише радіальний семантичний зв'язок.

Основні методи та прийоми опрацювання мовного матеріалу пов'язуються нами зі сферою контрастивної семантики. У роботі зіставний аналіз предикатно-аргументної структури дієслів “чуттєвої сфери” в англійській та українській мовах здійснювався за допомогою переважно описового методу з елементами дистрибутивного, контрастивного та зіставно-типологічного аналізів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудавичюс А. *Tertium comparationis* в сопоставительной семасиологии / А. Гудавичюс // Проблеми зіставної семантики. – Київ-Черкаси, 1992. – С. 14–15.

2. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. – 463 с.

3. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / Владимир Николаевич Манакин. – М. : Просвещение, 2004. – 326 с.

ДОВІДНИКИ

4. *Англо-русский фразеологический словарь* : в 2 т. / сост. : Александр Владимирович Кунин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Русский Язык, 1984. – 942 с.

5. *Словник синонімів англійської мови* / уклад. К. Т. Баранцев. – Київ : Радянська школа, 1964. – 516 с.

6. *Словник синонімів української мови* : в 2 т. / [уклад. : А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук]. – К. : Наукова думка, 2001. – Т. 2. – 2001. – 960 с.

7. *Словник української мови* : в 11 т. / уклад. : І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 1. – 699 с.

8. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary : Complete Text Reproduced Micrographically. – London : Book Club Associates, 1979. – V. I. – A – O. – 2048 p.

Статья посвящена определению основных методов и приемов сопоставления валентностных отношений глаголов *to touch / прикасаться* тематической группы «сферы чувств». В работе предложен новый подход к сопоставительно-типологическому изучению валентности глаголов, которые проанализированы в рамках концепта ПРИКОСНОВЕНИЕ в английском и украинском языках.

Куц Н. В.
(*м. Слов'янськ*)

СИНТЕТИЧНІ ПРИЙМЕНИКОВІ ЕКВІВАЛЕНТИ: ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЇ

Сучасний період розвитку мови характеризується появою нових утворень, зокрема прийменникових конструкцій – прийменникових еквівалентів (далі – ПЕ), співіснуванням синтетичного й аналітичного способів вираження семантичних відношень між компонентами прийменникового словосполучення. Чинники, що впливають на розвиток прийменникової системи української мови є цілком закономірними і пояснюваними, адже сучасні прості непохідні прийменники є семантично переважаними, кількісно обмеженими, тому виникає потреба в точніших засобах вираження семантичних відношень між повнозначними словами у складі словосполучення.

Дослідження ПЕ є однією з **актуальних** лінгвістичних проблем. Вивчення мовних явищ можливе як з позиції діахронії, коли враховується вся історія розвитку слів, так і з позицій синхронії, коли в центрі уваги стає слово або факт мови в його синтагматичному аспекті, з урахуванням його оточення і зв'язків.

Здебільшого ПЕ розглядались у діахронії: окреслено типологію окремих процесів, названо результати діахронної трансформації і т. ін. Не менш важливим є синхронний аспект, бо прийменники одночасно взаємодіють з ім'ям і з дієсловом або іншим предикатом, від якого залежить відмінкова група. Адже прийменники виражають ті ж самі відношення, що й непрямі відмінки імені, але роблять це більш диференційовано. У зв'язку з цим питання про сучасний стан поповнення системи українських прийменників є не менш важливим, ніж історичний опис прийменникової системи. Отож **метою** нашого дослідження є виявлення типологічних особливостей синтетичних ПЕ.

Слід нагадати, що під ПЕ ми розуміємо аналітичні одиниці, функційно й семантично еквівалентні прийменникам, але структурно

складніші, що зумовлено їхнім походженням.

Зазвичай вважається, що перехід повнозначних частин мови в ПЕ відбувається так: у новому лексичному оточенні нові значення повнозначних слів нейтралізуються, формуються нові, віддалені від первинних, розвиваються більш узагальнені лексичні значення, чим, власне, і визначається можливість їхнього подальшого граматичного вживання. Як результат – у певній синтаксичній позиції самостійні частини мови починають виконувати службову роль – роль прийменника – і виступають базою для утворення ПЕ. У цьому разі не слід також виключати певний елемент релятивності, що генетично (від початку творення, функціонування слова) повинен бути, оскільки не всі повнозначні слова мають здатність до вираження граматичних відношень. Отже, сутність переходу окремих форм повнозначних слів до розряду прийменників полягає в тому, що вони втрачають граматичні ознаки відповідної частини мови (іменника, прислівника, дієслова) і набувають граматичних ознак, притаманних словам, що належать до складу прийменників.

Основним процесом, що визначає хід розвитку системи ПЕ, є зміни у співвідношенні між способами творення цих прийменників (через стадію прислівника чи без неї), а також у співвідношенні між типами ПЕ (відприслівникових, відіменникових, віддієслівних). Творення проходить в умовах зміни лексико-граматичних категорій похідних частин мови.

Морфологічною ознакою переходу самостійного слова в прийменниковий еквівалент є його незмінюваність. Синтаксичні зміни полягають у двобічному характері зв'язку. Проте семантична співвіднесеність з похідним словом повністю не втрачається. Утворюються лексико-граматичні омоніми, функційні еквіваленти (точніше – ПЕ), причому ПЕ стає не вся лексема, а лише окрема її форма. Перехід самостійних слів у прийменники, особливо однокомпонентні (синтетичні), можна подати у вигляді морфолого-синтаксичного способу словотворення, оскільки встановити частиномовну належність досліджуваного слова поза контекстом неможливо: *поперек* – *болить поперек* (іменник), *покреслено поперек* (прислівник, за іншою класифікацією, амбівалентний прислівник-прийменник, бо сам по собі він не може виконувати самостійну синтаксичну функцію, тут наявна 0-форма імені [1, с. 96]), *пливти поперек річки* (прийменник); *великою ціною досягли перемоги* (іменник), *ціною 5 карбованців* (ПЕ). Отже, зв'язок окремих форм повнозначних слів зі словами, що набули статусу ПЕ, є формальним.

За структурою, способом творення слід розрізняти синтетичні й аналітичні ПЕ. Синтетизм й аналітизм не виявляються у мовах у чистому вигляді, будь-яка мова – поєднання у певному співвідношенні синтетичних й аналітичних форм. Зрозуміло, що поняття синтетичності й аналітичності прийменникових еквівалентів розуміються на рівні лексики, оскільки

основу такого розподілу прийменників складає насамперед структурний чинник.

Г. О. Шиганова вводить у науковий обіг для розрізнення структурних типів прийменників такі терміни: **лексичний прийменник** та **фразеологічний прийменник**. Лексичний прийменник – будь-який первинний або вторинний прийменник, що складається з однієї лексеми. Похідні лексичні прийменники, генетично пов'язані з прислівниками, іменниками, прикметниками, дієслівними формами, на базі яких вони утворилися, виражають той чи той вид логічного зв'язку точніше, ніж первинні непохідні прийменники. Групу лексичних прийменників складають форми окремих слів: прислівників, іменників, прикметників, дієслів; фразеологічні прийменники – це фразеологічні одиниці, що складаються з двох і більше компонентів і співвідносяться за своїми семантичними та граматичними ознаками з лексичними прийменниками. Подібних конструкцій, на її думку, у чотири рази більше порівняно з лексичними [11, с. 11]. Ми розглядаємо прийменникову систему української мови вужче (не всі прийменники), тому для точності і конкретності позначуваних одиниць візьмемо за основу розрізнення синтетичних й аналітичних ПЕ.

Усе це дозволяє виділити ПЕ, утворені синтетичним способом, структурно простіші – однокомпонентні, й аналітичні. Група синтетичних ПЕ на сьогодні вже більш-менш сформувалася, проте й вона має низку особливостей і, відповідно, складає цікаву ланку для дослідження. Синтетичні прийменники є базою для утворення аналітичних прийменникових комплексів, кількісно більшої поповнюваної групи ПЕ.

Синтез – це засіб вираження морфологічних значень за допомогою синтетичних (або флективних) форм, а не самі синтетичні форми. За основу синтетичного членування (розрізнення) ПЕ слід брати протиставлення за кількісними показниками. Синтетичним ПЕ протиставляються аналітичні – структурно та морфологічно складніші прийменникові комплекси.

До складу синтетичних прийменників входять вторинні прості та складні прийменники, ПЕ. Першу групу складають прийменники, утворені шляхом поєднання двох первинних прийменників і походження яких складно визначити: *задля, погід, понад* тощо. Друга група – біфункційні прислівники-прийменники, що походять від повнозначних частин мови і функціонують як у ролі прийменників, так і в ролі самостійних слів: *близько, довкола, спереду* та ін. Цю групу прийменників доцільно розмежувати на безпрефіксні, однопрефіксні, двопрефіксні, трипрефіксні синтетичні прийменники [2, с. 45]. Іменники, прислівники, дієслова трансформуються в прийменники синтетично за допомогою афіксів (префіксів, суфіксів) або без змін взагалі. До безпрефіксних слід відносити прийменники й ПЕ типу: *коло, круг, вище,*

нижче тощо. Групу однопрефіксних прийменникових утворень складають такі слова в ролі прийменників, як *о́круг*, *звєрх*, *наперед* та ін. Двопрефіксними прийменниками й ПЕ слід вважати такі одиниці, які утворилися від повнозначних слів за допомогою двох префіксів: *назустріч*, *навколо*, *напередодні*, *завбільшки*, *завгрубшки* тощо. Трипрефіксними прийменниками є такі – *навперейми*. З-поміж ПЕ трипрефіксних одиниць не зафіксовано.

Відразу постає питання про статус флексії, зокрема в таких прийменникових формах, як *коштом*, *слідом*, *міцністю* та ін., де флексія орудного відмінка однини іменника на шляху до ПЕ перетворилася на прислівниковий суфікс, що й стало поштовхом до створення прийменника [2, с. 45]. Цілком припустимо й обґрунтовано захищати такі прийменникові утворення до безпрефіксних одноафіксних синтетичних ПЕ, адже флексія (і лише флексія) уможливорює таку трансформацію: іменник – прислівник – прийменник, тому слід наголосити на її ролі у формуванні синтетичного ПЕ.

За морфологією вираження синтетичні ПЕ поділяються на відіменні, серед яких диференційовано відіменникові *вагою*, *діапазоном*, *чисельністю* тощо; відкомпаративні *вище*, *нижче*. Іншу групу складають віддієслівні прийменники – *завдячуючи*, *враховуючи*. Група відприслівникових ПЕ, на перший погляд, є найбільшою, проте детальний словотвірний аналіз змушує утриматись від подібних тверджень, оскільки прислівник виступає наймолодшою частиною мови, базою для утворення якої послужили інші самостійні слова. Можна виділити кілька відприслівникових прийменникових утворень типу: *всередині*, *всередину*.

Врешті, синтетичними ПЕ є такі однокомпонентні словоформи, які можна отримати шляхом синтезу – переходу повнозначних слів у прийменники без втрати ними генетичного зв'язку.

Слід зазначити, що подібна типологічна диференціація ПЕ не є остаточною і незаперечною, оскільки все залежить від синхронійного або діахронійного їхнього опису. Тому, зважаючи на викладені нами міркування, реалізовану в цьому дослідженні спробу систематизації синтетичних ПЕ слід вважати **перспективним** джерелом подальших досліджень, оскільки процес поповнення прийменників сучасної української мови (як синтетичних, так і аналітичних) є безперервним, методи і шляхи дослідження – різноманітними, що загалом не виключає можливості теоретичного їхнього опису з урахуванням походження, структури, кількісного вияву, семантичного наповнення тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеволодова М. В. К основаниям функционально-коммуникативной грамматики русского предлога / [Всеволодова М. В., Клобуков Е. В., Кукушкина О. В., Поликарпов А. А.] // Українські

прийменники. Синхронія і діяхронія : [пробний зошит / за ред. проф. А. П. Загнітка]. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – С. 82–129.

2. Загнітко А. Українські прийменники: інвентар і структура / Загнітко А., Данилюк І., Ситар Г. // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. А. Загнітко [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 12. – 2004. – С. 41–47.

3. Куц Н. Прийменник: основні підходи вивчення, лексико-граматичні ознаки, перспективи дослідження / Н. Куц // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. А. Загнітко [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 14. – 2006. – С. 90–95.

4. Куц Н. Проблема еквівалентності слова в структурному і семантичному аспектах (на матеріалі еквівалентності прийменникових комплексів) / Н. Куц // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. А. Загнітко [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 12. – 2004. – С. 57–61.

5. Мустайоки А. К вопросу о статусе эквивалентов слова типа потому что, в зависимости от, к сожалению / А. Мустайоки, М. Копотев // Вопросы языкознания. – 2004. – № 3. – С. 88–107.

6. Панков Ф. Проблема бифункциональности предлогов и наречий / Ф. Панков // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. А. Загнітко [та ін.] – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 13. – 2005. – С. 88–96.

7. Тихомирова Т. С. К вопросам о переходности частей речи / Т. С. Тихомирова // Филологические науки. – 1973. – № 5. – С. 79–87.

8. Финкель А. М. Производные причинные предлоги в современном русском литературном языке : Их возникновение, развитие, значение, употребление / А. М. Финкель. – Харьков : Изд-во Харьков. гос. ун-та, 1962. – 286 с.

9. Чекалина В. К вопросу об описании предлогов в диахронии и синхронии / В. Чекалина // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. А. Загнітко [та ін.]. – Донецьк : ДонНУ. – Вип. 15. – 2007. – С. 209–215.

10. Черкасова Е. Т. Переход полнозначных слов в предлоги / Е. Т. Черкасова. – М. : Наука, 1967. – 279 с.

11. Шиганова Г. А. Система лексических и фразеологических предлогов в русском языке / Г. А. Шиганова. – Челябинск : Челяб. гос. пед. ун-т, 2001. – 454 с.

Статья направлена на решение актуальных проблем современной лингвистики. В частности, речь идёт о закономерностях и путях перехода полнозначных слов в предлоги, морфологических и синтаксических признаках новообразованных служебных единиц, структурных характеристиках производных предлогов, морфологической дифференциации синтетических предложных эквивалентов.

*Решетняк О. О.
(м. Слов'янськ)*

ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКИХ ЧАСТОК ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ

Проблема передачі неповнозначних слів іноземними мовами і дотепер практично залишається поза увагою як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Її недостатнє висвітлення, на нашу думку, пояснюється відсутністю єдиного погляду серед дослідників на наявність лексичного значення у службових слів та труднощами, пов'язаними з омонімією та полісемією переважної частини службових частин мови.

Проблема дослідження прийомів перекладу часток у перекладознавчій літературі належить до мало розроблених. Саме малоз'ясованість багатьох питань походження та синтаксичного функціонування часток, прийомів перекладу французькою мовою і зумовлює актуальність статті. Мета роботи – з'ясувати базові підходи до визначення основних прийомів перекладу часток української мови. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: розглянути основні прийоми перекладу часток сучасної української мови на французьку; узагальнити категорійні особливості часток як лексико-граматичного класу слів; здійснити аналіз їх основних частиномовних ознак. Пропонована стаття розширює лінгвістичні знання про функціональні властивості українських часток, у ній здійснено типологічний аналіз основних лінгвістичних прийомів перекладу українських часток французькою мовою.

Причинами існування незначної кількості праць із перекладу часток є відсутність серед дослідників єдиної думки щодо лексичного значення часток, їхнього функціонування, а також проблеми, пов'язані з багатозначністю й омонімією з іншими повнозначними та неповнозначними частинами мови деяких українських часток.

Існує кілька позицій стосовно проблеми лексичного значення часток. Так, одні науковці вважають, що частки взагалі позбавлені лексичного значення (О. О. Шахматов, Г. І. Чирва), другі – що частка має послаблене лексичне значення (Л. М. Чистякова, Б. Є. Зернов), треті – зазначають контекстуальну обумовленість лексичного значення часток (Н. Ю. Шведова, Ю. Г. Скиба), четверті (беручи за основу теорію пресупозиції) – зауважують, що частки мають специфічно виражене лексичне значення, що називає відношення змісту до дійсності та відношення мовця до повідомлюваного (Н. А. Торопова, Т. М. Ніколаєва).

Проблема характеру функціонування часток полягає також у її неоднозначному трактуванні. Серед загальнокатегоріальних функцій часток виокремлюють такі: видільну, функцію акцентування, функцію актуалізації, уточнення. Т. М. Ніколаєва висунула ідею щодо комунікативної функції часток, суть якої полягає в тому, що, виділяючи

певний компонент у реченні, частки водночас створюють додаткову імпліцитну семантику, що відіграє важливу роль у комунікації [5, с. 45]. Слід зауважити, що розрізнення та відтворення імпліцитної семантики часток у перекладі є важливою проблемою й нелегким завданням для перекладача, особливо, якщо він (перекладач) має справу з полісемантичними частками української мови, адже в таких випадках значення частки можна визначити лише з контексту твору.

Серед труднощів перекладу та перекладознавчого аналізу відтворення українських часток французькою мовою виокремлені й розглянуті такі:

- типологічна розбіжність мови оригіналу (української) та мови перекладу (французької). Наслідком цього явища є значна різниця в кількості часток у досліджуваних мовах, що є причиною перекладу українських часток: а) за допомогою інших засобів (лексичних, конструкції логічної емпізи, прийому редуплікації та ін.) або б) у деяких випадках – відтворення часток цільовими мовами шляхом нульового перекладу, що пов'язане зі структурними, національно-культурними розходженнями порівнюваних мов, а також з особливостями передачі часток у перекладі поетичних творів;

- проблема, пов'язана з вибором відповідників українських часток у перекладі цільовими мовами, що в дослідженні представлена явищами: а) полісемії та б) омонімії часток, завдяки чому було виявлено важливість двох вищезазначених проблем при відтворенні творів іноземними мовами та необхідність звернення уваги як на контекст, так і консультування зі словниками;

- проблема, яка полягає в нечіткості класифікації часток французької мови, що спричиняє труднощі з визначенням точних відповідників українських часток у цільвій мові під час перекладознавчого аналізу, оскільки й дотепер не існує єдиної точки зору щодо класифікації французьких часток. У нашій роботі при виявленні й аналізі прийомів перекладу українських часток французькою мовою ми базувалися на класифікаціях М. Г. Полякова та С. В. Мелішкевича, відповідно, які, на нашу думку, є найповнішими.

Основними прийомами перекладу українських часток (“майже”, “мало не”, “ледве не”, “трохи не”, “саме”, “якраз”, “же (ж)”, “лише (лиш)”, “тільки”, “аж”, “ну”, “мов (немов, мовби, мовбито)”, “наче (начеб, начебто)”, “ніби (нібито)”) та їхніх сполучень французькою мовою слід зазначити такі:

- 1) відтворення частками (іноді з використанням антонімічного перекладу, трансформації речення або з додатковим уведенням ще однієї частки), напр.: **Тільки** біля чорного трибуналу комуни стоїть гнітюча мовчазність. – Ce mutisme oppressant règne **uniquement** autour du tribunal noir de la commune.

- 2) передача іншими частинами мови:

а) (безособовим) дієсловом (іноді з використанням антонімічного перекладу або у сполученні з прийменником); б) займенником (у сполученні з прийменником); в) прикметником (іноді з використанням трансформації речення); г) прислівником; д) (складеним) вигуком, напр.: Ускочити в отаку халепу з ногою і раптом... оці діти, ця надійна схованка, яка ніби була й приготована саме для нього!. – *Avoir un tel pépin avec la jambe et soudain... ces enfants, cette cachette sûre qui semblait comme préparée spécialement pour lui!*

3) сталим словосполученням (іноді з використанням антонімічного перекладу, трансформації речення або з додатковим уведенням частки), конструкцією логічної емпізи (іноді з використанням трансформації речення або з додатковим уведенням частки), описово (з використанням антонімічного перекладу) або дієслівною конструкцією, напр.: ...крадькома кидав спідлоба допитливі погляди на Бальзака, а той **наче** не помічав ні Гослена, ні Франсуа. – ...*coulait des regards sournois à Honoré de Balzac qui avait l'air de n'apercevoir qui que ce fût*. Ніби ви не знаєте? – **мало не пирхнув** я, треба ж причмеленим бути, щоб таке питати. – *Comme si vous ne le saviez pas? Il faut être vraiment couenne pour poser des questions pareilles, dis-je en réprimant un éclat de rire.*

Розглянуті нами українські частки є фразовими (тобто вони виокремлюють і надають певного значення відтінку слову, групі слів (словосполученню), сталому словосполученню або всьому реченню) й у більшості випадків цю функціональну характеристику українських часток у перекладі передано належним чином. За комунікативною типологією речення, в яких використано розглянуті вище частки української мови, є переважно розповідними, рідше – спонукальними та питальними, за ступенем емоційного забарвлення – емоційно нейтральними, рідше – окличними. Ці характеристики у більшості випадків перекладу є відповідно відтвореними. Однак, у процесі дослідження виявлено випадки, коли при перекладі окличного/емоційно нейтрального речення з часткою відбувалася його трансформація (з окличного в оригіналі на емоційно нейтральне в перекладі та навпаки, причому перший варіант є поширенішим), напр.: **Ну й купець!** – усміхнувся Драган. – **Some** merchant, Dragan snickered.

Під час аналізу вітчизняних і зарубіжних лексикографічних джерел було встановлено, що прямі відповідники у французькій мові мають 13 із 14 досліджених українських часток (що становить 17 прийомів із 81 розглянутих), окрім частки “ну”. В усіх інших випадках було застосовано варіантні відповідники аналізованих часток української мови, використання яких переважно є прийнятним. В окремих випадках унаслідок застосування такого виду відповідників українських часток у перекладі французькою мовою з'являються семи, які не були характерними для цих часток в оригіналі, що призвело до неповного

перекладу або перекладу з уведенням додаткової інформації, відсутньої в оригіналі.

Застосування перекладу з уведенням додаткової інформації, відсутньої в оригіналі, може бути проілюстроване передачею частки “ніби” словосполученням “sous prétexte de”. Хоча значення частки “ніби” та сталого словосполучення “sous prétexte de” є близькими, оскільки вони вказують на певну недостовірність факту, однак сема непевності більшою мірою є характерною для частки “ніби”, ніж для вищезазначеного сталого словосполучення: Кілька спроб втекти по дорозі, відлучившись **ніби** за окропом на станцію, кінчилися для Прісі лише синяками густими. – *Quelques tentatives de s'enfuir en chemin (à la gare, par exemple, **sous prétexte** d'aller chercher de l'eau chaude) ne s'étaient terminées pour Prissia que par des bleus.*

Вибір перекладних відповідників (прямих або варіантних) аналізованих українських часток зумовлений узуальними причинами, що пов'язані з особливостями вживання певних слів, конструкцій, характерних для французької мови в тому чи іншому випадку та суб'єктивними причинами, що визначаються рівнем перекладацької компетенції.

Речення, в яких використано ту чи іншу досліджувану нами українську частку, за комунікативною типологією є переважно розповідними, рідше – спонукальними та питальними, за ступенем емоційного забарвлення – емоційно нейтральними, рідше – окличними, що в перекладі найчастіше відтворено відповідно. Проте в процесі дослідження було виявлено випадки трансформації питального речення в розповідне; окличного/емоційно нейтрального в емоційно нейтральне/окличне, що спричинено різницею в передачі емоційно-оцінної інформації в реченнях української та французької мов, напр.: **Ну і** донька в тебе, Лейбку, – проказує Нечипір. – **Quelle** belle fille tu as, Leib! dit Nitchipor.

Отже, рівень перекладу вищевказаних творів художньої літератури є різним з точки зору компетенції перекладача, що включає володіння перекладачем арсеналом різноманітних засобів передачі та майстерністю відтворення функціональної семантики у даному випадку певної української частки при її перекладі французькою мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимомря М. І. Переклад: теорія та практика : навч.-метод. посіб. / М. І. Зимомря, О. М. Білоус. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – 116 с.
2. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч. 1 : Граматичні труднощі / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 271 с.
3. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / Корунець І. В. – Вінниця : Нова Книга, 2000. – 448 с.

4. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков) / Николаева Т. М. – М. : Высшая школа, 1985. – 154 с.

5. Федорова Л. Аспектний переклад: Французька та українська мови / Людмила Федорова. – К. : Київський держ. лінгвістичний ун-т., 1999. – 137 с.

Статья посвящена основным аспектам трудностей перевода наиболее употребляемых частиц украинского языка на французкий язык. Автор на основе анализа отечественных и зарубежных лексикографических источников выявил прямые и вариантыные эквиваленты употребления анализированных частиц в двух языках.

Зайцева И. П.

(г. Луганск)

СОВРЕМЕННАЯ РУССКАЯ ДРАМАТУРГИЯ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЕ ПОЛЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Вновь утвердившаяся в филологической науке рубежа XX – XXI веков антропоцентрическая парадигма существенно стимулировала и интерес к всевозможным проблемам речевой коммуникации. Результатом возросшего внимания исследователей к этой сфере стало, к примеру, выделение в особую отрасль *коммуникативной лингвистики*: „нового напрямую сучасної науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей з використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.)” [2, с. 8], или *теории и практики речевой коммуникации (речевой коммуникации)*.

Очевидно и то, что в современной науке о речевой коммуникации всё более существенное место занимают проблемы *межкультурного речевого взаимодействия*, т. е. общения, в котором участвуют языковые личности (далее – ЯЛ), принадлежащие к разным лингвокультурным сообществам и, соответственно, отличные как минимум по входящему в их структуру *национальному компоненту*. Акцент на национальной составляющей ЯЛ был сделан ещё Ю. Н. Карауловым, с именем которого в первую очередь связывают актуализацию в 80-е годы минувшего столетия собственно термина «языковая личность»: «Некоторая доминанта, определяемая национально-культурными традициями и господствующей в обществе идеологией, существует, и она-то обуславливает возможность выделения в общезыковой картине мира её ядерной, общезначимой, инвариантной части. Последняя, вероятно, может расцениваться как аналог или коррелят существующего в социальной психологии (не общепринятого) понятия базовой личности, под которым понимается структура личности (установки, тенденции, чувства), общая для всех членов общества и формирующаяся под воздействием семейной, воспитательной, социальной среды» [7, с. 37].

На этой же – *национальной* – составляющей ЯЛ акцентируют внимание другие исследователи проблем межкультурной коммуникации, опирающиеся в своих работах на идеи Ю. Н. Караулова. Так, Д. И. Гудков, представивший в одной из своих работ [3] набор конститутивных признаков ЯЛ, включает в этот перечень и параметр, фиксирующий национальную специфичность: «Каждая языковая личность уникальна,

обладает собственным когнитивным пространством, собственным «знанием» языка и особенностями его использования, можно, однако, выделить **национальную инвариантную часть в структуре языковой личности**, обуславливающую существование общенационального языкового типа и детерминирующую принадлежность индивида к тому или иному лингво-культурному сообществу. **Не существует языковой личности вообще, она всегда национальна, всегда** (за исключением маргинальных случаев) **принадлежит определённому лингво-культурному сообществу»** (выделено мною. – И. З.) [3, с. 49–50].

Интерес к проблемам речевого взаимодействия в целом и к межкультурному речевому общению как его существенному компоненту вполне закономерно затронул и область *художественной речи*, где из всех функций языка на первый план выдвигается функция *эстетическая*, в той или иной мере подчиняющая себе все остальные. В данном случае этот интерес предопределён в первую очередь тем, что в большинстве словесно-художественных произведений авторы эстетически осмысливают различные виды межличностной и иного рода коммуникации, находящей воплощение в самых разнообразных формах: *диалогах, монологах и полилогах* персонажей, их *внутреннеречевых проявлениях, невербальных средствах общения* и т. д.

Драматургия, в отличие от произведений других литературных родов, характеризуется спецификой организации привлекаемого автором языкового материала: в пьесах преимущественными композиционно-речевыми формами являются *диалог* и *монолог*, наиболее приближенные к естественной коммуникации, которая чаще всего реализуется в устном разговорном общении.

Современная драматургия, отличаясь максимальной приближенностью к речевому общению в его естественном виде, как представляется, способна в наибольшей степени (по сравнению с другими разновидностями современной литературы) отразить также динамизм и «пестроту» современного жизненного контекста: пересечение и взаимодействие в нём разных типов личностей, точек зрения, мнений, позиций; обращение к символике и традициям разных культур и этносов и т. д. Эстетически осмысливая в пьесах разноплановую и подчас противоречивую жизненную реальность, современные драматурги довольно часто вводят в свои произведения персонажей – носителей разных лингво-культур, что *a priori* расширяет возможности драматургического действия, поскольку при развёртывании сюжета позволяет использовать те несходства, которые обусловлены принадлежностью действующих лиц к неодинаковым национально-культурным сообществам.

Некая дистанцированность от задач сугубо практической коммуникации, закономерная для художественной речи, позволяет

взглянуть на зафиксированное в художественной литературе речевое общение, образно говоря, без привычной заангажированности, а значит выявить и те коммуникативные особенности, которые в практическом речевом общении либо отсутствуют, либо (в связи с их неактуальностью в данном коммуникативном контексте) воспринимаются как периферийные, неосновные.

По перечисленным и другим причинам именно *драматургические дискурсы* (пьесы), появившиеся в последние 10 – 15 лет, видятся весьма «выгодным» исследовательским материалом для изучения с позиций теории и практики речевой коммуникации: типичные коммуникативно-речевые ситуации, художественно воссоздаваемые авторами пьес, способствуют бóльшей «выпуклости» элементов индивидуально-авторского почерка драматургов, на выявление и описание которых в значительной степени направлена современная лингвистическая поэтика (это, к примеру, использование автором пьесы – в эстетически преобразованном виде – тех или иных *коммуникативно-речевых стратегий и тактик, риторических приёмов* и т. д.).

Вовлечение в воплощённое в пьесе эстетически осложнённое общение коммуникантов, принадлежащих к разным культурам, по нашим наблюдениям, интересует современных драматургов всё чаще. Подтверждением этого может, например, служить одно из последних произведений популярного драматурга Николая Коляды «Птица Феникс» [8], основной пружиной интриги которой становится взаимодействие лингво-ментальных представлений персонажей, репрезентирующих различные культуры: немецкого актёра Мартина Штарка и четверых российских актёров. Это коммуникативно-речевое взаимодействие выявляет довольно существенное несовпадение взглядов, позиций и т. д. на многие процессы и явления, в контексте которых персонажи существуют, что, в свою очередь, обуславливает преимущественно *полемический* характер избираемых действующими лицами *речевых жанров* (впрочем, справедливости ради, следует отметить, что иногда именно в ходе этой полемики действующие лица обнаруживают не только сходство, но тождество своих позиций).

Несомненный интерес для изучения художественного воплощения характерных особенностей межкультурного общения представляют, на наш взгляд, и пьесы М. Арбатовой: в её драматургических произведениях «Дранг нах вестен», «Взятие Бастилии», «По дороге к себе» и др. разные точки зрения на то или иное явление (в пьесе «Взятие Бастилии» это, например, роль и назначение женщины в обществе) нередко предопределяются в диалогах персонажей именно оценкой обсуждаемого факта с позиций *разных* жизненных систем, сформированных в *разных национальных культурах*. Интересно отметить, что иногда отличие позиций субъектов речи является не результатом длительного пребывания их в

разных национально-культурных средах, а следствием опоры на те или иные стереотипы о жизни представителей «чужой» культуры, которые по разным причинам утвердились в их «родном» национально-культурном сообществе.

В ряде публикаций нам уже приходилось обосновывать перспективность рассмотрения современной драматургической речи с позиций межкультурного коммуникативного взаимодействия [см., например: 5; 6]; в настоящей работе речь пойдёт ещё об одном аспекте подобного анализа, также представляющего, по нашему мнению, несомненный исследовательский интерес.

Предметом рассмотрения в данном случае является одна из двух драматургических новелл¹, входящих в пьесу «Дранг нах вестен»: новелла «Мой муж – русский художник» [1], где процесс межкультурного взаимодействия художественно осмыслен достаточно нестандартно. Персонажей в драматургическом произведении всего двое – **Он** и **Она**; как выясняется из текста произведения (список, представляющий действующих лиц, в пьесе отсутствует), это супружеская пара с довольно большим семейным стажем, у которой двое детей. На первый взгляд, никакого конфликта, обусловленного принадлежностью к разным культурам, между персонажами пьесы быть не может – очевидно, что оба прошли личностное становление в общем лингво-культурном пространстве, репрезентантами которого они и являются. Именно в этом пространстве *Он* и *Она* сформировали и свои *языковые личности*, в которых безусловно присутствует и национально-культурный компонент, *a priori* во многом совпадающий, что должно бы предопределить и сходство точек зрения хотя бы на некоторые явления.

И тем не менее драматургическое действие, зафиксированное в разворачивающемся в пьесе диалогом, базируется именно на *культурных* (и, как следствие, *лингво-культурных*) *различиях*, которые художественно осмыслены автором-драматургом весьма необычно.

Нестандартность проявляется в первую очередь в том, что носителем разных культурных стереотипов становится один персонаж – *Она*. Готовясь эмигрировать с детьми из России 90-х в США, героиня пьесы постоянно пытается «примерить» на себя «культурную маску», которую ей, по её мнению, предстоит носить в другой жизни, в ином лингво-культурном пространстве. При этом *Она* старается разорвать со старой жизнью максимально решительно, образно говоря, родиться заново в ином культурном контексте, о чём прямо заявляет остающемуся мужу: «Я сойду с самолёта в новом платье. Во всём новом. **Я начну жить в другом**

¹ Автор произведения, М. Арбатова, определяет составные части пьесы «Дранг нах вестен» изобретённым ею термином *сценические новеллы*; произведение состоит из двух сценических новелл: «Мой муж – русский художник» и «Война отражений».

измерении» (выделено мною. – И. З.) [1, с. 610]¹. Желание героини искоренить в себе всё, так или иначе связанное с оставляемой *здесь* жизнью, настолько велико, что она проявляет его постоянно, в том числе и в ситуациях, когда это явно некстати – как, например, в приводимом далее фрагменте:

«Она. Ай эм хеппи. Ай эм вери хеппи. Ай хав ту чилдрен, сан энд дота. Май хазбенд из рашен атист.

Он. Что ты там бормочешь?

Она. Учю английский. ...

Он. Я вижу, ты чрезвычайно довольна собой.

Она. А почему бы нет? Ты ведь считал, что я – кухонная баба. А я, пока ты страдал и жаловался на жизнь, сделала всё! Я даже добилась статуса беженца себе и детям! Посмотри, твой Васька до сих пор болтается в Риме на случайных заработках, Горинштейн со своей докторской пашет в Хайфе на заводе, а его жена-искусствовед вообще моет полы в больнице!

Она. Твой Ахметов, узнав, что я лечу в Бостон, просто на глазах похудел от зависти!

Он. Ну и что?

Она. **Ничего. Ровно через три дня дети будут жителями Соединённых Штатов Америки, и они будут жить под голубым небом, а не под гербом Советского Союза!»** (выделено мною. – И. З.) (с. 607–608).

Кстати, именно эта напористость героини истораживает в первую очередь адресата-читателя, наводит на мысль, что всё не совсем так, как *Она* хочет представить (это впоследствии подтвердит и сама героиня). Постоянные (а иногда и явно избыточные) акценты на одном и том же содержании вселяет в адресата подозрение, что *Она* старается внушить определённую информацию прежде всего себе: убедить себя в том, что в чужой стране у неё всё, в том числе и она сама, будет по-новому и, конечно же, лучше; что она обязательно преодолет там любые возникшие трудности... Там и *Она* будет по-другому – американскими глазами – смотреть на мир и по-американски, как и все эмигранты, воспринимать его, поэтому всё у неё и у её детей будет складываться успешно:

«Он. ... Как же ты там будешь жить?»

Она. Я – еврейка. И мои дети – евреи.

Он. Да какая ты еврейка?! Скажи хоть пять слов по-еврейски, а потом утверждай, что ты еврейка.

Она. Дело не в пяти словах. Я сойду с самолёта в новом платье. Во всём новом. Я начну жить в другом измерении. Ам эм хэппи. Ай хав

¹ Здесь и далее текст сценической новеллы (пьесы) М. И. Арбатовой «Мой муж – русский художник» цитируется по изданию, указанному в списке литературы [1]; в дальнейшем в скобках указывается только номер страницы.

тучилдрен. Май хазбенд из рашен атист» (выделено мною. – И. З.) (с. 610).

Однако, судя по всему, полной уверенности в том, что она безболезненно сможет интегрироваться в другую жизнь (и, соответственно, комфортно себя чувствовать в ином лингво-культурном пространстве) у героини нет – именно поэтому любые напоминания о *здесьних* реалиях выводят её из равновесия. Во-первых, это, конечно же, реплики мужа, который постоянно акцентирует *Её* внимание на том, насколько *Она* «вросла» в *здесьнюю* жизнь, облекая в слова всё же остающиеся у героини сомнения по поводу её отъезда в «обетованную землю». Высказанное положение весьма убедительно, на наш взгляд, иллюстрируют приводимые далее диалогические фрагменты:

Он. Малыш какой-то бледный. Ленка нормальная, а он – бледный.

Она. Ничего. В Бостоне порозовеет.

Он. По эмигрантским детям очень плохая статистика. У Довлатова это было: помнишь, в предсмертных его передачах? Очень много самоубийств и наркомании.

Звон разбитой чашки.

Она (*кричит*). Зачем ты мне душу мотаешь?! Зачем? У тебя есть цель или просто по привычке? Мы ведь уже сто раз всё выяснили!» [1, с. 608–609];

Он. Есть такая поговорка: «Куда бы ты ни поехал, ты обязательно возьмёшь с собой себя».

Она. Ты говоришь, как человек, который остаётся.

Он (*бьёт кулаком по столу*). Да не остаюсь я здесь, а живу! Поняла? Живу! Представь себе экономический кризис в любой стране, и вдруг интеллигенция хватается за чемоданы. Что-то я такого не припомню!

Она. Я – не интеллигенция. Я – кухонная баба. И я спасаю своих детей.

Он. Когда хочется десяти сортов колбасы, вы все почему-то начинаете кричать о спасении детей. Тогда уж кричи о том, что ты хочешь спасти их желудки, потому что души в Америке не спасают.

Она. Тебе пора читать лекции по красным уголкам» (в обоих фрагментах выделено мною. – И. З.) (с. 610–611).

Не менее раздражающими для героини факторами становятся и просьбы Марины – подруги, которая уже давно пребывает в Бостоне (именно в той самой «обетованной земле», в которую и отправляется *Она* с детьми): *Она* никак не может постичь, почему, живя, по её мнению, в раю, подруга так сучает по символам оставленного на родине «ненавистного» прошлого (советским детским книжкам, кукле-неваляшке, сборнику стихов Николая Гумилёва) и просит захватить с собой именно их:

«Звонит телефон.

Он. Межгород.

Она. Это Бостон, пусти. Алло! Алло! Мариша, это ты? Привет! Что?

Плохо слышно. Да всё отлично. Что? Да. Привезу. Что? Гумилёв? Он у меня антикварный, его без разрешения Ленинки не вывезти. Я попробую купить у книжников. Что ты, у них теперь что хочешь можно купить. **Что? Детские книжки? В Бостоне тебе мало детских книжек? Тебе хочется именно советские? Ну, ты рехнулась! Может, тебе набор открыток пионеров-героев привезти? Что? Я не слышу! Тьфу. Чёрт, разъединили! Я же ей ничего не успела сказать!»** (с. 611);

«**Она.** Алло! Мариша! Как хорошо, что ты прозвонилась, я же тебе ничего не успела сказать! Ты за свои звонишь или за фирмины? Отлично, тогда давай подробней. Что? Громче. Янтарь? Он теперь здесь стоит столько же, сколько и у вас. **Что? Неваляшку? Зачем тебе неваляшка? Неужели в Америке нельзя найти ребёнку неваляшку?** Ну хорошо, я поищу. Слушай, Марина, я хотела у тебя спросить... О, чёрт! Опять разъединили! ...» (в обоих фрагментах выделено мною. – И. З.) (с. 608).

Несовпадение мнений, точек зрения по тем или иным вопросам, обусловленное в первую очередь разностью социально-культурных и, как следствие, лингво-культурных позиций, становится для диалога, который разворачивается в пьесе «Мой муж – русский художник» основной движущей пружиной. Примечательно, что такие позиции нередко намеренно манифестируются персонажами (чаще всего *Ею*) как контраргумент для собеседника, хотя это вовсе не означает полного согласия говорящего с репрезентируемой им точкой зрения (иногда это не более чем привлечение для своих целей распространённого стереотипа, который совсем не обязательно отражает истинное положение вещей). Это мы наблюдаем и в уже цитируемом ранее фрагменте, где *Он* говорит о «плохой статистике по эмигрантским детям», распространении в США детской наркомании и самоубийств; в приводимом далее фрагменте на один из существующих в бытовом сознании стереотипов (устойчивое мнение о том, что близкие творческих людей вынуждены брать на себя все повседневные хлопоты) опирается *Она*:

не только как интересного, увлекательного чтения, но и как «**Она.** Ты ведь принёс меня в жертву тому, что ты не удался.

Он. Я ничего не делал насильно.

Она. Ты старше меня на семнадцать лет! Ты обманул, приручил и развратил меня. Ты не дал мне увидеть, что в мире бывают свободные люди и отношения» (с. 612–613).

Именно несходство и острота «сталкиваемых» в коммуникативном взаимодействии мнений во многих случаях обеспечивают использование в диалоге такого весьма действенного для художественной речи приёма, как *эффект обманутого ожидания*¹; способствуют нестандартному речевому

¹ Под *эффектом обманутого ожидания* в стилистике понимают «экспрессивный эффект, возникающий в результате нарушения норм, стереотипов

оформлению мысли и, соответственно, придают диалогу то концептуально-эстетическое своеобразие, которое формирует базу для определённого читательского отношения: для восприятия драматургического произведения *качественной* художественной литературы.

В частности, *эффект обманутого ожидания*, основанный на культурно-поведенческих различиях (разные оценки творчества известного художника, в данном случае диктуемые персонажам установившимся распределением ролей в их семье) мы наблюдаем при затрагивании собеседниками темы творчества Гогена: *Он* – творческая натура, художник – судит о Гогене как о собрате по профессии, *Она* – как заурядный обыватель, по мнению которого моральные нормы для всех людей должны быть одинаковыми:

«**Он.** ... Это была другая жизнь. Может быть, я весь там и остался. Там была простота и необязательность. Там была свободная палитра – знаешь, как у Гогена.

Она. Твой Гоген оставил жену и детей в Париже. А эти его дневники омерзительные? Он знал, что приезжал к туземцам с сифилисом. Он заражал их направо и налево и писал о полноте бытия. Это чёрная свобода.

Он. Вот точно текст для красного уголка. Гоген – великий художник.

Она. Правильно. Гоген был великий художник, а туземцы были дети. Они не знали антибиотиков, они смотрели ему в рот и предлагали своих жён. Они не знали, что художники – люди, свободные от моральных норм» (с. 613–614).

Полемичный, временами явно конфликтный диалог завершается парадоксально: для адресата становится очевидным, что у коммуникантов-персонажей куда больше общего, нежели различного и что *Её* стремление эмигрировать, выехать за пределы своего национально-культурного пространства – это прежде всего попытка изменить *себя*, причём изменить для того, чтобы ... вновь вернуться к *Нему*:

«**Она.** ...

Я должна уехать, чтоб освободиться от тебя, чтоб стать человеком без комплекса второсортности. Потому что если я не освобожусь от него, я передам его детям! Но потом, когда я стану нормальным человеком, я снова буду жить с тобой, и это неважно – здесь или там. Потому что ты старый больной неудачник и никому, кроме меня, не нужен! И потому, что я люблю тебя» (выделено мною. – И. З.) (с. 617–618).

Собственно говоря, финал пьесы подтверждает приводимое ранее

восприятия (языковых, речевых, логических, онтологических, поведенческих, социальных и т. д.)» [4, с. 371].

мнение Д. Б. Гудкова о том, что *языковой личности вообще* не существует, она (ЯЛ) *всегда национальна*: ведь героине пьесы, несмотря на все старания, не удаётся зачеркнуть в себе всё из того, что приобретено ею в «родном» национально-культурном контексте, где за долгие годы сформировались её жизненные ценности и представления, привычки и пристрастия.

Результаты предпринятого анализа, по нашему мнению, могут оказаться весьма полезными для более глубокого осмысления как проблем теории и практики межкультурной коммуникации, так и проблем лингвистической поэтики, поскольку создают возможности для более полного и многогранного рассмотрения эстетически воплощённого процесса межличностного взаимодействия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбатова М. И. Мой муж – русский художник / М. И. Арбатова // По дороге к себе : пьесы / М. И. Арбатова. – М. : Издательский дом «Подкова», 1999. – С. 607–618.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344 с.
3. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : ИТДКК «Гнозис», 2003. – 288 с.
4. Донгак С. Б. Обманутое ожидание / С. Б. Донгак // Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева. – М. : Флинта; Наука, 2003. – С. 371–372.
5. Зайцева И. П. «Инокультурный» речевой субъект в современном драматургическом диалоге / И. П. Зайцева // Південний архів. Філологічні науки : збірник наукових праць. Вип. XXXVII. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – С. 36–41.
6. Зайцева И. П. Слово как маркер инокультурности персонажа в современном драматургическом тексте / И. П. Зайцева // Фразеологизм и слово в национально-культурном дискурсе (лингвистический и лингвометодический аспекты) : Международная конференция, посвящённая юбилею д. ф. н., проф. А. М. Мелерович (Кострома, 20 – 22 марта 2008 г.). – М. : ООО «Издательство „Элпис”», 2008. – С. 312–316.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов – М. : Наука, 1987. – 264 с.
8. Коляда Н. Птица Феникс / Н. Коляда // Современная драматургия. – 2004. – № 2. – С. 49–71.

У статті аналізуються перспективи вивчення сучасного драматургічного мовлення з позицій теорії та практики міжкультурної

комунікації – інтердисциплінарної галузі, що активно розвивається на рубежі ХХ – ХХІ століть. Розгляд естетично ускладненого мовлення у заявленому аспекті створює можливості для більш повного і глибокого збагнення його своєрідності.

Сбітнєва І. М.

(м. Слов'янськ)

РИТОРИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТРОПЕЇЧНОЇ ОБРАЗНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ ХХ ст.

Поетичні тексти Святого Письма відзначаються емоційністю, оскільки виражають релігійні почуття – надію, відчай, голосіння, плач, страждання, любов до Бога тощо. Для передачі всієї гами людських переживань у біблійних текстах використовуються різні стилістичні прийоми – порівняння, гіперболи, метафори, оксиморони, епітети, синекдохи, звукові прийоми тощо. Основна мета художніх тропів у Біблії – виховання, вплив на емоційний стан людини, допомога в розумінні головної думки біблійних текстів, розкритті сутності Бога та його діянь.

Проблема аналізу біблійних текстів і релігійного мовлення неодноразово потрапляла в поле зору багатьох науковців. До неї зверталися Н. Бабич “Проблеми терміновживання і термінотворення в сучасному богословському стилі”, С. Бібла “Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад)”, С. Богдан “Церковна лексика і церковний мовний етикет у формуванні духовності школярів”, І. Грималовський “Мова української духовної поезії ХVІІІ – поч. ХІХ ст.”, Н. Дзюбишина-Мельник “Мова релігійної преси з погляду загальнолітературних норм”, С. Лук’янчук “Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект)”, Т. Мороз “Переклади Біблії українською мовою: текстова варіантність на синтаксичному рівні”, Г. Наконечна “Про синонімію в богословській термінології”, Н. Пуряєва “Українська церковно-обрядова термінологія: декларуючи проблеми”, Л. Струганець “Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст.”, Л. Шевченко “Семантична трансформація слів у текстах Нового Заповіту” тощо. *Актуальність* наукової розвідки полягає в аналізі риторичних засобів в українських перекладах Біблії ХХ ст. Цей аспект на сьогодні залишається малодослідженим. *Мета статті*: дослідити функціонування в біблійних текстах Нового Завіту в перекладі І. Огієнка та І. Хоменка риторичних засобів (асонанс і алітерація). Поставлена мета зумовлює розв’язання таких *завдань*: 1) проаналізувати біблійні контексти, у яких спостерігається повторення однакових голосних і приголосних звуків; 2) з’ясувати, як індивідуально-авторський підхід у виборі лексичного матеріалу впливає на звуковий і смисловий аспекти висловлювання.

У ХХ ст. перекладачі текстів Святого Письма українською мовою враховували емоційне спрямування біблійних текстів і підпорядковували мову своїх перекладів вимогам біблійної високопоетичної мови. Тому для милозвучності, створення поетичної образності та кращого сприймання текстів Біблії перекладачі вдаються до таких художніх прийомів, як *асонанс* і *алітерація*.

Асонанс (фр. *assonance*, від лат. *assono* – відгукуюсь) – “прийом фоностилістики, що полягає у співзвуччі або повторенні однакових чи акустично близьких голосних звуків” [4, с. 433]. Завдяки асонансу біблійному тексту властива співучість та милозвучність строф, а також підсилення та консолідація в одному реченні певного смислового аспекту:

1. У Євангелії від Матвія (Мт. 1 : 1–17) при перерахуванні родоводу Ісуса Христа спостерігається насиченість біблійного тексту [*a*] (взагалі літера *a* є першою в алфавіті та завжди вказує на початок, вихідну позицію чогось), що сприяє акцентуванню на значущості та першості осіб у творенні роду Великого: “*Авраам породив Ісака, а Ісаак породив Якова, а Яків породив Юду й братів його. Юда ж породив Фареса та Зару від Тамари. Фарес же породив Есрома, а Есром породив Арама. А Арам породив Амінадава, Амінадав же породив Наассона, а Наассон породив Салмона*” (Мт. 1 : 2–4) (Ог.) та “*Авраам був батьком Ісаака, Ісаак – Якова, Яків – Юди і братів його. Юда був батьком Фареса та Зари від Тамари. Фарес був батьком Есрома, Есром – Арама, Арам – Амінадава, Амінадав – Наасона, Наасон - Салмона*” (Мт. 1 : 2–4) (Хом.).

У співвідносних біблійних контекстах кількість повторення голосного [*a*] (43 рази) лишається незмінною, незважаючи на відмінну побудову речень і лексичний склад, що, у свою чергу, впливає на смислове навантаження висловленої думки. Так, у перекладі І. Огієнка спостерігається вживання полісиндетона – часте повторення сполучника *a* – що надає висловлюванню чіткості, логічності й емоційного виділення кожної з його частин [2, с. 241]; а в контексті І. Хоменка (де наявний безсполучниковий виклад, що сприяє стислості мовлення та надає йому виразності й стрімкості) зазначена кількість [*a*] врівноважується словом *батько* та власним ім’ям *Ісаак* із двома літерами *a*.

2. Домінуюча позиція голосного [*a*] у Євангелії від Матвія (Мт. 8 : 5–13), де зображується уздоровлення сотникового слуги, може вказувати на підсилення створеного образу “главенства і могутності особи”: “*Бо й я – людина підвладна, і вояків під собою я маю; і одному кажу: піди – то йде він, а тому: прийди – і приходить, або рабові своєму: зроби те – і він зробить*” (Мт. 8 : 9) (Ог.) та “*Бо і я теж підвладний чоловік, маю вояків під собою, і кажу цьому: Іди, – і йде, а тому: Ходи, – і приходить; і слугі моєму: Зроби це, – і він робить*” (Мт. 8 : 9) (Хом.)

Така яскрава семантична наповненість контексту найбільше помітна в перекладі І. Огієнка (цьому сприяє не тільки [*a*], а й інтонаційне

оформлення синтаксичного цілого – уживання тире). У співвідносному контексті І. Хоменка спостерігається менша експресивність, нейтральність поставленої проблеми.

3. В іншому біблійному контексті, у якому Ісус докоряє невірним (Мт. 11 : 16–24), повторення голосного [a] сприяє передачі докору та жвавості подій: “...*Ми вам грали, а ви не танцювали, ми співали вам жалібно, та не плакали ви...*” (Мт. 11 : 17) (Ог.) та “...*Ми вам на сопілці грали, та ви не танцювали; ми жалобної вам співали, та ви не били себе в груди*” (Мт. 11 : 17) (Хом.).

У порівнювальних контекстах перекладачі вдаються до різних прийомів творення тропеїчної образності. Так, І. Огієнко переслідував мету створити високодуховний милозвучний біблійний текст для співів і читання в церкві, тому не випадково в його перекладі спостерігаємо насичене вживання звука [a]. Тоді як у перекладі І. Хоменка більша увага акцентується на семантиці синтаксичної конструкції: *та не плакали ви* (Ог.) – *та ви не били себе в груди* (Хом.).

4. В українських перекладах Біблії ХХ ст. завдяки частому вживанню голосного [a] підсилюється зображення стихійних явищ, неспокою навколишнього середовища, що може призвести до непередбачуваних наслідків. Напр., контекст з Євангелії від Матвія (8 : 23–27) про утихомирення бурі на морі: “*І ось буря велика зірвалась на морі, аж човен зачав заливатися хвилями. А він спав...*” (Мт. 8 : 24) (Ог.) та “*Аж ось зірвалася на морі така велика буря, що хвилі заливали човен. Він же спав*” (Мт. 8 : 24) (Хом.).

Для зображення наростання стихійних явищ природи – сильної зливи та бурі (Мт. 7 : 25) – перекладачі вдаються до поєднання голосних [a] та [u], порів.: “*І линула злива, і розлилися річки, і буря знялася...*” (Мт. 7 : 25) (Ог.) та “*Полила злива, потоки розлились, подули вітри...*” (Мт. 7 : 25) (Хом.).

Відповідно до індивідуально-авторського підходу у виборі лексичного матеріалу змінюється і фонетично-акустичний фон біблійного контексту. Так, І. Огієнко схильний до повторення голосних [a] та [u], а І. Хоменко у співвідносному контексті – до [u], що, на нашу думку, дещо змінює його емоційну наповненість (цьому також сприяє й синтаксична будова речення – єднальний сполучник *і* в перекладі І. Огієнка) – з різкою градацією експресивного настрою з виділенням кожного із складників висловлювання (в І. Огієнка) до поступово плинних подій (у І. Хоменка).

Крім [a], функцію милозвучності, підсилення створених слухових і зорових образів виконує голосний [o]. За допомогою цього звука передаються такі смислові відтінки біблійного контексту:

1. Повторення голосного [o] у поєднанні з [y] надають контексту співучості та передають непохитну думку про свідectво Бога і Слова на землі (Ів. 1 : 1–18): “*Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було*

Слово. Воно в Бога було споконвіку” (Ів. 1 : 1, 2) (Ог.) та *“Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було – Бог. З Богом було воно споконвіку”* (Йоан 1 : 1, 2) (Хом.).

У контексті, у якому йдеться про те, що не треба судити своїх ближніх (Мт. 7 : 1–6), поєднання голосних [o], [y] з приголосним [c] ужито для передачі настанови не робити непідвладних людині вчинків: *“Не судіть, щоб і вас не судили; бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас..”* (Мт. 7 : 1–2) (Ог.) та *“Не судіть, щоб вас не судили; бо яким судом судите, таким і вас будуть судити...”* (Мт. 7 : 1–2) (Хом.).

У порівнювальних біблійних контекстах спостерігається різна кількість голосних звуків. Так, у перекладі І. Огієнка домінують шість голосних [y] та чотири голосних [o], а в І. Хоменка – сім [y] і три [o]. Зазначимо, що такий розподіл голосних звуків не впливає на створення тотожного поетичного образу в обох біблійних контекстах.

2. У Євангелії від Матвія (7 : 15–20), у якому подається застереження щодо фальшивих пророків, і свідоцтво Івана про Ісуса (Ів. 3 : 22–36), повторення голосного [o] вказує на асоціативність з утвердженням біблійних і людських істин: *“Не може родить добре дерево плоду лихого, ані дерево зле плодів добрих родить”* (Мт. 7 : 18), *“Бо Кого Бог послав, Той Божі слова промовляє, – бо Духа дає Бог без міри”* (Ів. 3 : 34) (Ог.) та *“Не може добре дерево приносити плодів поганих, ані лихе дерево – плодів добрих”* (Мт. 7 : 18), *“Кого Бог послав, той вимовляє слова Божі, бо не мірю дає йому Бог Духа”* (Йоан 3 : 34) (Хом.).

Розглянуті біблійні контексти доводять той факт, що зміна лексичних одиниць у тексті веде до варіації голосних звуків (11 / 12 голосних [o] (Ог.) та 9 / 12 голосних [o] (Хом)); а це, у свою чергу, впливає на милозвучність співвідносних контекстів.

3. Повторення голосного [o] уживається в контексті (Мт. 9 : 18–26), пов’язаному з вірою в діяння Ісуса, і передає образ надії на uzдоровлення жінки від кровотечі: *“Бо вона говорила про себе: “Коли хоч доторкнуся одежі Його, то одужаю”* (Мт. 9 : 21) (Ог.) та *“Казала бо сама до себе: “Як тільки доторкнуся до краю його одежі, видужаю”* (Мт. 9 : 21) (Хом.).

У порівнювальних біблійних контекстах спостерігається індивідуально-авторський набір лексичних одиниць, що веде до зміни акустичного фону зображуваного образу, а разом з тим і експресивності вираження думки. Так, І. Огієнко вдається до лексем, у яких домінує голосний [o], що надає контексту евфемістичного звучання; тоді як у перекладі І. Хоменка переважають лексеми з голосним [a], що сприяє більш емоційному виділенню кожного із складників висловлювання та створенню великої впевненості в діяння Ісуса Христа та в uzдоровлення.

4. У біблійному контексті завдяки повторенню голосного [o] зображується протистояння Ісуса Христа дияволу, який намагався спокусити його, і могутня сила слова Спасителя (Мт. 4 : 1–11): *“Тоді каже*

до нього Ісус: “Відійди, сатано! Бо ж написано: Господеві Богові своєму вклоняйся, і служи **Одному Йому!**” Тоді позоставив диявол Його. І ось Анголи приступили, і служили Йому” (Мт. 4 : 10, 11) (Ог.) та “Тоді Ісус сказав до нього: “Геть, сатано! Написано бо: Господу, Богу твоєму, поклонишся і йому єдиному будеш служити”. Лишив тоді його диявол. І ось ангели приступили й почали йому слугувати” (Мт. 4 : 10, 11) (Хом.).

5. До повторення голосного [o] українські перекладачі вдаються при передачі найголовніших заповідей (Мт. 5 : 34, 36, 43) і вічних непохитних істин (Ів. 6 : 54–55) Ісуса Христа: “А Я вам кажу не клястися зовсім: ані небом, бо воно престол Божий; ...не клянись головою своєю, – бо навіть однієї волосинки ти не можеш учинити білою чи чорною” (Мт. 5 : 34, 36), “Ви чули, що сказано: “Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога” (Мт. 5: 43), “Хто тіло Моє споживає та кров Мою п’є, той має вічне життя, – і того воскресу Я останнього дня. Бо тіло Моє – то правдиво пожива, Моя ж кров – то правдиво пиття” (Ів. 6: 54–55) (Ог.) та “А я кажу вам не клястися зовсім: ні небом, бо це престол Бога; ...Та й головою твоєю теж не клянися, бо не можеш ані одного волоска зробити білим або чорним” (Мт. 5 : 34, 36), “Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого” (Мт. 5: 43), “Хто тіло моє їсть і кров мою п’є, той живе життям вічним, і я воскресу його останнього дня. Бо тіло моє – їжа правдива, і кров моя – правдивий напій” (Йоан 6 : 54–55) (Хом.).

Яскравим прикладом асонанса також можна вважати повторення [u], [e] та [i] у строфі, що передають найрізноманітніші смислові відтінки змісту:

1. Насичене вживання голосних [u] та [i] у біблійному контексті (як і [a]) може асоціюватися із звичайною плинністю подій у світі християнського народу. Порів.: “А між тими, що в свято прийшли поклонитись, були й деякі геллени” (Ів. 12 : 20), “А всі віруючі були вкупі, і мали все спільним” (Дії 2 : 44) (Ог.) та “Були ж серед тих, які прийшли поклонитися на свято, деякі греки” (Йоан 12 : 20), “Всі віруючі були вкупі й усе мали спільним” (Діяння 2 : 44) (Хом.). А також передавати образ рішучості та безповоротності дії. Так, у контексті з Дій святих апостолів (24 : 7) спостерігаємо: “Але тисяцький Лісій прибув, і з великим насильством видер його з наших рук” (Дії 24 : 7) (Ог.) та “Але тисяцький Лісій надійшов і вирвав його силоміць з наших рук” (Діяння 24 : 7) (Хом.).

2. Повторення голосних [u] та [i] уживається перекладачами з метою створення образу значущості апостолів й ангелів та їхніх діянь перед людьми: “Ви – сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона вже нінащо, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми” (Мт. 5 : 13) (Ог.) та “Ви – сіль землі. Коли ж сіль звітріє, чим її солоною зробити? Ні на що не придатна більше, хіба – викинути її геть, щоб топтали люди” (Мт. 5 : 13) (Хом.).

В Об’явленні св. Івана Богослова (Об. 1 : 9; 22: 9), крім зазначених

семантичних відтінків, спостерігається також і акцентування на створенні відчуття консолідації окремих смислових компонентів висловлювання та їх перерахуванні. Порів.: “Я, Іван, ваш брат і спільник у біді, і в царстві, і в терпінні в Ісусі, був на острові, що зветься Патмос, за Слово Боже і за свідчення Ісуса Христа” (Об. 1 : 9), “І сказав він до мене: “Таж ні! Бо я співслуга твоїй і братів твоїх пророків, і тих, хто зберігає слова цієї книги. Богові вклонися!” (Об. 22 : 9) (Ог.) та “Я, Йоан, брат ваш і спільник у скорботі й у царстві, і в терпінні Ісуса, був на острові, званому Патмос, – за слово Боже і за свідчення Ісуса” (Од. 1 : 9), “Але він сказав мені: “Гляди, не роби цього: я співслуга твоїй і братів твоїх пророків і тих, що додержують слів книги цієї; Богу поклонися!” (Од. 22 : 9) (Хом.).

Проаналізований фактичний матеріал дозволяє зробити висновок, що індивідуально-авторський арсенал лексичних одиниць певним чином впливає на повторення голосних звуків у співвідносних біблійних контекстах, а це, у свою чергу, – на милозвучність тексту.

3. Завдяки повторенню голосних [и] та [і] у строфі уособлюється загальне поняття людина, метою якої є допомога іншим, через конкретне змалювання властивостей світла (світильника), яке може горіти вічно, якщо підтримувати та відчувати потребу в ньому, і згаснути навіки, якщо занедбати його: “Він світильником був, що горів і світив, та ви тільки хвилю хотіли потішитись світлом його” (Ів. 5 : 35) (Ог.) та “Той був світич, який палає і світить, тож ви й побажали на часинку з світла повтішатись” (Йоан 5 : 35) (Хом.). Контекст І. Огієнка спрямований на емоційно нейтральне з невеликим докором зображення зазначеного факту, тоді як у І. Хоменка відчувається більша емоційність і обурення відповідним діям.

4. Уживання голосного [і] разом із двома приголосними [с] і [в] передає просторові відношення та неосяжність існуючого Всесвіту: “...Я Світло для світу...” (Ів. 8 : 12) (Ог.) та “...Я – світло світу...” (Йоан 8 : 12) (Хом.) тощо.

Отже, повторення голосних в одній строфі може варіюватися залежно від авторського бачення зображуваної дійсності, що виявляється в індивідуальному наборі лексичних одиниць і в певній структурі синтаксичного цілого. Крім того, на частоту повторення голосних звуків впливає і мета, яку переслідують перекладачі Святого Письма. У співвідносних біблійних контекстах варіація кількості повторюваних голосних звуків і заступання їх іншими веде до зміни емоційного оформлення висловлювання.

Алітерація (від лат. ad – до, при і littera – літера) – “стилістичний прийом повторення однакових або близьких за акустико-артикуляторними ознаками приголосних звуків з метою створення звукового образу або фону” [4, с. 432]. Крім окресленої мети, поєднання однакових чи близьких приголосних веде до створення певних смислових відтінків, підсилення

образності та виразності мови. Семантична ж функція алітерації як римоутворювального матеріалу забезпечує розвиток поетичної думки та сприяє виділенню слів логічним наголосом.

1. Так, у Євангелії від Івана (5 : 25–30), у якому йдеться про майбутнє воскресіння тих померлих, що почують голос Божого Сина, повторення приголосних [т] і [с] сприяє творенню єдиного образу “сили, могутності, непоборності та життєвості” у всьому світі: “*Бо як має Отець життя Сам у Собі, так і Синові дав життя мати в Самому Собі*” (Ів. 5 : 26) (Ог.) та “*Бо як Отець має життя у собі, так і Синові дав, щоб мав життя у собі*” (Йоан 5 : 26) (Хом.).

Поєднання глухих [с], [ч], [т], [п], [ш] та [ц] в одній строфі (Ів. 8 : 18) передає образ “самості”, що розуміється як центральне ядро, навколо якого відбуваються всі духовні та фізичні дії, і впевненості в існуванні особи, що стала домінантою цієї “самості”: “*Я Сам свідчу про Себе Самого, і свідчить про Мене Отець, що послав Він Мене*” (Ів. 8 : 18) (Ог.) та “*Я свідчу про себе самого, – а й Отець, який послав мене, про мене свідчить*” (Йоан 8 : 18) (Хом.).

У порівнювальних контекстах українських перекладів Біблії ХХ ст. зафіксовано різну інтенсивність вираження думки. Так, І. Огієнко завдяки повтору слова *сам*, а разом з тим і глухих приголосних [с], [ч] і [п] (“*Я Сам свідчу про Себе Самого*”) досягає більшої емоційної експресивності біблійного контексту, ніж І. Хоменко, у якого простежується певна нейтральність висловлення, порів.: “*Я свідчу про себе самого*”.

2. У Посланні до євреїв (12 : 19) спостерігається поєднання в одній строфі свистячого приголосного [с] і сонорного [в] у поєднанні з голосними [о] та [у], що сприяє створенню образу “звучання голосу”: “*І до сурмового звуку, і до голосу слів, що його ті, хто чув, просили, щоб більше не мовилось слово до них*” (Євр. 12 : 19) (Ог.) та “*Ні до гомону сурми, ані до якогось голосу слів, від якого ті, що його чули, випрошувалися, щоб до них і слова більш не говорити*” (Євр. 12 : 19) (Хом.). Наявність у співвідносних біблійних контекстах відмінного лексичного набору одиниць не впливає на створення зазначеного слухового образу.

3. У Євангелії від Івана (5 : 37–47), у якому подаються свідчення Отця про Сина, простежуємо поєднання приголосних [п], [р] та [й] в одній строфі, що передає достовірність, здійсненність і прийдешність зазначеного факту в біблійному контексті: “*Я прийшов у Ймення Свого Отця, та Мене не приймаєте ви. Коли ж прийде інший у ймення своє, того приймете ви*” (Ів. 5 : 43) (Ог.) та “*В ім’я Отця мого прийшов я, а ви не приймаєте мене. Прийшов би інший у вашому імені, ви б такого прийняли*” (Йоан 5 : 43) (Хом.).

4. У Діях святих апостолів, де розповідається про Павлову подорож до Мілету з метою проповіді до ефеських пресвітерів, спостерігається повторення приголосних буквосполучень [пл], [пр], [пн], [дн], [вш], [зв],

[вл], [тр], [дт], [тр], [ст], що підтримує тісний зв'язок між компонентами висловлювання та передає асоціативність із плинністю подій, їх достовірністю та значущістю для вірян: “*І, відплинувши звідти, ми назавтра пристали навпроти Хіосу, а другого дня припливли до Самосу, наступного ж ми прибули до Мілету*” (Дії 20 : 15) (Ог.) та “*На другий день ми відпливли звідти і, попливши проти Хіосу, причалили до Самосу, а далі, наступного дня прибули в Мілет*” (Діяння 20 : 15) (Хом.).

5. В іншому контексті Святого Письма (Мт. 9 : 13) консолідація приголосних [пр] та [й] у поєднанні з [г] і [р] вказує на сталість події та констатацію того факту, що Ісус не цурається грішників: “*...Бо Я не прийшов кликати праведних, але грішників до покаєння*” (Мт. 9 : 13) (Ог.) та “*...Бо я прийшов кликати не праведних, а грішних*” (Мт. 9 : 13) (Хом.).

6. У Євангелії від Матвія (8 : 5-13), в епізоді щодо uzдоровлення сотникового слуги, повторення [в] передає здивування та безмежність всеохоплювальної віри: “*Почувши таке, Ісус здивувався, і промовив до тих, хто йшов услід за Ним: “Поправді кажу вам: навіть серед Ізраїля Я не знайшов був такої великої віри!”*” (Мт. 8 : 10) (Ог.) та “*Почувши це Ісус, здивувався і сказав тим, що за ним ішли: “Істинно кажу вам: Ні в кого в Ізраїлі я не знайшов такої віри*” (Мт. 8 : 10) (Хом.).

В іншому біблійному контексті повторення приголосного [в] створює у строфі звуковий образ шуму, що утворюється завиванням вітру: “*Від великого ж вітру, що віяв, хвилювалося море*” (Ів. 6 : 18) (Ог.) та “*І схвилювалося море від великого вітровію*” (Йоан 6 : 18) (Хом.).

7. В Об'явленні св. Івана Богослова (16 : 18) спостерігається поєднання в одній строфі сонорних приголосних [л], [м], [р], [в], [н] та [й], що сприяє підсиленню звукового образу великого землетрусу та передачі емоційного наростання зображуваного: “*І сталися блискавки й гуркіт та громи, і сталось велике трясіння землі, якого не було, відколи людина живе на землі... Великий такий землетрус, такий міцний!*” (Об. 16 : 18) (Ог.) та “*І зчинилися блискавиці і голоси і громи і землетрус настав великий, якого не було, відколи люди на землі: такий землетрус то ж великий!*” (Од. 16 : 18) (Хом.) тощо.

У співвідносних біблійних контекстах наявний індивідуально-авторський набір лексичних одиниць, що веде до зміни кількості повторення сонорних звуків і до емоційного оформлення висловлювання. Так, переклад І. Огієнка відзначається виразністю й експресивністю думки, що дещо послаблюється в І. Хоменка, але в цілому звукова та семантична наповненість контексту залишається незмінною.

Отже, прийом алітерації використовується перекладачами не тільки з метою підсилення створеного звукового образу (завивання вітру, звучання голосу тощо), а й для виділення семантичного аспекту висловлювання (образ “самості”, сили, могутності, достовірності, здійсненності певного факту).

У наступних розвідках планується дослідити лексичні прийоми творення тропеїчної образності в українських перекладах Біблії ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / [переклад проф. Івана Огієнка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1375 с.
2. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : [підручник] / Пономарів О. Д. – [3 вид., перероб. і доповн.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
3. Святе Письмо Старого та Нового Завіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами) / [переклад Івана Хоменка]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 1994.
4. Стилїстика української мови : [підручник] / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. ; за ред. Л. І. Мацько. – [2 вид., випр.]. – К. : Вища шк., 2005. – 462 с.

В статтє рассматриваются риторические средства образования тропеической образности в украинских текстах Святого Писания ХХ в. Определяется влияние индивидуально-авторского лексического набора единиц на звуковой и смысловой аспекты высказывания.

*Півень В. Ф.
(м. Слов'янськ)*

ЗНАКОВІСТЬ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ ЛІНИ КОСТЕНКО ТА АННІ АХМАТОВОЇ (на матеріалі вірша «Брейгель. «Шлях на Голгофу» та поеми «Реквієм»)

Лінгвістична семіотика, що владно входить у дослідницьку практику, має широкі можливості щодо розширення арсеналу засобів вивчення мовних явищ. Насамперед це стосується рецептивного мовлення художньої літератури, де яскраво виявляється особистісте творче Я автора. Методологічний інструментарій антропосеміозу лише починає використовуватись у вітчизняному мовознавстві, але з огляду на думку вчених, зокрема, швейцарця Фердінана де Сосюра, який вважав мову „семіологічним феноменом” [11, с. 100], лінгвосеміотика має обнадійливу перспективу. Сигніфікація як знакове бачення мовного відображення дійсності дозволяє робити лінгвофілософські узагальнення поетичної мови задля прояснення її сутнісних лексичних, семантичних, ситнаксихних, стилістичних та ін. характеристик. Використовуючи засоби

лінгвосеміотики, є можливість збійснити паралельне дослідження функціонування мовних знаків поетичного мовлення поеми Анни Ахматової „Реквієм” (1935 – 1940) і вірша Ліни Костенко „Брейгель. „Шлях на Голгофу” (70-ті рр.). Єднає ці твори ідея Жертовності задля спасіння людства, у різний спосіб втілена у зазначених поезіях.

Вітчизняні дослідники творчості Анни Ахматової – С. Бурдіна, Є. Еткінд, Л. Кіхней, А. Кушнер, Н. Лейдерман, П. Поберезкіна, Д. Самойлов, Е. Свенціцька та ін. – зосереджуються здебільшого на літературознавчих аспектах, характеризують образну символіку і знаковість, але не виокремлюють лінгвознаки як дієві компоненти семіотичного взаємовпливу. Мовознавчі дослідження поетичних творів Ліни Костенко (В. Брюховецький, М. Гольберг, Г. Губарева, К. Дишлюк, М. Ільницький, В. Калінкін, Ю. Карпенко, Т. Коляда, Г. Кошарська, М. Мельник, Л. Петрова, О. Степенюк, Г. Удовиченко та ін.) охоплюють ширший і різноманітніший спектр проблем щодо словесності цього автора, зокрема, порівняльність власних назв символічного звучання Белли Ахмадуліної та Ліни Костенко (Ю. Карпенко), топонімія (М. Мельник), знаки-символи кольороназв (Г. Губарева), семантика концепту „земля” (І. Дишлюк), назви творів (Ю. Карпенко) певною мірою дотичні до проблеми мовних знаків, однак не фіксують семіозу як феноменального процесу в живій тканині поетичного мовлення.

Методологічна парадигма дослідження:

- а) теоретичне обґрунтування лінгвосеміотичного погляду на семантику поетичних дворів;
- б) прочитання творів обох авторів крізь призму семіозу (взаємодії мовних знаків);
- в) виділення ключових слів як смислових знакових концептів, розкриття їх символічної семантики та логіки взаємодії;
- г) лінгвофілософське узагальнення через зіставлення й порівняння мовних знаків обох творів;
- г) резюме.

Сучасне мовознавство стоїть на позиції розуміння поняття мови не як засобу міжособистісної комунікації чи специфічної системи міжлюдського зв'язку, а насамперед як засобу вираження індивідуального світосприйняття. „Мова, передусім, є способом моделювання світу відповідно до можливостей, завбачених з альтернативи до того, що дано у відчуттях або пережито у сприйнятті” [3, с. 23]. Тобто, мовець (відповідно до своєї перцептивної та інтелектуальної конституції) творить індивідуальні лінгвістичні коди. І якщо сприймач-реципієнт не зважить на це, не налаштується на їх декодування, то позбавить себе повновартісного міжсуб'єктного зв'язку (у разі сприймання поетичних творів – з автором).

Щодо міжсуб'єктного встановлення мовного коду, американський професор Джон Ділі оперує терміном „лінгвістичне повідомлення”, що

часом плутають із самою мовою. „...Щоб повідомлення стало лінгвістичним, не так важливо, чи буде воно розмовним, письмовим чи жестовим”, усі його значення мають бути особово засадничими. Саме це „робить передусім можливою безпосередню, неспрошовану інтерпретацію лінгвістичного коду” [3, с. 23]. Так, сприймаючи письмовий текст автора як особистістості, читач сам має бути особистістю, „налаштованою на ту ж хвилю” [3, с. 23].

З огляду на людський досвід, очевидним є те, що найближчим до лінгвістичного семіозу є перцептивний семіоз [3, с. 64].

Термін „інтерпретант”, запропонований у семіотиці Ч. Пірсом, є „опорним пунктом” усієї семіотики. Це – не просто думка, витворена людиною, це – жива аналітична думка, наскрізь просякнута енергетикою допитливості дослідника. Дія ж знаків (семіоз) є, власне, „продуктивність інтерпретанта як властивого йому ефекту” [3, с. 69]. Тобто, без такого специфічного посередника сигніфікації, яким є інтерпретант, неможливо виявити семіотичну природу мовлення літературного твору.

Інтерпретант, з погляду Джона Ділі, є ментальною подією: думка як продукт рецепції теж є знаком. „Ідеї нашого розуму, – стверджує американський вчений, – і психічні стани, і постави – є знаками, адже все мислиме є таким через знаки. Проте, кожен знак може бути об’єктом або інтерпретантом. Це залежить від його перехідного місця у спіралі семіотичного процесу” [3, с. 73].

Аналітична думка дослідника, спираючись на теорію знаковості, тут виступає інтерпретантом об’єкта – семантичного простору творів обох авторів з метою визначення як загальних, так і контекстуальних мовних знаків.

З погляду семіотики, у творах Анни Ахматової і Ліни Костенко людські маси мають різне знакове визначення: у першій – **Народ**, як сукупність особистостей-індивідуумів, у другій – як Безлика Біомаса – **Юрма**. Композиційно у Анни Ахматової є чіткий поділ між придушеним терором радянським народом, що стояв у безконечних чергах до тюрем у надії на побачення з безневинними жертвами („Перед этим горем гнутся горы...”) і асоціативно-ремінісцентною двострофною частиною „Розіп’яття”. У Ліни Костенко немає сюжетної розірваності: йдеться лише про Христовий шлях на Голготу, однак читач легко розпізнає метафорику твору й розуміє, що автор проводить паралелі з репресіями проти української інтелігенції 70-х років.

Знак Юрма у Ліни Костенко репрезентує той зміст, котрий ми знаходимо у євангелістів і який вкладали видатні європейські та вітчизняні мислителі XIX – XX ст. у цю лексему.

У Новому Заповіті юрма – знеособлений натовп, що керується інстинктами, не має жодних моральних засад, а якщо й посилається на Закон Мойсея, то лукавлячи з мотивів самозбереження. Юрма

інстинктивно розпізнає „своїх” і „чужих”: первосвященники для них „свої”, Христос же із близьким йому оточенням – „чужий”. Допоки Він мандрував, підкріплюючи казання дивами зцілення, юрма із цікавості ходила за ним назирці й придивлялася, а коли юдейським первосвященникам вдалося схопити і ув’язнити мандрівного Вчителя, звинувативши у богохульстві й самозванстві, – легко стала на бік „своїх”. У ап. Марка читаємо: „ Коли ж натовп зібрався, він став просити Пілата зробити, як він завжди робив їм. Пілат же сказав їм у відповідь: „Хочете, – відпущу вам Царя Юдейського?” (...) Вони ж стали кричати знов: „Розіпни Його” (Марка, 78 : 29–32). У ап. Матвія Пілат дивується, що натовп вимагає страти Христа. Із контексту зрозуміло, що юрма не відає почуття відповідальності, й на репліку Пілата: „Я невинний у крові Його...”, відповідає: „На нас Його кров і на наших дітей” (Матвія, 27 : 23–25). Натовп схожий на зграю хижаків. Звірі не мають аргументів – лише хижі інстинкти. Ап. Лука свідчить, що Пілат намагався переконати збіговисько і тричі питавав, намагаючись довести, що Христос не заслуговує покарання на смерть, „а вони сильним криком *свого* домагалися, та вимагали розп’ясти Його. І взяв гору крик їхній та первосвященників” (Луки, 23 : 23). У ап. Івана юрма посилається на Закон, за яким самозванець, що проголошує себе Сином Божим мусить бути засуджений як богохульник, при тому юрма юдеїв холуйствує перед Кесарією (Римом), заявляючі Пілатові: „Якщо Його пустиш, то не Кесарів приятель ти! Усякий, хто себе за царя видає, противиться кесареві!” (Івана, 19 : 12).

У Анни Ахматової народні маси і приречені на страту в’язні – одне ціле: *Для кого-то веет ветер свежий, / Для кого-то нежится закат – / Ми не знаем, ми повсюду те же, / Слышим лишь ключей постылый скрежет / Да шаги тяжелые солдат.* Лише в євангельських ремінісценціях Анна Ахматова на позначення **Юрми** вживає заперечний знаковий (із семіотичного погляду) займенник **никто**: *А туда, где молча Мать стояла, / Так никто взглянуть и не посмел.* Цей контекстуальний словесний знак лаконічно, точно і вичерпно засвідчує моральну позицію автора у її ставлення до знеособленої маси, що сама себе заперечує, *ніхто* – порожнє місце. Образ Марії Магдалини як відбиток персонажу першоджерела семіотично тотожний у обох авторів: вона – **знак Плачу**: *Магдалина билась и рыдала...* „Битись” означає перебувати на межі божевілля або передсмертної агонії. З огляду на це не можна не погодитись із С. Бурдіною, що у Анни Ахматової скрізь вияляються знаки апокаліптичності [2]. У Ліни Костенко цього немає. Плач Магдалини, безсумнівно, багатозначний, але ж не „апокаліптичний”, і однією з присутніх його причин є докір бездушній юрмі за відсутність елементарної людяності: *И плакала Мария Магдалина, / что не подав никто йому води.*

Знак Часу в обох авторів заступає цілком конкретний образний зміст. У Анни Ахматової – текстуально – *Хор ангелов великий час восславил*, у

Ліни Костенко – у підтексті.

У „Реквіємі” виразно виявляються два контекстуальних авторських знака – **Материнської Спокути** і **Вселюдського Горя**, виражені такими поетичними висловами: *Показать бы тебе, насмешнице / И любимице всех друзей, / Царскосельской веселой грешнице, / Что случится с жизнью твоей... Это было, когда улыбался / Только мертвый, спокойствию рад...* Ключовими мовними одиницями тут відповідно словосполучення *веселая грешница* і *улыбался ... мертвый*.

У Ліни Костенко символічні образи Матері небесної й земної зліті в одне. Богородиця так природно виявляє земне материнське сівчуття синові: *...та поможіть нести ж йому той хрест!* Ключове слово-заклик **поможіть**, (за Ф. де Сосюром) є складовою частиною мовного знака – позначене (сигніфікат), а словосполучення **материнська любов** – позначення (сигніфікант).

Семіотичне прочитання тексту твору Анни Ахматової дозволяє виділити ключові лексико-семантичні одиниці як об’єкти для інтерпретанта: **ридання-биття**, **кам’яніння** (учня) і **мовчання** (народу як антиподу влади – стримуване приховування свого горя, небажання виставляти його напоказ).

У Ліни Костенко помічаємо зближення знаковості образів Марії Магдалини й Богоматері: обидві – під знаком **плачу**: перша страждає від браку гуманності з боку натовпу, друга – з материнської (земної) любові. Щодо свідків Христових мук, то знак **Юрма** перебуває ще під одним знаком – **Аморальність**: *... Воно ж видніше з пагорба крутого, / як він конає, як він хоче пить*.

Не можна не помітити знаків символів обох авторів: **Богородиця** – символ Життя, Світла, Мудрості, Таїни, Любові, Заступництва тощо; **Мати** – „образ смертельної любові, трагічної долі, могили; животворна сила природи, земне начало...” [10, с. 216–217]; **Хрест** – „символ Дерева життя, світової вісі, перетин світу духовного і світу явищ, небесного й земного” тощо [10, 232]; **Вода** – першоматерія, початок і кінець усього суцього [10, с. 48]; **Сльози** – запліднююче начало, невігойне горе, очищення та каяття [10, с. 205]; **Пілат** – відсторонено-відчужений (від Моралі) суддя, а також **Кати** як безпосередні виконавці вироку.

Обидва твори містять складний знаковий концепт **Жертва**: у Ліни Костенко – Христос і (конотативно) – Богородиця, Марія Магдалина. У Анни Ахматової – домінантний концепт **Я-материнське горе** і конотації – рідня політв’язнів, народ під ярмом більшовицького терору.

Розгляд взаємодії знаків дає глибше розуміння морально-естетичної наповнюваності творів. Костенківський знак **Юрма** є суголосний із ахматівським **Никто**. Близькими за змістом є знакові властивості позначеного (сигніфіката) **Плач**, семантика ж позначеного знаку **Хрест** має цікаві відмінності: у Ліни Костенко – „несуть на собі хреста”: Христос

(автологічно), свідомо українська інтелігенція, нонконформісти, правозахисники та ін. (у підтексті – метафорично). У Анни Ахматової знак хреста – у підтексті, і його „носії” – автор (Я-материнське горе), інші матері, батьки, брати і сестри політв’язнів як уособлення поняття „народ”.

Так виявляється знакове протистояння: **Народ** (матері, рідня) – **Юрма** (Ніхто); **Жертва** (Христос, сини як люди честі, гідності та правди) – **Кати** (римські вояки [дотично – Пілат], енкаведисти).

Отже, виділення мовних знаків внаслідок вивчення семантичних особливостей текстів поетичних творів „Реквієм” Анни Ахматової та „Брейгель. „Шлях на Голгофу” Ліни Костенко шляхом застосування методики мовного семіозу дозволило розкрити глибинні архетипні властивості ключових мовно-поетичних одиниць обох авторів, розглядаючи їх як лінгвосеміотичні одиниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахматова А. А. Реквієм / Ахматова А. А. – голос ваш... – М. : Кн. палата, 1989. – 383 с. – (Попул. б-ка).
2. Бурдина С. В. Библейские образы и мотивы в поэме А. Ахматовой «Реквиєм» / С. В. Бурдина // Филологические науки. – М. : Мин. образования Российской Федерации. – № 6. – 2001. – С. 3–12.
3. Ділі Джон. Основи семіотики / Джон Ділі ; пер. з англ. – вид. 2-ге, доповн. – Львівський нац. університет ім. Івана Франка. – Львів : Арсенал, 2000. – 232 с.
4. Карась А. Ф. Семіотична перспектива інтерпретації реальності як дійсності / А. Ф. Карась // Філософська думка. – К. : НАН України, Інст. філософії НАН України. – № 5. – 2008. – С. 16–29.
5. Костенко Л. В. Брейгель. „Шлях на Голгофу” / Л. В. Костенко // Костенко Л. В. Вибране. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
6. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала : лекція, прочит. в Нац. ун-ті „Києво-Могилянська акад.” / Костенко Ліна. – 2005. – 32 с.
7. Кочерган М. П. Знакова природа мови / М. П. Кочерган // Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. – К. : Видавничий центр „Академія”, 1999. – С. 20–39. – (Альма-матер).
8. Мантатов В. В. Образ, знак, условность : монографія / В. В. Мантатов. – М. : Высш. школа, 1980. – 160 с.
9. Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних : матеріали круглого столу / ред.-упоряд. Т. В. Шаповаленко. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2005. – 105 с.
10. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.

11. Сосюр Ф. де. Природа лінгвістичного знака / Ф. де Сосюр // Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики ; пер. з фр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

В статті розглядаються мовні знаки таких поетических творів, як «Реквієм» Анни Ахматової та «Брейгель. «Путь на Голгофу» Лили Костенко з метою глибшого вивчення їх змістовності.

*Зенцова С. О.
(м. Слов'янськ)*

КОЛЬОРИСТИЧНІ ЕПІТЕТИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ ТА КАТРИ ГРИНЕВИЧЕВОЇ

В останні десятиліття помітно зростає зацікавлення науковців проблемами художнього мовлення тих авторів, творчий доробок яких тривалий час був виключений із літературного обігу. Тоталітарна система доби комунізму знищила більшість найкращих представників літератури та мистецтва, у тому числі й західноукраїнську жіночу прозу 20–30-х років ХХ століття. Їх твори були недоступні широкому загалу й заборонені для вивчення.

Художня мова являє собою складне поєднання образних засобів та індивідуально-авторських стильових модифікацій, тому й потребує уважного аналізу. У процесі художнього освоєння світу письменник знаходить такі мовно-виражальні засоби, які стали б основою для створення конкретно-чуттєвих наочних образів, служили б джерелом емоційно-оцінного змісту та підкреслювали несподіваність та неповторність авторських асоціацій.

Актуальність роботи полягає в тому, що мовностилістичні особливості творів письменниць залишаються не дослідженими, відсутні роботи, у яких би було висвітлено значення мовотворчості Наталени Королевої та Катрі Гриневицевої для розбудови системи української літературної мови. У сучасній лінгвостилістиці немає комплексного семантико-функціонального дослідження кольористичних епітетів у творчому доробку авторок. Аналіз художньої мови письменниць допоможе схарактеризувати їх мовну картину світу крізь призму кольористичного епітета.

Метою роботи є **структурний аналіз семантики та функціональних особливостей кольористичних епітетів.**

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

– проаналізувати функціонування епітетів у художньому доробку письменниць, виявити їх вплив на структурно-семантичну організацію текстів;

– виокремити у мові авторок найхарактерніші групи кольористичних епітетів.

Епітет у художньому тексті, зазвичай, не обмежується лише орнаментальною функцією. Він сприяє пізнанню світу завдяки тому, що розвиває у читача знання про дії, осіб, предмети, процеси, явища новими гранями їх ознак, відкриває та актуалізує нові зв'язки між цими ознаками, замінюючи традиційні ознаки іншими, і дає нові знання про світ.

Дослідники художньої мови наголошують на тому, що епітет є показовим явищем індивідуального художньо-словесного моделювання світу, важливим складником ідіостилю кожного письменника. Теоретичним розробкам визначення епітета та його ролі в структурі художнього тексту присвячені праці багатьох мовознавців. Автори “Словника епітетів української мови” С. Бибик, С. Єрмоленко та Л. Пустовіт розглядають епітет у двох аспектах: по-перше, “епітет – це будь-яке означення, що вживається для вирізнення предмета думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор, яка пов’язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем”; по-друге, “вужче розуміння епітета охоплює лише художні, емоційно-образні означення, що відзначаються оригінальністю, нечастим вживанням, індивідуальним змістовим наповненням” [9, с. 3].

І. Кочан наголошує на тому, що в семантиці образних засобів мови та епітету зокрема розкривається індивідуально-авторське моделювання картини світу. На її думку, “епітет – це художнє означення, яке дає образну характеристику предмету, явищу, особі” [4, с. 105]. У “Літературознавчій енциклопедії” автори статті під епітетом розуміють переважно прикметник, який “образно наголошує на характерній ознаці, одиничній якості певного предмета або явища і, потрапивши у нове семантичне поле, збагачує його смисловим та емоційним нюансом” [8, с. 342]. Ураховуючи багаточисельні дослідження епітета лінгвістами та літературознавцями, можемо дійти висновку, що він не несе нової інформації для людської свідомості, епітет лише висуває на перший план певну якість або ознаку, яка властива предмету, тим самим задає напрямок роботи нашої свідомості при відтворенні уявлень, що полегшує процес розуміння письмового або усного мовлення.

Виражаючи ознаку, якість поняття, епітет слугує експлікатором образно-художніх способів розуміння світу майстрами слова, системність епітета є одним із засобів репрезентації певного ідіостилю та естетично-образної характеристики мови творів конкретного письменника. Найбільш повно й багатогранно відображають картину зорового сприймання світу письменником і його внутрішнє “бачення” предметів та явищ кольористичні епітети. У художній мові для реалізації естетичного впливу використання лексем кольору є емоційно наповненими, зі смисловими та

естетичними прирошеннями, що додає їм експресивності. Колір є психологічним, емоційним та культурним аспектом, не лише створює певний візуальний образ, а й допомагає зрозуміти підтекст твору, передати емоційний стан людини, її позитивні та негативні риси характеру, різні соціальні та культурні явища, а також менталітет певного народу.

Часто за допомогою кольорової гами створюються не лише цілісні зримо-чуттєві картини, а й особливий настрій художніх творів. Кольористичний епітет у художній мові Наталени Королевої та Катрі Гриневичевої є елементом ідіостилю та авторського сприйняття світу, несе в собі велику смислову значимість. Для того, щоб передати радість та щастя героя, якого зцілив Ісус від прокази, Наталена Королева вживає прикметник *красний* у значенні гарний, красивий. Саме завдяки цьому епітету ми розуміємо наскільки піднесеним є настрої щасливого хлопця: *Тепер бо знову йому відкритий увесь світ, такий **красний світ**, як скарбниця надій, можливостей, досягнень* [3, с. 202].

Великого значення в будь-якому художньому творі набуває пейзаж – емоційно насичена картина природи, емоційність, багатобарвність та виразність якої досягається значною мірою за допомогою кольористичних епітетів. Такими епітетами послуговується Катря Гриневичева для опису пейзажу, на фоні якого знаходиться табір для виселенців з Галичини і Волині в Австрії: *Цвинтар, ніби глухий на все у світі, варівко задріжав і прислухався у своїх старовинних глибинах до зловіщої луни: **ліс** обіч, **чорний** і чахлий, мов притрушений сажею, лебедів від остраху, наче муха в павутині, сосни накиували чубами в сторону хиж, що тріскали на вітрі, немов чули лихо і остерігали всі бараки (звісно, довголітні свідки й змилувані сусіди)* [1, с. 109]. Письменниця емоційно, з нестерпним болем і сумом у серці зображує лихо і горе українців-скитальців, які приречені на смерть. Як бачимо, пейзаж, кожна його деталь, кожен нюанс відіграють значну роль у розкритті емоційно-художнього задуму авторки. Природа є свідком людських страждань, сумує разом з мешканцями табору.

Варто зазначити, що у творах письменниць часто зустрічаємо золотий та рожевий кольори або їх поєднання. Традиційно в художньому мовленні золотий колір має семантику казковості, священності, ієрархічного верховенства. Рожевий у мовотворчості багатьох письменників зустрічаємо як символ світання, сподівань і надій, зародження чогось нового. І. М. Кочан у своїх дослідженнях кольоративи *срібний, золотий і рожевий* називає “найусталенішими”. “Золотий – колір сонця, символ Божих принципів, земної і небесної величі. У кожного народу й у кожній релігійній течії колірною одиницею золотий має свою символіку” [4, с. 260]. У православних людей золотий колір асоціюється зі святістю, чистотою, бо “стихія золотого кольору – вогонь, а небесне світило – Сонце. Саме вони вимагають вогненно-сонячної чистоти від усього золотого” [4, с. 260]. З небесним світилом асоціює Катря

Гриневичева золотий колір, який у неї є теплим і водночас вагомим: *Росила мряка, пересіяна крізь позлотисте сито, і вії тепло злипалися* [1, с. 102]; *Від пекельної жару потріскали там обличчя святих, повикручувалися, мов у спазмі, щирозолоті скапи сонць над їх ератичними головами і витекло в сміття та мерву любастрове панікадило перед розп'яттям Бога...*[1, с. 129]. Несе в собі контрастну чистоту та красу лексема *золотий*, коли письменниця зображує наречену Олену на фоні присутніх напідпитку чоловіків: *Рожевіють стрічки, золотисті кучері, позакручвані зночі папірчиками, рожевіє Оленка вся, неначе хоругва на майському леготі або у вечірній заграві сутулувата, сільська тітка* [1, с. 132].

Завдяки вдалому поєднанню золотого та рожевого кольорів у текстах Наталени Королевої такий кольористичний епітет набуває урочистих ознак, викликає приємні, світлі почуття: *Ранок вже гладив білу Магдалу золотисто-рожевими пестощами, а стара Рахель знову й знову гладила синові м'які руки, знову й знову перепитувала подробиці* [3, с. 203]. Золотисто-рожевий колір асоціюється з чимось чистим, тремтливим, бо саме такими є почуття авторки до Ісуса Христа та Марії. Своїми творами Наталена Королева прагне донести нам ці почуття й надихнути нас любов'ю до Господа, до його чистих намірів та вчинків: *Бо ж в кількох кроках від нього й товаришів, в авреолі сліпучого світла, яка переходила в сяючі каскади золотисто-рожевих променів, стояв високо над землею повний Божеського спокою улюблений Вчитель* [3, с. 236]. Тут на перший план виступає семантика священності. І більш вдалого її вираження важко придумати.

У монографії “Мовний світ Олесея Гончара” Н.Сологуб зазначає, що “утворювані використанням назв кольорів прирощення смислу пов'язуються з ідейно-художньою структурою твору, з індивідуальним стилем письменника, а також з культурно-історичними традиціями” [5, с. 60]. У своїй творчості Наталена Королева та Катря Гриневичева перевагу віддають епітетам, які відтворюють кольорову палітру певного образу, який створюється завдяки суб'єктивним уподобанням письменниць та їх індивідуальному осмисленню предметів та їх ознак.

Використання колірних епітетів в українській художній мові є традиційним. Тому аналіз семантики кольору дозволяє опиратися на 4 групи епітетних лексем, які виокремлюються в наукових концепціях Л. І. Шутової, Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко [7, с. 346]. До першої групи належать назви основних кольорів: білий, голубий, синій, зелений, жовтий, червоний, чорний, які становлять ядро всієї категорії кольору. Зазначені лексеми виражають конкретну колірну ознаку предмета чи явища об'єктивної дійсності. Семантична значущість кольорів цієї групи полягає у визначенні інших назв кольорів. Яскраві зразки епітетів цієї групи зустрічаємо на сторінках творів Наталени Королевої та Катрі

Гриневичевої, хоча Наталена Королева віддає перевагу модифікованим колірним ознакам. Знаходимо: *Очі старшого священика немов би прошили його чорними блискавками* [3, с. 214]. Так зображує Наталена Королева священика Узу, який наказував вартовим зачинити браму міста перед Месією, щоб той не увійшов у місто. *Обернувся різко й зустрівся поглядом з блискучими жаринками чорних оченят* [3, с. 241]. Такими бачить письменниця очі хитрих та дуже цікавих людей. Саме чорними змальовує їх у маленького Юди, який вперше доторкнувся до справжнього меча потайки.

Письменниці по-своєму репрезентують назви кольорів, що надає їм різного символічного значення. Традиційно епітет *чорний* асоціюється зі стражданнями, злом та жорстокістю, врешті-решт зі смертю. Як уже зазначалося вище, Наталена Королева віддає перевагу модифікованим колірним ознакам та “живим” кольорам: білому, червоному, рожевому, зеленому, блакитному тощо. Але разом з тим уживання чорного є чітким і влучним: *Небувала втома й чорна порожнеча несподівано так міцно враз охотила Юду, немов він опинився на цілім світі сам-саміський, перед рівною, стрімкою стіною, на яку видряпатись – не може бути й думки* [3, с. 250]. Дуже часто у своїх творах Наталена Королева поряд з образом Юди вживає темні тони. І тоді, коли він замислюється над своїм життям та над вчинками, його охоплює *чорна порожнеча*. Досить влучно завдяки цьому епітету авторка передає розпач та безнадію героя.

Часто зустрічаємо цей колір у художній мові Катрі Гриневичевої, зокрема в збірці нарисів і новел “Непоборні”: *Вітер заколихав чорною мантою і перекинув на голову сестрі рубець, заслонив тьмяною тінню недвижні очі...* [1, с. 113]; *Стара Мотря, що її у грудях коле від Главосіки, сидить на своєму чорному берлозі і любо припрошує мене сісти обіч* [1, с. 77]. Письменниця сприймає страждання українців-виселенців дуже гостро, відтворюючи свої почуття в тексті, використовує колір для підсилення вражень читача, змушує його пропустити крізь себе біль та безнадію людей, скривджених жорстокою дійсністю. Вбрання, інтер’єр помешкань українців у таборах чорні і тим самим підкреслюють складний психологічний стан героїв. Понуро стоїть жінка під цвинтарною брамою у чорній мантиї, її очі нерухомі і лише пориви вітру допомагають збагнути, що коїться у її душі. Вітер, ніби несе думки нещасної жінки у минуле, де вона була щаслива на рідній землі з рідними, яких втратила на чужині. Умови життя українців у австрійських таборах настільки страшні, що Катря Гриневичева не наважується назвати місце для відпочинку та сну звичним словом, а використовує метафоричне значення *чорна берлога*, тим самим підкреслюючи нелюдські умови існування.

Другу групу становлять назви, що модифікують основну колірну ознаку, вказуючи на ступінь її вияву, характер тону, суб’єктивну оцінку, насиченість або синтез кількох ознак, які семантично об’єднуються

навколо першої групи епітетних лексем. Їх репрезентують похідні утворення типу біленький, білястий, жовтавий, золотавий, золотистий, рудуватий, зеленавий, сивастий, чорнявий тощо. Сюди ж належать лексеми неускладненої структури, що видозмінюють та конкретизують ознаку кольору, виражають його відтінок: багровий, багрянний, блідий, брунатний, бурий, карий, ліловий, пурпуровий, рижий, рожевий, рудий, русий, рум'яний, сивий, сизий, фіолетовий, смуглий, блакитний, сірий. Наталена Королева у своїх творах використовує такі кольороназви: *Виставив на жовтаве проміння підсліпуватого місяця й дивився, розчепіривши пальці* [3, с. 202]. *З-поза відтягнутої заслони вилився на нього промінчастий пурпурний водограй променів вечірнього сонця* [3, с. 254].

Варто зазначити, що письменниця часто послуговується напівтонами, поряд з відтінками кольорів використовує лексему *трохи* зокрема при описах природи: *Сріблясте, трохи зеленаве, трохи блакитне – не йшло воно ні з неба, ні від землі: була ясна імла посеред чорного моря, що швидко більшала, яснішала й широким промінням лилась на оскаженілі хвилі* [3, с. 233]. *Хитаючи віялами широких листів, вклонялись Йому, кидаючи під ноги прозоро-сині килими тіневих візерунків* [3, с. 215]. Використання напівтонів Наталеною Королевою робить картини зображуваного спокійними та стриманими, письменниця ніби надає читачу можливість побачити ці описи власним внутрішнім зором.

У зображенні певних персонажів твору використання кольору підкреслює ставлення автора до їх вчинків, рис характеру, навіть розкриває соціальний статус героїв. Наприклад, використана лексема *сивий* у художній мові Катрі Гриневичевої для опису зовнішності героїв твору сприймається як ознака духовно забитої, виснаженою фізично і психологічно працею та злиднями людини: *Лягла знову взнич, руки поклала на грудях, очі сиві, як вода ручаю, не жмурилися* [1, с. 110]. Розпач, емоційне виснаження жінки сконцентровані в очах, в сивих очах, які давно втратили свій колір. Розгублений погляд і думки жінки спрямовані далеко в спогади, де її чоловік “на ставку під вербами”, вона “з окликом щастя ловить дитя, підносить проти неба”. Дитину свою героїня Гилька вже поховала, але кожен день, як і зараз, їй здається, що хлопчик “пеститься коло її колін” та щось наспівує. *Вона ж дала дитяті у труночку білий калачик і крашанку, щоби не плакало за життям, і нарошно сіяла сивий мак поперез дорогу від його могилки аж до порога хати, щоби не приходило ночами...* [1, с. 110] – тут же згадує Гилька. Зворушливо та емоційно звучить мова письменниці, коли вона зображує картини всенародного лиха й горя, побут українців вигнаних з рідної землі. Катря Гриневичева використовує темні або сірі тони для того, щоб передати безбарвне життя людей.

Крім вищезазначених лексем, що нечітко виражають синтетичний

або відтінковий колірний образ, друга група представлена складними прикметниковими конструкціями типу ржаво-бурий, сіро-бурий, жовто-голубий, жовто-синій, жовто-білий, зелено-пурпурний, рожево-золотий, чорно-сизий, чорно-синій тощо, які становлять синтез кількох кольорів. Подібні конструкції найчастіше зустрічаємо серед кольористичних епітетів художньої мови Наталени Королевої. Вона надає їм особливого значення, складається враження, що авторка використовує подібні “кольороутворення” для увиразнення змісту самого речення. Такі конструкції використовує письменниця: *Висока біла Постать впливла з прозоро-синього холодку брами й простягла дітям обидві руки* [3, с. 219]. *Раптом блиснули тетрархові сіро-олив'яні очі* [3, с. 255]. *Хвилинами її всю накривало мідяно-червоне волосся, хвилями виринали алебастрово-бліді обличчя й пружний торс, рясно обвішаний дзвонячими прикрасами* [3, с. 255]. *Срібно-блакитний серпанок ночі обгорнув молодицю гострою прохолодою* [3, с. 238]. *Ранок вже гладив білу Магдалу золотисто-рожевими пестощами, а стара Рахель знову й знову гладила синові м'які руки, знову й знову перепитувала подробиці* [3, с. 203]. Катря Гриневичева використовує подібні кольористичні утворення рідше, ніж Наталена Королева, проте влучно та яскраво звучать рядки: *Срібна вдовичка на вікні не спить: ледяно-рожеві квіти поблискують, як парча* [1, с. 92]. Рожевим квітам, які мали б дивувати своєю красою та ніжністю, Катря Гриневичева додає холодних відтінків, що свідчить про те, що вони не викликають радості та захоплення у їх власниці. *Сестра Труда з Вестфалії, що пильнує дівтори, підносить в небо свої прозоро-голубі очі, наче видить там Вальгалю, і легенько блідне* [1, с. 108]. Прозоро-голубими змальовує письменниця очі жінки, яка доглядає чужих дітей. Очі є символом духовної чистоти, святості та щирості. Невипадково Катря Гриневичева використовує порівняльний зворот *наче видить там Вальгалю*, бо за скандинавською міфологією Валгалла (або як у авторки Вальгала) – це небесний палац верховного бога Одіна, в якому перебувають душі полеглих в боях воїнів.

У художньому мовленні Наталени Королевої поряд з оригінальними кольористичними епітетами зустрічаємо традиційні для української мови епітети з використанням відтінків рожевого, синього, червоного. Наявність у творах авторки певних епітетних сполук або їх художніх модифікацій є свідченням фольклорного наслідування. Тут не можна оминати характерний для українського поетичного мовлення волошковий колір, який досить органічно звучить у тексті твору письменниці, надаючи романтично-піднесеного змісту реченню: *Промовила й утопила його в погляді своїх волошково-синіх очей, проходячи достойно і з гідністю, ніби по звичайному килимі, по розстеленій тозі “представника Риму”* [3, с. 277].

Для українського народу завжди були і залишаються улюбленими

кольори червоної гама. Найкраще відчуття червоного кольору виявляється в мові художніх творів, на позначення якого використано такі синоніми: *багрянний, рум'яний, палаючий, рубіновий, червоногарячий, кривавий, багровий, пурпурний, вогнистий, червоно-смаглявий* тощо. За допомогою епітета *кривавий* Наталена Королева точно передає картину страшної битви, яка забирає не одне життя: ***Кривавий пурпур відбився в очах бійців і заіскрився в очах глядачів*** [3, с. 281]. Для більшого увиразнення та вичерпного відтворення подій авторка застосовує тавтологію – кривавий пурпур, тим самим затримує увагу на сказаному та підсилює емоційність мови. Використання подібних конструкцій є взірцем високої художньої майстерності, віртуозного застосування виражального потенціалу мовних засобів.

У третю групу дослідники об'єднують відносні прикметники, колірні ознаки яких опосередкована й передається через предмет – основний носій кольору: *бронзовий, бузковий, вишневий, вороний, золотий, іржавий, кривавий, молочний, малиновий, попелястий, рубіновий, срібний, фіалковий, мідний, маковий, янтарний, смолистий, сніжний, райдужний, сонячний, вогняний*. Оперування епітетами третьої групи у творчій уяві Наталени Королевої та Катрі Гриневичевої базується на виникненні у свідомості особистих асоціативних зв'язків: *Марія мовчки щільніше натягла темну столу на золоте волосся* [3, с. 260]; *Глухо стукнула об камінь голова зі сплутаним бронзовим волоссям* [3, с. 252]. Традиційним є у художній мові використання подібних епітетних конструкцій для характеристики зовнішності героїв, часто письменники називають волосся жінки золотим, уста рубіновими, очі кораловими тощо. Не оминула і Наталена Королева своєю увагою зазначені епітетні конструкції для підкреслення вроди Марії, матері Ісуса.

Кольористичний епітет *срібний*, який окрім вказівки на колір срібла, концентрує в собі ознаку блискучості, що виступає домінуючою при реалізації епітетів з дистрибутами *зорі, місяць, ніч, вода, блиск, роса, проміння*. Наприклад: ***Срібно-блакитний серпанок ночі обгорнув молодицю гострою прохолодою*** [3, с. 238]. Для того, щоб передати прохолоду ночі та її вияв, Наталена Королева вживає ще денотат блакитний, який асоціюється з холодом. Катря Гриневичева використовує епітет *срібний* для характеристики самотньої жінки: ***Срібна вдовичка на вікні не спить: ледяно-рожеві квіти поблискують, як парча*** [1, с. 92].

В художній мові епітет *фіолетовий* та його відтінки автори використовують як заспокійливий, гармонійний колір з елементами духовного споглядання, іноді містики. Для підкреслення чогось надзвичайного, особливого митці слова послуговуються цією кольороназвою: *Зворушлива лінія овалу, у виразі фіалкових очей сама ніжність і правда* [1, с. 89]. Такою змальовує Катря Гриневичева вісімнадцятилітню волинську дівчину, очі якої ніби нагадують тендітність

та зворушливість фіалки. Саме з весняною квіткою порівнює авторка красу молодих очей. Велике значення має у художньому творі пейзаж, який, як правило, змальовано емоційно та насичено. Катря Гриневичева не просто змальовує картину природи, а разом з тим розкриває внутрішній стан героїв і водночас своє ставлення до зображуваного: *Здалеку, в молочному присмерку осені, з битого шляху й вікна маленької залізниці, що жене тудою крізь алеї змерзлого свербивуса, сей табір схожий на північну казку, на стилізований білий тиждень у якійсь світовій конфекції, – такі тендітні ті хаточки з карт, підперті в найдостойніших місцях оксамитними гострицями смерічок* [1, с. 132]. В епітетах *молочний присмерк, оксамитні гостриці* письменниця неповторно, з художньою майстерністю передає своє світобачення.

Четверту групу складають лексеми, що не містять конкретної колірної ознаки. Деякі з них виражають ступінь насиченості тону (світлий, блідий, темний, світлобарвий), наявність або відсутність забарвлення (барвистий, безбарвний), ясність кольорового тону або забарвлення (соковитий, матовий), вказують на поєднання кількох кольорів (многоцвітний, семибарвний, різнобарвний), суб'єктивну оцінку тону (спокійний), характер поєднання кольорів (переливний). Лексико-граматичні умови функціонування таких лексем дозволяють визначити в їх семантиці індивідуально-авторське значення кольору як “результат бачення великим художником глибинних семантичних потоків у слові та вміння знайти ті лексичні сполучення, які дозволяють їм актуалізуватись” [6, с. 50]. Наприклад: *Місяць був у повні, й що ясніше було світло на небі, то глибшою пільмою заливали соковиті тіні гостряки скель, ущелини, вузькі стежечки в сріблястій зелені оливкових гаїв, за якими дрімали білі кубики тихого Вифлеєму* [3, с. 238]. Насичено та яскраво Наталена Королева передає ніч у священному місті. Влучними й майстерно підібраними словами авторка змогла змалювати всю особливу красу Вифлеєму в одному реченні. *Серце так хитнулося, що забобонний неспокій аж випив кров із рум'яних юнакових щок, а довколишній ясний і барвний світ ураз потемнів і посірів* [3, с. 276]. У реченні письменниця використовує протиставлення. Щойно яскравий, різнобарвний світ вмить стає сірим, коли молодого героя Кая охоплює передчуття чогось лихого, що може статися з ним самим або ж з його батьком. Або таким бачить Наталена Королева народження нового дня: *Бліде світло на сході посилало свій перший усміх новому дню* [3, с. 234]. Зворушливо та витончено малює Наталена Королева нерішуче вранішнє сонце.

У художній мові Катрі Гриневичевої кольороутворення четвертої групи зустрічаємо частіше: *Між ліс рук, плечей, колін вховується блідий, задиханий парубок, сяйливі очі звернені косом від непевності* [1, с. 128]. *Я стояла перед вікном і притомлено дивилася на поля, витягнені безконечними повісами, на сяйливий туман, що переливався над ними, і*

нагло стала вся увагою, цікавістю, унесенням... [1, с. 125]. Використаний письменницею епітет *сйливий* передає насиченість та яскравість, на якій концентрується увага. *Не одна мама від того голосу двигалася на соломі, столоченій у темряві, ясувала мутні думки, а коли збагнула суть накликувань, шукала напоятки своїх дітей, обтулювала їм студені щічки і з німим криком у серці роздумувала над завтрам* [1, с. 109]. У мовній картині світу українців лексема *мутний* виступає певним застереженням чогось недоброго. Несуть у собі острах мутні очі, мутне небо попереджає про негоду. І мутними, страшними є думки матері, яка боїться втратити свою дитину.

Проведене дослідження дозволяє висновувати, що домінуючою групою кольористичних епітетів у Наталени Королевої є друга, яка представлена складними модифікованими прикметниковими конструкціями типу *сіро-олив'яний, срібно-блакитний, золотисто-рожевий* тощо, що робить її оповідь яскравою та насиченою. Катря Гриневичева, навпаки, використовує здебільшого темні або сірі кольори, також епітетні конструкції, які не містять конкретної колірної ознаки на зразок *темний, мутний, промістий, матовий* тощо. Для вираження думок, настроїв та почуттів письменниці часто вводять у текст кольористичні епітети, які дозволяють представити картину зображеного у багатогранності ознак. За допомогою епітетів читач має можливість побачити дійсність крізь світосприймання письменниць, більш яскраво усвідомлювати зображені у творі події. Колірні епітети у художньому тексті мають велике значення, бо вони є невід'ємною частиною побудови образної моделі світу. Функціонування подібних лексем у художньому тексті дає можливість визначити індивідуально-авторське значення кольору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гриневичева К. Непоборні : повість, оповідання, новели [упоряд., автор вступ. ст. і приміт. Ф.П. Погребенник] / Гриневичева К. – Львів : Каменяр, 2004. – 359 с.
2. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / Володимир Домбровський. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 2008. – 488 с. – (Cogito : навчальна класика).
3. Наталена Королева. Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas? / Наталена Королева. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 2007. – 672 с.
4. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту / І. М. Кочан. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
5. Сологуб Н. Мовний світ Олеся Гончара / Н. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 140 с.
6. Білодід І. К. Стилістика української мови : підручник / [за заг. ред.

акад. І. К. Білодіда] / І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1973. – 588 с.

7. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

8. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”. – Т. 1. – 2007. – 608 с.

9. Бибик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.

10. Сидяченко Н. Функціонально-стилїстична, семантична и формальна структура епітета (на матеріалі роману М. Стельмаха “Чотири броди”) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Сидяченко. – К., 1991. – 17 с.

11. Братусь М. Кольористичний епітет як ознака тоталітарної доби (за творами Івана Багряного) / М. Братусь // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 14–15.

12. Єременко О. Магія кольорів у ліриці Н. Лівицької-Холодної / О. Єременко // Слово і час. – 2000. – № 4. – С. 68–72.

Семантика и функциональные особенности цветowych эпитетов рассматриваются в аспекте языковой картины мира Наталены Королевой и Катри Гриневичевой. Приводится классификация цветowych эпитетов и акцентируется внимание на эпитете как одном из лингвостиллистических способов репрезентации индивидуально-авторского восприятия мира писательницами.

Шепель Ю. А.

(г. Днепродзержинск)

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ – БИЛИНГВИЗМ – ЯЗЫКОВАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ

По данным ряда исследователей, билингов в мире больше, чем монолингов. Поэтому билингвизм в современном мире признают весьма распространенным явлением. Билингвизм стал одним из самых ярких явлений межкультурной коммуникации, определяемой как "общение людей, представляющих разные культуры" [4, с. 14]. Такое общение происходит, как правило, при помощи языка-посредника, которым пользуются представители разных языковых сообществ.

Объектом анализа в настоящей статье послужил билингвизм и его влияние на появление вариативности в языке. Предметом рассмотрения выбрано явление межкультурной коммуникации с проявлением вариативности на уровне языка. Мы не ставим перед собой цель проанализировать все имеющиеся место явления, проявляющиеся в межкультурной коммуникации на всех уровнях языка, а видим более скромную задачу – проанализировать некоторые факты и определить перспективу их устранения при обучении студентов-билингвов второму языку.

Как справедливо отмечал Эдвард Сепир, подобно культурам, языки редко бывают "самодостаточными". "Потребности общения заставляют говорящих на одном языке вступать в непосредственный или опосредованный контакт с говорящими на соседних и культурно доминирующих языках" [8, с. 173]. В нашем цивилизованном мире сейчас роль языка международного общения и науки выполняет широко распространенный английский язык. Он уже давно опередил все другие языки по распространенности и популярности в мире и стал всеобщим "lingua franca" в большинстве стран. Повышение роли английского языка в мире многие лингвисты называют "интеллектуальной катастрофой" как в связи с вытеснением роли других языков, так и в связи с "интервенцией" элементов английского языка в языковые системы других языков. Что касается Украины, то, как показывают последние наблюдения лингвистов, ранее широко распространенный в качестве языка межнационального общения, русский язык постепенно теряет свои позиции как язык межнациональной коммуникации.

Языковая вариативность, вызванная контактом как английского, так и русского языка с украинским в Украине, заслуживает пристального внимания отечественных ученых главным образом потому, что

социальный эффект этого явления весьма важен.

Языковая вариативность обычно рассматривается лингвистами как объективное имманентное свойство языковой системы, затрагивающее все выделяемые в языке подсистемы и единицы в плане формы и содержания, в синхронии и диахронии, а также внутрисистемные отношения и отношения "язык-внешний мир". Однако понятие вариативности не является собственно лингвистическим. Оно применимо при рассмотрении структуры и функционирования различных сфер действительности. Сам термин "вариативность" определяется учеными по-разному: "частичная изменчивость", "способность к видоизменению", "процесс видоизменения" и т. д. Непременной основой вариативности является некий инвариант, сохраняющий тождество самому себе в серии видоизменений объекта (предмета, явления или отношения) и объединяющий эту серию в тождество более высокого ранга. Явления языковых изменений пронизывают всю систему языка и ее реализацию в речи. В любом языке постоянно происходят видоизменения частных при сохранении главного (общего, инвариантного). Согласно теории "языкового дрейфа", предложенной Э. Сепиром, язык движется во времени и пространстве по своему собственному течению; индивидуальные вариации речи движутся в определенном направлении, предопределяемом "дрейфом" языка. "У языкового дрейфа есть свое направление ...в нем закрепляются только те индивидуальные вариации, которые движутся в определенном направлении, подобно тому, как только некоторые движения волн в бухте соответствуют приливу и отливу. Дрейф языка осуществляется через неконтролируемый говорящими отбор тех индивидуальных отклонений, которые соответствуют какому-то предопределенному направлению"[8, с. 144].

Основные понятия теории вариативности отражены в терминах "вариативность", "вариантность", "варьирование", "вариант", "инвариант", "константность", "норма" (см. работы Л. В. Щербы, Г. П. Торсуева, О. С. Ахмановой, В. М. Солнцева, В. Г. Гака, Ю. М. Скребнева, В. Н. Ярцевой, М. Я. Блоха, О. И. Бродович, Д. А. Шахбаговой, Э. Сепира, У. Лабова, Л. Р. Хабер, У. Вольфрама и др.). Первые два термина обычно употребляют синонимично. Выделяют их широкое и узкое толкование. Вариативность в широком смысле обозначает всякую изменчивость, модификацию. При таком понимании нет необходимости в противопоставлении варианта инварианту. В узком смысле вариативность определяется как "характеристика способа существования и функционирования единиц языка в синхронии" [9]. Здесь рассматривается дихотомия "вариант – инвариант", где инвариант выступает в качестве абстракции, носителя признаков класса, отвлечения от конкретно реализуемого набора вариантов. Иногда употребляют термины вариативность и вариантность дифференцированно. При этом

рассматриваются два вида варьирования: варьирование языковой системы и варьирование единиц языка – зафиксированные в выделении двух пар противопоставлений: "вариативность – целостность", "вариантность – константность". Подобный подход обеспечивает концентрацию внимания исследователя на неизменных свойствах языка, на его тождестве самому себе во времени и пространстве.

Можно, на наш взгляд, рассматривать вариативность, в отличие от вариантности, как динамику, процесс развития и изменения языка, а вариантность – как результат вариативности (динамических изменений в языке), находящий отражение в самой системе языка и проявляющийся в наличии определенных вариантов данного языка. Вариативность всегда указывает на наличие способности к видоизменению, в речи это наиболее ярко проявляется в языковой экспрессии. Вариантность уже зафиксирована в языке, вариативность же обладает потенциальной движущей силой, которая постоянно живет и вызывает те или иные языковые изменения.

Современные языки являются результатом целого ряда внутриязыковых и внеязыковых изменений. Во многих отечественных и зарубежных работах лингвистов по истории языка говорится о вариативности и динамизме языковых изменений [6; 10]. Динамическая сущность языка проявляется в определенных законах фонетической, лексической и грамматической вариативности в каждом конкретном языке. Реальные механизмы языковых изменений определяются как лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами.

Все живые языки постоянно находятся в процессе изменения. Вариативность свойственна единицам различных уровней: лексического, морфологического, фонологического и т.д. Особый интерес представляет собой языковое варьирование на фонетическом уровне речи, подверженном влиянию множества как лингвистических, так и экстралингвистических факторов.

Среди факторов лингвистической вариативности чаще всего называют следующие: 1) социолингвистическая вариативность (влияние социальных изменений и социальной мобильности на развитие языка, включая уровень социальных отношений и уровень официальности и т. д.); 2) текстуальная вариативность (взаимодействие жанра и темы текста, его лингвистической экспрессии, включающей ситуацию дискурса и способ передачи информации); 3) региональная вариативность (различия и сходства региональных разновидностей языка, включая явления языкового контакта); 4) индивидуальная вариативность.

В современной межкультурной коммуникации все большее распространение начинают приобретать различные формы письменной коммуникации, которая открывает перед людьми большие возможности расширения и углубления общения. В этом плане эффект плохого или

"чужого" качества речи на письме также имеет серьезные коммуникативные последствия. Следует сказать, что для изучающих английский язык особенно остро встает проблема "английского спеллинга". В силу ряда исторических причин английское правописание обладает большой вариативностью. В одном из отчетов американского бюро исследований по совершенствованию орфографии утверждается, что очень немногие слова содержат фонемно-графемные соответствия: более трети слов американского английского имеют более одного варианта принятого произношения; большинство звуков имеет несколько способов написания, более половины слов имеют в написании непроизносимые ("немые") буквы; около шестой части содержат двойные буквы, из которых произносится только одна; большинство букв служат для написания нескольких звуков, особенно это касается гласных; особую трудность представляет написание безударных слогов. Своеобразие фонемно-графемных соответствий в английском языке не случайно стало причиной появления шутки о том, что в английском языке пишется "Ливерпуль", а читается "Манчестер". Основную проблему английского спеллинга составляет вариативность написания слов и вариативность передачи звуков на письме. Даже современные англичане, как свидетельствуют некоторые высказывания в литературе, пишут письма, имея при себе орфографический словарь, поскольку правил правописания так много, что их невозможно удержать в голове. Правда, с появлением компьютера эта проблема для многих "неграмотных", возможно, отпадет сама собой.

Очень часто в письменной речи билингвов, при языковой интерференции, возникают не только ошибки спеллинга. В плане межкультурной коммуникации нас больше интересуют ошибки на письме, имеющие социокультурный характер.

Термин "социокультурная ошибка" подразумевает все те погрешности или недостатки письменной речи, скажем, русских или украинцев, овладевающих английским языком, которые являются следствием различий в социокультурном восприятии мира. Социокультурные ошибки могут быть нескольких видов – ошибки на уровне социокультурных фоновых знаний; ошибки на уровне речевого поведения коммуникантов; ошибки на фоне общей культуры письменной речи [3; 6; 7]. Именно эти группы ошибок "выдают" пишущего на данном языке как на неродном для него. "Письменный акцент" особенно наглядно обнаруживается в переводах с русского на английский, при написании официальных документов, сочинений и т. д. Многочисленные примеры интерференции на уровне предложений и словосочетаний обнаруживаются во время письменного тестирования по английскому языку [9].

При изучении иностранного языка, то есть в ситуации усвоения второго (неродного) языка, необходимо знакомить студентов с его

различными вариантами. Вопрос состоит не в том, чтобы студенты могли усвоить несколько типов и стилей произношения (в ситуации искусственного билингвизма это практически недостижимо), а в том, чтобы они могли отличать на слух тот или иной вариант изучаемого ими языка, а также чувствовать стилистическую окрашенность речи.

Усвоение неродного языка в ситуации искусственного билингвизма, то есть вне отсутствия соответствующего языкового окружения, делает выбор языковой нормы принципиально важным. В то же время искусственный характер обстановки изучения языка диктует использование стратегий и обучающих материалов, дающих учащимся возможность живого знакомства с как можно большим количеством вариантов изучаемого языка, с нормативными проявлениями вариативности в языке. Опыт преподавания показывает, что знакомство с языковой вариативностью изучаемого языка в сочетании с теоретическим объяснением фактов вариативности формирует у обучающихся правильное понимание динамического характера изучаемого языка. Понимание обучающимися законов вариативности и динамизма языка создает реальную картину его существования и развития.

Вариативность является весьма важным лингвистическим фактором с точки зрения обучения фонетике неродного языка. Для носителя языка вариативность речи, обусловленная изменениями темпа речи, при переходе от неполного к полному типу произношения, при смене стиля устного изложения является вполне естественным явлением. Для изучающего второй язык эти изменения, то есть собственно вариативность речи, представляют весьма сложную задачу. Обучение иноязычной фонетике ориентировано, например, на определенный тип произношения и стиль произнесения, а отступления от первого или второго представляются для не носителя языка "нарушениями", недопустимыми для него [1]. В результате, будучи заключенным в "прокрустово ложе" норм произношения, обучающийся индивид лишает свою речь той вариативности, которая сообщает оттенок естественности речи, ее экспрессивности. Вариативность – языковой процесс, отражающий способность говорящего человека к экспрессии, к свободе выражения своих мыслей и чувств в звучащей речи. Вариантность, с точки зрения изучающего язык, может рассматриваться как нечто стабильное на данном синхронном срезе языка, уже установленное в нем. Так, к примеру, в английском языке существуют американский, британский и австралийский варианты. Поэтому для изучающего иностранный язык важно знать, какой вариант языка изучать, какой стиль, какой вариант произношения избрать для данной социально обусловленной ситуации, какой тип произношения принять за норму [1].

Изучение явлений интерференции при языковом контакте является актуальной задачей современной социолингвистики и методики обучения

иностранным языкам. Интерес к этой проблеме в русле указанных наук не случаен. В условиях расширяющихся и углубляющихся связей между странами и народами мира остро встает вопрос об эффективности коммуникации между людьми, носителями разных языков и культур. Первейшая задача ученых состоит в том, чтобы изучить возможные пути повышения эффективности речевой коммуникации, достижения полного взаимопонимания между людьми [2].

В речи билингва, владеющего двумя языками, происходит не только взаимодействие языковых систем, но и проявляется присутствие двух различных культур.

Межкультурная коммуникация предполагает "адекватное взаимопонимание двух участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам" [2, с. 26]. В ситуации искусственного билингвизма, при обучении иностранному языку нельзя не уделять особого внимания формированию у обучаемого межкультурной компетенции, способствующей созданию адекватного понимания различий между языками и культурами, развитию интуиции в интерпретации реакции (положительной или отрицательной) носителей языка на свои речевые поступки, а также прочному освоению правил речевого поведения в чужом социуме, которые могли бы способствовать более успешной коммуникации и уменьшить риск нежелательных коллизий в речевом межкультурном общении [3].

Билингвизм как явление межкультурной коммуникации представляет несомненный интерес как для лингвистов, так и для преподавателей иностранных языков, от которых в значительной степени зависит эффективность практики межкультурной коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бернштейн С. И. Вопросы обучения произношению (Применительно к преподаванию русского языка иностранцам) / С. И. Бернштейн // Вопросы фонетики и обучения произношению : Под ред. А. А. Леонтьева, Н. И. Самуйловой. – М., 1975. – С. 5–61.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1990.
3. Виноградов В. А. Лингвистические аспекты обучения языку. К проблеме иноязычного акцента в фонетике / В. А. Виноградов. – М., 1976. – Вып. 2.
4. Вишневская Г. М. Билингвизм и его аспекты / Г. М. Вишневская. – Иваново, 1997.
5. Гвоздецкая Н. Ю. Язык и стиль древнеанглийской поэзии / Н. Ю. Гвоздецкая. – Иваново, 1995.

6. Кузьмина Л. Г., Сафонова В. В. Типология социокультурных ошибок в англоязычной письменной речи русских обучаемых / Л. Г. Кузьмина, В. В. Сафонова // Иностр. языки в школе – 1998. – № 6.
7. Солнцев В. М. Вариативность как общее свойство языковой системы / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания – 1984. – № 2.
8. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Э. Сэпир. – М., 1993.
9. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М., 2000.
10. Чиршева Г. Н. Введение в онтобилингвологию / Г. Н. Чиршева. – Череповец, 2000.
11. Щерба Л. В. Фонетика французского языка / Л. В. Щерба. – Л., 1939.

Розглянуто питання мовної варіативності, пов'язаної з мовною комунікацією в умовах білінгвізму. Порушені питання вимоги до викладання мови з урахуванням мовної комунікації для студентів-білінгвів.

*Ветрова Е. С.
(м. Макіївка)*

НАРОДНОПОЕТИЧНІ ЗВЕРТАННЯ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ ст.

У роботах з лінгвістики, опублікованих останнім часом, особлива увага приділяється проблемам співвідношення культури й мови, національно-культурної специфіки мовленнєвої та немовленнєвої поведінки того чи іншого народу. І це не є випадковим, адже усвідомлення неможливості успішної комунікації без знання структури ментальності етносу, способів взаємодії між людьми стала очевидним фактом. Як відзначав В. фон Гумбольдт, вивчення мови відкриває для нас, крім власного її використання, ще й аналогію між людиною і світом взагалі й кожною нацією, що самовиражається в мові.

Проблема впливу культури на свідомість людини, специфіку комунікативної поведінки особистості здавна хвилювала багатьох дослідників (роботи В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра, О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, Л. Виготського, Г. Мельникова, Н. Арутюнової, Є. Верещагіна, В. Костомарова, В. Карасика, Ю. Сорокіна, Є. Тарасова, Н. Уфимцевої, А. Вежбицької та ін.). У вітчизняному мовознавстві дослідженню національної специфіки української мови, джерел її формування завжди приділялась належна увага. Однак державна політика російського царизму, ідеологічні настанови радянського часу унеможлилювали всебічне та

послідовне вивчення цих проблем. Сьогодні, коли українська мова є державною і має можливості вільного функціонування та розвитку, питання, пов'язані зі співвідношенням національної культури й мови, постають особливо гостро, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета запропонованої статті – на матеріалі епістолярної спадщини українських письменників XIX ст. дослідити національну специфіку народнопоетичних звертань як невід'ємних компонентів комунікативної діяльності українців.

Світоглядне коріння етносу сягає його міфічної свідомості, коли одухотворення природи для людини було не метафорою, як це сприймається зараз, а релігійною дійсністю, правдою. Не випадково, в народних творах небесні світила, дерева, рослини, квіти, звірі є живими. В українських обрядових піснях сподівання народу на тепло й довгоочікуваний дощ, майбутній урожай, щедроти весни виражається в персоніфікованому звертанні до неї. Анімістичний світогляд давніх вірувань залишив глибокі сліди в нашому фольклорі, а отже, і в художній літературі, мові. Позначився він і на українському мовному етикеті, який має глибоке народнопоетичне підґрунтя.

Листи українських письменників багаті на народнопоетичні звертання, в основі яких – найрізноманітніші персоніфікації та одухотворення, що створює своєрідний стиль послань. Головні ознаки таких мовних одиниць – сердечна простота, щирість, чистота й пластичність вислову. Користуючись народнопісенними образами та художніми засобами, письменники могли без фальшивого пафосу, просто і глибоко розкрити свій психологічний стан у момент написання листа, висловити своє ставлення до співрозмовника. Найчастіше народнопоетичними звертаннями послуговувалися Т. Шевченко, М. Коцюбинський, П. Грабовський, П. Куліш, Ю. Федькович, Леся Українка та ін., і це не є випадковим, адже літературна діяльність цих авторів тісно пов'язана із зародженням та розвитком української фольклористики й етнографії.

У родинно-побутовому, інтимно-дружньому листуванні письменників спостерігаємо значну кількість ніжних, пестливих звертань до близьких, коханих людей через посередництво реалій природи: *голубе сизий, голубко сизокрила, моя ти лебідочко, горличко моя, соколику мій, мій лебедиду* та ін. Як жодні інші найменування адресатів вони розкривають сердечність і теплоту людського спілкування, глибину стосунків співрозмовників. Кожне народнопоетичне звертання – це фактично згорнуте порівняння-характеристика, яке несе позитивну семантичну оцінку, виростаючи до рівня символу: *А, лебедиду, як не хочеться кидать землю, хоч вона й погана* (Шевч.); *Зірko моя ясна, а так далека, коли ти прилетиш до мене?* (Фр.).

Традиційні метафоричні порівняння, постійні епітети, народнопоетичні символи вносять у послання ліричний струмінь, сповнений гарячої любові, сподівань, засвідчують чистоту й щирість почуттів автора.

Поетичні образи ліричної пісні, формуючись навколо звертання, виявляють певні семантичні центри, в яких відображаються усталені асоціативні зв'язки з явищами природи. У листах письменників можна виділити кілька таких семантичних груп: звертання-назви небесних світил; звертання, пов'язані з рослинним та тваринним світом; звертання-персоніфіковані назви частин людського тіла; звертання-абстрактні назви, вжиті в переносному значенні.

Найбільш поширеною групою є звертання, пов'язані з небесними світилами. І це не є випадковим, адже в національній традиції українців часто знаходимо відгомони божественної сили сонця, місяця, зірок. Згадаймо хоча б поетичне звернення княгині Ярославни до сонця як до Господа в «Слові о полку Ігоревім», що є яскравим свідченням народної віри в могутню надприродну силу світла: *«Сонце світле, три світле! Для всіх ти тепле й красне єси. Чому ж, сонце-Господарю, Простерло проміння гаряче своє На воїнів мого милого...»*.

Відгомін уявлень українців, пов'язаних з культом небесних світил, знаходимо в українському фольклорі, а відповідно і в художніх творах та епістолярній спадщині українських письменників у вигляді персоніфікованих звертань, які частково втратили своє магічне значення й перейшли до розряду символів: *сонце, сонечко; зірка, зірочко, зіронько; місяцю*.

Небесні світила стали об'єктом звертань в інтимному листуванні М. Коцюбинського, І. Франка, Ю. Федьковича. У листах письменників вони виконують суто кваліфікативну, оцінну функцію, зокрема уособлюють тепло, ніжність, кохання у стосунках з адресатом, підкреслюють його добру, світлу душу. Особливо поширеним є образ *сонця*, яке в уявленнях наших предків завжди вважалося джерелом життя, усього світлого, божественного, центру буття. Народні вірування, пов'язані з сонцем, залишили глибокі сліди в народній культурі, зокрема в народних піснях, звідки трансформувалися в художню та епістолярну творчість: *Сонечко моє! Без тебе мені поночі, похмуре все, невеселе* (Коцюб.). Слід відзначити, що в таких звертаннях знайшли відображення не лише традиції українського фольклору, але й тонкий художній такт письменників, їхня виняткова спостережливість, гостре відчуття краси.

Не менш поширеними в листах є звертання *зірка, зірочко, зіронько*, що також мають народнопоетичну основу. Зорі в народі шанувалися як святі й праведні сили, «зорі – то янголи, що пильнують людські душі, стережуть їх, щоб ніщо лихе не спіткало, бува, людину» [2, с. 38]. Автори використовують такі форми найчастіше при зверненні до коханої, дорогої

серцю людини: *Так, значиться, прощай натепер, моя зірочко!* (Фр.).

У листах Ю. Федьковича частовживаним є звертання *місяцю*. Згідно зі світоглядними уявленнями українців місяць вважався Божим оком, заступником людини від злих сил, нещасть, хвороб. Очевидним є факт, що таке звернення письменник міг адресувати лише особам, у щирості, відданості та надійності яких був упевнений: *Да не тиши, місяцю мій, манівцями* (Федьк.).

В українському листуванні в якості звертань часто використовуються традиційні символи, пов'язані з рослинним та тваринним світом. У таких етикетних формах письменники шукали найбільш типові та яскраво виражені ознаки, які б допомогли їм точніше передати характер адресата, ставлення до нього. До найпоширеніших у цій групі належать звертання, пов'язані зі світом птахів. Символами чистого, вірного кохання, палкої прихильності є етикетні форми *пташко* (*пташечко*), *зозуле*, *ясочко*, *ластівочко*, *галочко*, *лебедиду*, *лебідочко*, *голубе* (*голубчику*), *голубочко* (*голубонько*), *голуб'ятко* (*голуб'яточко*), *соколе* (*сокілку*), які виражають привітне, доброзичливе ставлення до адресата: *Цілую тебе, пташко* (Коб. до Х. Алчевської); *Дитиночко, Вірусенько єдина, ластівочко моя мила!* (Коцюб. до дружини); *А знаєте Ви, моя галочко, що вже тільки неповні чотири тижні до нашого звидання?* (Фр. до О. Хоружинської); *Добрідень тобі, моя ясочко* (Коцюб. до дружини). Подібні персоніфіковані найменування – один із найхарактерніших елементів поетичного стилю народної творчості, зокрема ліричних пісень. Порівняймо:

*Мене шукав, мене найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій соколе,
Мій голубе сизий!* (Нар. пісня).

Найпоширенішими звертаннями-символами є *голубе*, *голубко*, *голуб'ятко*. У свідомості українців *голубка* завжди асоціювалася з лагідною, коханою дівчиною, *голуб* символізував козака й чоловіка взагалі [5, с. 135]. При ласкавому зверненні до осіб чоловічої статі використовується іменник *голуб* у формі кличного відмінка та його зменшено-пестливі варіанти: *голубчику*, *голубоньку*, *голуб'ятко*, *голуб'яточко*, які найчастіше поширюються означеннями: *(мій) рідний, вірний, любий, коханий, сизий, сивий*. Такі народнопоетичні звертання найчастіше вживали Т. Шевченко, М. Кропивницький, П. Куліш, Ю. Федькович, П. Грабовський у спілкуванні з давніми, близькими друзями: *Вір, голубоньку сизий, що й я, дивлячись на ясне сонечко, часто, дуже часто згадую про тебе* (Кроп.); *Не здивуйтесь, голубе мій рідний, що так забалакав* (Граб.). На дружні, теплі стосунки з одержувачем відповіді вказують не лише означення, але й різноманітні прикладки, в ролі яких найчастіше виступають лексеми *брате*, *друже*, імена, імена по

батькові, прізвиська адресатів: *Дорогий брате-голубе Павлику!* (Граб.); *Голубе сизий Павло Миколайович!* (Кроп.). Поруч із загальноновживаними формами функціонують індивідуально-авторські, сповнені м'якого гумору, зворушливості, незлого кепкування над добре знайомою людиною, як, наприклад, у посланнях П. Куліша до С. Носа: *Голубе мій волохатий та буркітливий Степане Даниловичу!* (Кул.).

При зверненні до осіб жіночої статі етикетну та емотивну функції виконують звертання *голубко, голубонько, голубочко*, характерні для фольклорно-пісенної традиції. Їх народнопоетичну основу підкреслюють відповідні епітети: *сиза (сизая), сизокрила*, якими найчастіше послуговуються Т. Шевченко, П. Куліш, М. Коцюбинський, М. Старицький: *Не забудьте ж, моя голубко сизая, моєї великої просьби і мене* (Шевч.); *Так то, голубонько моя сизокрила* (Кул.); *Як же ви поживаєте, голубонько наша сиза, славононько наша гучна і прозора?* (Стар.).

За зовнішньою простотою, очевидністю семантики криється глибокий зміст, що перетворює ці звертання на образи-символи певних емоцій, точних оцінок.

Несподівану етикетну конструкцію зафіксовано в одному з листів О. Кобилянської до І. Блажкевич: *Дорогенька і високоповажна голубко моя!* Завдяки майстерному поєднанню в одному вислові двох різних за емоційним забарвленням означень (ніжного *дорогенька* та підкреслено ввічливого *високоповажна*) письменниці вдалося якнайповніше передати своє ставлення до адресата.

Етикетну функцію виконують народнопоетичні звертання-образи *лебедиду, лебідко, лебідочко*, що в українській традиції символізують чоловіка й жінку, а також уособлюють чисте, щасливе кохання, подружню вірність: *Все це не може тішити нас з тобою, лебідочко моя!* (Коцюб. до дружини); *А, лебедиду, як не хочеться кидать землю, хоч вона й погана!* (Шевч. до П. Корольова). У листах Ю. Федьковича, П. Куліша використовуються звертання *сокілку, соколику, соколи* (при зверненні до колективного адресата), що характеризують одержувача відповіді як людину горду, волелюбну, сміливу, сповнену сили та енергії і надають посланню урочистого звучання: *Соколи мої ясні* (Федьк.); *Обіймаю Вас від серця, мій соколе ясенький!* (Кул.); *Так, сокілку мій сизокрилий: треба, мабуть, кобзу на клинок буде повісити...* (Федьк.). Наведені вище мовні одиниці – не просто пестливі етикетні форми, а ментально-чуттєві образи, характерні для внутрішнього творчого «Я» автора послання.

Важливе емоційно-сміслові навантаження в листах письменників мають звертання *серце, сердечко, серденько, серденьтко, серденьточко*, які також пов'язані з давніми уявленнями та віруваннями українців. У Християнстві *серце* – символ Бога, життя, розуму, ласки, любові, розуміння, чистоти [5, с. 191]. Саме з таким значенням використовуються

ці звертання в листах Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Старицького, Ю. Федьковича: *Моє серденько, моє миле!* (Коцюб. до дружини); *Не робить того більше, серце ласкаве, відки ж і Вас стане, як ви ся схочете за кождим тільки убивати!* (Федьк. до К. Танячкевича); *Одповідь, серце, мені зараз, щоб час не стояв...* (Стар. до М. Драгоманова).

В епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. зустрічаються звертання, що ґрунтуються на асоціативних зв'язках з рослинним світом. Так, у посланнях М. Коцюбинського до дружини, Лесі Українки до родичів, близьких друзів широко використовуються образи квітів, які несуть глибоке смислове навантаження, уособлюють зовнішню та внутрішню красу адресатів, їхню чистоту, ніжність: *Тебе ще раз цілую міцно, моя ти квіточко* (Коцюб.); *Спасибі, велике спасибі тобі за лист, моя квіточко наддесенська* (Коцюб.). Асоціації з рослинною тематикою в листах письменників не випадкові. Це поняття, що “здавна усталилися в народнопоетичній творчості як переносні, метафоричні вислови” [1, с. 106]. Найповніше символіка квітів віддзеркалюється в посланнях Лесі Українки. *“Моя запашна трояндо”*, – зворушливо звертається письменниця до сестри Ольги, чим не лише висловлює почуття до своєї близької родички, але й характеризує її як людину чисту зовні й душею. Вишукану красу, багатий духовний світ рідної людини письменниця змогла передати, використавши образ троянди – гордовитої цариці квітів, яка в свідомості українського народу завжди асоціювалася з красою, досконалістю, цнотливістю, витонченістю [1, с. 222]. У листах до сестри Ольги Леся Українка майстерно використовує фольклорний образ білої Лілії, що є символом цноти, чистоти, непорочної краси, ознакою витонченого смаку, вишуканості, гармонійної людини, прекрасної зовні та внутрішньо [5, с. 136-137]: *Моя найбіліша Лілея!* З іншою квіткою асоціюється в Лесі Українки її найближча подруга – Ольга Кобилянська: *Любий далекий лотосовий квіте!* У листах письменниці цей образ не є випадковим. Квітка лотосу, хоч і запозичений, але обов'язковий елемент української культури, зокрема вишивки [5, с. 148]. Образ “лотосового квіту” в листі Лесі Українки має не тільки традиційний символічний зміст, а набуває й нового звучання. Як зазначає С. Богдан, “переносне вживання лексеми “лотос” для номінації далекого адресата відтепер у нашій уяві асоціюється і з постаттю Ольги Кобилянської” [1, с. 150]. У листах Лесі Українки до О. Кобилянської зустрічається й інший надзвичайно поетичний образ українського фольклору – квіт папороті. Так, завершуючи послання від 26 грудня 1900 року, поетеса пише: *Будьте мені здорові, мій любий, чарівний квіте!* Причину вибору такого звертання Леся Українка пояснює в цьому ж листі: *Мені здається, що цвіт папороті, якби він був, то був би до Вас подібний.* У подальшому листуванні зі своєю подругою Леся Українка часто використовує цей образ, що є уособленням чогось загадкового, рідкісного, незвичайного (саме так оцінювалася Лесею

Українкою талановита постать О. Кобилянської в українській літературі): ***Мій хтосічку, мій з папороті цвіте*** Цікаво, що образи лотосового квіту, квіту папороті з'являються в листах, написаних далеко за межами рідної землі. Вони якнайкраще й найповніше розкривають емоційний стан письменниці, її тугу за Батьківщиною, близьким, рідним оточенням.

У листах письменників у ролі звертань функціонують і релігійні поняття. Так, у посланнях М. Коцюбинського, Ю. Федьковича до найближчих серцю адресатів частовживаними є звертання ***ангеле, янголяточко***, що уособлюють добро, світло, щасливу долю: *А поки що – цілую тебе міцно, моє ти янголяточко* (Коцюб.); *А ти, ангеле мій ясний, не бануй, душко, що так не скоро відписую* (Федьк.); ***Ангеле мій сизокрилий!*** (Федьк.).

Серед народнопоетичних звертань особливе місце посідають найменування з коренем ***люб-***, що є традиційними українськими зверненнями до коханої, милої серцю людини. Емоційний лад фольклорної мови відчувається у виборі письменниками зменшено-пестливих суфіксів ***-к-, -очк-, -ичк-, -ц-,*** які інтимізують і увиразнюють зміст звертань. Звертання ***любко, любочко, любцю*** найчастіше використовуються в інтимних посланнях І. Франка до О. Рошкевич: ***Любко, моя сердечна, дорога! Любцю моя, любочко моя***; М. Коцюбинського до дружини: ***Любочко моя!*** Звертання ***любчику*** визначає специфіку листування І. Франка з І. Белеєм: *Пиши, любчику, декуди на Україну, абощо!*

У листах письменників частовживаними є звертання-абстрактні назви, які чи не найкраще розкривають емоційний стан письменників, їхнє ставлення до одержувача відповіді. Найактивніше такі найменування використовуються в посланнях М. Коцюбинського до дружини, І. Франка до О. Рошкевич: ***щастя(щастячко), раю, кохання, життя, душе, радосте, скарбе, золото, втіхо, порадонько, доленько***: *Цілую тебе сердечно, моє ти щастя* (Коцюб.); *Я здоров, щастя ти моє, тільки сумно мені без тебе, страх як сумно* (Коцюб.); *Не гнівайся на мене, раю мій, за цей алюр в краї родинних втіх* (Коцюб.); *Цілую тебе, кохання моє солодке* (Коцюб.); *Прощай, моя Олю дорога, моє життя кохане...* (Фр.); *Швидко пиши, дорога моя душе, швидко!* (Фр.); *Цілую тебе й обіймаю. Моє ти золото! Скарбе мій найдорожчий!* (Коцюб.); *Спасибі тобі, моя ти радосте, доленько моя хороша!* (Коцюб.); *Цілую тебе, міцно цілую тебе, єдина моя порадонько, доленько моя, за лист (з 24-25), що нині одібрав* (Коцюб.); *Про все пиши, моя єдина втіхо, радосте моя єдина!* (Коцюб.). Вагому стилістичну роль у листах М. Коцюбинського до дружини виконує об'єднання в одному висловлюванні кількох народнопоетичних звертань. Подібні найменування адресатів відзначаються найбільшою силою виразності, оскільки по-різному, образно й поетично, характеризують об'єкт звернення: *Живу твоїми листами, цілую тебе в думці, кохаю уві сні навіть. Голубко моя! Рибочко! Цілую тебе, моя ти зірочко ясна, моя ти*

лебідочко. Думаю про тебе щохвилини й пещу тебе в думках; Бувай здорова, моя квіточко гарна, моя дитиночко, серденько моє, долечко; Серденьточко моє єдине, зіронько моя ясна, не журись, не турбуйся: вір, все буде краще; Серденько моє, голубочко, ластівочко мила! Цілую тебе палко, моє кохання; До завтра, сонечко моє, щастячко моє, єдина дитиночко; Цілую тебе, рибочко моя, доленько моя ясна! Цілую тебе міцно, серце моє єдине, зіронько моя ясна, коханнячко моє любе. Нанизування емоційно-забарвлених звертань, градація, інверсійний порядок слів, повтор присвійного займенника *моя* інтимізують, індивідуалізують оповідь, надають епістолярному діалогу романтичного, схвильованого настрою. Слід відзначити, що створюючи подібні звертання, письменники не просто послуговувалися скарбами українського фольклору. Народнопоетичний спосіб побудови етикетних конструкцій став для них основою створення власної оригінальної, індивідуальної для кожного автора системи звертань. Жива творча фантазія письменників, що виросла на ґрунті народної поезії, дала можливість виявити свою творчу індивідуальність і побудувати етикетні вислови неперевершеної краси й великої емоційної сили.

Яскравим свідченням цього є те, що в епістолярній спадщині письменників серед звертань зустрічаються й незвичні, оказіональні утворення, що відображають особливості індивідуального стилю. Цікаві метафоричні звертання зафіксовано в листах Лесі Українки до родичів і близьких друзів: *Звезда души моей* (до сестри Ольги); *моя богине* (до матері); *О ти, моя жрице краси й чистоти* (до О. Кобилянської); *...найдорожча далека* (до О. Кобилянської). Подібні образи надають посланням високої емоційної наснаги, зближують їх з найкращими зразками ліричної поезії. Справжніми поетичними знахідками можна вважати звертання Лесі Українки до О. Кобилянської, з якою письменницю єднали “найсвітліші узи” дружби й любові. Нові поетичні образи-звертання в листах до своєї подруги Леся творила не тільки українською, але й німецькою мовою, яка для О. Кобилянської була рідною: *Liebe Morgenseele* (*люба ранкова душе*), *Liebe Ferne* (*люба далека*). Ці іншомовні вкраплення функціонують як емоційно-експресивні засоби увиразнення індивідуального стилю письменниці, передачі емоційного стану особистості, яка “відчувала внутрішню форму образного вислову, жила в світі іншомовних літератур і постійно трансформувала цей світ в український інтелектуальний контекст” [1, с. 155].

У ролі звертань нерідко використовуються субстантивовані прикметники. У листах письменників це найчастіше прикметники зі значенням інтимності й ласкавості: *єдина, дорога, кохана, люба, мила, рідна, сердечна* та ін. За функціонально-семантичним навантаженням подібні звертальні конструкції поділяються на три групи: 1) прикметники, що прямо вказують на відповідне почуття, ставлення до співрозмовника:

люба(-і), найлюбіша, любимая, коханий (-а), сердечна, рідна;
2) субстантивовані прикметники, що вказують на цінність, унікальність об'єкта почуття: *дорогий(-а), дороженька(-і), єдиний(-а); золота(-я);*
3) лексеми, що вказують на приємність, симпатичність об'єкта почуття: *милий(-а).*

Звертання, виражені прикметниками, що вказують на відповідне почуття, ставлення до адресата, найчастіше зустрічаються в посланнях Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської: *Мої любі!* (Л. Укр. до родини Косачів); *Любимая!* (Фр. до О. Рошкевич); *Пишіть, любенькі, і простіть, що я так довго мовчала* (Коб. до Х. Алчевської); *Бувайте здорові, люба, найлюбіша!* (Л. Укр. до О. Кобилян.); *Я й не писав нічого... Не гнівайся, кохана, за того спізнення. Воно прикро й мені самому...* (Фр. до О. Рошкевич); *Згадка про тебе, моя сердечна, дає мені завжди сили* (Фр. до О. Рошкевич). Такі найменування є традиційними українськими звертаннями до коханої жінки. Однак це не просто стандартні звертання, а лексеми, що зберігають своє первинне значення. Вони не тільки виражають романтичну закоханість або пристрасть, але й передають глибоку ніжність, довіру, відчуття взаєморозуміння й душевної близькості: *Я знов пишу до тебе, кохана, пишу не з просьбою, не з жаданням ніяких... пишу просто з потреби висповідатися.* (Фр. до О. Рошкевич). У листах І. Франка до М. Павлика, І. Белея часто використовується звертання *коханий*: *Коханий! Не гнівайся, що-м так довго не відповідав на Ваші листи; Не сумуй, коханий, бо наш сум-радість нашим гонителям, котрої щоб не дочекали!* У подібному контексті воно виявляється семантично майже ізольованим від прикметника *коханий* як такого, що традиційно використовується закоханими, і набуває іншого емоційно-сміслового навантаження: слугує засобом вираження підтримки, небайдужого, співчутливого ставлення до адресата, що потрапив у скрутне становище (наприклад, у листах до І. Белея), виявом почуття до близької, дорогої серцю людини. Особливим емоційним колоритом відзначається звертання *рідна*, що використовується в листах М. Коцюбинського до дружини. Звертання *рідна* характеризується надзвичайною семантичною місткістю. Воно не лише вказує на наявність кровних зв'язків між комунікантами, але й виражає особливу теплоту, ніжність, свідчить про те, що стосунки між родичами – це не просто факт, а щось глибинне, сокровенне, що відчувається серцем: *Кохая тебе, моя рідна. До завтра!*

Звертання, виражені субстантивованими прикметниками, що вказують на цінність, унікальність об'єкта почуття найчастіше використовуються в листах Лесі Українки, О. Кобилянської, І. Франка до близьких друзів, родичів: *Дорогі мої обоє* (Л. Укр. до брата Михайла і сестри Ольги); *Ах, моя дорога. І я жалувала, що ми замало мали часу виключно для себе...* (Коб. до І. Блажкевич); *Ваш документальний лист я собі сховала, як Ви сховали мій лист, моя дороженька* (Коб. до

І. Блажкевич); *Думка о Вас, дорога моя, не мучить, а покріпляє, успокоює мене...* (Фр. до О. Хоружинської); *Цілую тебе, моя дорогая* (Л. Укр. до сестри Ольги). Уживання звертання **дороженькі** надає особливого інтимно-гумористичного забарвлення листам О. Кобилянської до Х. Алчевської, до якої письменниця звертається з пошанним **“Ви”**: *Може і Ви, дорогенькі, загостите коли до мене; А Ви пишiть, дорогенькі, все бачу з Ваших ніжних теплих слів якусь білу глибоку душу, що мене мов шовком доторкається; Чи Ви вже на місці, дорогенькі? Як мається Ваша матуся?* У листах М. Коцюбинського до дружини використовується звертання **єдина**, яке надає посланням особливої теплоти й задушевності: *Дуже ти мене зворушила, за серце просто взяла, своїм піклуванням про мене. Добре, моя єдина, добре... ; Пишу я тобі, єдина, щодня хоч потрохи; Як тобі спалося сеї ночі, єдина моя?* Серед звертань цієї групи особливою оригінальністю й неповторністю відзначаються індивідуально-авторське звертання, створене І. Франком у листі до Ю. Дзвонковської: **Дорога, назавжди втрачена!** Подібне елегантне звернення містить сум, тугу, жаль поета з приводу втраченого щастя, яке вже ніколи не повернеться.

Поетичною традицією освячується вживання в посланнях Лесі Українки до сестри Ольги піднесених, з емоційно-оцінним змістом звертань **золотая, золотесенька**. Значення кольору в таких етикетних одиницях повністю нейтралізується і заступається іншими значеннями, які можна об'єднати поняттям позитивної емоційної оцінки, вартісності, високості, чистоти, довершеності й вишуканості вияву певних ознак: **“близький, дорогий, рідний”**: *Будь здорова, моя золотая! Цілую тебе міцно, моя золотая, і прости за клопiт; Будь здорова, золотесенька; Спасибі, моя золотесенька, що дбаєш про мої інтереси.* У листах письменників значне місце посідають звертання **милий(-а)**, сповнені ніжності й теплоти до адресата: *А як ти, моя мила, може, вже почала перекладати? (Коцюб. до дружини); Не дивуйтесь, мила моя, що такі мислі приходять мені в голову (Фр. до О. Хоружинської).*

Звертання, до складу яких входять субстантивовані прикметники, тяжіють до народнопоетичних як за змістом, виступаючи традиційними зверненнями українців до коханих, близьких серцю адресатів, так і за формою (в листах письменників зафіксовані численні випадки вживання нестягнених форм прикметників, що характерно для усної народної поетичної творчості): **Любій мої всі!** (Л. Укр. до родини Косачів).

Отже, народнопоетичні звертання у листуванні письменників семантично місткі. В одних посланнях вони сповнені зворушливої інтимності, трепетні й ніжно-ласкаві, у других – спокійні та по-філософськи задумливі, третіх – пристрасні, відзначаються кипучою експресією, градацією почуття, безліччю емоційних переходів. Письменники вкладали в ці мовні одиниці значний емоційний заряд, примушуючи їх променіти різноманітними відтінками. У результаті звертання, залишаючись глибоко народними, незрівнянно підносяться над фольклором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: Традиції і сучасність / Богдан С. К. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70-90-х рр. ХІХ ст. / Вертій О. – Суми : Собор, 2005. – 486 с.
3. Лендел Ж. Обращения, приветствия и прощания в речевом этикете современных венгров / Лендел Ж. // Национально-культурная специфика речевого поведения. – М. : Наука, 1977. – С. 193 – 218.
4. Русанівський В. М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності / Русанівський В. М. // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–13.
5. Словник символів культури України / За заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. – К. : Міленіум, 2002. – 260 с.
6. Татаревич Г. Етикет і ментальність / Татаревич Г. // Дивослово.– 1998.–№ 3. – С.18–19.

Статья посвящена изучению функционально-семантических и коммуникативных особенностей этикетных единиц для обозначения обращения в эпистолярном наследии украинских писателей ХІХ в. Главное внимание уделяется исследованию лексического состава, семантической структуры народнопоэтических обращений, определению их роли в переписке писателей, описанию факторов, влияющих на их выбор в каждой конкретной ситуации общения.

*Сереброва С. Б.
(г. Донецк)*

ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕРТЕКСТОВЫХ ВКРАПЛЕНИЙ В ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕЧАТНЫХ СМИ

(на материале региональных русскоязычных изданий Донбасса)

Постановка проблемы. Проявления интертекстуальности известны с незапамятных времен, вероятно, с возникновения письменности и создания первых текстов, однако, появление термина в последней трети ХІХ века, а также практические исследования и наблюдения лингвистов представляются неслучайными. Этому немало способствовало появление всемирной паутины – сети интернет, когда огромное количество людей смогло приобщиться к произведениям искусства, все это привело к тому, что по выражению Ежи Леца: «Обо всем уже сказано, к счастью, не обо всем подумано». И это понятно, так как каждый человек, создавая новое, приступая к исследованиям в той или иной области, задается вопросом о том, что было сделано ранее.

«Интертекстуальность понятие постмодернистской текстологии,

артикулирующее феномен взаимодействия текста с семиотической культурной средой в качестве интериоризации внешнего» [16, с. 333].

Анализ литературы. Этот термин в 1967 году ввела в обиход Ю. Кристева, анализируя концепцию «полифонического романа» М. М. Бахтина, который впервые заметил диалог текста с текстами, проанализировав соответствующие произведения с точки зрения лингвистики текста. «В целом концепция интертекстуальности восходит к фундаментальной идее неклассической философии об активной роли социокультурной среды в процессе смыслопонимания и смыслопорождения» [16, с. 333].

Свойственное постмодернистской ситуации в целом семиотическое понимание реальности нашло свое преимущественное воплощение в самом, пожалуй, броском свойстве постмодернистской поэтики, которое, вслед за Ю. Кристевой, может быть названо интертекстуальностью. Теоретики постструктурализма придали этой категории значение всеобщего закона литературного творчества. Так, Ролан Барт писал: «Всякий текст есть интер-текст по отношению к какому-то другому тексту, но эту интертекстуальность не следует понимать так, что у текста есть какое-то происхождение; всякие поиски «источников» и «влияний» соответствуют мифу о филиации произведения, текст же образуется из анонимных, неуловимых и вместе с тем уже читанных цитат – цитат без кавычек» [3, с. 46].

Естественно, это порождает заимствования – прямые или косвенные, которые в текстологических исследованиях проявляются в виде цитат. В современной лингвистической литературе нет отдельного термина для прямой цитаты, когда слова автора оформляются по всем правилам современной пунктуации в качестве прямой речи; цитированием называют также так называемое скрытое цитирование (намек, отсыл и т. д.). Такое происходит в тех случаях, когда используемая цитата широко знакома большинству носителей данного языкового пространства, а в некоторых случаях и всем (образованным) жителям Земли и не нуждается в означивании. Например, когда цитируются плоды коллективной мысли народа (пословицы, поговорки, фразы из фильмов и т. д.). Цитация является своеобразным стилистическим приемом и относится к актуальным проблемам функциональной текстологии.

Проанализируем несколько определений цитации, которые дают исследователи. «Цитацию в самом общем смысле можно определить как один из способов представления чужой речи. Цитатой в широком смысле является любой элемент чужого текста, включенный в авторский текст. Цитация выполняет интертекстовую функцию, т.е. функцию объединения «старого» и «нового» текста, подключает авторский текст к чужому. Цитация способствует диалогизации текста и эксплицитно или имплицитно выражает оценку» [1, с. 6]. Данное толкование термина

указывает и на интеграцию, и на диалогизацию, и на оценку, заключенную в таком виде цитирования.

Следующее определение не противоречит первому и другими словами передает ту же мысль «Цитация – точное, графически отмеченное воспроизведение в новом контексте отрезка текста-источника с указанием авторства и текстовую реминисценцию, к которой относятся все прочие случаи немаркированного, часто лишнего авторства, использования интертекстуальных фрагментов в газетном тексте» [16, с. 34].

Третье определение С. Н. Сметаниной наиболее, на наш взгляд, полное, отражающее качественные характеристики не только прямого, но и скрытого цитирования: «Суть цитатного письма – в интеллектуальной, эмоционально-оценочной, формальной переработке «чужого» текста-цитаты, осмысленного и освоенного в системе культуры, и повторное использование его в качестве средства номинации по отношению к реальным ситуациям (лицам) при создании медиа-текста. Если традиционно цитата приводится для доказательства точности изложения, то здесь она появляется вместо точного, прямого наименования; если эффект цитаты опирается на авторитет автора или источника, то здесь отсылки к авторству, к имени оригинального текста не играют существенной роли. Цитатное письмо участвует в организации нового смысла, опираясь на фоновые знания читателя, и этим лукаво «заманивает» его в процесс сотворчества» [20, с. 109].

Актуальность исследования. Использование этого метода (цитирования) чрезвычайно популярно в современной журналистике, хотя он и, с одной стороны, усложняет понимание текста, создавая своеобразный вертикальный контекст, а, с другой, – упрощает, так как в этом случае авторский текст воспринимается как часть культуры. Но чем изобретательнее журналист, тем ярче его материал и эффективнее воздействие на читателя. Нужно отметить, что в наибольшей степени это относится к авторским публикациям и часто говорит об эрудиции и таланте создателя газетной статьи. Такие тексты относят к художественно-публицистическим. По мнению В. Г. Костомарова и Н. Д. Бурвиковой, «прецедентный текст, храня определенный изначальный смысл, обладает способностью, попадая в поле человеческого восприятия, обновлять и приумножать этот смысл» [9, с. 74].

В качестве подтверждения приведем пример из статьи под названием «Дискотека з Великим Братом» известной украинской журналистки О. Забужко, а затем проанализируем его с точки зрения правомерности использования «чужого» слова в представленном отрывке. *„На гадку спадає анекдот із піонерського дитинства: убраний у джинси, Ленін проголошує з броньовика свою історичну фразу, мовляв, **революція, про яку так довго говорили більшовики, відбулася** – „а тепер дискотека!“ Тоді це здавалося неймовірно смішним. Цитуючи іншого*

підрадянського класика – „а воно й ніяк не смішно”: маємо-бо до діла, шановне панство, з типовим аудіо тоталітаризмом, превичерпно описаним ще в **Дж. Орвелла**, - якщо пригадуєте, одним із найтяжчих побутових жахів його вигаданого (?) суспільства **1984** були власне „на стало” ввімкнені радіоточки. Нині **Великий Брат** нагадує нам на ескалаторах метрополітену (металевим жіночим голосом и таким самим металевим стилем) то про необхідність триматися за поручень – посилаючись на всілякі нещастя, які за останній календарний місяць спіткали тих, хто цього не робив (перепрошую, але цієї музики я також не замовляла!), - то про, знов-таки, необхідність заповнити податкову декларацію, причому чогось у Жовтневому районі, ще із поданням адреси, і з тією абсолютно мені непотрібною „кімнатою сто чотири” на слуху (в **Орвелла** пригадується була „сто один”?) я й вискакую, нарешті, нагору, на тихі води, на ясні зорі – уфф? (Якщо тільки не бомба не по тім’ячку з першого-ліпшого кіоску яким-небудь, прости Господи, **Тамбовом...**) Що характерно – пасажери покірно, без жодних ознак невдоволення, вислуховують усі ті громи на свою голову: народні **вуха**, вже, як добре треновані м’язи, звиклі до постійного навантаження, – привчені, що в них повсякчас пакується якась звукова „**локишина**”, тож яка різниця, музична чи словесна, „ла-ла-ла” чи „гав-гав-гав”? Тим більше, що інтонаційно, тобто за винахідливістю музичного рисунка, перше не надто відрізняється від другого...” [6, с. 19].

Представлений отрывок в полной мере иллюстрирует, во-первых, несомненное умение автора в одном небольшом фрагменте использовать все прецедентные феномены, мастерски включив их в ткань повествования: пересказать анекдот (прецедентный текст), процитировать известную всем жителям постсоветского пространства фразу (универсальное прецедентное высказывание), далее идут ретроспекция с опорой на фоновые знания – Джон Оруэлл и его произведение «1984» (прецедентное имя и прецедентная ситуация), словосочетание «Великий Брат» тоже богато ассоциациями (хотя все понимают, что речь идет о России – прецедентное имя), упоминает известную всем современную песню «Мальчик едет в Тамбов» (одного слова «Тамбов» достаточно, чтобы понять, о чем идет речь, – прецедентное имя). И завершается абзац завуалированной (но, тем не менее, абсолютно прочитываемой) поговоркой «вешать лапшу на уши» – прецедентное высказывание, перемежающееся авторским текстом, которое используется весьма свободно, что тоже является одним из современных приемов употребления «крылатых» выражений в языке современных СМИ. Таким образом, мы видим на конкретном примере, что данный прием ввода в свой текст «чужого» слова или «цитатного письма» [20, с. 109], или «прецедентных феноменов» [10, с. 171] придает изложению полифункциональность, может быть использован для различных стилистических целей, «снимает

точность, конкретность формулировок и увеличивает степень условности изложения. Между предметом (ситуацией, лицом) и его представлением в тексте оказывается посредник: не прямое наименование, а знак другой культуры. А. К. Жолковский называет его «интертекстуальный коррелят» [5, с. 137]. В приведенном выше отрывке это отразилось в полной мере, потому что помимо темы статьи: навязчивая музыка, которая нас преследует и в транспорте и на улице, здесь присутствует и второй план, как то: отсыл к произведению Оруэлла, намек «якщо пригадуєте, одним із найтяжчих побутових жахів його вигаданого (?) суспільства 1984», один вопросительный знак ввергает нас в раздумья по поводу происходящего, то есть, можно сказать, что прецедентные феномены «позволяют решать и некоторые дополнительные эстетические задачи, выступая в роли своеобразных «усилительных» средств в раскрытии художественного образа» [20, с. 225]. Исследователи даже называют такие случаи наложения одного текста на другой гиперцитацией. Цитата становится гиперцитатой в том случае, когда одного источника недостаточно для ее нормализации в тексте.

Выразительность в текстах современной региональной прессы достигается за счет экспрессивности, благодаря которой автор выражает своё *субъективное* отношение к содержанию речи или ее адресату через использование цитации.

В современной лингвистической литературе «скрытое» цитирование имеет целый ряд соотносительных друг с другом терминов: «интертекстуальность» [12], «текст в тексте» [13], «цитация» [20], «межтекстовые связи» [15]), «прецедентные феномены» [10], реминисценции [21], аллюзии, логоепистемы [9], «лингвокультуремы», «лингвоидеологемы» [23], «языковая единица с культурным фоном» [22] и др.

Необходимо, впрочем, уточнить: интертекстуальность не сводится к простой цитатности. *Цитатность* – лишь одно из стилевых проявлений интертекстуальности. Мир как текст – так можно обозначить эту концепцию, размывающую традиционную границу между искусством и реальностью. Сам термин «интертекстуальность» относится к построению и стилистике художественных произведений и входит в область литературоведения. Это наиболее сложный вид цитирования, пронизывающий все произведение.

Цель и задачи статьи. Целью данной статьи является показать возможности «включенного» текста и особенности его использования в дискурсе печатных СМИ.

Изложение материала. Что касается использования этого приема в современной газете, то с ним больше всего соотносится использование термина «прецедентный текст». Это может быть анекдот, притча, аллюзия, восходящая к общеизвестному произведению, или название, как правило,

классического текста, картины и т.д. Например: *«Вспоминается известный Буриданов осел. Он, как и мы сегодня, тянулся то к одной копне сена, например, к единой экономической зоне, однако судя по одновременной октябрьской инфляции в России и на Украине, мы и так давно там. То к другой копне, например, в Европейский Союз. Однако попасть в калашиный ряд с нашим, по-прежнему советским, пусть нынче и украинского пошиба, кувшинным рылом – тоже вряд ли. А между тем, как известно, Буриданов осел так и окошел. От голода. И я теперь знаю, почему. Похоже, он тоже был идеологически привязан к своему, давно обанкротившемуся, ослиному вождю. И жил в районе ослиного вождя, и ходил по улице его имени, и тосковал по той, давно ушедшей, ослиной жизни. Да так и не смог отвязаться. Увы. А мораль весьма жизненной басни проста: ослика жалко!* [«Город», № 40, 16.11.07]. В приведенном отрывке прослеживается сосуществование двух текстов: пересказанной журналистом известной истории, давшей миру универсально-прецедентный феномен *буриданов осел*, и мастерски вплетенные в канву рассказа проблемы сегодняшней Украины.

Важной чертой публицистики является использование наиболее типичных для данного момента общественной жизни способов изложения материала, частотных лексических единиц, характерных для данного времени фразеологизмов и метафорических употреблений слова, широкое употребление «чужого слова». «Тексты в нашем сознании существуют скорее как гипертексты, включающие мириады ассоциативных связей, вязь перекрестных ссылок, «чувственную ткань сознания», сотканную сонмом образов и ароматом летучих настроений» [9, с. 175–176].

М. В. Володина справедливо замечает, что «СМИ, информируя человека о состоянии мира и заполняя его досуг, оказывают влияние на весь строй его мышления и стиль мировосприятия, на тип культуры сегодняшнего дня» [4, с. 28].

По мнению исследователей, эту новую культуру характеризует сиюминутность и быстротечность информации, ее идеологизированность, возникновение специфического языка и одновременная простота восприятия текстов СМИ, которые при этом претендуют на статус «неприкрытой правды, <...> текст СМИ представляет собой совокупность фраз бесконечных гипертекстов, где все является ссылкой друг на друга, бесконечным цитированием; здесь нет базовых текстов, которые определяли бы становление и развитие культурных основ, исходных или направляющих моментов, устойчивой традиции» [2, с. 110].

Интертекстуальность одна из характерных примет современного языка дискурса газеты. Ее изучение позволяет глубже понять культурную составляющую современного когнитивного пространства в Украине, отличающегося ярко выраженным билингвизмом. Актуальность содержания заставляет журналиста искать соответствующие формы его

выражения, общепонятные и в то же время отличающиеся свежестью, новизной, насыщенные культурными коннотациями.

В дискурсе современных региональных СМИ Донбасса мы выделили следующие возможности цитации, которые более подробно будут рассмотрены нами далее: загадка; монтаж из цитат – проекция на современную политическую ситуацию; игра с цитатами; экспрессивность; двуплановость или многозначность; пародирование, травестирование; осмеяние догм; поэтизация.

Естественно, данный перечень не претендует на полноту и выделен нами на основе исследования региональной прессы Донбасса, исходя из фактического материала.

Итак, одной из главных черт современного языка публицистики является интертекстуальность, создающая иронический подтекст, участвующая в языковой игре, что свидетельствует в целом о возросшей экспрессивности данного подстиля, в котором реализуется установка современного автора газетных текстов на творчество, а не на стереотип.

Интертекстуальность как стилеобразующая черта создает вертикальный контекст, усложняющий речевое произведение журналиста: «Порождая двуплановость или многоплановость, «включенный текст» служит целям языковой игры разного рода: способствует поэтизации текста, создает поэтический намек, подтекст, рождает загадку, создает ироническое, саркастическое, гротескное, трагическое или иное звучание. Способствует иерархизации смысла, «выделению смысловой доминанты» [99], придает бытовой фразе смысл иносказания – политического, поэтического, философского или какого-либо иного, иногда просто рождает «непритязательную шутку» [8, с. 27].

Цитатность успешна, если *фоновые знания* адресата пересекаются с *фоновыми знаниями* адресанта. Тогда и возникает эффект узнавания закодированного смысла. Но подобная ориентация СМИ на массовую аудиторию приводит к тиражированию удачно найденных приемов интертекстуальности: «**Особенности национальной красоты**» [«Итоги недели», № 51, 19–25.12.07], «**Особенности Мариупольской безработицы**» [«Донецкий кряж», № 45, 30.11–06.12.07], «**Особенности национального вождения**» [«Панорама», № 9, 28.02–5.03.08]. Так создаются газетные штампы.

Интертекстовые элементы принимают участие в языковой игре. В этом качестве используются в основном измененные ПВ: «*Но тогда получится, что единой, понятной каждому красоты нет и быть не может. Позвольте, что же тогда спасет мир?*» [«Салон», А. Зимоглядов, № 37, 16.05.08]. Прослеживается аллюзия с известной фразой Ф. М. Достоевского «красота спасет мир».

Ирония в современной региональной прессе Донбасса – это стилеобразующая черта публицистики (особенно политического дискурса

и авторской стилистики), создание вертикального контекста с помощью скрытой цитации часто имеет целью именно создание иронического контекста. Ирония скрывает за собой социальную оценку даже при кажущейся объективированной подаче фактов.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, цитация, используя скрытые и явные формы воздействия на сознание читателя, играет большую роль в современном региональном дискурсе Донбасса. «Такое расширение интертекстуальности обусловлено стремлением изданий заявить о своей культурной, социальной и политической, эстетической позиции: сориентировать издание на определенную аудиторию, способную узнать интертекстовые элементы, а также немного развлечь эту аудиторию, дискредитировать традиционные ценности <...> и утвердить ценности альтернативные» [18, с. 84].

Перспективы исследований в медиалингвистике видятся нами в изучении многообразия журналистских приемов, связанных с игрой со словом, использовании многозначности и рождения новых значений у известных всем выражений, ставших штампами сознания. Весь накопленный материал можно использовать при обучении будущих журналистов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алещанова И. В. Цитация в газетном тексте (на материале современной английской и российской прессы) : автореф. дисс. на соискание степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20. «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И. В. Алещанова. – Волгоград, 2001. – 16 с.

2. Артамонова Ю. Д. Герменевтический аспект языка СМИ / Ю. Д. Артамонова // Язык средств массовой информации: [учебное пособие для вузов, под ред. М. Н. Володиной]. – М. : Академический Проект. Альма Матер, 2008. – С. 99–117.

3. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Барт Р. – М. : Прогресс, 1994. – 616 с.

4. Володина М. Н. Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание / М. Н. Володина // Язык средств массовой информации: [учебное пособие для вузов, под ред. М. Н. Володиной]. – М. : Академический Проект. Альма Матер, 2008. – С. 6–47.

5. Жолковский А. К. „Блуждающие сны” и другие работы / А. К. Жолковский. – М. : Восточная литература РАН, 1994. – 428 с.

6. Забужко О. Репортаж із 2000-го року / О. Забужко. – К. : Факт, 2001. – 96 с.

7. Земская Е. А. Клише новояза и цитация в языке постсоветского общества / Е. А. Земская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С.23–31.

8. Кожина М. Н. Стилистика русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Флинта, 2008. – 464 с.
9. Костомаров В. Г. Как тексты становятся прецедентными / В. Г. Костомаров, Н. Д. Бурвикова // РЯЗР. – 1994. – № 1. – С. 73–76.
10. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»; миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 309 с.
11. Красных В. В. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации / В. В. Красных // Вестник Московского университета. Сер. : Филология. – 1997. – № 3. – С. 62-75.
12. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Кристева Ю. // Вестник Московского университета. Сер. : Филология. – 1995. – №1. – С. 97–99.
13. Лотман Ю. М. Знаковый механизм культуры : [сб. стат. по вторичным моделирующим системам / ред. Ю. Лотман] / Ю. М. Лотман. – Тарту, 1973. – С. 195–199.
14. Петренко В. Ф. Психосемантика массовых коммуникаций / В. Ф. Петренко // Язык средств массовой информации : [учебное пособие для вузов, под ред. М. Н. Володиной]. – М. : Академический Проект. Альма Матер, 2008. – С. 170–183.
15. Пикулева Ю. Б. Прецедентный культурный знак в современной телевизионной рекламе : Лингвокультурологический анализ : автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук : спец.10.02.02 «Русский язык» / Ю. Б. Пикулева. – Екатеринбург, 2003. – 22 с.
16. Постмодернизм. Энциклопедия / [сост. А. А. Грицанов, М. А. Можейко]. – Минск : Интерпрессервис, Книжный дом, 2001. – 1037 с.
17. Прохоров Ю. Е. Национальные социо-культурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров. – [4-е изд.] – М. : ЛКИ Комкнига. – 2008. – 224 с.
18. Різун В. В. Лінгвістика впливу : Монографія / В. В. Різун, Н. Ф. Непийвода, В. М. Корнєєв. – К. : Київський університет, 2005. – 148 с.
19. Слышкин Г. Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
20. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры: Динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века / С. И. Сметанина. – М. : Михайлова В. А., 2002. – 251 с.
21. Супрун А. А. Текстовые реминисценции как языковое явление / А. А. Супрун // Вопросы языкознания – 1995. – № 5. – С. 17–29.
22. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.
23. Шаклеин В. М. Лингвокультурная ситуация и исследование текста / В. М. Шаклеин. – М. : Общество любителей российской словесности, 1997. – 184 с.

У статті розглядаються лексико-стилістичні можливості використання в сучасному дискурсі друкованих регіональних ЗМІ інтертекстових вкраплень. Це можуть бути різні за походженням мовні одиниці, що цитуються автором як у канонічному, так і в трансформованому вигляді. Включаючи їх у мовну гру, журналісти створюють іронічний підтекст, що є затребуваним прийомом сучасного газетного дискурса.

Зиновченко Н. Л.
(г. Славянск)

КРАТКИЙ СЛОВАРЬ БИБЛЕЙСКИХ ИМЕН

В последние десятилетия остро встал вопрос защиты европейской христианской культурной традиции от ислама, буддизма и других религий. Однако недавно мы узнали, что в Америке появились воинствующие христианские организации, замышлявшие террористические акции, но вовремя разоблаченные. Они по духу христианства ничего общего с ним не имеют. Наши дети, в силу сложившейся при советской власти атеистической направленности в воспитании, мало знают, как о ветхом, так и о Новом Завете. Сейчас издаются новые библейские словари [9; 48], переиздаются старые словари и толкования на Библию [11–13], на Новый Завет [7], однако этого недостаточно, т.к. тираж таких книг небольшой, да и рассчитаны они в основном на подготовленного читателя. Наш словарь создан, прежде всего, для малоподготовленных студентов и школьников, желающих не только расширить свой кругозор, но и углубить свою веру.

Первая часть нашего словаря содержит имена, т.е. персоналии, встречающиеся в Евангелии от Матфея после описания родословной Иисуса Христа.

Авель – второй сын Адама и Евы, убитый старшим братом Каином (Быт. 4 : 1–2). Это было первое убийство, совершенное в мире. Авель был праведником, он принес Богу жертву от первородных своего овечьего стада, т.е. лучшее, что имел. Бог принял эту жертву (Быт. 4 : 4), дым от нее прямо шел к небу. Каинову же жертву Бог не принял и из зависти тот убил брата, поэтому образ Авеля стал символом невинной жертвы. Христос обвинил книжников и фарисеев за их немилосердие и готовность убивать невинных по идейным убеждениям в крови всех невинных жертв от Авеля до Захарии, сына Варахиина, убитого между храмом и жертвенником (Мф. 23 : 35). Т.к. имена Авеля и Захарии начинались на первую и последнюю буквы А и Z в латинском алфавите, то одновременное их упоминание означает «от начала до конца», «от А до

Я», «от Бытия до Откровения». Христос указал на немилосердие, как на извечный тягчайший грех, переходящий и на потомков [Лопухин ТБ. – Т. 3. – С. 362–363].

Имя Авеля означало, возможно, «дыхание, ничтожество, суета» [Лопухин ТБ. Т. 1. – С. 31], возможно, «плач» (Иосиф Флавий). «Суета, ничтожество» – эти слова передавали разочарование Евы из-за первого сына Каина, а «плач» указывал на то, что она и от второго сына уже не ждала радости, и лишь «дыхание» как имя передало нам трепет Евы от нового человеческого существа, данного ей Богом, который вдунул в Адама и Еву «дыхание жизни» (Быт. 2 : 7), после чего они и стали «душою живою».

Адам (от древнеевр. adam – «человек») – праотец человеческого рода, прожил 930 лет. Кн. Бытие указывает: «И сотворил Бог человека по образу Своему ...» (Быт. 1 : 27) [11, с. 12]. Далее в Бытие сказано: «И создал Господь Бог человека из праха земного и вдунул в лице его дыхание жизни; и стал человек душою живою» (Быт. 2 : 7) [1, с. 2].

В «Библейском словаре» А.Ланглуа, А. Ле Муане и Ф.Списа подчеркивается близость слова adam и adamah, «земля» [8, с. 23], а также указывается близость слов «isba» (isha), «женщина» и «isb» (ish), «мужчина» [8, с. 23]. Образ Божий в человеке отражен в различных качествах и силах его природы: «И в бессмертии человеческого духа, и в первоначальной невинности, и в чистоте, и в тех способностях и свойствах, которыми наделен был первоначальный человек для познания своего Творца и любви к Нему» [11, с. 12]. Помимо чистоты, возможности общаться с Богом, Адам был наделен способностью и правом дать имена растениям и животным и распоряжаться, обладать ими. Во всем этом было величие и красота первоначального Адама и его жены Евы, сотворенной Богом из ребра Адама. Все это они утратили после грехопадения, вкусив по наущению древнего обольстителя, змея, под видом которого выступил сатана, плод от древа познания добра и зла. Т. к. ни Адам, ни Ева сразу не покаялись перед Богом в нарушении этой единственной заповеди, дарованной им Богом, то Господь завещал теперь Адаму трудиться в поте лица своего на земле и есть хлеб, пока не возвратится в землю, а Еве завещал в муках рожать детей и повиноваться мужу. Также Господь положил вражду между «семенем», т. е. потомством жены и семенем змея,

т. е. «сынами погибели, противления, диавола» [13, с. 27]. Адам после этого дал имя жене своей Ева (евр. Хавва, означающее «жизнь», или точнее «производительница жизни» [13, с. 30]. Адам не усомнился в том, что Ева будет восстановительницей жизни. Отцы Церкви видят в словах Бога о семени жены доказательство «горячей веры падших прародителей в обетованного Искупителя (Мессию)» [13, с. 30]. После грехопадения Адам и Ева были изгнаны Богом из сада Едемского, чтобы возделывать землю, плодиться и размножаться на ней. Евангелист Лука ведет генеалогию Иисуса Христа от самого Бога через Адама: «... Сифов, Адамов, Божий» (Лк. 3 : 38) [1, с. 66].

Андрей Первозванный – один из 12 апостолов, сын галилейского рыбака Ионы из Вифсаиды, младший брат апостола Петра (Мф. 10 : 2); (Ин. 1 : 44). Андрей – греческое имя, означающее «мужественный». Возможно, оно является вторым, христианским именем, как и имя Петр его брата, у которого Андрей жил в Капернауме (Мк. 1 : 29). Вместе на двух лодках они ловили рыбу. Андрей, как и братья Зеведеевы, Иоанн и Иаков, скорее всего вначале был учеником Иоанна Крестителя (Ин. 1 : 35–40). Иоанн Богослов рассказывает о том, как Христос призвал первым апостола Андрея, пришедшего к нему домой с Иоанном Богословом после того, как Иоанн Креститель в их присутствии назвал Христа «Агнцем Божиим» (Ин. 1: 35–41), т. е. Сыном Божиим, «крестящим Духом Святым» (Ин. 1: 33–34) [1, с. 101]. Затем Андрей привел ко Христу своего брата Петра, сказав ему, что они с Иоанном «нашли Мессию, что значит: Христос» (Ин. 1: 41) [1, с. 101].

3 первых евангелиста-синоптика умалчивают об этом, т. к. свидетелем этого был евангелист Иоанн Богослов, который восполнил рассказ синоптиков о первом призвании Андрея, Иоанна, Петра, а затем и Филиппа в Галилее (Ин. 1: 41–44). Второе призвание Петра и Андрея уже на служение Христу произошло, как и указывают синоптики, у моря Галилейского, около Капернаума, после того, как Христос сначала проповедовал в одной из лодок Симона Петра и Андрея, чистивших с огорчением пустые сети; это произошло, когда Иоанн Креститель уже взят был под стражу и Христос вышел на свое служение. По воле Христа Петр и Андрей закинули сети и поймали столько рыбы, что сети стали рваться, а лодки тонуть (Мф. 4 : 18–22); (Мк. 1: 16–18). Апостол Андрей был одним из ближайших учеников Христа. Из Евангелия мы узнаем, что он был с Господом и другими учениками в Канне Галилейской, на браке, где Христос сотворил первое чудо претворения воды в вино. Присутствовал он и на проповеди Христа, после которой Господь пятью хлебами насытил 5 тысяч человек (Ин. 6 : 8–9), он говорил с Господом при входе его в

Иерусалим (Ин. 12 : 22). Вместе с другими учениками: Петром, Иоанном и Иаковом Андрей спрашивал у Христа на Елеонской горе о будущем разрушении Иерусалима и о признаках второго пришествия Спасителя (Мф. 24 : 1–14), когда умножится беззаконие и «во многих охладает любовь» [1, с. 29], будут войны, голод, мор, землетрясения, болезни, когда будут убивать учеников Христовых, будет великая скорбь, восстанут лжехристы и лжепророки, чтобы прельстить избранных Богом (Мк. 13 : 3–4); (Лк. 21 : 5–19). Говоря о тех, кого будут убивать за имя Христово, Господь символически называет своих учеников-апостолов, указывая, как в будущем, когда будет проповедано Евангелие всем народам, все возненавидят Его учеников, будут их судить и некоторых убьют. Только терпение спасет их.

После Воскресения Христа, когда Дух Святой Утешитель, обещанный Им апостолам, сошел на них в виде огненных языков, апостолы разделили по жребию страны для проповеди Евангелия. Апостолу Андрею достались страны на северном и южном побережьях Черного моря: Понт, Колхида, Скифия, Ахайя. В Византию он поставил епископа Стахия, проповедовал и в наших землях: по Днепру, на месте будущего Киева, где поставил крест и предсказал возникновение здесь города, в котором будет много церквей и прославлено будет имя Божье, как писал Нестор летописец, а также ап. Андрей просветил новгородцев светом Христовой веры.

Вифиния и Пропонтида, Халкидон и Византия, Фракия и Македония, земли, простирающиеся до самого Дуная, а также Фессалия, Эллада, Ахайя, Аминтин, Трапезунд, Ираклия и Амастрида, земли Неокесарии, Самосаты, земли аланов, абасков (нынешних абхазцев), зихов, босфорцев (около Керченского пролива), земли херсонитов (народы, населяющие Херсонес Таврический в Крыму) – вот те города и земли, где также апостол Андрей проповедовал веру Христову и перенес много скорбей и страданий.

Архелай – старший сын Ирода Великого. (На монетах его чеканки – Ирод Этнарх). Правил с 4 г. до н. э. по 6 г. н. э. Он «царствует в Иудее вместо Ирода, отца своего» (Мф. 2 : 22). Матерью Архелая была самарянка Малтакия (Малфакия). Он женился на Глафире, вдове своего брата по отцу Александра, оскорбив религиозные чувства евреев. Ирод Великий завещал ему править в Иудее, Самарии и Идумее, тогда как двух других сыновей: Ирода Филиппа и Ирода Антипу он поставил тетрархами (четвертовластниками). Тирания Архелая была настолько нетерпимой, что он был низложен Августом и заточен в Галлию, нынешнюю Францию, где и умер [Лопухин. Толк. Библи. Т. 3. – С. 50; Нов. Библи. сл. – С. 53; блж. Феофилакт. Благовестник. – С. 31].

Еммануил (Эммануил) – «с нами Бог». Пророческое имя Богомладенца, рожденного от Девы, в Ветхом Завете встречается дважды (Ис. 7 : 14; 8 : 8), а в Новом Завете один раз (Мф. 1 : 23). Оно также указывает, что в рождении Младенца будет видно присутствие Божье, и что в качестве залога или завета избавления народа от грехов его мать может назвать свое дитя Еммануил. Бог пришел к своему народу в образе Своего Младенца, Которого Исаия позже называет «Всемогущий Бог». Хотя в талмудических писаниях это пророчество не относилось к Мессии, но уже в Евангелии ясно видно мессианское приложение этого пророчества. Если слова 23 стиха и были словами ангела, то выражение «что значит: с нами Бог» [1, с. 1] следует приписать самому евангелисту (ТБ Лоп. – Т. 3. – НЗ – С. 38–39). Евреи говорят: почему же родившийся назван не Еммануилом, как сказал Ангел Иосифу, а Иисусом Христом? Пророк не сказал «наречешь», но «нарекуют», т. е. сами дела покажут, что Он Бог, живущий с нами, т. к. Св. Писание дает имена по делам. «Ибо как только родился Господь, было расхищено, разорвано на куски, пленено обольщение, а потому и говорится, что Иисус назван по делам Его» [Блж. Феофилакт, арх. Болг. Т.1. – С. 24].

Захария (евр. «Господь вспомнил»). В Библии этим именем названы 33 человека, в том числе: 1) отец Иоанна Крестителя, 2) первосвященник Захария, убитый при израильском царе Иоасе (2 Пар. 24 : 20–21; 2 Пар. 25 : 21), 3) пророк Захария Серповидец, 11-й из малых пророков, который жил после плена, написал книгу из 14 глав, предсказал вход Господа в Иерусалим и предательство Иуды. Как он сам указал, он был «сын Варахиин» [Зах. 1: 1].

В Евангелии (Мф. 23 : 35) упоминается Христом Захария, убитый между храмом и жертвенником, и в его крови, как и в крови всех праведников, пролитой на земле, Иисус Христос обличает книжников и фарисеев, сначала убивающих пророков и праведников, а затем строящих «гробницы пророкам» [1, с. 28] и украшающих памятниками праведников (Мф. 23 : 29). Богословы спорят, о каком Захарии, сыне Варахиинном, говорится в Мф. 23 : 35. Блаженный Иероним Стридонский писал, что «упоминаемый в Евангелии от Матфея Захария был тот, который убит Иоасом, царем иудейским», как указывается в ТБ Лопухина (Т. 3, с. 363). Однако Иоас был царем израильским, как указано в книге Паралипоменон

(2 Пар. 25 : 21–23), а не иудейским, да и первосвященник этот, Захария, был, как писал блж. Иероним, сыном не Варахиным, а священника Иодая: «В Евангелии, которым пользуются назаряне, находим, что вместо сына Варахии» в нем написано «сын Иодая» [ТБ Лопухина. Т. 3., с. 363]. Но сам Лопухин полагал, что отец Захарии носил два имени: Варахия и Иодай. Нам кажется, что это большое допущение. Возможно, Иодай был братом Варахии и женился по традиции на жене брата. Однако скорее всего Иисус Христос говорил об убийстве Захарии, отца Иоанна Крестителя, который был убит по проискам книжников и фарисеев (перед царем Иродом), мстивших Захарии за то, что он ввел трехлетнюю Богородицу во Святаю Святых. Однако у Ирода была еще одна причина предать его смерти. Этот Захария, сын Варахии, отец Иоанна Крестителя, был убит посланцами царя Ирода, требовавшими от него выдать его сына, младенца Иоанна. Однако, не получив ответа, они убили его между церковью и алтарем.

Как писал свт. Димитрий Ростовский в Четых-Минеях, «убийцы бросились на Захарию и между церковью и алтарем убили его, как повелел им царь. Пролитая же кровь святого сгустилась на мраморе и отвердела, как камень...» [6, с. 120].

Иаков Алфеев (Мф. 10 : 3); (Мк. 3 : 18); (Лк. 6 : 15), т. е. сын Алфея, апостол из 12. Некоторые считают матерью его Марию (жену) Клеопову (Ин. 19 : 25), принимаемую за сестру Богоматери (Мф. 27–56); (Мк. 15 : 40, 47; 16 : 1), но все эти предположения безосновательны. По свидетельству Иоанна Златоуста, блж. Феодорита и по Месяцеслову Василия Македонянина (имп.), он был сыном Алфея, братом Левия, т. е. братом евангелиста Матфея. Клеопа же нигде не называется Алфеем, и его сыном был ап. Симон.

Иаков Зеведеев – апостол от 12, сын галилейского рыбака из Вифсаиды Зеведея, вместе со своим младшим братом Иоанном Богословом он в числе первых был призван Иисусом Христом на служение и проповедь Евангелия (Мф. 4 : 21). Иаков и Иоанн почти никогда не отлучались от Спасителя и были свидетелями всех Его чудес. Иаков всю жизнь жил в девстве, не вкушал мясной пищи. Св.

апостол Иаков был казнен усекновением мечом его главы в 44 г. при царе Агриппе.

Церковный историк Евсевий Кесарийский (IV в.), основываясь на рассказе Климента Александрийского, писал, что доносчик на ап. Иакова, видя спокойствие и твердость мученика так поражен был его спокойным и мирным обликом, что закричал, что он тоже христианин, и потребовал себе казни. По дороге на казнь он попросил прощения у ап. Иакова. Святой

апостол простил его, обнял его как брата и приветствовал словами Спасителя: «Мир тебе!». Через несколько мгновений их главы упали под мечом одного из палачей Агриппы – внука Ирода. Святой Иаков был погребен в Иерусалиме. Память его празднуется 30 апреля и 30 июня (по старому стилю).

Иаков Праведный (Мф. 13 : 5), апостол, брат Господень, сын Иосифа Обручника. Он автор Соборного Послания, первый епископ

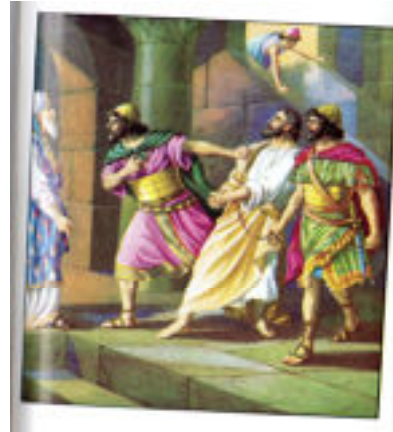
Икона Божьей Матери Трех Радостей с Иосифом Обручником и Иаковом братом Господним

Иерусалима. В отличие от апостола из 12, Иакова Алфеева, брата св. апостола Матфея, а также Иакова Зеведеева, брата Иоанна Богослова, апостол Иаков носил прозвище Праведный, т. к. от юности он вел строгий образ жизни: никогда не вкушал не только мяса, но и различных брашен, т.е. вкусной пищи. Он также никогда не стриг волос, не пил вина и хмельных напитков, постоянно носил грубую власяницу, все ночи посвящал молитве и лишь очень немного спал. От частых земных поклонов кожа у него на коленях

загрубела. Он был девственником до конца своих дней. Ему одному был дозволен вход в святилище храма, и он часто и подолгу там молился.

Ко Господу Иисусу Христу у него была любовь еще с отрочества. По преданию, он был в Вифлееме и в Египте с Иосифом Обручником и Девой Марией. По возвращении из Египта, когда его отец Иосиф разделил землю между своими детьми от первого брака и хотел дать также некоторую часть Иисусу Христу, то все сыновья Иосифа воспротивились этому, и один лишь Иаков принял Спасителя в совместное владение своей частью. Он был истинным братом Господним. Святой Иаков уверовал в то, что Иисус Христос – Мессия, когда Христос начал свою проповедь о Царствии Божиим. После этого он еще сильнее воспламенился любовью к Богу и стал вести жизнь еще более молитвенную и благочестивую. Христос особенно возлюбил святого Иакова и по Воскресении удостоил его особого явления. Апостол Павел упоминает об этом: «Потом явился Иакову, также всем апостолам» (1 Кор. 15,7) [1, с. 216].

Апостол Иаков управлял Иерусалимской Церковью более 30 лет. Он составил и написал первый чин Божественной литургии, который и донныне служится в Иерусалиме, а также в других церквях в день его памяти 23 октября.

Иеремия (Мф. 2 : 17) – один из четырех больших пророков, сын Хелкии из Анафофа. Он был пророком, провозвестником слова Божьего, при пяти царях Иудеи – Иосии, Иоахазе (Охозии), Иоакиме, Иехонии и Седекии. Начало его пророческой деятельности соотносится с последним, тринадцатым, годом царствования Иосии (626 г. до н. э.) и длится 40 лет, включая падение Иерусалима в 587 г. до н. э. Иеремия был противником восстания царя Иудеи, Седекии, в союзе с египетским фараоном против вавилонского царя Навуходоносора. Он предсказал падение Иерусалима под натиском халдеев. Его бросали в темницу, а затем в яму по ложному обвинению в предательстве. После падения Иерусалима Навуходоносор разрешил Иеремии остаться в Иудее, и он стал приближенным Годолии, нового правителя Иудеи, но после его убийства Иеремия вынужден был бежать в Египет [НБС. – С. 120–126].

Иисус – имя еврейское, означает оно «Спаситель», т.к. о нем сказано, что Он «спасет людей своих от грехов их» (Мф. 1 : 21) [1, с.], т.е. будучи Сыном Всевышнего, хотя он рождается от Девы Марии в Вифлееме и живет на земле как обыкновенный человек, он совершает величайшее дело Спасения всего Человечества. В беседе с Никодимом Сам Иисус открывает, что Бог-Отец «так возлюбил мир, что отдал Сына Своего Единородного, дабы всякий, верующий в Него не погиб, но имел жизнь вечную» (Ин. 3 : 16) [1, с. 103]. В беседе с Самарянкой Он указывает на Себя как на источник Воды Живой, как на Мессию (Ин. 4 : 10; 4 : 26). Своими чудесами Он доказывает свое посольство от Бога Отца и призывает к вере в Него, обещая дать Самого Себя в пищу и воскресить всех верующих в Его Тело и Кровь (Ин. 6 : 53–56).

На Тайной Вечере Иисус Христос устанавливает таинство Евхаристии. Он раздает своим ученикам хлеб и вино и призывает их принять их с верой в то, что это Его тело и кровь. При этом он говорит особые символические слова, которые повторяет теперь каждый

священник, совершая это таинство. Кроме того, священник читает еще молитву на сошествие Святого Духа, после чтения которой хлеб и вино претворяются в тело и кровь Христа. Ими причащаются все верующие и получают благодать и исцеление.

Совершив множество чудес, исцелив расслабленного и слепорожденного, воскресив четырехдневного мертвеца Лазаря, Иисус показал, что Он действительно есть Свет, Воскресение и Жизнь для людей, уверовавших в Него (Ин. 8 : 12; 11 : 25).

Также во время Тайной вечери, перед Распятием, Иисус Христос дал Своим ученикам новую Заповедь о любви друг к другу. Он обещал им идти к Отцу, чтобы в доме Его приготовить для них обители, и умолить Отца послать им Духа-Утешителя, Который и заменит им Его, и напомнит им Его учение, и наставит их на всякую истину [Иванов А. В. Руководство. – С. 31; блж. Феофилакт. Благовестник. Т. 1 – С. 23; Лопухин. Толк. Библи. Т. 3. – С. 38].

Святой апостол и евангелист Иоанн Креститель.
Икона из собрания Музея-галереи Свято-Владимирского
интерпретационно-просветительского центра в г. Омске, 1998 г.

Иоанн Богослов, апостол и евангелист, любимый ученик Христа среди 12 апостолов. Сын галилейского рыбака из Вифсаиды Зеведея и Саломии, дочери Иосифа Обручника. Сначала был учеником Иоанна Предтечи, от которого и узнал, что Христос – это Сын Божий. Вместе с ап. Андреем Первозванным он впервые посетил Христа на дому и служил ему целый день, после чего Андрей призвал своего брата Симона ко Христу, сказав ему, что они с Иоанном нашли Мессию. Пока Иоанн Креститель был в темнице, Иоанн Зеведеев находился со своим старшим братом Иаковом при отце: они ловили рыбу в Галилейском море (Геннисаретском озере), где их нашел Иисус Христос и призвал сразу после чудесного лова рыбы с ап. Петром и Андреем (Мф. 4 : 21–22).

При призвании Иоанна и Иакова Христос назвал их «сыновьями грома» (Мф. 3 : 17), т. е. Воанергес. Богословие этих апостолов должно было распространиться как гром во всем мире, вместе с тем это имя указывало на особую любовь к Богу и чистую ревность о слове Божию. Христос также любил Иоанна, самого юного из апостолов, больше всех, сделав его одним из трех ближайших своих учеников. Им Господь не раз открывал свои Божественные чудеса и тайны. При воскрешении Христом дочери Иаира в Капернауме Он не позволил остаться при ней никому, кроме Петра, Иакова и Иоанна. Им же Христос открыл славу Своего Божества на горе Фавор (Мф. 17 : 1–2). Когда Христос молился перед предательством Иуды в Гефсиманском саду, вместе с Ним были опять Петр, Иоанн и Иаков. Во время Тайной Вечери Иоанн возлежал на груди Иисуса. Когда Господь сказал, что один из учеников предаст Его, то Петр

сделал знак Иоанну, чтобы тот спросил, кто же это (Ин. 13 : 23–25). Вся любовь Иоанна ко Христу проявилась в том, что он следовал за Ним во двор первосвященника, т. к. был знаком с тем, а затем ввел туда и Петра (Ин. 18 : 15–16), был он, вероятно, и возле претории, куда привели Христа на суд к прокуратору Понтию Пилату, наконец, он единственный из 12 апостолов вместе с Богородицею стоял при кресте и видел все муки Христовы, плакал навзрыд, сострадая Христу вместе с Пречистой Девой Марией. За это он был усыновлен Ею Христом, который сказал своей Матери: «Жено! Се сын твой. Потом говорит ученику: се Мать твоя! (Ин. 19 : 26–27). Ап. Иоанн взял Божью Мать в свой дом в Иерусалиме. Он находился недалеко от Сионской горницы, где на апостолов снизошел Дух Святой в виде огненных языков на праздник Пятидесятницы. Господь послал им Утешителя для их Крещения огнем и укрепления на проповедь Евангелия всем народам. Апостол Иоанн служил Богородице до ее Успения. Когда же на второй день Ее тело несли на погребение в подземную Гробницу, где теперь находится церковь, св. Иоанн Богослов шел перед ее одром с блистающей, как свет, райской ветвью. Незадолго до успения ее вручил Пречистой Деве Архангел Гавриил, сообщив Богородице о скором Ее вознесении от земли на небо. Перед и после Вознесения Господа ап. Иоанн держался вместе с ап. Петром. Они вместе вошли в Иерусалимский храм помолиться (Деян. 4 : 13), вместе свидетельствовали о Христе, невзирая на угрозы синедриона, вместе они были посланы остальными апостолами в Самарию, чтобы низвести на самарян Святого Духа (Деян. 8 : 14–16) и также вместе они присутствовали на Апостольском Соборе в 51 г.

После Успения Божией Матери ап. Иоанн вместе с Прохором, своим учеником, отправился в Малую Азию для проповеди Слова Божьего. В Ефесе Иоанн сотворил множество чудес, воскресил из мертвых Домна, юного сына городского старшины Диоскорида, а затем и самого Диоскорида, приведя их ко Христу. Во время праздника богини Артемиды Иоанн, стоя на высоком месте возле ее идола, громогласно обличил слепоту язычников. Они бросали в него камни, но все они отлетали назад, поражая бросавших их. Иоанн, воздев руки к небу, начал молиться. На земле наступил страшный зной, от которого множество людей умерло, но когда остальные стали умолять его о милости, то по его молитве умершие воскресли и, уверовав во Христа, крестились.

Апостол Иоанн исцелил расслабленного, пролежавшего 12 лет. Он изгнал беса из храма Артемиды, возбудившего народ на восстание против Иоанна и Прохора. Когда их привели к этому храму, то Иоанн посрамил беса, изгнал его из того места, что привело к обращению ко Христу множества народа. Когда же ап. Иоанн был схвачен асийским епархом и, оклеветанный, он был отправлен в Рим к императору Домициану, то здесь он претерпел удары за исповедание Христа, затем должен был выпить яд,

но, по словам Христа апостолам: «... и если что смертоносное выпьют, не повредит им» (Мк. 16 : 18) – ап. Иоанн остался жив. Он был брошен в котел с кипящим маслом, но и оттуда вышел невредимым. Народ при этом кричал: «Велик Бог христианский!» Кесарь посчитал ап. Иоанна бессмертным и сослал его на о. Патмос. На корабле во время плавания на о. Патмос ап. Иоанн также совершил много чудес: он спас утонувшего почти за сутки до того, юношу, избавил всех от бури и разрушения корабля, превратил морскую соленую воду в питьевую пресную. Спутники Иоанна приняли Крещение и хотели его отпустить, но он велел им доставить его туда, куда приказано.

На о. Патмос его отвели к игемону-правителю. Тесть егемона Мирон, имевший бесноватого сына Аполлонида, взял Иоанна и Прохора к себе в дом. После злосудных из-за беса, погнавшего Аполлонида от ап. Иоанна в другой город, и обвинения ап. Иоанна в чародействе, его бросили сначала в темницу и хотели отдать диким зверям на съедение. Но затем Иоанн отправил Прохора в другой город к Аполлонида с посланием, в котором апостол повелевал бесу выйти из Аполлонида. Едва Прохор приблизился к нему с посланием, бес оставил юношу, и тот, исцеленный и отрезвленный, вернулся к своему отцу. Но сначала он посетил в темнице ап. Иоанна и, припав к его ногам, поблагодарил его за свое исцеление и избавление от нечистого духа. После этого весь дом Мирона, его жена и дети, а также дочь, жена игемона Хризиппида, со своими детьми и рабами, приняли Святое Крещение. Ее муж, Лаврентий, крестился, сложив с себя свою власть. Иоанн жил в доме Мирона 3 года, проповедуя Слово Божие, он обратил жителей острова ко Христу. Тогда жрецы храма Аполлона, вознегодовав на него за разорение их храма, стали жаловаться волхву Кинопсу на Иоанна, прося отомстить ему за бесчестие. Кинопс, не желая сам идти к апостолу, послал к нему беса, чтобы тот забрал душу апостола и принес ее к нему, но ап. Иоанн отослал беса с острова. Когда Кинопс послал второго беса к Иоанну, и тот вернулся к нему ни с чем, то теперь уже сам Кинопс нашел апостола, проповедующего народу. Кинопс, имевший большую власть над народом через свои ложные чудеса и чародейства, заставил народ избить Иоанна до полусмерти и бросить его без погребения. Но апостол не умер, и вскоре начал вновь проповедовать. Кинопс в сопровождении бесов, под видом воскрешенных им людей, призвал апостола на берег моря и погрузился в его воды, сделавшись невидимым для всех. Апостол Иоанн запретил бесам помогать волхву. Помолившись Богу, чтобы Кинопс больше не возвращался, вместе с народом он был свидетелем бури на море, которое закипело волнами. Кинопс навсегда остался в морской пучине, а бесам, которых народ считал людьми воскрешенными им из мертвых, ап. Иоанн повелел уйти из острова, и они тотчас исчезли. Трое суток обольщенный Кинопсом народ ждал его возвращения. От жажды, голода и жары многие обессилели, а

трое детей умерли. Апостол Иоанн, помолившись Богу, наставил их в вере, больных исцелил, а детей воскресил. Все эти люди единодушно обратились ко Господу и приняли крещение.

Прожив 3 года у Мирона, ап. Иоанн отправился в другой город. Своей молитвой он изгнал беса, являвшегося из озера в виде огромного волка, которому на съедение приводили связанных юношей. Он разрушил храм Бахуса, обличил волхва Нукиана, оживил юношу, умершего в бане, и совершил еще много других чудес.

Апостол Иоанн Богослов основал 7 церквей в Малой Азии, на о. Патмос, он написал Апокалипсис, т.е. Откровение о последних временах, о «раскрытии сокровенной дотоле тайны» (Мф. 10 : 26; 11 : 27; 76 : 17); (Рим. 1: 11–18): (1 Кор. 2 : 10); (Лк. 17 : 30); (2 Фес. 2 : 3).

Свт. Иринеи Лионский писал, что ап. Иоанн в своих видениях на о. Патмос получил от Господа и утешение, и особое поручение в конце царствования Домициана (81–96 гг.), вероятно, эти сведения свт. Иринеи получил от свт. Поликарпа, лично знавшего ап. Иоанна.

Возвратившись в Ефес, ап. Иоанн написал три соборных послания, Откровение, а после всего – Евангелие. В то время он был очень обеспокоен появлением множества лжеучений. Он заповедал своим ученикам пост, а сам, вместе с Прохором ушел далеко от города, зашел на гору и 3 дня провел в молитве. На четвертый день загремел гром, засверкала молния, гора стала колебаться от землетрясения, ап. Прохор от страха упал на землю. Подняв его, ап. Иоанн посадил его по правую руку от себя и велел записывать то, что он ему скажет. Апостол вновь помолился и начал диктовать: «В начале было Слово, и Слово было у Бога, и Слово было Бог» (Ин. 1 : 1). Это величественное вступление передает нам главную мысль о том, что Иисус Христос – Бог-Слово был с нами и открыл нам благодать и истину невидимого Бога: «И слово стало плотью, и обитало с нами, полное благодати и истины; и мы видели славу Его, славу, как Единородного от Отца» (Ин.1 : 14).

Иоанн Креститель (Мф. 3 : 1) – величайший из пророков, Предтеча и Креститель Иисуса Христа. Еврейское Иоханан или Иегоханан означает «Бог милостив». Ио – приставка, означающая «Бог». Креститель – тот, кто погружает в буквальном смысле слова. Его престарелые родители – священник Захария и мать Елизавета (Елисавета). Она также происходила из священнического рода, была родственницей Девы Марии (Лк. 1: 36), к которой Елизавета, будучи шесть месяцев беременной, обращается в селении Горнем с восторженной, пророческой речью (Лк. 1 : 42–45). Священник Захария, сын Варахии, имел брата Аггея, дочь которого Саломия была первой женой Иосифа Обручника. Иоанн Креститель был старше Христа на шесть месяцев. Отец его был убит вскоре после его рождения между храмом и жертвенником. Св. Иоанн Предтеча был спасен своей матерью, во время избиения младенцев бежавшей с сыном в

Иудейскую пустыню. После смерти матери он жил в пустыне, носил одежду из верблюжьего волоса, питался диким медом и акридами (по одним толкованиям, это род саранчи, которую сушили и ели, по другим, – плоды трав). В 30 лет Иоанн Предтеча выступил на проповедь покаяния в Иерихонской пустыне, на берегу Иордана, чтобы приготовить мир к пришествию Спасителя. Он призывал покаяться иудейский народ, самарян, галилеян и жителей Гавлонитиды, но все они являли собой тогда нравственную пустыню. Он крестил их через погружение в воду Иордана. Затем он покинул Иорданскую долину и крестил недолго «в Еноне, близ Салима, потому что там было много воды» (Ин. 3 : 23) [2, с. 103]. Из Самарии он вернулся на территорию, подвластную Ироду Антипе, возможно, в Перею, вызвав у четвертовластника подозрения как противник фарисеев и саддукеев и глава массового движения. После обличения им Ирода Антипы в его незаконном втором браке с Иродиадой, бывшей женой его живого брата Ирода Филиппа, Иоанн Креститель был заключен в темницу в крепости Махерон в Перее. Здесь через несколько месяцев из-за происков Иродиады и ее дочери, покорившей Ирода Антипу своим танцем и попросившей в награду главу Иоанна, Креститель Господень был обезглавлен.

Иоанна (дар Божий) (Лк. 8 : 3; 24 : 10) – одна из жен-мироносиц. Жена Хузы, домоправителя Ирода Антипы, вместе с другими женами служившая от имений своих Господу Иисусу Христу во время его земной жизни.

Иоанна тайно взяла из дворца Ирода честную главу Иоанна Крестителя, которую скрывали в бесчестном месте, и, положив ее в сосуд, благоговейно погребла ее в поместье Ирода на горе Емонской.

Святой евангелист Лука пишет о том, что жены-мироносицы, в их числе и Иоанна, при распятии Господа стояли недалеко от Креста (Лк. 23 : 49; 53; 56; 24 : 1–10). Возвратившись в Иерусалим, жены-мироносицы приготовили благовония и мази, и в воскресенье рано утром пришли ко гробу Спасителя, чтобы помазать Его Тело.

Иосиф Аримафейский (Мф. 27 : 57-60), (Лк. 23 : 50–53); (Ин. 19 : 38–42). Происходил из г. Аримафеи, или Рамы, близ Иерусалима. Был членом Синедриона и тайным учеником Христа. После распятия Иисуса Христа, когда все ученики Христовы, кроме Иоанна Богослова, вынуждены были скрываться, Иосиф, как член Синедриона, испросил у Пилата тело Христа. Пречистое тело Господа Иосиф вместе с Никодимом и женами-мироносицами, положив на камне, обвили плащаницей, смоченной в составе из алоэ и мира, и положили тело Господа в новом

гробе, высеченном в скале, недалеко от Голгофы (сейчас и Голгофа, и Гроб Господень находятся под крышей одного храма Воскресения Христова в Иерусалиме). Иосиф готовил этот гроб для себя, но отдал Господу, сам же он был похоронен неподалеку, его могила также находится в одном из приделов этого Иерусалимского храма (ср. Ис. 53 : 9). В Евангелии от Марка 15 : 43 и Луки 23 : 50 он называется «знаменитым членом совета, который и сам ожидал Царствия Божия, человеком добрым и правдивым». По преданию, он принадлежит к 70 апостолам.

Иосиф Обручник (Мф. 1: 16) (Лк. 1: 27) Сын Иакова из рода царя Давида. Был обручен Деве Марии, когда закончился ее срок пребывания при Храме и она дала обет девства. В то время ему было более 80 лет, он был праведным и благочестивым, жил в г. Назарете и занимался плотничеством. От первой жены Саломии у Иосифа были сыновья: Иуда, Симон, Иосия (или Иосиф, Варсава, Иисус, Иуст) и Иаков, брат Господень, а также дочери Мария и названная по имени матери Саломия. Первая жена Иосифа Обручника была дочерью Аггея, сына Варахиина. Ее дядей по отцу был Захария, отец Иоанна Крестителя.

По преданию Иосиф Обручник скончался в возрасте 100 лет и был погребен в долине Иосафата. Сейчас его мощи пребывают в Церкви Гробницы Пресвятой Богородицы. В глубину этой пещерной церкви ведут большие ступени. Справа по ходу вниз находится углубление, в котором помещены мощи родителей Пресвятой Богородицы Иоакима и Анны, а слева – мощи Иосифа Обручника.

При распятии Господа его уже не было в живых. Существует апокриф «Иосиф Древодел», указывает в своем «Библейском словаре Н.Н.Глубоковский, «от лица Иосифа ведется рассказ в первой части апокрифического «Первоевангелия Иакова» [4, с. 365]. Память Иосифа Обручника празднуется на второй день Рождества Христова 26 декабря (8 января).

Иосия – св. апостол от 70, брат Господень, называемый также Иосиф (евр. «приумноженный»), Варсава, Иисус, Иуст (лат. «праведный»). В «Деяниях апостольских» повествуется, что он был вместе с ап. Матфеем претендентом на место отпавшего из числа 12 апостолов Иуды Искарота (Деян. 1: 23).

Учителя Церкви говорили, что Иосия, так же, как и его братья Иаков брат Господень, Симеон и Иуда братья Господни были сыновьями Иосифа Обручника и Саломии, первой жены Иосифа. Саломия же была дочерью Аггея, сына Варахии и брата Захарии, отца Иоанна Крестителя.

Таким образом, все дети Иосифа Обручника и его жены Саломии были племянниками (двоюродными) Иоанна Крестителя, а дети Саломии младшей, Иаков Зеведеев и Иоанн Богослов, были внучатыми племянниками Иоанна Крестителя.

Иосия, или Иуст, Варсава прозывался «праведным» потому, что он был одним из постоянных спутников Иисуса Христа, хотя и не вошел в число 12 апостолов. Апостол Павел в Послании к Колоссянам от других апостолов называет вначале Аристарха и «Иисуса, называемого Иустом» (Кол. 4 : 11) [1, с. 246]. О них он пишет, что они «единственные сотрудники для Царствия Божия» (Кол. 4 : 11), которые были ему «отрадой», причем Аристарх был в заключении вместе с ап. Павлом, а Иуст поддерживал ап. Павла, находясь на свободе. Апостол Иосия, или Иуст, Варсава был епископом г. Елевферополя, где и принял мученическую кончину. Его память церковь совершает 30 октября и 4 января (день памяти 70 апостолов).

Ирод (Мф. 2 : 1). Ирод Великий, царь Иудеи (40–4 гг. до н. э.), родился ок. 73 г. до н.э. Его отец Антипатр, из рода идумеев, а мать – арабка; отец его занимал высокое положение после победы римлян и в 46 г. до н.э. был назначен прокуратором Иудеи. Своего сына Антипатр сделал военным префектом Галилеи. Ирод проявил огромное рвение в борьбе с беспорядками и поэтому римский правитель этой провинции Сирии, куда входила вся Палестина, назначил Ирода военным префектом Келе-Сирии. После убийства Цезаря (44 г. до н. э.) Римский сенат по совету Антония и Октавиана дал Ироду титул «царя евреев». Несмотря на то, что вначале иудейский трон занимал Хасмоней Антигон (40–37 гг.), после трехлетней борьбы с ним и хасмонейями Ирод правил Иудеей в течение 33 лет. Евреи возненавидели Ирода, несмотря на то, что он перестроил иерусалимский храм. Ирод очень был обеспокоен словами волхвов о рождении нового царя иудейского. После того, как волхвы, вопреки их уговору с ним, не пришли и не сообщили ему о местонахождении Младенца, Ирод посчитал себя осмеянным и велел умертвить всех младенцев в Вифлееме и во всех его окрестностях до двухлетнего возраста, чтобы вместе с ними убить и

Помазанного.

Ирод имел горькую кончину, он был поражен горячкой, болью в животе, водянкой в ногах, гниением тайного члена, порождавшем червей, одышкой, судорогами, трясением тела. Умер Ирод 12 апреля 4 г. до н. э. (750 г. от основания Рима), на 70-м году жизни. [Блж.Феофилакт, арх. Болг. Благовестник, с. 26-31; Толк. Библ. Лопухина, с. 40-50].

Исаия (евр. «Бог – спасение» или Яхве есть спасение) – иудейский пророк, III в. до н.э., происходил из царского либо знатного рода. Он был сыном Амоса и родным братом царя Амасии (Ис. 7:3; 8:3, 18), жил в Иерусалиме, пророчествовал с 740 по 701 гг. до н.э. во времена царей Озии, Иоафама, Ахаза, Езекии и Манассии. Призван к служению в 740 г. до н.э. видением Господа в храме. Ахазу предсказал спасение от Рецина, царя Сирийского и Факея, царя Израильского, а Езекии – спасение от Сеннахирима, исцеление от болезни и приближение плена Вавилонского. Нечестивым царем Манассией был замучен за обличения, как указывали в Церковно-историческом словаре прот. Леонид Петров и А.П.Лопухин в Толковой Библии. За ясные пророчества об Иисусе Христе Исаию, называют Ветхозаветным Евангелистом. Книга прор. Исаии полна строгих обличений и читается в Великом посту. Память его 9/22 мая.

Иуда Иаковлев (не Искарот) апостол от 12, иначе: Леввей, прозванный Фаддеем (Мф. 10 : 3). Свт. Иоанн Златоуст различает Иуду Леввея (Фаддея) и Иуду Искарота, ап. Лука называет его Иаковлевым. Блж. Августин думал, что один и тот же апостол назывался тремя именами. В средневековье, по мнению А.Лопухина, установилось мнение, что «Фаддей был тот, кого Лука называет Иудой Иаковлевым, т.е. братом Иакова – писатель послания Иуды. По Бенгелю Фаддей и Леввей (тад) и (лев) суть синонимы и оба эти названия означают человека «сердечного» [Лопухин Т.Б. Т. 3 (8), с. 197].

Иуда Искарот, сын Симона (Ин. 6 : 71).

Прозвище «Искарот», вероятно означало «человек из Кариота» и было дано ему, чтобы отличать от другого апостола от 12 – Иуды Иаковлева. Кариот находился в Иудее, поэтому Иуда был из колена Иуды. Он был подобен тем иудеям с окамененными сердцами, которые ждали Мессию, царя, и хотели с его помощью добиться сытой жизни, свободы от власти Рима и исполнения своих желаний. Христос сказал своим ученикам, что из 12 учеников – «один Дьявол» (Ин. 6 : 30) [1, с. 109], т.е. предатель, хотя тогда еще Иуда не сознавал своего желания предать Христа.

Раскрыв перед народом и своими учениками (после насыщения пяти тысяч пятью хлебами), что истинный хлеб сходит к народу с неба именно теперь, и этот хлеб – сам Христос: «Я есмь хлеб жизни» [Ин. 6 : 35] [1, с. 108], «Я – хлеб живой, сшедший с небес: ядущий хлеб сей будет жить во-век; хлеб же, который Я дам, есть Плоть Моя, которую Я отдам за

жизнь мира» (Ин. 6 : 51) [1, с. 108].

Многие иудеи, в том числе некоторые апостолы, не поняли Христа, отошли от Него, т. к. по Закону Моисееву нельзя было употреблять в пищу кровь, а Христос сказал: «Ядущий Мою Плоть и пьющий Мою Кровь имеет жизнь вечную, и Я воскрешу его в последний день» (Ин. 6 : 54) [1, с. 108]. Христа покинули и не ходили с ним (Ин. 6 : 66) некоторые апостолы от 70. Когда же Христос спросил у 12 апостолов, не хотят ли они также отойти от Него, ап. Петр сказал: «Господи! К кому нам идти? Ты имеешь глаголы вечной жизни и мы уверовали и познали что Ты – Христос, Сын Бога живого» (Ин. 6 : 68–69) [1, с. 108]. Иуда тогда тоже стоял перед выбором, но он промолчал, однако ап. Иоанн Богослов тут же указывает, что Христос сказал: «Не 12 ли вас избрал Я, но один из вас диавол» [2, с. 109]. Это говорил он об Иуде Симонове Искарите, ибо сей хотел предать его, будучи один из двенадцати (Ин. 6 : 70–71).

Иуда видел совершаемые Христом чудеса, был как один из 12 послан на проповедь, но при этом он был казначеем и иногда, как указывает Иоанн Богослов, крал деньги (Ин. 12 : 6) «из денежного языка» [1, с. 117], который он носил. Во время Тайной Вечери Иисус Христос сказал ученикам, что один из них предаст Его (Лк. 22 : 2); (Ин. 13 : 21, 26) и указал своему любимому ученику, Иоанну Богослову, что это будет тот, кому он, обмакнув хлеб, подаст его. И Христос подал его Иуде Искариоту, в которого сразу вошел сатана. Вскоре Иуда встал и ушел с вечери, а затем и предал Христа иудейским законникам, Синедриону. Думал ли он, что поступает правильно, спасает иудейский народ, как говорил первосвященник Каиафа, что Христа надо убить ради спасения народа от римлян? Возможно. Абиссинская церковь причислила Иуду к лику святых. Но православная церковь относится к Иуде как к предателю, невзирая на то, двигало ли им корыстолюбие, или разочарование из-за его несбывшихся надежд сделать из Иисуса Христа земного царя, или желание поскорее добиться спасения иудейского народа. После распятия Христа опомнившийся Иуда принес в Синедрион те 30 сребренников, которые он получил за предательство, и хотел их вернуть. Но их не взяли. Тогда Иуда выбросил эти деньги. Синедрион постановил купить на них землю горшечника для погребения там пришельцев.

Каин – «приобретение», первый сын Адама и Евы, убивший своего младшего брата из-за гордыни, зависти, что Бог принял жертву Авеля. В некоторых семитских языках Каин означает «кузнец», но книга Бытия соотносит это имя со словом «приобретение». Ева вначале очень обрадовалась первенцу и сказала: «Приобрела я человека от Господа» (Быт. 4 : 1) [1, с. 4]. Каин был земледельцем, но не был праведником, как Авель. Бог не принял его жертву скорее всего из-за его нечистого сердца и дара, на что косвенно указывают слова Бога, обращенные к огорчившемуся Каину, после того, как Бог принял жертву Авеля, а не его, Каина: «Если

делаешь доброе, то не поднимаешь ли лица, а если не делаешь доброго, то у дверей грех лежит; он влечет тебя к себе, но ты господствуй над ним» (Быт. 4 : 7). Эти слова указывают и на уже сложившийся горделивый, завистливый, любящий во всем первенство, характер Каина, его извращенную душу и на его будущий возможный грех (убийство Авеля), которого Каин может избежать, если будет владеть собой, подавит свою гордыню. Господь осудил Каина на изгнание и скитальческий образ жизни, на неуспешность в земледелии, т.к. Каин был, по слову Бога, проклят от земли, принявшей тело и кровь Авеля. Книга Бытие указывает, что после рождения сына Еноха Каин стал строителем и создал город (Быт. 4 : 17), назвав его по имени своего сына. Потомки Каина из-за бездуховности и чисто житейских, приобретательских интересов названы были сыновьями человеческими, в отличие от потомков Сиора, третьего сына Адама и Евы.

Каиафа – прозвище первосвященника Иосифа, поставленного на этот пост в 18 г. по Р.Х. римским прокуратором Валерием. В 36 г. он был смещен Вителием, римским наместником в Сирии. Он был зятем первосвященника Анны (Ин. 18 : 13), к которому приводили сначала Христа на допрос. Каиафа же подал совет иудеям, что лучше одному человеку умереть за народ (Ин. 18 : 14), т.е. он как первосвященник «на тот год», предложил убить Христа, но хотя бы в этих словах первосвященника выражено то, что Спаситель и должен был умереть за народ, однако это не снимает вины с Каиафы (Ин. 11 : 49–52). Во дворце Каиафы собрался синедрион для суда над Иисусом Христом (Мф. 26 : 57); (Ин. 18 : 14), и именно слово Каиафы, председательствовавшего на этом суде, имело решающую силу. После того, как ложные обвинения лжесвидетелей не подтвердились, Каиафа спросил у Христа прямо: «Заклинаю Тебя Богом живым, скажи нам, Ты ли Христос, сын Божий?» (Мф. 26; 63) [1, с. 34]. Иисус говорит ему: «Ты сказал: даже сказываю вам: отныне узрите Сына Человеческого, сидящего одесную силы и грядущего на облаках небесных» (Мф. 26 : 64) [1, с. 34]. После этого Христа обвинили

в богохульстве по слову Каиафы (Мф. 26 : 65–66), раздравшего свои одежды и побудившего синедрион осудить Христа (Мк. 14 : 60–64). После допроса Каиафа отправил Христа к Пилату (Мф. 27 : 1–2); (Ин. 18 : 24–30), обвинив его «как злодея» (Ин. 18 : 30).

Лука (сокр. форма лат. Lucanus), апостол и евангелист, автор третьего Евангелия и книги Деяний Апостольских (60–90-е гг.). Был уроженцем Антиохи, врачом и художником. Ап. Павел в Кол. 4 : 14 называет его «врачом возлюбленным». Лука хорошо знал как иудейские обычаи, так и образ мышления. Скорее всего он происходил из еллинов, принадлежал к состоятельному семейству и получил хорошее образование. Лука верно служил Господу, был избран Им в число 70

апостолов.

В последние дни земной жизни Христа, когда с поражением Пастыря рассеялись и овцы его стада, св. ап. Лука находился в Иерусалиме, горько скорбя о своем Господе, добровольно пострадавшем ради спасения человечества. Вероятно, во время крестных мук Спасителя Лука стоит «издалеча» вместе со всеми знавшими Его и со скорбью взирал на Него (Лк. 23 : 49).

Ап. Лука был удостоен Господом вместе с Клеопой стать спутником Иисуса Христа по пути из Иерусалима в Еммаус. Христос доказал им из Пророков, что Ему должно было пострадать и тем приблизить к человечеству Царство Небесное, а не стать земным царем, избавителем Израиля. Во время вечери в Еммаусе Господь благословил хлеба, преломил его и дал им. Они тот час узнали Его, но Он стал невидим.

Он выступает на проповедь Евангелия также как верный сотрудник и близкий спутник ап. Павла со второго его путешествия, при отправлении из Троады в Македонию (Деян. 16 : 10). Потом он сопровождал его в Рим (Деян. 27 : 1) и там оставался (Кол. 4 : 14), будучи для него братом и другом. Во время вторых уз ап. Павла Лука был при нем, когда Димас его оставил (...), а с апостолом пребыл лишь один Лука (2 Тим. 4 : 10). По древним преданиям, ап. Лука проповедовал Евангелие в Италии, Далматии, Галлии, Македонии, Греции и даже в Африке, где прошел всю Ливию, Египет, был в Фиваиде, многих обратил ко Христу. В г. Александрии он рукоположил во епископа Авилия. Затем он вернулся в Грецию, устраивал там церкви, рукополагал священников и диаконов, исцелял болящих. Скончался он в 84 г. в Ахаии мученической смертью: он был повешен на оливковом дереве за неимением креста. Его честное тело погребли в Фивах. В IV в. его мощи были перенесены в Константинополь. По преданию, ап. Лука написал первый образ Предвечного Младенца, а потом 2 иконы Пресвятой Богородицы, а также апостолов Петра и Павла.

Мария (евр. Мариам) Богоматерь, дочь праведных Иоакима и Анны, которые (по преданию, идущему от II в.) происходили из царского рода Давидова через Нафана. С раннего детства Она была посвящена благочестивыми родителями Господу, введена в Иерусалимский храм для воспитания и здесь (согласно преданию) проводила все время в трудах рукоделия, чтении Священного Писания и молитве, отличаясь высокими добродетелями глубочайшего смирения и совершеннейшей преданности воле Божией.

В 14-летнем возрасте, когда родителей Ее не было в живых, Она решила всецело посвятить Себя Богу с обетом девства на всю жизнь. Тогда Ее обручили старцу Иосифу, занимавшемуся плотничеством, но также происходившему из царского рода, чтобы тот был ее питателем и хранителем девства. Жили они в небольшом и незнатном галилейском городе Назарете, добывая пропитание трудами рук своих. Здесь архангел

Гавриил возвестил Деве Марии о рождении от Нее Спасителя (Лк. 1: 30–33). и Она недоумевала о том, как это произойдет, но приняла его со смирением веры: «Се, Раба Господня; да будет Мне по слову твоему» (Лк. 1: 38).

После этого Мария пошла в селение Горнее, недалеко от Иерусалима, в город Иудин (Лк. 1: 39), в дом Захарии, к названной ангелом-благовестителем жене его Елизавете (Лк. 1: 40), которая сразу же приветствовала Ее как Матерь Господа своего (Лк. 1: 43), а Мария ответила «величанием» (которое возносится в церквях ежедневно за утренним богослужением) и по истечении 6 месяцев возвратилась в Назарет, откуда по случаю переписи (Квиринеевой) должна была отправиться вместе с Иосифом в город Вифлеем. Здесь из-за отсутствия мест в домах Христос родился в яслях, в пещере, в восьмой день Он был обрезан по Закону иудейскому с наречением имени Иисус и по исполнении дней очищения принесен в Иерусалимский храм, где Богомладенца восторженно и вдохновенно приветствовал праведный старец Симеон, предсказавший Пресвятой Деве, что Ей Самой оружие пройдет душу (Лк. 2 : 35), а Она сохраняла все слова сии в сердце Своем (Лк. 2 : 51). Из-за кровожадного решения Ирода избить вифлеемских младенцев Иосиф и Мария вынуждены были бежать в Египет и по смерти тирана вернулись в Назарет.

Из последующей истории мы знаем, что родители Господа каждый год ходили в Иерусалим на праздник Пасхи (ст. 41); на одном из них, когда Христос остался там, а отыскивавшая Мать выразила Ему тревоги Свои и отца, Он разъяснил: зачем было Вам искать Меня? Или Вы не знали, что Мне должно быть в том, что принадлежит Отцу Моему (Лк. 2 : 49). Это было определенное предуказание о существовании и миссии Христа, но однако, родители не поняли сказанных Им слов (Лк. 2 : 50).

Но на браке в Кане Галилейской Богоматерь прямо выразила Свою веру в чрезвычайное достоинство Сына просьбой о восполнении недоставшего вина (Ин. 2 : 1–11) и приходила к Нему с «братьями» Его во время проповеди, хотя Спаситель во устранение плотских, внешних пристрастий прямо заявил: мать Моя и братья Мои суть слушающие слово Божие и исполняющие его (Лк. 8 : 21). На Кресте Христос поручил Ее сыновней попечительности ап. Иоанна, который с этого времени взял Богоматерь к себе (Ин 19 : 26–27).

По вознесении Она вместе с апостолами и другими женами непрестанно пребывала в молитве, ожидая обетованного Утешителя, а жила, по преданию, в доме Иоанна в Гефсимании, где и скончалась, была погребена в пещере, где и ее родители и Иосиф Обручник, но вскоре тело Ее было взято на небо, чтобы она пребывала там благословенной Ходатаицей перед Сыном за весь род человеческий, особенно за верных. По Евсевию Кесарийскому, Успение Богоматери было в 15-м году по

Вознесении Господа (около 48 г.), а о взятии Ее тела свидетельствует Дионисий Ареопагит, Мелитон Сардийский и др.

Главнейшие церковные праздники из жизни Богоматери следующие: Рождество Богородицы (8 сентября), Введение во храм (21 ноября), Благовещение (25 марта), Рождество Христово (25 декабря) и Успение Ее (15 августа). Есть еще праздники в честь явленных и чудотворных икон Богоматери (Владимирская, Казанская, Боголюбская, Иверская и др.), из которых самой древней почитается написанная, по преданию, евангелистом Лукой, принесенная из Византии в Киев, отсюда во Владимир, а затем в Москву, где она пребывала в Успенском соборе, будучи известна под именем Владимирской.

Мария Клеопова (Мф. 27 : 56), жена Клеопы, одна из жен-мироносиц (Мк. 15 : 40); (Ин. 19 : 25), была дочерью Иосифа Обручника от его первой жены Саломии, дочери Аггея. Ее старшими братьями были Иуда и Симон, а младшими, за которыми она ухаживала после смерти матери, Иосия (или Иуст, Иосиф, Варсава, Иисус) и Иаков, брат Господень. Сестру ее звали Саломия, она мать Иакова Зеведеева и Иоанна Богослова. Когда Мария была еще девушкой, то она всей душой приняла Деву Марию, обрученную ее отцу Иосифу, как пишется в книге «Жизнь и труды апостолов» [5, с. 390]. «На основании этой нежной любви св. евангелист Иоанн называет Марию Клеопову сестрою матери Иисуса» (Ин. 19 : 25) [5, с. 390]. Иосиф Обручник был старшим братом Клеопы, как указывают церковные историографы Евсевий Кесарийский, Георгий Кедрин, Никифор Каллист, но проф. Н.Н.Глубоковский называет ее «женой Клеопы, матерью Иакова меньшего (малого) и Иосии», пишет, что она «обычно почитается сестрой Богоматери, но иногда признается сестрой Иосифа Обручника» [4, с. 461]. Чтобы распутать все эти противоречия, следует понять, что сестрой Деве Марии Мария Клеопова могла быть только символически по своему мужу Клеопе – брату Иосифа Обручника. Сама же она, как дочь Иосифа, заменившая мать младшим братьям: Иосии (Иусту, Варсаве) и Иакову, брату Господню, называется апостолом и евангелистом Марком «матерью Иакова меньшего и Иосии» (Мк. 15 : 40) [1, с. 59]. У других евангелистов сыном Клеопы называется Симон. Церковная память Марии Клеоповой 23 мая и в третье воскресенье по Пасхе в Неделю жен-мироносиц.

Мария Магдалина (равноапостольная) (Мф. 27 : 56, 61); (Мк. 15 : 40–41); (Ин. 19 : 25); (Лк. 8 : 2) была родом из города Магдалы в Галилее (возле Капернаума), отчего и получила свое название. Она была исцелена Иисусом Христом от 7 злых духов (Лк. 8–13) и после этого стала одной из благочестивых жен, служивших Господу во время Его земной жизни. При крестных страданиях Христа Мария Магдалина вместе с другими женами-мироносицами стояла недалеко от креста Господня и присутствовала при Его погребении. По прошествии субботы, на рассвете в воскресенье Мария Магдалина с другими женами-мироносицами шла ко гробу Христа, чтобы помазать миром тело своего любимого Учителя. Она горько плачет у пустого гроба Спасителя. Мария Магдалина поспешила сообщить об этом апостолам Петру и Иоанну. Они торопливо устремились ко гробу, но увидев только плащаницу и узнав о Воскресении Христа от ангела, и возвратились. Мария же вернулась ко гробу и от плача глаза ее были полны слез, возможно, поэтому она не сразу узнала явившегося ей в саду Христа. Вначале она приняла его вертоградаря, но потом, узнав Господа, она бросилась к Его ногам, но Христос сказал ей: «Не прикасайся ко мне, ибо я еще не восшел к Отцу Моему».

По преданию, Мария Магдалина проповедовала Евангелие в Риме, и подала там имп. Тиверию жалобу на Пилата, и поднесла ему яйцо, которое покраснело, став символом Воскресения Христова. Мария и Марфа проповедовали в Испании и Галлии, затем Мария проповедовала в Риме и Ефесе, где мирно скончалась.

В 886 г. при императоре Льве Мудром мощи Марии Магдалины были перенесены в Константинополь. Память ее церковь совершает 22 июля.

Марфа – сестра Лазаря и Марии, живших в Вифании. Их дом посещал Господь как друг Лазаря Марфа первая поспешила навстречу Христу и сообщила Ему о смерти своего брата. Она выразила твердую веру во всемогущество Христа: «Господи! Если бы Ты был здесь, не умер бы брат мой. Но и теперь знаю, что чего Ты попросишь у Бога, даст Тебе Бог» (Ин.11 : 21–22). За свою веру Марфа сразу получила обещание воскрешения Лазаря и оно вскоре и произошло по слову Христа (Ин. 11 : 23). Она же служила Господу на вечере в Вифании (Ин. 12 : 2) и всегда старалась получше угостить Спасителя (Лк. 10 : 38–42). Память Марфы

празднуется 22 июля и в Неделю жен-мироносиц. Перенесение ее мощей – 4 мая.

Марк (Иоанн) – св. апостол и евангелист, уроженец Иерусалима, еврей, происходил из колена Левиина; из священнического племени. Его еврейское имя Иоанн (yohanan) означает «Господь проявил милость». Он жил первоначально в доме своей матери Марии в Гефсиманском саду. Его мать была родственницей апостола Варнавы (Кол. 4 : 10), левита, богатого землевладельца с Кипра (Деян. 4 : 36), который получил иудейское образование вместе с Савлом (Павлом) у Гамалиила в Иерусалиме. Сохранилось предание, что св. Марк был тот юноша, упоминаемый в Евангелии (Мк. 14 : 51), который в ночь, когда был предан Спаситель и ученики оставили его, следовал за Христом в одном покрывале. Когда же воины схватили его, он оставил покрывало в их руках и нагой бежал от них (Мк. 14 : 51–52). Дом матери его Марии, богатой вдовы-христианки, служил как местом для молитвенных собраний первых христиан Иерусалима, так и местом пристанища для некоторых апостолов, в том числе и ап. Петра, пришедшего после чудесного изведения его ангелом из темницы в дом Марии, где многие из верующих собрались для молитвы (Деян. 12 : 4–17). Апостол Петр называл Марка своим сыном (1 Петр: 5 : 13). По одной из версий, Тайная вечеря проходила в доме Марии (Мк. 14). Апостол Марк был спутником апостола Павла во время его первого путешествия с апостолом Варнавой и во время первого римского заточения ап. Павла. Он также служил и апостолу Петру в Риме, с его слов он записал многое в своем Евангелии, которое он создал для членов римской христианской общины, а также для других христиан в 60–70-е гг. н. э. В своем Евангелии, которое начинается с пророчества Иоанна Крестителя в пустыне: «Глас вопиющего в пустыне: приготовьте путь Господу, прямыми сделайте стези Ему» (Мк. 1 : 1-3) [2, с. 38]. Ап. Марк постепенно раскрывает тайны Богочеловека Иисуса Христа, его жертву ради спасения человечества, дает наставления апостолам: «И сказал им: идите по всему миру и проповедуйте Евангелие всей твари. Кто будет веровать и креститься – спасен будет; а кто не будет веровать – осужден будет» (Мк. 16 : 15–16) [1, с. 60]. После этих последних наставлений и обетований Христос вознесся, и этим апостол Марк завершает свое Евангелие. Эмблемой Марка является лев, могучий зверь пустыни, в свою очередь лев апостола Марка – это эмблема Венеции, в которой, по легенде, находятся его мощи, а на площади святого Марка находится колонна со львом на ее вершине.

Апостол Марк проповедовал в городе Аквилее, на берегу Адриатического моря, называемом вторым Римом, а затем, по указанию апостола Петра, Марк отправился на проповедь в Египет и возвестил там людям свободу от рабства дьявола, побежденного Сыном Божиим, Иисусом Христом. В Александрии апостол Марк основал христианскую

Церковь, затем проповедовал и в Антиохии, на Кипре с апостолом Павлом и Варнавой, вновь в Египте, в разных его концах, вместе с апостолом Петром. С ним же он благовествовал и в Вавилоне, а затем разделил благовестнические труды апостола Павла в Риме. По просьбе апостола Павла он ходил на проповедь в Малую Азию, во фригийский город Колоссы (Кол. 4 : 10), откуда он был вызван апостолом Павлом на помощь во время его второго пребывания в узах в Риме (2 Тим. 4 : 11). Апостол Марк мог быть свидетелем мученической кончины апостолов Петра и Павла в Риме. Апостол Марк был замучен язычниками в Александрии на праздник Пасхи 24 апреля около 63 года.

Матфей (евр. «Божий дар») – один из 12 апостолов, евангелист, был родом иудей, сын Алфея, родной брат ап. Иакова Алфеева. Второе его имя или прозвище Левий В Мф. 10 : 3 он называется сборщиком податей. Матфей был богатым человеком, жил в своем доме в г.Капернауме, на северо-западном берегу Галилейского моря, но он не пользовался уважением сограждан, т.к. был начальником мытарей на службе у римской власти. Христос призвал его, сидящего у сбора пошлин (Мф. 9 : 9); (Мк. 2 : 14–16) и сказал ему: «Следуй за Мною» [2, с. 9]. Христос обедал у Матфея, как указывает в своем Евангелии ап. Лука (Лк. 5 : 29). Он не погнушался тем, что там было много мытарей и грешников, за это его осуждали иудейские книжники и фарисеи. На их брезгливые вопросы, зачем Христос так поступает, Он отвечал: «Не здоровые имеют нужду во врачах, но больные; Я пришел призвать не праведников, но грешников к покаянию» (Лк. 5 : 31–32) [1, с. 68].

Христос не возлагал на своих учеников бремена тяжелые, он постепенно готовил их к великому служению по распространению Евангелия. Поэтому он защищал своих учеников от фарисеев, упрекавших Христовых учеников за то, что они не постятся и не творят много молитв, подобно ученикам Иоанна Крестителя. Христос сказал фарисеям: «Пойдите, научитесь, что значит: милости хочу, а не жертвы?» (Мф. 9 : 13) [1, с. 9].

После сошествия Св. Духа на апостолов, ап. Матфей сначала оставался в Палестине, проповедуя Евангелие в Иерусалиме и его окрестностях, а затем христиане из иудеев просили его написать о жизни и учении Иисуса Христа. Исполняя их желание, ап. Матфей написал Евангелие через 8 лет после Вознесения Господня, в 41 г. н. э.

Ап. Матфей проповедовал во многих странах: в Македонии, Сирии, Персии, Парфии, Мидии, обошел всю Эфиопию, на которую ему пал жребий и, наконец, он проповедовал в г. Мирмены у дикого народа, в земле людоедов (антропофагов). Для них он совершил много чудес милостью Божией, отвратил их от идолопоклонничества, поставил им епископа Платона. Ценой своих тяжких мучений от царя Фульвиана и чудес, при этом происходящих, ап. Матфей смог обратить ко Христу этого

царя, который крестился с именем Матфей и впоследствии стал сначала пастырем, а после смерти епископа Платона и епископом. Церковь празднует день преставления ап. Матфея 16 ноября (ст. ст.).

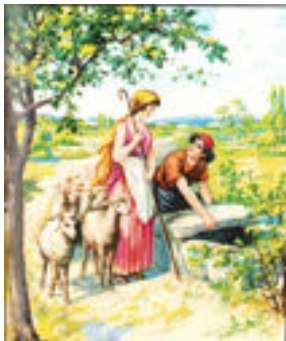
Никодим («народ есть победитель») (Ин. 3 : 1–21) – знаменитый член иудейского Синедрiona. Вскоре после первого изгнания Христом торговцев из Храма Никодим посетил Иисуса ночью, чтобы познать учение Христово. Во время беседы Христос открыл ему главную основу Своей Евангельской проповеди: необходимость родиться заново от Духа Святого, а также тайну искупления человечества через крестные страдания Богочеловека. В Синедрione Никодим призывал выслушать Христа, а потом судить. После распятия Христа Никодим с Иосифом Аримафийским принесли 100 фунтов состава из смирны (мира) и алоэ и на камне помазали Его тело (Ин. 19 : 38–42). По преданию, впоследствии он принял крещение от апостолов, жил и скончался в загородном доме Гамалиила, своего родственника. Память его 28 августа.

Понтий Пилат (Мф. 27 : 2), пятый римский прокуратор (правитель) Иудеи и Самарии, назначен в 26 г. по Р.Х. Жил в Кесарии Приморской – резиденции римского управления Палестиной, но в определенное время являлся в Иерусалим для наблюдения за порядком в дни великих иудейских праздников, особенно Пасхи, а также для сбора податей. В Претории (жилище и главная резиденция прокуратора в Иерусалиме) и во дворце он проводил в то время и судебные разбирательства.

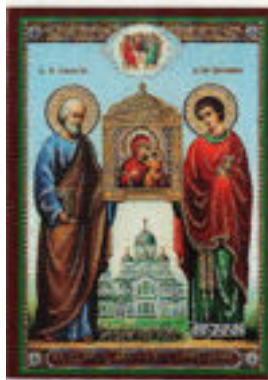
После его суда Иисус Христос был предан на поругание и смерть. Явная невиновность Господа долго удерживала даже жестокого Понтия Пилата от осуждения Иисуса Христа. Пилат старался уклониться от суда над Спасителем, несмотря на настойчивые требования первосвященника и народа (Лк. 23 : 4–11); на самом суде Пилат до трех раз защищал невиновность Господа, причем ссылаясь и на свидетельство об этом четвертовластника Ирода Антипы, к которому он специально посылал Иисуса Христа. Жена Пилата побуждала его к заступничеству за Христа (Мф. 27 : 19). Однако на все это первосвященники, книжники, фарисеи и настроенная ими толпа кричали: «Кровь его на нас и на детях наших!» (Мф. 27 : 25) [1, с. 35]. После этого Пилат скорее всего из-за опасения потерять свою должность (Ин. 19 : 12) предал Христа на бичевание жестоким солдатам и затем, умыв руки со словами: «Невиновен я в крови Праведника Сего» (Мф. 27 : 24) [2, с. 35], отдал Христа в руки разъяренной иудейской толпы на распятие. При этом он велел прибить на кресте сверху надпись на трех языках (иудейском, греческом, латинском: «Иисус Назорей Царь Иудейский», т.е. сокращенно I N Ц И. Он отказал иудеям в их просьбе изменить надпись (Ин. 19 : 19–22). После смерти Иисуса

Христа к Пилату пришел Иосиф Аримафейский, тайный ученик Христа, и просил отдать ему тело Господа. Пилат повелел снять тело Иисуса Христа и положить его в новом гробе Иосифа, высеченном в скале, находящейся в саду, недалеко от Голгофы. По просьбе иудеев Пилат велел приставить ко гробу Господа стражу (Мф. 27 : 57–66). В 36 г. Пилат был отрешен от должности, вызван в Рим для разбирательства по делу об убийстве по его распоряжению галилеян в самом храме во время жертвоприношения. После суда Пилат был сослан в заточение в Виенну (Вену в Галлии), где он мучился от угрызений совести и лишил себя жизни (Евсевий. Церковная история II, 7; Иосиф Флавий. Древности XVIII, 4, 1–2), но по другим сведениям он был либо осужден императором Нероном (59–66) на смерть, либо приговорен к смерти Тиберием (14–37 гг.) и сделался христианином (Глубоковский Б.С., с. 578).

Рахиль (Мф. 2 : 18) – любимая жена Иакова и праматерь колен Иосифа и Вениамина. Имя Рахили тесно связано с Вифлеемом. После Сихема и Вефиля Иаков переселился в Ефрафу («дом хлеба» – древнее название Вифлеема). Здесь Рахиль родила Иакову Вениамина, здесь умерла и была похоронена по дороге в Ефрафу (Быт. 35 : 19). Упоминание евангелистом Матфеем прор. Иеремии и плача Рахили в Рае Вениаминовой (Мф. 2 : 17–18) аллегорически

соотносит ветхозаветный плач женщин о своих детях, потомках Рахили, которых увели в плен Вавилонский, и плач Вифлеемских женщин о детях, убитых по приказу Ирода [ТБ. Лоп. Т. 3. – С. 49–50; блж. Феофилакт, арх Болг. Благовестник. – С. 31].

Ап. Симон (Мф. 13 : 55); (Мк. 6 : 3), или Симеон, сродник Господень (вероятно, сын Клеопы, брата Иосифа Обручника); самовидец и слушатель Господа. После мученической смерти Иакова, брата Господня, он был единодушно избран его преемником и мирно управлял Иерусалимской Церковью до времени императора Траяна (98–117 гг.), но скончался мученически, будучи распят на кресте (Евсевий. Церковная история. III. II. 27; Апостольские постановления 7, 46). Память его 4 января и 27 апреля.

Симон Зилот, или Кананит – один из 12 апостолов, происходил из г. Каны (евр. «ревность») Галилейской. Господь и Пресвятая Дева были как родственники Симона приглашены на его брак в Кану, которая была недалеко от Назарета. Господь совершил по просьбе своей Пречистой Матери первое чудо в Кане на брачном пиру. Так как гостям не хватало вина, то Иисус Христос претворил воду в вино (Ин. 2 : 1–11). Пораженный чудом жених последовал за Господом и с особым рвением служил Ему, за

что и был прозван Зилотом, т.е. «ревнителем», его второе прозвище Кананит означает то же самое. После принятия дара Святого Духа в день Пятидесятницы он отправился проповедовать и прошел разные страны, о которых по-разному говорят православные и католические источники. Православные свидетельствуют, что Симон Кананит просвещал светом христианской веры Египет, Мавританию, Ливию, Нумидию, Кириною и Абхазию. Он был также просветителем Британии. Скончался он мученической смертью в Абхазии и был погребен в г. Никопсии, расположенном около Джигетии. В XIX в. у Иверской горы, на месте подвигов ап. Симона, был построен монастырь Симона Кананита, где хранятся его мощи.

Ап. Петр и Иоанн бегут ко гробу Ап. Петр и Иоанн у гроба Проповедь ап. Петра

Католическая традиция считает, что после проповеди в Британии и многих чудес, совершенных в той земле, ап. Симон получил там мученический венец, а Фортунат, епископ Пуатьеский и Беда Достопочтенный писали, что Симон Кананит был в Персии. Некоторые же утверждают, что ап. Симон был замучен в персидском городе Суанире. Так утверждается и в древнем Мартирологе, на который ссылаются Евсевий Кесарийский и блж. Ероним Стридонский. (*Memoires pour servir a l'hist. eccl. T. 1*). Однако Тиллемон в вышеуказанной книге замечает, что этот Мартиролог, хотя он и древний, но часто говорит о вымышленных событиях. И он не может принадлежать ни Евсевию, ни блж. Иерониму.

Православная традиция поэтому более правильная. Память ап. Симона Кананита у нас празднуется 10 мая и 30 июня.

Симон Петр – первоверховный апостол, сын Ионы, старший брат апостола Андрея Первозванного. Симон (от древнеевр. Симеон) значит «слышать», Петр (греческ.) – «камень, скала», арамейско-сирийское *kerpha* – «камень» созвучно с греческим *kerhalis* – «глава, вершина»; *kerhalis gonias* – «краеугольный камень». Так символически Христос назвал Симона, когда произошла его первая встреча со Христом. Об этом пишет подробно апостол Иоанн Богослов. Петр и Андрей были среди слушавших Иоанна Крестителя, провозвестившего израильскому народу о том, что Иисус Христос – Агнец, «Сын Божий, который берет на себя грехи мира» (Ин. 1: 35–41) [2, с. 101]. Андрей и Иоанн Богослов сразу последовали за

Господом и пробыли у него в доме до четырех часов дня (10-го часа). Затем Андрей призвал своего брата Симона и говорит ему: «Мы нашли Мессию, что значит Христос» (Ин. 1: 41). Симон пошел на первую встречу со Христом, и, увидев его, Иисус Христос сказал ему: «Ты, Симон, сын Ионин: та наречешься Кифа, что значит: «камень» (Петр) (Ин. 1 : 42) [2, с. 101]. Так Христос новым именем не только утвердил веру в этом горячем, простом, искреннем и смиренном человеке, но и определил его великое будущее. Симон с благоговением принял новое имя, но оставил и прежнее, называя себя до конца своих дней Симоном Петром (2 Пет.1 : 1). 3 евангелиста-синоптика не указывают подробностей первого призвания Симона и Андрея у моря Галилейского (озера Геннисаретского или Кеннереф, или озера Тивериадского), когда Иоанн Креститель уже взят был в тюрьму. Петр и Андрей были родом из Вифсаиды, небольшого поселения у города Капернаума, где Петр жил с семьей (женой, двумя детьми, отцом и тещей). Христос постепенно укреплял пылкого ап. Петра в решимости служить Ему. На берегу Галилейского моря Он сначала проповедовал в лодке Симона, затем велел ему отплыть и закинуть сеть, но ничего ранее не поймавший Симон говорит об этом Христу, хотя все же, веря Ему, закидывает сеть. И вот происходит чудо, всколыхнувшее всю душу ап. Петра. Они поймали так много рыбы, что даже сеть у них порвалась. Петр и Андрей стали звать товарищей на другой лодке помочь им, и так они настолько наполнили обе лодки, что те стали тонуть. Петр упал на колени и со смирением просил Господа выйти из его лодки, т.к. он человек грешный, но Господь успокоил его и сказал: «Не бойся: отныне будешь ловить человеков» (Лк. 5 : 1–11); (Мк. 1 : 16–2); (Мф. 4 : 18–22) [1, с. 68]. Так Христос вторично укрепил дух Петра на служение и проповедь христианства. Петр и Андрей, вытянув лодки на берег и оставив все, последовали за Христом, который вскоре посетил убогий дом Петра и исцелил его тещу, больную горячкой, а вечером у дома Петра он исцелил многих больных, бесноватых. Утром Христос рано вышел из дома Петра для молитвы в пустынном месте и Петр, оставив своих домашних, пошел за Ним, уже не отлучаясь от Него. Петр был свидетелем исцеления Христом прокаженного и расслабленного в Капернауме, он присутствовал с Иоанном и Иаковом во время славного Преображения Господа на горе Фавор и слышал голос Бога Отца, с неба нисходящий к Иисусу Христу (Мф. 17 : 1–13); (Лк 9 : 28–36); (Мк 9, 2–13). Он присутствовал при воскрешении Христом дочери Иаира и других чудесах (хождении Христа по водам моря Галилейского и др.), но порывистость Петра постоянно укреплялась Господом. Ярким примером тому является случай на море, когда Петр захотел прийти ко Христу по водам бушующего моря, но вдруг, уже идя и увидев бездну под ногами, усомнился и стал тонуть, однако был спасен Господом, укорившим его за маловерие (Мф. 14 : 29–31). За свою пламенную любовь ко Господу и веру в истинность мессианства Христа, за

то, что Петр не усомнился, когда Христос спросил в Кесарии Филипповой у своих учеников, за кого его почитают другие люди и апостолы: за Иоанна Крестителя, Илию, Иеремию или за одного из пророков – за то, что Петр твердо сказал: «Ты – Христос, Сын Бога Живого» (Мф. 16 : 16) [1, с. 19] – за это Христос дал Симону Петру право первоверховного апостола: «Ты – Петр, и на сем камне Я создам Церковь Мою, и врата ада не одолеют ее; И дам тебе ключи Царства Небесного» (Мф. 16 : 18–19).

Господь сдерживал также порывистость апостола Петра. Когда Петр узнал, что Христу надлежит идти в Иерусалим и много пострадать от старейшин, первосвященников и фарисеев, быть убитым и в третий день воскреснуть, Петр хотел удержать Господа от исполнения этого. Он начал ему прекословить, но Христос строго упрекнул его в том, что он «думает не о том, что Божие, но что человеческое» (Мф. 16 : 21–23) [1, с. 19].

Во время Тайной вечери Петр высказывает решимость идти за Христом до конца: «Я душу свою положу за Тебя» (Ин. 13 : 37), но Христос предсказал ему невольное троекратное отречение еще до рассвета. Вместе с тем Христос, по свидетельству апостола Луки, говорит Петру, как Он молился за него Богу Отцу, чтобы Петр после отречения нашел в себе силы обратиться и укрепить в вере и служении других апостолов: «И сказал Господь: Симон! Симон! Се сатана просил, чтобы сеять вас как пшеницу. Но я молился о тебе, чтобы не оскудела вера твоя; и ты, некогда, обратившись, утверди братьев своих» (Лк. 22 : 31–32) [1, с. 94]. Впоследствии апостол Петр всю жизнь плакал, раскаиваясь в своем отречении; у него всегда из-за этого были красные глаза. Но он помнил об этом предсказании Господнем и сохранял смирение до конца своих дней. Несмотря на весь его величайший апостольский труд, просвещение и утверждение в вере многих народов (иудеев; самарян; антиохийских сирийцев; финикийцев, для которых он рукоположил епископов для их городов Синоа, Берита и Триполиса; жителей о. Родос, а также Понта и г. Лаодикии. В Антиохии ап. Петр был первым епископом, рукоположил епископов для Сиракуз и Тавромении, городов на о.Сицилии. Он везде не только проповедовал Христа, но и творил чудеса, исцелял недужных, воскрешал мертвых (прав. Тавифу в Иоппии). Апостол Петр прошел весь полуостров Малую Азию: через Каппадокию и Галатию, он достиг Пафлагонии на берегу Черного моря, затем с севера полуострова он держал путь на юго-восток в Понтийскую область, г. Амос. Затем он проповедовал у берегов Мраморного моря, в области Вифинии, в городах Никомидии и Никее. Апостол Петр дважды обходил всю Малую Азию, Палестину и Сирию, везде наставляя народы в Слове Божиим и поставляя им епископов (на юго-западе Малой Азии, в г. Клиопе), он поставил епископом Корнелия-сотника, первого из язычников, крещенного им в Кесарии Стратоновой, что открыло путь апостолам крестить язычников. Будучи в Вавилоне в 64–65 гг., ап. Петр написал первое Соборное

послание, состоящее из 5 глав, к «пришельцам, рассеянным в Понте, Галатии, Каппадокии, Азии и Вифинии...» (1 Пет. 1 : 1) [1, с. 173]. Главная цель его послания – утверждение в Божественном учении христиан, называемых им «избранными», указание на то, что он совершенно согласен с апостолом Павлом в сущности учения, а также призыв творить добрые дела. Он наставляет христианских мужей и жен, слуг, пастырей, призывает всех к «братолюбия». Второе соборное Послание апостола Петра состоит из 3-х глав. Оно написано им незадолго до его кончины в Риме как последнее завещание верующим. Он призывает их быть твердыми в вере, остерегаться лжеучителей, не считать обетования Божии несбыточными, но запастись долготерпением для своего спасения (2 Пет. 2 : 20; 3 : 9–10).

Существует предание, что римские христиане просили апостола Петра избежать мученической кончины и удалиться из Рима, но возле ворот Господь в чудесном видении остановил Петра, сказав, что идет в город вторично пострадать. Петр вернулся, он был осужден на распятие. И по его просьбе он был распят вниз головой, т.к. считал себя недостойным быть распятым, как Спаситель. Это произошло в 66-67 гг. По преданию, оба первоверховные апостолы, Петр и Павел, находились в заключении в одной и той же Мамертинской темнице императора Нерона и в одно и то же время претерпели мученическую кончину. Память ап. Петра 29 июня.

Филипп – один из 12 учеников Иисуса Христа (Ин. 1 : 43); (Мф. 10 : 3); (Мк. 3 : 18); (Лк. 6 : 14). Ап. Филипп (от греч. «любящий коней», либо евр. «отверстие лампы»), родом из г. Вифсаиды при Галилейском озере-море, был рыбаком. С юных лет он изучал Священное Писание, жил ожиданием Мессии, которого он, еще не видя, уже возлюбил. Услышав призыв Спасителя: «Гряди по Мне» (Ин. 1 : 43), – Филипп тут же поверил, что Христос – это истинный Мессия, и последовал за Ним. Он привел ко Господу своего друга Нафанаила, Промыслом Божиим также избранного Христом в число 12 апостолов. Однако именно ап. Филипп как человек часто сомневающийся, любящий верить своим глазам, принес большую пользу Церкви, когда по простоте своей после Тайной вечери дерзнул спросить Иисуса Христа о Боге Отце: «Господи! Покажи нам Отца, и довольно для нас!» (Ин. 9 : 8). Этим вопросом ап. Филипп помог Христовым ученикам и помогает нам познать тайну Божества – единосущность Отца и Сына. Христос с кротким упреком спросил у апостола: «Сколько времени Я с вами, и ты не знаешь Меня, Филипп? Видавший Меня видел Отца; как же ты говоришь: покажи нам Отца? Разве ты не веришь, что Я в Отце и Отец во Мне? Слова, которые говорю Я вам, говорю не от Себя; Отец, пребывающий во Мне, Он творит дела. Верьте Мне, что Я в Отце и Отец во Мне (Ин. 14 : 9–11) [2,

с. 121].

Фома (близнец) (Мф. 10 : 3); (Мк. 3 : 18); (Лк. 6 : 15); (Ин. 11 : 16; 14 : 5; 20 : 24; 21 : 2); (Деян. 1 : 13), апостол от 12, называемый по-гречески Дидим (близнец); по традиции Ефесской Церкви его именовали Иудой Фомой, тем самым удостоверяя, что второе наименование было лишь прозвищем. А. Лопухин в Толк. Библии замечает, что прозвище его «близнец» правильнее понимать, как «человек двоящейся природы, живущий в постоянных переходах от одного настроения к другому (ср. Иак. 1 : 8 – человек с двоящимися мыслями или у Матф. 14 : 31 – маловерный)» [Лоп. Т. Б. Т. 3 (9), с. 419]. Во время последнего путешествия Христа на III Пасху в Иудею, по пути в Вифанию, Фома идет с Господом как Его апостол и слышит от Христа, что «Лазарь умер» и Господь говорит ученикам: «Радуюсь за вас, что Меня не было там, дабы вы уверовали; но пойдём к нему» (Ин. 11 : 15). Однако Фома, не веруя, что Христос воскресит Лазаря и боясь за Христа и апостолов, восклицает: «Пойдем и мы умрем с ним» (Лазарем) (Ин. 11 : 16) [13, с. 419]. Фома при этом намекал на то, что они все могут погибнуть в Иудее и не верил, что Христос избавит их от опасности.

После воскресения Христа Фома не поверил свидетельству об этом учеников и пожелал сам увидеть и осязать своего Учителя. Явившийся всем 12 ученикам, Христос предложил Фоме: «подай перст твой сюда и посмотри руки Мои; подай руку твою и вложи в ребра Мои, и не будь неверующим, но верующим» (Ин. 20 : 27). Фома же воскликнул: «Господь мой и Бог мой!» (Ин. 20 : 28). Фома также опоздал и на погребение Пресвятой Богородицы, но Она явилась ему и с небес сбросила ему Свой пояс.

По одному преданию (у Григория Богослова, Амвросия Медиоланского, блж. Иеронима и др.), ап. Фома проповедовал Евангелие в Восточной Индии и там претерпел мученичество. А по другому преданию (у Оригена, Евсевия, Руфина и др.), он благовествовал не только парфянам, но и в Эфиопии (свт. Иоанн Златоуст)

3 июля в древности праздновали память ап. Фомы по случаю перенесения его мощей из Индии в Эдессу, где в его честь был выстроен чудесный храм. Православная Церковь чтит память ап. Фомы 6 октября, 30 июня, а также в первое воскресенье после Пасхи (Фомино воскресенье и Фомина седмица).

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостолы, испытанные верой / Сост. Олейникова Т. С. – М. : Благо, 2005. – 365 с.
2. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Канонические / В рус. переводе с парал. местами. – Нью-Йорк, Женева, Лондон : Объединенные Библейские общества, 1951. – 925 с., ил.

3. Благовестник, или Толкование блаженного Феофилакта, Архиепископа Болгарского. Том. 1. – К. : Типография Киево-Печерской Лавры, 2006. – 602 с.

4. Глубоковский Н. Н. Библейский словарь / Глубоковский Н. Н. – Сергиев Посад – Джорданвилль : Моск. духовная академия, Св.-Троицкая духовная семинария (Джорданвилль), Св.-Троицкая Сергиева Лавра, 2007. – 862 с.).

5. Жизнь и труды апостолов / Сост. Киево-Печерская Успенская Лавра. – К. : Типография Киево-Печерской Лавры, 2008. – 488 с.

6. Жития святых святителя Димитрия Ростовского. Сентябрь. – М., 1991. – 672 с. – (Репр. : Жития святых, на русском языке, изложенные по руководству Четьих-Миней Св. Димитрия Ростовского. Кн. 1. – М. : Изд. Синодальной типографии, 1903.)

7. Иванов А. В. Руководство к изучению книг Священного Писания Нового Завета. Обзорение Четвероевангелия, книги Деяний апостольских, Апостольских посланий и Апокалипсиса. – СПб., 2002. – Ч. 1. Обзорение Четвероевангелия и книги Деяний апостольских.

8. Ланглуа А. Святе Письмо в європейській культурі. Біблійний словник / Ланглуа А., Муане А.Ле, Спіс Ф., Тібо М., Требюшон Р., Фуйу Д. // Пер. з франц. – К. : Дух і літера, 2004. – 320 с. – (Центр європейських гуманітарних досліджень. Університет «Кієво-Могилянська Академія»).

9. Новый библейский словарь : Ч. 1. Библейские персонажи (Пер. с англ. Ю.Аржанова, А.Баева и др. – СПб : Мирт, 1999. – 440 с., ил. – (Энциклопедия христианства).

10. Справочный Богословский преимущественно Церковно-исторический словарь / Сост. прот. Леонид Петров. – М. : Изд. Сретенского монастыря, 1997. – 294 с.

11. Толковая Библия, или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового завета. – Второе изд. – Стокгольм : Институт перевода Библии, 1989. (Репр. : Толковая Библия, или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Завета. – Пб. : Изд. преемников А. П. Лопухина, 1904. – 1913 с.).

Т. 1. Бытие. – Притчи Соломона. – Пб., 1904 – 1907. – 672 с.+586 с.+502 с.).

Т. 2. Екклесиаст – 3 Ездры. – Пб, 1908 – 1910, 1913. – 548+544+341 с.

Т. 3. Новый завет. – Пб. 1911 – 1913. – 478+506+520+609 с., ил., карты, схемы.

Условные сокращения

ТБ Лопухин Т. 3. Н. 3. – Толковая Библия или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Завета с иллюстрациями (Изд. преемников А. П. Лопухина. – Т. 3. – Новый Завет. – Пб, 1911–1913.

Второе изд. – Стокгольм : Институт перевода Библии, 1987. – 2233 с. – ил.

Блж.Феофилакт, арх. Болг. Благовестник – Благовестник, или Толкование блаженного Феофилакта, Архиепископа Болгарского. Т. 1. – К. : Типография Киево-Печерской Лавры, 2006. – 602 с.

Иванов. Руководство ... – Иванов А.В. Руководство к изучению книг Священного Писания Нового Завета. Обзорение Четвероевангелия, книги Деяний апостольских, Апостольских посланий и Апокалипсиса. – СПб., 2002. – Ч. 1. Обзорение Четвероевангелия и книги Деяний апостольских.

Нов. Библ. сл. Т. 1 – Новый Библейский словарь: Т.1 Библейские персонажи / Пер. с англ. Ю. Аджанова, А. Баева и др. – СПб : Мирт, 1999. – 440 с. ил. – (Энциклопедия христианства).

Пропонується короткий словник біблейських імен, який створений для студентів та школярів, що бажають не лише розширити свій кругозір, але й поглибити свою віру.

*Маторіна Н. М.
(м. Слов'янськ)*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ТЕСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

Курс старослов'янської мови є першою історико-лінгвістичною навчальною дисципліною, що вивчається на філологічних факультетах педінститутів та університетів. Між тим складність матеріалу і відсутність достатньої філологічної підготовки першоккурсників викликають певні труднощі у викладанні та вивченні цієї дисципліни. Пропонуємо один із варіантів вирішення цієї проблеми – використання у навчальному процесі тестових завдань. Досвід викладання старослов'янської мови на перших курсах філологічного факультету СДПУ вказує на доцільність застосування тестів, використання яких дає змогу краще і швидше засвоїти матеріал, а також будувати викладання головних розділів курсу та контроль за їх засвоєнням на основі програмування.

Пропонуємо 96 тестів на матеріалі розділу «Графіка. Діакритичні знаки. Звукові та числові значення букв».

1. Графіка – це:

а) сукупність усіх засобів даної писемності, які використовуються для фіксації мовлення; б) система правил написання слів; в) теорія та практика укладання словників; г) словниковий склад мови; д) розділ мовознавства про співвідношення між графемами та фонемами.

2. Азбука – це:

а) те саме, що й алфавіт; б) сукупність букв, розташованих будь-яким чином; в) сукупність букв, розташованих у певному порядку; г) сукупність букв та діакритичних знаків; д) сукупність діакритичних знаків.

3. Скільки азбук використовували у слов'янському світі?:

а) 1; б) 2; в) 3; г) 4; д) 5?

4. Слов'янська азбука мала назву:

а) глаголиця; б) латиниця; в) кирилиця; г) візантійський унціал; д) грецьке письмо.

5. Яка азбука була «молодшою»?:

а) глаголиця; б) кирилиця?

6. Скільки літер мали кирилиця та глаголиця?:

а) кирилиця мала 40 літер, глаголиця – 43; б) кирилиця мала 43 літери, глаголиця – 40; в) кирилиця мала 30 літер, глаголиця – 40; г) кирилиця мала 40 літер, глаголиця – 30; д) кирилиця мала 45 літер, глаголиця – 45?

7. Скільки літер було запозичено кириличною азбукою з

грецького письма?:

а) 16; б) 17; в) 18; г) 19; д) 24.

8. Джерелом кириличного письма є:

а) давньоєгипетське письмо; б) фінікійське письмо; в) грецьке письмо; г) візантійський унціал; д) латинське письмо.

9. Назвіть найвірогіднішу теорію походження літер глаголиці:

а) з кирилиці; б) із скандинавських рун; в) з сірійських алфавітів; г) з хазарського письма; д) теорія самотності глаголиці; е) з візантійського скоропису; є) з албанського письма; ж) з іранського письма; з) з вірменського та грузинського алфавітів; и) з єврейського письма; і) з коптського письма.

10. Назвіть загальноприйняту теорію щодо походження слов'янських азбук:

а) глаголицю було створено шляхом видозмінення вже існуючої кирилиці, щоб зберегти слов'янське письмо в період жорстокого переслідування Римом та німецько-католицьким духовенством усього, що було пов'язане з грецькою церквою, з Візантією; б) Костянтин створив глаголицю, а кирилицю було створено його учнями найвірогідніше у східній Болгарії за правління царя Симеона; в) обидва алфавіти виникли одночасно; г) творцем кирилиці вважають Костянтина; д) кирилиця не була кимось спеціально створена, а сформувалася в процесі еволюції; е) обидві азбуки були створені Костянтином: кирилиця для македонських слов'ян, а глаголиця – для моравських.

11. Назвіть факти на користь того, що глаголиця давніша за кирилицю:

а) головні глаголичні пам'ятки пов'язані з Моравією та Паннонією (де почали свою діяльність Костянтин і Мефодій), у них зустрічається багато моравізмів; б) мова глаголичних пам'яток більш архаїчна порівняно з кириличними пам'ятками; в) глаголиця менш досконала за своїм складом, ніж кирилиця; г) у глаголиці цифрове значення літер відповідає порядку алфавіту, у кирилиці ж цифрове значення мають лише знаки, запозичені з грецького письма; д) серед кириличних текстів зустрічаються палімпсести.

12. Назвіть головні особливості глаголиці:

а) форма літер була геометрично простою, чіткою і зручною для письма; б) форма літер насичена гачками, петлями, заокругленнями; в) форма літер була складною.

13. Назвіть головні особливості кирилиці:

а) форма літер була геометрично простою, чіткою і зручною для письма; б) форма літер насичена гачками, петлями, заокругленнями; в) форма літер була складною.

14. Назвіть спільні риси глаголиці і кирилиці:

а) форма літер була геометрично простою, чіткою і зручною для

письма; б) форма літер насичена гачками, петлями, заокругленнями; в) форма літер була складною; г) літери мали абсолютно однакову назву; д) літери мали майже однаковий порядок розміщення; е) літери дуже різнилися формою.

15. Рукопис, написаний кирилицею на місці глаголичних знаків, а не навпаки, називається:

а) палімпсестом; б) перекладом; в) готичним мінускулом; г) биркою; д) зарубкою.

16. Надійшли дві теорії щодо встановлення мовного ґрунту старослов'янської мови. Яка з них є найбільш достовірною і найобґрунтованішою?

а) сербська (Й. Добровський, С. Кульбакін); б) паннонська (В. Копітар, П. Шафарик); в) моравська (К. Калайдович, Є. Голубинський); г) руська (І. Огієнко); д) болгарська (О. Востоков).

17. Назвіть кириличні пам'ятки старослов'янської писемності:

а) Савина книга; б) Супральський рукопис; в) Зографське євангеліє; г) Київські листки; д) Маріїнське євангеліє; е) Збірник Клоца; ж) Синайський псалтир; з) Фрейзінгенські, або Мюнхенські, уривки.

18. Назвіть глаголичні пам'ятки старослов'янської писемності:

а) Савина книга; б) Супральський рукопис; в) Зографське євангеліє; г) Київські листки; д) Маріїнське євангеліє; е) Збірник Клоца; ж) Синайський псалтир; з) Фрейзінгенські, або Мюнхенські, уривки.

19. Назвіть єдину старослов'янську пам'ятку, написану латинськими літерами:

а) Савина книга; б) Супральський рукопис; в) Зографське євангеліє; г) Київські листки; д) Маріїнське євангеліє; е) Збірник Клоца; ж) Синайський псалтир; з) Фрейзінгенські, або Мюнхенські, уривки.

20. Євангеліє – це:

а) книга, яка містить оповідання про життя та вчення Ісуса Христа; б) книга, яка містить псалми во славу Бога; в) книга, яка містить діяння та послання апостолів – учнів Ісуса Христа; г) книга для церковного читання на всі дні місяця; д) книга, яка містить молитви і треби, церковні служби на різні випадки життя.

21. Требник – це:

а) книга, яка містить оповідання про життя та вчення Ісуса Христа; б) книга, яка містить псалми во славу Бога; в) книга, яка містить діяння та послання апостолів – учнів Ісуса Христа; г) книга для церковного читання на всі дні місяця; д) книга, яка містить молитви і треби, церковні служби на різні випадки життя.

22. Апостол – це:

а) книга, яка містить оповідання про життя та вчення Ісуса Христа; б) книга, яка містить псалми во славу Бога; в) книга, яка містить діяння та послання апостолів – учнів Ісуса Христа; г) книга для церковного читання на всі дні місяця; д) книга, яка містить молитви і треби, церковні служби

на різні випадки життя.

23. Псалтир – це:

а) книга, яка містить оповідання про життя та вчення Ісуса Христа; б) книга, яка містить псалми во славу Бога; в) книга, яка містить діяння та послання апостолів – учнів Ісуса Христа; г) книга для церковного читання на всі дні місяця; д) книга, яка містить молитви і треби, церковні служби на різні випадки життя.

24. Мінея – це:

а) книга, яка містить оповідання про життя та вчення Ісуса Христа; б) книга, яка містить псалми во славу Бога; в) книга, яка містить діяння та послання апостолів – учнів Ісуса Христа; г) книга для церковного читання на всі дні місяця; д) книга, яка містить молитви і треби, церковні служби на різні випадки життя.

25. Назва «Маріїнське євангеліє» утворена на підставі:

а) назви місця, де знайдено пам'ятку; б) прізвища особи, яка віднайшла пам'ятку; в) прізвища особи, яка була власником пам'ятки; г) імені писаря, який писав пам'ятку; д) імені особи, для якої написано пам'ятку.

26. Назва «Празькі листки» утворена на підставі:

а) назви місця, де знайдено пам'ятку; б) прізвища особи, яка віднайшла пам'ятку; в) прізвища особи, яка була власником пам'ятки; г) імені писаря, який писав пам'ятку; д) імені особи, для якої написано пам'ятку.

27. Назва «Збірник Клоца» утворена на підставі:

а) назви місця, де знайдено пам'ятку; б) прізвища особи, яка віднайшла пам'ятку; в) прізвища особи, яка була власником пам'ятки; г) імені писаря, який писав пам'ятку; д) імені особи, для якої написано пам'ятку.

28. Назва «Листки Үндольського» утворена на підставі:

а) назви місця, де знайдено пам'ятку; б) прізвища особи, яка віднайшла пам'ятку; в) прізвища особи, яка була власником пам'ятки; г) імені писаря, який писав пам'ятку; д) імені особи, для якої написано пам'ятку.

29. Назва «Гавина книга» утворена на підставі:

а) назви місця, де знайдено пам'ятку; б) прізвища особи, яка віднайшла пам'ятку; в) прізвища особи, яка була власником пам'ятки; г) імені писаря, який писав пам'ятку; д) імені особи, для якої написано пам'ятку.

30. Назва «Остромірове євангеліє» утворена на підставі:

а) назви місця, де знайдено пам'ятку; б) прізвища особи, яка віднайшла пам'ятку; в) прізвища особи, яка була власником пам'ятки; г) імені писаря, який писав пам'ятку; д) імені особи, для якої написано пам'ятку.

31. Про яку пам'ятку йдеться мова?

Пам'ятка одержала свою назву від назви монастиря на Афоні, де вона довгий час зберігалася. Це неповний рукопис на 304 пергаментних аркушах. Відкрив пам'ятку у 1845 р. В. Григорович. У 1860 р. пам'ятку подарували Олександру II, який передав її Публічній бібліотеці Санкт-Петербурга, де вона й понині зберігається (бібліотека ім. М. Салтикова-Щедріна). Це:

а) Супральський рукопис; б) Зографське євангеліє; в) Маріїнське євангеліє; г) Остромирове євангеліє; д) Синайський псалтир.

32. Про яку пам'ятку йдеться?

Рукопис на 177 аркушах, який зберігається у монастирі св. Катерини на горі ... в Аравії. Знайдений П. Успенським у 1850 р. Найкраще видання здійснив С. Север'янов у 1922 р. у Петербурзі. Вчені припускають, що пам'ятку написано в XI ст. в Македонії. Це:

а) Супральський рукопис; б) Зографське євангеліє; в) Маріїнське євангеліє; г) Остромирове євангеліє; д) Синайський псалтир.

33. Про яку пам'ятку йдеться?

Пам'ятка XI ст. болгарського походження, за своїм складом березнева мінея, тобто книга церковних читань на всі дні березня – життя святих, легенди, проповіді Іоанна Златоуста та ін. Її складають 280 аркушів, об'єднаних у три частини. Було знайдено в 1823 р. проф. Віленського університету М. Бобровським. Це:

а) Супральський рукопис; б) Зографське євангеліє; в) Маріїнське євангеліє; г) Остромирове євангеліє; д) Синайський псалтир.

34. Про яку пам'ятку йдеться?

Найдавніша східнослов'янська датована пам'ятка, написана в 1056–1057 рр. руським дяконом Григорієм для новгородського посадника Вона складається з 294 аркушів, має чудове оформлення. Зберігалася у Новгороді, потім у Москві, а з 1720 р. у Петербурзі. Вперше опублікована О. Востоковим у 1843 р. Фіксує фонетичні особливості та лексичний склад давньоруської мови і тому є цінним свідченням тогочасного стану мови східних слов'ян. Це:

а) Супральський рукопис; б) Зографське євангеліє; в) Маріїнське євангеліє; г) Остромирове євангеліє; д) Синайський псалтир.

35. Про яку пам'ятку йдеться?

Назва походить від назви монастиря на Афоні, де ця пам'ятка зберігалася і була відкрита В. Григоровичем 1845 р. Пам'ятку написано в XI ст. найвірогідніше у Македонії. Складається з 173 пергаментних аркушів, у пам'ятці відсутні початок, частина середини і кінець. Зараз вона зберігається у Державній бібліотеці у Москві. Видав її В. Ягич у 1883 р. у Петербурзі. Це:

а) Супральський рукопис; б) Зографське євангеліє; в) Маріїнське євангеліє; г) Остромирове євангеліє; д) Синайський псалтир.

36. Назвіть особливості функціонування кириличної та глаголичної азбук:

а) досить широко використовували систему діакритичних знаків, запозичених з грецької мови; б) досить широко використовували систему діакритичних знаків, запозичених з латинської мови; в) не використовували систему діакритичних знаків; г) поступово вживання діакритичних знаків обмежують, бо ці знаки не дістають живого підтвердження у старослов'янській мові, а вживаються лише за традицією; д) поступово вживання діакритичних знаків поширюють.

37. Термін «діакритичний» перекладається як:

а) подібний; б) об'єднаний; в) роз'єднаний; г) розпарований; д) розрізнювальний.

38. Назвіть інші назви терміна «діакритичний»:

а) діакритика; б) діерема; в) диференціальний знак; г) віртуальний знак; д) надрядковий знак.

39. Діакритичний знак – це:

а) знак лінійного письма; б) ритмомелодійна особливість даної мови; в) умовне зображення або малюнок; г) значок над буквою, що вказує на різницю у вимові звука, переданого такою ж буквою, але без цього значка; д) німа буква, яка використовується в даній системі правопису для позначення додаткової звукової характеристики.

40. Найпоширенішими з діакритичних знаків у старослов'янській мові були:

а) титло; б) паєрик; в) камора; г) духи; д) придихи.

41. Назвіть знак, який дуже рідко, непослідовно, переважно за грецькою традицією, ставлять над голосними:

а) титло; б) паєрик; в) камора; г) духи; д) придихи.

42. Назвіть діакритичні знаки, які мали кілька варіантів написання:

а) титло; б) паєрик; в) камора; г) духи; д) придихи.

43. Назвіть знак, який мав вигляд апострофа, скісної риски чи маленького півкола:

а) титло; б) паєрик; в) камора; г) духи; д) придихи.

44. Термін *єртиця* – це синонім слова:

а) титло; б) паєрик; в) камора; г) духи; д) придихи.

45. Титло – це:

а) найчастіше вживаний надрядковий знак при пропусках букв, складу або кількох складів; б) знак, який мав спочатку форму півкола), а десь з кінця XIII ст. форму апострофа ', вживався на місці пропущених на письмі ъ, ь; в) знак, який мав форму маленького півкола ^ і вживався біля букв (або над ними), що позначали м'які або пом'якшені приголосні; г) буква, яка утворилася завдяки поєднанню елементів двох букв.

46. Виберіть правильне написання скорочення бѣ:

а) бога; б) богъ; в) благъ; г) богородица; д) благословити.

47. Виберіть правильне написання скорочення гдѣ:

а) господа; б) господь; в) гласъ; г) господинъ; д) господьнь.

48. Виберіть правильне написання скорочення мѣ:

а) мѣсѣць; б) мѣжъ; в) милость; г) матерьнь; д) мѣчитель.

49. Виберіть правильне скорочення слова троица:

а) тло; б) трц; в) троц; г) тко; д) трист-ѣ.

50. Виберіть правильне скорочення слова мѣсѣць:

а) мсѣ; б) мѣ; в) мкѣ; г) мчн-ѣ; д) мчк-ѣ.

51. Виберіть правильне скорочення слова ангѣлъ:

а) аглѣ; б) алѣ; в) аполѣ; г) аггѣ; д) алл.

52. За допомогою діакритичного знаку *титло* при написанні скорочувалися:

а) широковживані слова; б) обмежені у використанні слова;
в) найчастіше релігійні терміни, які легко могли зрозуміти читачі.

53. За допомогою діакритичного знаку *титло* при написанні скороченню не підлягали:

а) тільки початок слова; б) тільки кінець слова; в) початок і кінець слова.

54. Пасрик – це:

а) найчастіше вживаний надрядковий знак при пропусках букв, складу або кількох складів; б) знак, який мав спочатку форму півкола), а десь з кінця XIII ст. форму апострофа ', вживався на місці пропущених на письмі ѣ, ъ; в) знак, який мав форму маленького півкола ^ і вживався біля букв (або над ними), що позначали м'які або пом'якшені приголосні; г) буква, яка утворилася завдяки поєднанню елементів двох букв.

55. Камора – це:

а) найчастіше вживаний надрядковий знак при пропусках букв, складу або кількох складів; б) знак, який мав спочатку форму півкола), а десь з кінця XIII ст. форму апострофа ', вживався на місці пропущених на письмі ѣ, ъ; в) знак, який мав форму маленького півкола ^ і вживався біля букв (або над ними), що позначали м'які або пом'якшені приголосні; г) буква, яка утворилася завдяки поєднанню елементів двох букв.

56. Назвіть рядок, в якому вміщено букви азѣ, глаголи, живѣте, ижеи, како, онѣ:

а) а, г, ж, и, н, оѣ; б) а, г, ж, и, н, о; в) а, г, ж, и, к, оѣ; г) а, г, ж, и, м, о; д) а, г, ж, и, к, о.

57. Назвіть рядок, в якому вміщено букви боѣкы, добро, естъ, покон, рыци, ерь:

а) б, д, є, п, т, ъ; б) в, д, є, п, т, ъ; в) б, д, є, п, с, ѣ; г) в, д, є, п, р, ѣ; д) в, д, є, п, р, ъ.

58. Назвіть рядок, в якому вміщено букви слово, тврьдо, оукъ, отъ, еръ, еры:

а) с, т, оу, Ѡ, ь, ы; б) с, т, оу, Ѹ, ъ, ы; в) с, т, оу, Ѥ, ъ, ы; г) с, т, оу, ѣ, ъ, ы; д) с, т, оу, Ѡ, ъ, ы.

59. Назвіть рядок, в якому вміщено букви шта, гать, кси, пси, ѿнта, ижица:

а) щ, ѣ, Ѥ, ѿ, ѡ, ѡ; б) щ, ѣ, Ѥ, ѡ, ѿ, ѡ; в) щ, ѿ, ѣ, Ѥ, ѡ, ѡ; г) щ, ѣ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ; д) щ, ѣ, Ѥ, ѡ, ѿ, ѡ.

60. Лігатура – це:

а) найчастіше вживаний надрядковий знак при пропусках букв, складу або кількох складів; б) знак, який мав спочатку форму півкола), а десь з кінця XIII ст. форму апострофа ', вживався на місці пропущених на письмі ъ, ь; в) знак, який мав форму маленького півкола ^ і вживався біля букв (або над ними), що позначали м'які або пом'якшені приголосні; г) буква, яка утворилася завдяки поєднанню елементів двох букв.

61. Назвіть рядок, в якому вміщено тільки лігатури:

а) щ, ѣ, а, ѡ, б; б) в, ѣ, Ѥ, г, д; в) є, ж, ѿ, з, и; г) ѡ, к, л, м, о; д) ы, га, ц, к, ѡ.

62. Назвіть рядок, в якому вміщено тільки лігатури:

а) п, р, с, т, оу; б) ф, х, Ѡ, ц, ч; в) ш, ъ, ы, ь, ю; г) ѡ, оу, ю, га, ц; д) ы, га, к, ѡ, ѡ.

63. Назвіть рядок, в якому вміщено тільки лігатури:

а) ы, га, к, т, оу; б) оу, х, Ѡ, ж, д; в) ѣ, ъ, ы, ь, ю; г) м, оу, ю, ж, ш; д) га, к, ѡ, ѡ, оу.

64. Назвіть рядок, у якому вміщено слово з тих букв, назви яких наведено. Покои, онъ, добро, рьци, оукъ, глаголи, азъ:

а) **подвигъ** («зусилля; прагнення; старання; боротьба; подвиг»); б) **подаяти** («подавати; давати; давати милостиню; надавати»); в) **подрѹгъ** («друг; компаньйон; товариш; ближній»); г) **подрѹга** («подруга»); д) **подлъгъ** («вздовж»).

65. Назвіть рядок, у якому вміщено слово з тих букв, назви яких наведено. Млыслите, есть, добро, еръ:

а) **мечь** («меч»); б) **магъ** («чарівник; ворожбит»); в) **малъ** («малий»); г) **медъ** («мед (бджолиний); мед (напій)»); д) **мѣхъ** («мішок; бурдюк»).

66. Назвіть рядок, у якому вміщено слово з тих букв, назви яких наведено. Онъ, боуки, рьци, юс великий, чрьвь, ижеи, тврьдо, ижеи:

а) **обрѣзати** («обрізати»); б) **обрѣтати** («знаходити; відшукувати; виявляти; з'являтися; досягати; потрапляти»); в) **обржгати** («хулити; блюзнити»); г) **обржчити** («пообіцяти; заручитися; прийняти»); д) **обоудати** («приборкати»).

67. Назвіть рядок, в якому є букви, з яких не могли починатися слова у старослов'янській мові:

а) а, б, в; б) ы, ъ, ѣ; в) г, д, є; г) с, т, п; д) к, л, р.

68. Звук [u] за грецьким зразком на письмі передавався двома буквами:

а) оу, рідше – лігатурою ѿ; б) и, ѵ (на початку слова або після приголосного), і чи ї; в) шт чи ц; г) пс чи ѱ; д) кс чи ѣ.

69. Звук [i] на письмі передавався буквами:

а) оу, рідше – лігатурою ѿ; б) и, ѵ (на початку слова або після приголосного), і чи ї; в) шт чи ц; г) пс чи ѱ; д) кс чи ѣ.

70. Звук [s't'] за грецьким зразком на письмі передавався буквами:

а) оу, рідше – лігатурою ѿ; б) и, ѵ (на початку слова або після приголосного), і чи ї; в) шт чи ц; г) пс чи ѱ; д) кс чи ѣ.

71. Звук [ps] на письмі передавався буквами:

а) оу, рідше – лігатурою ѿ; б) и, ѵ (на початку слова або після приголосного), і чи ї; в) шт чи ц; г) пс чи ѱ; д) кс чи ѣ.

72. Звук [ks] на письмі передавався буквами:

а) оу, рідше – лігатурою ѿ; б) и, ѵ (на початку слова або після приголосного), і чи ї; в) шт чи ц; г) пс чи ѱ; д) кс чи ѣ.

73. Буква ђ означає звук:

а) [e]; б) [ě]; в) [o]; г) [u]; д) [je], [ʼe]; е) [jo], [ʼo]; ж) [ja], [ʼa].

74. Буква ѓ означає звук:

а) [e]; б) [ě]; в) [o]; г) [u]; д) [je], [ʼe]; е) [jo], [ʼo]; ж) [ja], [ʼa].

75. Буква ж означає звук:

а) [e]; б) [ě]; в) [o]; г) [u]; д) [je], [ʼe]; е) [jo], [ʼo]; ж) [ja], [ʼa].

76. Буква оу означає звук:

а) [e]; б) [ě]; в) [o]; г) [u]; д) [je], [ʼe]; е) [jo], [ʼo]; ж) [ja], [ʼa].

77. Буква љ означає звук:

а) [e]; б) [ě]; в) [o]; г) [u]; д) [je], [ʼe]; е) [jo], [ʼo]; ж) [ja], [ʼa].

78. Буква њ означає звук:

а) [e]; б) [ě]; в) [o]; г) [u]; д) [je], [ʼe]; е) [jo], [ʼo]; ж) [ja], [ʼa].

79. Буква ѝ означає звук:

а) [e]; б) [ě]; в) [o]; г) [u]; д) [je], [ʼe]; е) [jo], [ʼo]; ж) [ja], [ʼa].

80. Слов'яни мали досить розвинену систему лічби, при цьому:

- а) не користувалися тільки арабськими цифрами;
- б) не користувалися тільки римськими цифрами;
- в) не користувалися ні арабськими, ні римськими цифрами;
- г) для позначення чисел за візантійською традицією використовували літери кириличного і глаголичного алфавітів.

81. При вживанні букв у значенні цифр вживалися наступні графічні знаки:

а) над буквою ставився знак титло̃; б) з обох боків букви писалися крапки; в) зліва від букви ставилася крапка; г) справа від букви ставилася крапка; д) над буквою ставився знак титло̃, а з обох боків (рідше з одного боку) букви писалися крапки.

82. Назвіть рядок, у якому правильно вказано значення чисел 5, 12, 34, 678, 1900 буквами кирилиці:

а) є, ві, лд, хон, ат; б) є, ві, лд, хпи, ас; в) є, ві, ла, хон, ац; г) є, ві, лд, рои, ац; д) є, ві, лд, хон, ац.

83. Роки у слов'ян рахують за:

а) єврейським літочисленням від створення світу (4004 до н.е.); б) візантійським літочисленням від створення світу (5508 до н.е.); в) самарійським літочисленням від створення світу (4700 до н.е.); г) антиокійським літочисленням від створення світу (5969 до н.е.); д) юліанським календарем.

84. Рік у слов'ян починався:

а) 1 березня; б) 1 січня; в) 1 вересня; г) 1 квітня; д) коли випадав перший сніг.

85. Для з'ясування реального часу, зазначеного у пам'ятці старослов'янської писемності, слід від числа, зафіксованого у пам'ятці, відняти число:

а) 4004; б) 5508; в) 4700; г) 5969; д) 7512.

86. Які розділові знаки використовувалися в старослов'янських рукописах?:

а) крапка (нижня, середня і верхня); б) різні сполучення крапок і рисок (у кінці розділів, уривків книги); в) знак оклику; г) крапка з комою; д) знак питання.

87. Назвіть пунктуаційні особливості старослов'янських рукописів:

а) система розділових знаків була дуже простою; б) система розділових знаків була дуже складною; в) найдавніші старослов'янські рукописи написані без інтервалів між словами; г) найдавніші старослов'янські рукописи написані з інтервалами між словами; д) найуживанішим розділовим знаком була крапка.

88. Який із розділових знаків мав значення знаку питання:

а) крапка; б) крапка з комою; в) верхня крапка; г) середня крапка; д) сполучення крапок.

89. Історико-філологічна наука, яка вивчає створення і розвиток письма та досліджує старовинні тексти, називається:

а) археологією; б) діалектологією; в) лінгвістичною географією; г) палеографією; д) лексикографією.

90. Заставка – це:

а) теляча шкіра, оброблена так, що перетворювалася на тонкий матеріал, придатний для письма; б) інструмент, який при натискуванні робив лінії зразу на кількох сторінках пергаменту; в) окремі літери, розмальовані певним орнаментом; г) малюнки, які інколи вставляли в текст рукопису.

91. Пергамент – це:

а) теляча шкіра, оброблена так, що перетворювалася на тонкий матеріал, придатний для письма; б) інструмент, який при натискуванні робив лінії зразу на кількох сторінках пергаменту; в) окремі літери, розмальовані певним орнаментом; г) малюнки, які інколи вставляли в текст рукопису.

92. У найдавніших східнослов'янських пам'ятках пергамент називався:

а) хартия; б) пергаментъ; в) мѣхъ; г) телятина; д) кожа.

93. У творах високого стилю замість слова *пергамент* вживається слово:

а) хартия; б) пергаментъ; в) мѣхъ; г) телятина; д) кожа.

94. Мініатюри – це:

а) теляча шкіра, оброблена так, що перетворювалася на тонкий матеріал, придатний для письма; б) інструмент, який при натискуванні робив лінії зразу на кількох сторінках пергаменту; в) окремі літери, розмальовані певним орнаментом; г) малюнки, які інколи вставляли в текст рукопису.

95. Хараксало – це:

а) теляча шкіра, оброблена так, що перетворювалася на тонкий матеріал, придатний для письма; б) інструмент, який при натискуванні робив лінії зразу на кількох сторінках пергаменту; в) окремі літери, розмальовані певним орнаментом; г) малюнки, які інколи вставляли в текст рукопису.

96. Для уставу як одного зі способів письма характерне:

а) чітке каліграфічне накреслення літер, кожна з яких мала бути виписана окремо, розташована майже перпендикулярно до рядка і мати форми, близькі до геометричних; б) нечітке накреслення літер; в) насиченість гачками, петлями, заокругленнями, деякими декоративними елементами.

Сподіваємося, що запропонований матеріал буде використовуватися у навчальному процесі викладачами – читачами нашого збірника.

ВІДПОВІДІ

1 – а, д	25 – а	49 – б, в	73 – б
2 – а, в	26 – а	50 – а, б	74 – а
3 – б	27 – б	51 – а, г	75 – в
4 – а, в	28 – в	52 – а, в	76 – г
5 – а	29 – г	53 – в	77 – д
6 – б	30 – д	54 – б	78 – е

7 – д	31 – б	55 – в	79 – ж
8 – г	32 – д	56 – д	80 – в, г
9 – д	33 – а	57 – д	81 – д
10 – б	34 – г	58 – д	82 – д
11 – а, б, в, г, д	35 – в	59 – д	83 – б
12 – б, в	36 – а, г	60 – г	84 – а
13 – а	37 – д	61 – д	85 – б
14 – г, д, е	38 – а, в, д	62 – г	86 – а, б, г
15 – а	39 – г, д	63 – д	87 – а, в, д
16 – д	40 – а, б, в	64 – г	88 – б
17 – а, б	41 – г, д	65 – г	89 – г
18 – в, г, д, е, ж	42 – а, б, в	66 – г	90 – в
19 – з	43 – в	67 – б	91 – а
20 – а	44 – б	68 – а	92 – в, г, д
21 – д	45 – а	69 – б	93 – а, б
22 – в	46 – б	70 – в	94 – г
23 – б	47 – б	71 – г	95 – б
24 – г	48 – б	72 – д	96 – а

ЛІТЕРАТУРА

1. Беседина-Невзорова В. П. Старославянский язык / Вера Павловна Беседина-Невзорова. – Харьков : Изд-во Харьковского ун-та, 1962. – 360 с.
2. Вайан А. Руководство по старославянскому языку / Андре Вайан. – М. : Иностранная литература, 1952. – 446 с.
3. Ван-Вейк Н. История старославянского языка / Николаус Ван-Вейк. – М. : Иностранная литература, 1952. – 368 с.
4. Верещагин Е. М. Из истории возникновения первого литературного языка славян / Евгений Михайлович Верещагин. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 199 с.
5. Горшков А. И. Старославянский язык / Александр Иванович Горшков. – М. : Высшая школа, 1963. – 294 с.
6. Иванова Т. А. Старославянский язык / Татьяна Аполлоновна Иванова. – М. : Высшая школа, 1997. – 199 с.
7. Камчатнов А. М. Старославянский язык : Курс лекций / Александр Михайлович Камчатнов. – М. : Флинта : Наука, 2001. – 152 с.
8. Леута О. І. Старослов'янська мова / Олександр Іванович Леута. – К. : Вища школа, 2001. – 255 с.
9. Майборода А. В. Старослов'янська мова / Анатолій Васильович Майборода. – К. : Вища школа, 1975. – 268 с.
10. Маторина Н. М. Старославянский язык. Практические занятия / Наталья Михайловна Маторина. – Славянск, 2007. – 79 с.
11. Маторіна Н. М. До Дня писемності у слов'ян (методичний аспект) // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Научно-методический сборник. Выпуск XVIII. Ч.1. – Славянск : СГПУ, 2009. – С. 254–273.
12. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова / Михайло Федорович Станівський. – К. : Вища школа, 1983. – 176 с.
13. Хабургаев Г. А. Старославянский язык / Георгий Александрович

Хабургаев. – М. : Просвещение, 1974. – 432 с.

Предлагаются варианты тестовых заданий на материале темы «Графика. Диакритические знаки. Звуковые и числовые значения букв», которые можно использовать как при изучении курса «Старославянский язык», так и во внеаудиторное время.

Маторин Б. И., Сологуб Т. В.
(г. Славянск, пос. Клебан-Бык)

ОБ ОДНОМ ЗАНЯТИИ ПО ОНОМАСТИКЕ

Ономастика (греч. *onomastikos* «относящийся к имени») – это раздел языкознания, изучающий собственные имена. Расширяясь и обогащаясь непрерывно, ономастика требует к себе внимания все более пристального. К сожалению, вузовские программы и учебники не уделяют должного внимания ономастическим проблемам, из-за чего сведения по ономастике усваиваются студентами поверхностно.

В нашей статье предлагаем дидактический материал к занятию по ономастике, точнее, по антропонимике.

Антропонимика – это «раздел ономастики, изучающий антропонимы..., закономерности их возникновения, развития, функционирования» [5, с. 33].

Задание 1. Дайте определения следующим ономастическим терминам.

1) Антропоним, 2) топоантропоним, 3) антропоним групповой, 4) антропоним диалектный, 5) антропоним индивидуальный, 6) антропоним литературный, 7) антропоним поэтический, 8) антропоним реальный, 9) антропонимизация, 10) антропонимикон.

Ответы: 1) любое собственное имя, которое может иметь человек или группа людей, в том числе личное имя, отчество, фамилия, прозвище, псевдоним, криптоним, кличка; 2) антропоним, образованный от любого топонима; 3) собственное имя группы людей, объединенных по какому-либо признаку в сообщество, в том числе имя семейства, имя рода, групповое прозвище, групповой псевдоним, групповая фамилия; 4) диалектная форма антропонима, а также антропоним, образованный от слова диалектной лексики, чаще всего прозвище; 5) любое собственное имя одного человека; 6) форма антропонима, приведенная в соответствие с нормами литературного языка; 7) антропоним художественного произведения, который несет, кроме номинативной функции, стилистическую; может иметь социальную и идеологическую нагрузку, обычно служит характеристикой героя произведения; 8) антропоним, реально существующий в жизни, в быту; 9) переход онима любого разряда в антропоним и его дальнейшее становление и развитие в этом разряде;

10) во-первых, это словарь или список антропонимов, составленный обычно отдельно для личных имен и отчеств от них, для фамилий, для прозвищ, для старых неканонических имен; во-вторых, это репертуар имен данного народа или социума в определенный период, или именник].

Дополнительное задание.

Какие термины из ответов, приведенных выше, требуют дополнительных разъяснений?

Ответы: *криптоним* – это тайное имя; скрываемое, зашифрованное любое собственное имя; *топоним* – это собственное имя любого географического объекта; *оним* – это имя собственное.

Задание 2. Подберите к данным примерам родовое наименование.

Петровы, Невский, Наталья, Васяй, Пушкин, «Гигиенишвили», Памир, Москвин, Журавель, Козопас, Федор, Василий, «портной Соловейчик».

Ответы:

Вид антропонима	Примеры
топоантропоним	Памир (имена личные у башкир), Москвин, Невский
антропоним групповой	Петровы
антропоним диалектный	Васяй, Журавель, Козопас
антропоним индивидуальный	Пушкин
антропоним литературный	Наталья (и Наташа), Федор (и Федя), Василий (и Вася),
антропоним поэтический	«Гигиенишвили» (В.Маяковский), «портной Соловейчик» (И.Ильф)
антропоним реальный	все реально существующие в жизни в противоположность антропонимам поэтическим

Дополнительное задание.

Добавьте в таблицу собственные примеры.

Задание 3. Напишите устное сочинение на тему «Как назвать новорожденного?» в историческом аспекте».

Ответ.

Вопрос «Как назвать новорожденного?» волнует всех родителей.

В истории решения этой проблемы можно выделить такие этапы:

- до принятия христианства у русских были имена, которые называли человека по какому-либо существенному его признаку, внешнему или внутреннему, происходили от названий животных, растений, отражали порядок появления новых членов семьи и отношение к ним;

- с принятием христианства именование детей стало происходить согласно месяцесловам: в русской православной церкви были (есть и теперь) особые книги – месяцесловы, или святцы. В месяцеслове на каждый день каждого месяца записаны имена святых, которых в этот день

читит церковь, таким образом родители во время обряда крещения выбирали имя для ребенка из тех, которые значились в святцах на день рождения ребенка;

- после революции (1917) регистрацию новорожденных стали вести отделы записи актов гражданского состояния (загсы), и родители могли теперь выбрать любое имя: старое (бывшее церковное), заимствованное имя, наконец, могли даже изобрести новое имя;

- в системе современных русских имен можно выделить следующие пласты: 1) старые христианские имена, пришедшие на Русь с принятием христианства, канонизированные церковью; 2) имена старорусские и славянские (общеславянские или бытовавшие и бытующие в одной или двух группах славянских языков); 3) новые имена, появившиеся после революции 1917 г.; 4) имена, заимствованные из европейских языков.

Задание 4. Распределите имена согласно следующим группам: I) языческие имена; II) «революционные» имена; III) имена старорусские и славянские; IV) имена, заимствованные из европейских языков.

Косой, Рябой, Волк, Заяц, Первуша, Сергей, Алексей, Марья, Жанна, Изольда, Марта, Артур, Нинель, Гималай, Турбина, Октябрина, Сталина, Анатолий, Вадим, Роберт.

Ответы.

I	II	III	IV
Косой	Нинель	Сергей	Жанна
Рябой	Гималай	Алексей	Изольда
Волк	Турбина	Марья	Марта
Заяц	Октябрина	Анатолий	Артур
Первуша	Сталина	Вадим	Роберт

Дополнительное задание.

Добавьте в таблицу собственные примеры.

Задание 5. Попробуйте расшифровать «революционные» имена.

Цас, Гласп, Райтия, Дамир, Лагшмивара, Пятвчет, Ким, Ленера, Догнат-перегнат, Даздраперма, Нинель, Авксом, Икки, Роблен, Ремизан, Реввола, Ревдит, Лорикэрик, Лориэкс, Велира, Карм, Ревмир, Ревпуть, Мелор.

Ответы.

Центральный аптечный склад; «Главспирт»; Районная типография; лозунг «Да здравствует мир!»; «Лагерь Шмидта в Арктике»; лозунг «Пятилетку в четыре года!»; Коммунистический интернационал молодежи; Ленинская эра; лозунг «Догнать и перегнать Америку!»; лозунг «Да здравствует Первое мая!»; Ленин наоборот; Москва наоборот; Исполнительный Комитет Коммунистического Интернационала; родился быть ленинцем; революция мировая занялась; революционная волна; революционное дитя; Ленин, Октябрьская революция, индустриализация, коллективизация, электрификация, радиофикация и коммунизм; Ленин,

Октябрьская революция, индустриализация, электрификация, коллективизация и социализм; великая революция; Красная армия; революционный мир; революционный путь; Маркс, Энгельс, Ленин, Октябрьская революция.

Задание 6. При помощи «Словаря русских личных имен» Н. А. Петровского [4] определите, что означают приведенные ниже мужские и женские имена.

Мавр, Майя, Макар, Максим, Маргарита, Марина, Марфа, Матвей, Мелания, Мефодий, Милана, Михаил, Моника.

Ответы.

Мавр – от *затемнять*, *лишать блеска*; Майя – *прародительница вселенной*; Макар – *блаженный, счастливый*; Максим – *самый большой, величайший*; Маргарита – *жемчужина*; Марина – *морская*; Марфа – *госпожа*; Матвей – *божий человек*; Мелания – *черная, темная, мрачная, жестокая*; Мефодий – от *проследивать, разыскивать*; Милана – *милая*; Михаил – *равный богу*; Моника – *одинокая*.

Задание 7. Пользуясь разными антропонимическими словарями, составьте рассказ о своем собственном имени.

Задание 8. Предложите варианты прикладного использования в учебном процессе антропонимических словарей разных типов.

Задание 9. Дайте определение следующим терминам (терминологический диктант).

Ономатология, имя, отчество, фамилия, прозвище, псевдоним, инициалы, автограф, вензель, экслибрис, визитка.

Ответы.

Ономатология – многозначное слово: 1) то же, что *ономасиология* (наука об обозначении, назывании, номинации); 2) то же, что *ономастика* (наука об именах собственных); *имя* – многозначное слово: 1) личное название человека, даваемое при рождении; 2) о фамилии, семейном прозвище; 3) известность и др.; *отчество* – наименование по отцу; *фамилия* – наследственное семейное наименование, прибавляемое к личному имени; *прозвище* – название, данное человеку по какой-нибудь характерной его черте, свойству; *псевдоним* – вымышленное имя, которое иногда принимают писатели, артисты; *инициалы* – первые буквы имени и отчества или имени и фамилии; *автограф* – многозначное слово: 1) собственноручная, обычно памятная, надпись или подпись; 2) подлинная рукопись автора; *вензель* – сочетание начальных букв имени и фамилии или имени и отчества в виде вязи; *экслибрис* – художественно выполненный ярлычок с именем, инициалами владельца, наклеиваемый на книгу, или знак, виньетка с этим именем, инициалами; *визитка* – визитная карточка; небольшая из плотной бумаги карточка с отпечатанной на ней фамилией, званием, адресом и т.п. официального, должностного лица – обычно передается этим лицом при посещении кого-либо, знакомстве и

Т. П.

Задание 10. Дополнить перечень заданий для практического занятия по ономастике (антропонимике) можно материалами из научно-методических пособий Н. М. Маториной (см. об этом : [1, с. 159–164], [2, с. 181–196], [3, с. 164–180]).

Надеемся, что материал, предложенный в статье, будет использоваться коллегами при изучении ономастики или хотя бы заинтересует их.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Часть 1 / Маторина Н. М. – Славянск : ЧП «Канцлер», 2007. – 203 с. (Рекомендовано Министерством образования и науки Украины (Письмо №14/18–Г-2345 от 25.12.07 г.)).

2. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Часть 2 / Маторина Н. М. – Славянск, 2009. – 241 с. (Рекомендовано Министерством образования и науки Украины (Письмо №14/18–Г-2345 от 25.12.07 г.)).

3. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Часть 1. Издание второе, перераб. и доп. / Маторина Н. М. – Славянск, 2009. – 219 с. (Рекомендовано Министерством образования и науки Украины (Письмо №14/18–Г-2345 от 25.12.07 г.)).

4. Петровский Н. А. Словарь русских личных имен / Петровский Н. А. – М. : Русские словари, Астрель, 2000. – 480 с.

5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Подольская Н. В. – М. : Наука, 1978. – 198 с.

Запропоновано варіанти прикладного вивчення ономастики (на матеріалі антропоніміки) на заняттях або позашкільних заходах з мови в вузі та в школі.

*Нікітіна Н. П.
(м. Слов'янськ)*

ДО ФОРМУВАННЯ ФІЛОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Суттєві соціальні, культурні, економічні та технологічні зміни спонукають до необхідності модернізації сфери освіти, де одну з ключових позицій займає філологічна освіта. Як частина гуманітарного спрямування знань, вона є основою для подальшого інтелектуального та морального розвитку особистості майбутнього вчителя іноземної мови як носія певних професійних компетенцій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Обґрунтувати гіпотезу, що в умовах філологічної освіти припускається розвиток ряду компонентів особистості майбутнього вчителя іноземних мов з врахуванням вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного рівнів його формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філологічна компетенція розглядається як найважливіший компонент професійної підготовки філолога і включає, перш за все, лінгвістичну компетенцію, а також припускає наявність певних духовних якостей особистості, норм поведінки, моральних ідеалів. Вона залежить від здатності філолога-спеціаліста до творчості, естетичного сприйняття дійсності та потребує навичок міжкультурного спілкування. Специфіка філологічної компетенції проявляється також у тому, що її формування відбувається з розвитком міжособистої комунікації у процесі навчання, яка здійснюється у взаємодії студентів у різних формах у залежності від кількості учасників, їхнього соціально-рольового статусу, комунікативної настанови, особливостей простору та часу комунікацій.

В умовах гуманізації освіти стає очевидним, що мета навчання іноземній мові не може розглядатись як формування окремих компетенцій. У центрі навчання повинна знаходитись особистість, яка володіє полікультурною грамотністю, іншими словами міжкультурною компетенцією, що має мультикультурний та багатоаспектний характер.

Виходячи з цього положення вважаємо, що центровим поняттям і головною метою навчання іноземній культурі стає особистість майбутнього викладача з його здатністю до міжкультурної взаємодії через мову, яка вивчається. Спираючись на розуміння мовної особистості, сформульованої Ю. М. Карауловим, вважаємо, що в умовах філологічної освіти припускається розвиток ряду компонентів особистості з врахуванням вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного рівнів його формування, а саме

- комунікативного
- соціокультурного
- когнітивного.

Професійно-мовленнєва компетентність філолога – це багатокомпонентне утворення, складниками якого є лінгвістична, комунікативна, лінгводидактична та народознавча компетентності [2, с. 73]. Як і будь-яке явище, компетентність філолога як і всі складові набувають значення тільки в самій діяльності, що здійснюється людиною. Перша виявляє індивідуально-психологічні особливості людини, тобто здатність до діяльності, а друга – вміння і навички в певній діяльності. Теоретичні знання реалізуються в практичній діяльності, інакше кажучи, практичні вміння є формою функціонування теоретичних знань. При цьому, рівень компетентності в певному виді професійної діяльності можна визначити шляхом аналізу сформованості необхідної для

здійснення діяльності суми вмінь та навичок [1, с. 142].

Важливими складовими філологічної компетенції є лінгвістична, комунікативна та лінгводидактична компетентності.

Під лінгвістичною компетентністю розуміємо знання основних відомостей про іноземну мову як систему; володіння нормами використання мовних одиниць на всіх лінгвістичних рівнях; уміння здійснювати порівняльний аналіз мовних явищ.

Комунікативна компетентність – це вміння використовувати мовні засоби з урахуванням національної мовної специфіки відповідно до ситуації спілкування; володіння мовленнєвими вміннями та навичками в різних видах мовленнєвої діяльності.

Під лінгводидактичною компетентністю розуміємо вміння організувати мовленнєве спілкування відповідно до його мети, завдань та соціальних норм мовленнєвої поведінки; вміння організувати навчання відповідно до основних положень методичної науки про використання принципів, методів, прийомів, форм, засобів навчання дітей другої мови; вміння запобігати інтерференції та використовувати транспозицію процесі навчання.

З точки зору методики, у комунікативному плані особистість майбутнього вчителя повинна бути орієнтована на реалізацію таких функцій як інформаційна, соціальна, експресивна, прагматична, інтерпретативна, які проявляються на різних рівнях міжособистої комунікації: соціально-рольовому, діловому та інтимно-особистому. Таким чином створюються умови для забезпечення ефективності комунікації через досягнення таких цілей як обмін і передача інформації, формування вмінь та навичок для успішної соціокультурної діяльності, відношення до себе і суспільства в цілому, обміні інноваційними технологіями, зміна мотивації поведінки та обмін емоціями.

Соціокультурна компетенція є системою взаємопов'язаних компонентів, таких як країнознавча компетенція, соціолінгвістична компетенція, лінгвокраїнознавча компетенція, котрі розглядаються в ієрархії як елементи цілого. Соціокультурна компетенція є складним словесно-несловесно-соціокультурним утворенням, без якого неможливе досягнення ефективності міжкультурного спілкування і яке виявляє себе у своєрідній єдності мови як засобу комунікації та умов комунікації: психологічних, соціальних, етнічних. Тому компоненти моделі соціокультурної компетенції істотні для практики навчання іноземної мови, оскільки предметом вивчення є не тільки іноземна мова як знакова система, а й мовленнєва діяльність, точніше, мовленнєва взаємодія цією мовою, культура народу – носія мови, а також певні мовні, лінгвокраїнознавчі та суто країнознавчі знання.

Формування соціокультурного компоненту пов'язано з можливостями особистості засвоїти певний іншомовний код, заснований

на розвитку мовного і особистого культурного досвіду, у складі якого можна виокремити відношення індивіду до себе, світу, а також його досвід творчої діяльності. Знайомство з досягненнями культур інших країн допомагає виробити толерантне відношення до представників інших народів, та, що є важливим, при порівнянні різних культур, підвищується цінність своєї власної культурної спадщини.

Діалог культур припускає взаєморозуміння і спілкування не тільки між різними народами, а й потребує духовного зближення величезних культурних регіонів, які сформували свій комплекс відмінних рис. У зв'язку з цим особливого сенсу набуває проблема розуміння загальнолюдських цінностей, а також відмінностей між народами та їх культурою. Нагальною стає потреба формування людини, яка не тільки володіє іноземними мовами, а й готова до цілісного сприйняття світу, до його розуміння на основі культурного плюралізму та поваги до людської особистості.

Більшого значення набуває прагматична функція мови. Мову розглядають як засіб комунікації. Пріоритетними стають досвід, знання, уміння і навички, а також мотиви тих, хто вивчає мову. Мову почали вивчати не для оволодіння її системою, а заради умінь використовувати у повсякденних ситуаціях спілкування. Саме ця особливість стала предметом наукових дискусій навколо проблеми взаємопов'язаного навчання мови та культури. Окрім того, не менш важливим стала дилема: на чому треба робити більший акцент у викладанні іноземної мови – на спільностях чи розбіжностях у „своєї” і „чужій” культурах. Безпосередній зв'язок навчання іноземної мови і культури сьогодні вже не викликає заперечень ні в лінгвістичній, ні в педагогічній сферах. Більш того, він перейшов у політичну сферу: у результаті міграції населення та виникнення мультикультурних суспільств процес навчання іноземних мов набуває іншого статусу.

Когнітивний розвиток особистості припускає розвиток мовної свідомості філолога, яка складається не тільки з образів свідомості, що утворюються мовними знаками рідної мови, але й їх „привласнених” іншокультурних образів, які постійно включаються у сприйняття і виробництво мовних повідомлень у процесі міжкультурного спілкування. Необхідно відмітити, що у міжкультурній комунікації відбуваються процеси, пов'язані з перетином різних ментальних просторів у їхньому колективному або індивідуальному вимірі і, що головним критерієм ідентичності є ментальність як особливий засіб світобачення та світосприйняття. Таким чином, залучення до іншої мовної картини світу припускає розширення когнітивного простору через перевід ментальності у поняття і терміни іншої культури, порівняння культурних універсалій і стандартів, розвиток когнітивної здібності розуміти та засвоювати концепти іншої культури.

Принципово важливим є то, що культура розглядається не тільки як певні об'єктивно існуючі продукти інтелектуальної діяльності (твори мистецтва, книги, історичні пам'ятники тощо), а й як реальна діяльність людей у системі стосунків, які їх об'єднують. Тобто пріоритетне завдання у навчанні іноземної мови з культурологічним спрямуванням – це прилучення учнів до „мікросередовища” культури, до фонових знань їхніх зарубіжних ровесників, до особливості їхньої життєдіяльності, до національних традицій в їх зіставленні зі своїм національним і мовленнєвим досвідом. Цього можна досягти завдяки послідовному лінгвокраїнознавчому спрямуванню процесу навчання іноземної мови і завдяки засвоєнню учнями лексичних і фразеологічних одиниць з урахуванням національно-культурної особливості їх значень і функцій у спілкуванні, а також завдяки ознайомленню учнів із спеціально дібраним країнознавчим матеріалом щодо своєї країни та країни, мова якої вивчається.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином в умовах філологічної освіти набуває розвитку ряд компонентів особистості майбутнього вчителя іноземних мов з врахуванням вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного рівнів його формування. Методичними та навчальними одиницями організації міжкультурного спілкування, які надають можливість комплексно реалізувати означені підходи та моделювання, виступають проблемно-тематичні комплекси, що будуються на основі проблем та проблемних питань, що виникають у діалозі культур країн рідної мов та мови, яка вивчається, у конкретній ситуації спілкування та які інтегруються у певні культурні, мовні та соціальні аспекти міжкультурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / Леонтьев А. А. – М. : Смысл, 1999. – 418 с.
2. Лінгводидактика у сучасних закладах освіти / за ред. А. М. Богуш. – Одеса, 2001. – 269 с.

В статье рассматриваются некоторые аспекты формирования филологической компетенции как важнейшего компонента профессиональной подготовки филолога и дается обоснование, что в условиях филологической подготовки осуществляется развитие ряда компонентов личности обучаемого с учетом вербально-семантического, когнитивного, прагматического уровней.

Магула Н. В.
(м. Слов'янськ)

ВПЛИВ СИТУАТИВНИХ ВПРАВ НА РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ У НЕОДНОРІДНОМУ МОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Національна система освіти формується в умовах значних змін у духовному просторі суспільства. Це, природно, вносить певні корективи до цілей, завдань та змісту навчально-виховного процесу.

Найбільш реальною на сучасному етапі, життєво необхідною і можливою є модель навчання рідної мови, що має на меті розвиток мовленнєвої діяльності школярів.

Випускники середніх шкіл мають вільно користуватися усним і писемним мовленням в усіх випадках свого життя, оволодіти різними видами мовленнєвої діяльності – грамотно писати, швидко і усвідомлено читати, добре розмовляти, використовуючи при цьому різні мовні засоби емоційно-експресивного, оцінного значення, правильно розуміти чуже висловлювання.

Серед головних завдань сучасних типів уроків словесності можна назвати наступні:

- використання новітніх технологій;
- урізноманітнення методів і прийомів у викладі матеріалу;
- збагачення інтелектуального і чуттєвого досвіду учнів;
- підвищення якості знань учнів;
- розвиток пізнавальних та естетичних інтересів молоді;
- розкриття творчих можливостей учнів засобами художнього слова;
- виховання духовних цінностей, почуття патріотизму, розуміння себе і прийняття позиції іншої людини.
- формування гуманістичного світогляду учнів;

Проблема культури усного і писемного мовлення в суспільстві завжди хвилювала педагогів, мовознавців, філософів, письменників. Виходячи із потреби мати національно свідомих, висококваліфікованих, інтелектуально розвинених громадян, держава ставить перед освітою конкретні завдання, з-поміж яких особливе місце належить формуванню комунікативних умінь і навичок правильно, комунікативно доречно використовувати величезні багатства рідної мови у усному і писемному мовленні. Сучасна людина повинна вміти орієнтуватися в будь-якій ситуації спілкування та відповідати їй своєю поведінкою, уміти взяти участь у публічному виступі, дискусії, діалозі, тобто володіти мовленням як засобом пізнання та спілкування.

Реалізація змісту освіти потребує зміни методів і прийомів діяльності, збагачення дидактичної бази навчання, дотримання наступних

умов:

- застосування діяльнісного підходу;
- погляду на мову як на особливий вид діяльності;
- забезпечення практичної спрямованості навчання;
- стимулювання пізнавальної активності й самостійності;
- розвитку інтелектуально-розумових здібностей;
- використання проблемних, творчих завдань.

Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в школі базується на єдності роботи з розвитку усного і писемного мовлення. Сприяючи розвитку зв'язного мовлення школярів, важливим є наближення завдань до життєвих ситуацій. Саме ситуативні завдання можуть бути ефективним засобом формування комунікативних навичок школярів і цілому життєвої компетентності.

Методика використання ситуативних завдань спирається на засади психологічної теорії, згідно з якою мовлення вмотивовується діяльністю спілкування. Структура мовленнєвого акту включає чотири фази: орієнтування, планування, реалізацію та контроль. Операційний склад дії залежить від природної комунікативності мовлення. В умовах уроку ефективним засобом забезпечення розвитку мовлення є створення штучних мовленнєвих ситуацій, наближених до природної комунікації.

Дидактична та методична суть ситуативних завдань полягає в тому, що вони є наслідком практичної реалізації теорії мовленнєвої діяльності.

Такі завдання є моделюючими або творчими за своїм характером і сприяють мовленню школярів, збільшують інтерес до вивчення лінгвістичного матеріалу, підвищують пізнавальну активність школярів. Формулювати її склад так, щоб вони набували характеру морально – етичної чи суспільно-політичної проблеми, яку необхідно розв'язати учням, виходячи з власного життєвого досвіду, ціннісних орієнтацій, переконань.

Проблемно-ситуативні завдання дають змогу подолати недолік вивчення мови в «чистому вигляді», відірваної від реальної мовленнєвої діяльності, а тому віддаленої від учнів. Також вони допомагають цілеспрямованіше реалізувати при вивченні української мови виховну функцію навчання. Теми беруться з життя дитячого колективу, із реальної суспільної ситуації в країні та світі.

М. Баранов, розглядаючи мовленнєві вміння, пов'язані з підготовкою учнів до роботи над текстом, а також із роботою над створенням власного висловлювання, виділяє два типи продуктивних з цього погляду мовленнєвих вправ:

- некомунікативні вправи, що формують некомунікативні вміння – орфоепічні, лексичні, синтаксичні, мовленнєвознавчі;

- комунікативні вправи, що відображають роботу над текстом і формують комунікативні вміння. (Баранов М. Выбор упражнений для формирования умений и навыков // Русс. яз в шк. – 1993. – № 3. – с. 41).

Звичайно, предметом нашої уваги є комунікативні вправи, до яких віднесено й ситуативні.

На необхідності комунікативної діяльності учнів у процесі говоріння й письма наголошує В. Мельничайко. На його переконання, слід прогнозувати, як та чи інша вправа впливатиме на вдосконалення мовлення. Вправи з розвитку мовлення пропонує поділити на дві групи:

- вправи на спостереження й аналіз готових зразків літературного мовлення (призначення їх – сприяти успішному засвоєнню літературних норм);

- вправи, що потребують творчого підходу до мовного матеріалу. (Методика вивчення української мови в школі // О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентиліук, Г. Передрій, Л. Рожило – К. : Рад.шк., 1987. – с. 200).

Вправи першої групи передбачають: спостереження й аналіз мовних одиниць у зв'язному тексті; аналіз текстів різних типів і стилів мовлення; стилістичне експериментування(синонімічні заміни в тексті); конструювання різних мовних одиниць (за моделями, схемами).

Другу групу становлять вправи на конструювання зв'язних текстів(творчі роботи) і на редагування чужих та власних висловлювань.

Ситуативні вправи є невід'ємною частиною проблемного навчання.

Основу ситуативного завдання становить пізнавальна ситуація, яка активізує складний механізм активної вольової діяльності особистості. Дидакти й методисти переконливо довели доцільність застосування ситуативних завдань у навчальному процесі.

Практичне застосування ситуативних завдань у процесі навчання мови

Для практичної роботи, для організації уроків доцільно вибрати класифікацію за характером і змістом.

Система вправ

1) Відповідь на питання

Завдання: дітям пропонується дати відповіді на питання, сформульоване щодо певної ситуації.

Значення: відповідаючи, учні виявляють знання навколишнього світу, демонструють свій життєвий досвід, уміння висловлювати свою думку.

Наприклад:

а) дати відповідь на питання:

Дочка йде на день народження однокласниці. Приміряє дуже красиву й модну сукню.

- Одягни простішу сукню! – говорить мама

- Але чому?

Чому мама дала таку пораду? Що вона хоче виховати в дочки?

б) дати відповідь на питання:

Дівчата нашого класу вирішили привітати хлопців зі святом. Приготували різні справи, випустили стінгазету. Але на вечір хлопці не прийшли, сказали: « Ми не голодні...»

Який би заголовок ви дібрали до цієї замітки? Чому?

Аналіз ситуації через поєднання творчих завдань

Завдання: проаналізувати ситуацію, вдаючись до різноманітних поєднань.

Значення: даний прийом розвиває мислення дітей (спостережливість, уважність, аналітичні й синтетичні навички).

Наприклад:

а) учням пропонується наступне завдання:

- чи носить ваша вулиця, школа чиєсь ім'я? Можливо, вам відомо щось про видатних людей, які народились або жили у вашому місті? Підготуйте матеріал для газети під назвою «Його Ім'я носить наша школа (вулиця)». Заздалегідь зорієнтуйтеся, якого стилю, із використанням яких типів мовлення ви будете створювати текст. Завершивши нарис, не зупиняйтеся на першому варіанті – попрацюйте над його вдосконаленням.

б) завдання учням:

- уявіть, що між вами й батьками виник конфлікт. Розкажіть про нього. Із якого моменту він почався? Побудуйте діалог із батьками так, щоб конфлікту не було. Розгортання подій опишіть у формі розповіді з елементами роздуму.

Ці уміння й навички допоможуть учням здобути ґрунтовані на них та на досвіді, цінностях, нахилах компетентності: соціальні – здатність до співпраці, мобільність, комунікативність та ін.; мотиваційні – здатність до постійного навчання, прагнення життєвого успіху, внутрішня мотивація діяльності, уміння робити власний вибір та ставити особисті цілі тощо; функціональні – уміння, використовуючи різні джерела інформації, здобувати знання й оперувати ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І. Проблемно–ситуативні завдання на уроках української мови / Білоусенко П. І., Явір В. В. – К.; Освіта, 1992.
2. Кочан І. М. Культура рідної мови / Кочан І. М., Токарська А. С. – Львів : Світ, 1996.
3. Леонтьєв А. А. Основи теорії мовленнєвої діяльності / Леонтьєв А. А. – М. : 1974.

4. Мельничайко О. І. Деякі види творчої роботи учнів на основі неповного тексту / Мельничайко О. І. // Українська мова і література в школі. – 2001. – № 5.

5. Мельничайко В. Я. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. – К., 1982.

6. Олійник І. С., Іваненко В. К. Методика викладання української мови в середній школі / Олійник І. С., Іваненко В. К. – К. : Рад.шк., 1998.

7. Омельчук С. Формування комунікативно – мовленнєвих умінь : проблема вибору вправ / Омельчук С. // Дивослово. – 2002. – № 12.

8. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови / Пентилюк М. // Укр. мова і літ. в школі. – 1999. – № 3.

9. Пентилюк М. Культура мови і стилістика / Пентилюк М. – К. : Вежа, 1994.

Стаття посвячена аналізу впливу ситуативних упражнень на розвиток комунікативної компетенції учеників в неоднородній мовній середі.

*Гохберг О. С.
(г. Славянск)*

ФЕЛЬЕТОННАЯ МАНЕРА ПИСЬМА И ЖАНР ФЕЛЬЕТОНА

Фельетон как особый художественно-публицистический жанр возник в результате развития общества и литературы, вследствие дифференциации и усложнения социальных запросов людей. Естественно, как это всегда бывает с судьбой нового явления, нарушающего привычные представления о литературе, в адрес фельетона делалось немало критических замечаний и упреков, сводившихся к тому, что этот гибридный жанр искажает цели и задачи настоящего искусства.

Конечно, если видеть в фельетоне всего лишь один из газетно-журнальных жанров, нельзя понять его роли в процессе литературно-общественного развития. Фельетон нужно рассматривать прежде всего как особый принцип отображения жизненного материала, как жанр, возникший в результате огромных социальных сдвигов и создавший определенные художественные особенности этого отображения. В истории литературы иногда случается так, что некий промежуточный жанр, считающийся как несовершенный, нарушающий устоявшиеся представления о норме художественного творчества, начинает быстро развиваться, обогащая традиционные жанры литературы. Так случилось и с фельетоном.

Определение жанровой природы фельетона неизменно приводит к исследованию истоков самого жанра, а это, в свою очередь, выдвигает проблему соотношения рубрики и жанра.

Анализируя материалы первого фельетона, который появился во французской газете, Б. Томашевский приходит к выводу: «...фельетон этой газеты есть не жанр, а газетная рубрика, объединяющая в себе материалы разных жанров» [7, с. 49]. Л.Ершов подчеркивает, что фельетон «первых десятилетий своего существования, хотя и носил это наименование, совершенно не походил на какие-либо формы фельетонного жанра в нынешнем значении слова» [3, с. 97]. Категорически отвергает генетическую связь между рубрикой-фельетоном и фельетоном-жанром Е. Журбина. Попытку, усматривать в рубрике фактическое начало жанрового оформления она называет «несостоятельной легендой». В процессе своих доказательств Е. Журбина приходит к следующим выводам: 1) фельетон как жанр родился независимо от фельетонной рубрики; 2) на русской почве существовала газетная или журнальная рубрика, аналогичная фельетонной французской и содержащая материал типа болгаринской «Смеси», которая впоследствии слилась с фельетонной

рубрикой и приняла это название; 3) поскольку среди разнообразных в жанровом отношении материалов, помещаемых в фельетонной рубрике, постоянное место занимал фельетонный жанр, судьбы рубрики и жанра тесно переплелись, что привело (уже в наши годы) к перерождению фельетона-рубрики в жанр, иначе говоря, к поглощению первой вторым; 4) «лишь отделив фельетонный жанр от рубрики-фельетон, исследователь имеет возможность непредвзято поставить вопрос о подлинных истоках жанра» [4, с. 39].

Существование двух явлений – рубрики и жанра – с одинаковым названием не подлежит сомнению. Фельетонная рубрика прочно укрепились в журналистике в середине XIX века. Учитывая наличие фельетонной рубрики и фельетонного жанра как двух разнородных явлений, целесообразно подвергнуть оба эти явления литературно-историческому, тематическому и стилистическому анализу не только для того, чтобы определить глубину и характер различий между рубрикой и жанром, но и выявить то общее, что их объединяет, истоки и принципы их совместного существования. Выявление характера и причин возникновения связи между рубрикой «фельетон» и жанром должно помочь глубже проникнуть в жанровую природу фельетона.

Возникновение рубрики «фельетон» в периодической печати является следствием тех новых общественно-экономических условий, которые потребовали нового подхода к освещению действительности, нового принципа отбора, осмысления и литературного оформления материала текущей хроники событий. В этом свете представляется сомнительным мнение, что рубрика «фельетон» в первое время ничем не отличалась от уже существовавших в то время в русской журналистике рубрик типа «Смесь», что «произошло как бы простое переименование раздела «Смеси» в рубрику «фельетон» [4, с. 40]. Тот факт, что раздел «Смесь» был с появлением «фельетона» включен в эту рубрику, безусловно, свидетельствует о функциональной близости того и другого, однако этот же факт позволяет думать, что диапазон функционирования обеих рубрик был различен. Информационно-хроникальный материал «Смеси» ориентировался на сравнительно узкий круг читателя. Новая же рубрика удовлетворяла запросы массового читателя, общественные интересы которого активизировались в новой обстановке начала XIX века. Массового читателя уже не интересовали только светские и полусветские рассуждения, сплетни, сообщения о балах, спектаклях и т.п. круг сведений в фельетоне значительно расширяется, демократизируется. В «фельетоне» сообщается и о собачьих выставках, и об уличных происшествиях, о купеческих делах, студенческой жизни и судьбе талантливого музыканта, умершего в нищете и т. п. Газетный «фельетон» в отличие от «Смеси», проявляет постоянный и глубокий интерес к беллетристике. Басни, стихи, эпиграммы и даже романы с бесконечными продолжениями становятся

обязательной принадлежностью рубрики. Здесь же помещались театральные заметки и литературно-критические статьи. Нужно учесть, что литературная критика XIX века в России была одной из ведущих форм общественной борьбы демократического лагеря. То, что литературная критика помещалась в «фельетоне», существенным образом отразилось на судьбе рубрики и сыграло решающую роль в образовании фельетона как наиболее действенного жанра художественной публицистики.

Подчиненность новым запросам значительно расширившегося круга демократического читателя определяет специфические свойства рубрики. В ней намечается отчетливая закономерность в отборе фактического материала. Несмотря на широкий охват тем из различных сфер жизни, в рубрике помещался злободневный, остро современный материал, способный удовлетворить интерес публики не только к хронике современной жизни, но и к ее проблемам. Злободневность соединяет под рубрикой «фельетон» материалы самые различные как в тематическом, так и в жанровом отношении из области науки, литературы и публицистики. Вот почему под грифом «фельетон» публикуются и романы Э.Золя, и публицистические очерки венгерского ученого и путешественника А. Вамбери. Зачастую в самой рубрике объясняется причина публикации того или иного материала. Так, в предисловии к очеркам А. Вамбери поясняется, чем очерки заинтересуют читателя.

Отличается новая рубрика от «Смеси» и тенденциозностью идейного освещения фактов. При всей своей внешней беспристрастности фельетонная рубрика не просто констатирует факт. В ней ясно выражено стремление воздействовать на публику, предложить ей свой готовый взгляд на вещи, потому что и сама рубрика рождается в результате обострившегося массового интереса к общественным вопросам, когда борьба за читателя становится необходимым условием для успешной деятельности каждого печатного органа. Забота о массовом читателе, о широком распространении демократических идей была предметом главной заботы редакций демократической печати «Современника», «Отечественных записок», «Искры», «Свистка», «Дела».

Таким образом, несмотря на свою калейдоскопическую пестроту, при всем своем приближении к «Смеси», «фельетон» отличается от последней злободневностью и тенденциозной направленностью в отборе и освещении фактического материала, предназначенностью широкому кругу демократического читателя. Говорить об отчетливо выраженных классовых позициях в рубрике на первых порах еще трудно. Возникнув в преддверии демократического этапа революционного движения, «фельетон» переживал вместе с ним процесс демократизации, постепенно накапливая критические возможности. Тенденциозность же проявлялась в более или менее ясно выраженном личном к нему отношении автора – в оттенках иронии, легком скепсисе, приобретавшем форму критики нравов.

Все это не могло не сказаться на литературном оформлении материалов, помещаемых в рубрике, на манере изложения, на стилистических нормах языка. Фельетонная рубрика представляет собой не простое повторение прежней «Смеси», а является одной из форм демократизации печати, столь характерной для нового этапа исторического развития общества. Процесс демократизации литературы и журналистики выразился и в предельном приближении литературного языка к языку масс, к народной повседневной разговорной речи. Демократизация языка особенно четко обозначилась в рубрике «фельетон». Предназначенная массовому читателю, людям, находящимся на различных уровнях общественного развития, рубрика выработала свой стиль, получивший название фельетонной манеры письма. В.Белинский называл фельетонный стиль «французским способом изложения», ориентируясь на первые образцы этого стиля французского фельетониста Жюль Жанена. Для обозначения фельетонного стиливого явления в периодике XIX века было и другое название – фельетонный слог, которым пользовался Н. Г. Чернышевский.

Своеобразие фельетонной манеры письма не ограничивалось лишь «облегчением» языка, приближением его к простой разговорной речи. Материалы рубрик подбирались так, чтобы привлечь наибольшее число читателей. Отсюда бойкая развлекательность стиля, нередко переходящая в балагурство и трюкачество. Изложение материала всячески расцвечивается неожиданными словесными фигурами, остротами, шутками, каламбурами (в худших образцах переходящими в трюкачество, как это было, например, у О. Сенковского). Все это придает материалам рубрики особую динамичность. Тенденциозная заостренность рубрики своеобразно персонифицирует стиль фельетона. Разнообразные факты объединяются персоной рассказчика-обозревателя, и это придает особый колорит взаимоотношениям читателя с автором: фривольность в обращении, легкий тон, свободу переключения с одной темы на другую, полемический задор. Вместе с тем, тенденциозность, злободневность, выделение роли автора в «фельетоне», документальная обоснованность материалов рубрики придают фельетонному стилю ярко выраженную публицистичность. Так складывается гибкая, легкая, демократичная фельетонная манера письма, как характерное и объективное порождение своей эпохи.

Фельетонная манера изложения, складывающаяся в основном в недрах фельетонной рубрики, которая объединяла материалы публицистические, научные, литературно-художественные, легко выходит за пределы рубрики и свободно «уживается» с любым жанром, не разрушая его жанровой структуры. Общий стиль изложения – фельетонная манера письма – служил своеобразным средством сближения жанров, в частности, литературных. В силу своей современности, пластичности,

демократичности фельетонная манера письма превратилась в одно из самых популярных средств общения с читателем.

В определениях фельетона этого периода речь идет не о жанровой структуре, а о фельетонном стиле, фельетонной манере изложения. Вот, например, определение фельетона И. Панаевым: «Фельетон – листок легкий, живой, блестящий и пестрый, как крылья бабочки, – то весело, беспечно и добродушно перелетающей от предмета к предмету, как бабочка – от цветка к цветку, и не задумывающейся ни на одном предмете, как бабочка, не останавливающаяся долго ни на одном цветке, за порханием которой вы едва успеваете следить, – то злой и ядовитый, как шмель, налетающий на вас внезапно, выпускающий в вас своё тонкое и острое жало и улетающий с насмешливым жужжанием прежде, чем вы успели отмахнуться и пошевелинуться от боли» [цит. По : 5, с. 252].

Это определение фельетона содержит стилистическую характеристику материалов рубрики, говорит о характерных особенностях фельетонной манеры: легкости, непосредственности, живости, пестроте, веселости и т.п.

Когда А. Дружинин выступает в защиту самобытности русского фельетона, он видит эту самобытность в особенностях остроумия, свойствах русского языка, в самобытности «фельетонной речи»: «Мы не имеем остроумия, потому что желаем шутить по-своему, сколько простодушия, лукавства, смелости, живости, грации откроем мы в русском языке! Не из Гино и Жанена русский фельетонист должен черпать своё остроумие: он пропал, если ему вздумается играть словами. Знаете ли вы, где надо учиться милой, легкой, шутовой фельетонной речи – у русских детей, у русского простого народа, у небольшого числа умных юношей шутового характера» [2, с. 128]. Мы имеем возможность убедиться, что речь здесь идет о восприятии фельетона в целом не в его жанровом значении, а как о своеобразном стилистическом явлении. Характерно, что В. Г. Белинский тоже рассматривает современный фельетон только как яркое, своеобразное стилистическое явление, а не как жанр: «Что такое фельетон? Это болтун, повидимому, добродушный и искренний, но в самом деле часто злой и злоречивый, который все видит, обо многом не говорит, но высказывает решительно всё, колет эпиграммою и намеком, увлекает живым словом ума и погремушкою шуток» [1, с. 325].

В наше время, когда фельетон обрел четкие жанровые признаки, зачастую происходит смешение двух различных понятий: фельетонной манеры письма, как явления стилистического плана, и фельетона, как жанровой единицы.

Пластичность фельетонной манеры письма, её способность «обслуживать» любой жанр зачастую принимается за сам жанр. А поскольку фельетонная манера письма может использоваться и в научном труде, и в статьях публицистики, и почти в каждом жанре художественной литературы, определение жанровых границ фельетона значительно

расширяется. Всё, начиная от традиционного места фельетонной рубрики, где фактически происходило формирование фельетонной манеры письма, и кончая разновидностями жанровых форм, которые создавались, благодаря пользованию фельетонным стилем, квалифицируется как жанр фельетона. Именно так происходит с определением фельетона в работе Д. Заславского. Фельетоном он называет газетные подвалы, «насыщенные политическим содержанием», острополемичным; статьи в специальных отделах газеты и журнала (заметки по искусству, библиография, рецензии); статьи сатирического и юмористического характера; статьи литературные, искусствоведческие, написанные с литературным блеском [6, с. 56]. Получается, что все, написанное в фельетонной манере, уже и есть фельетон. Характерно, что сам исследователь, давая определение фельетону, не выделяет в нем никаких жанровых признаков. В качестве жанровых единиц в этом определении фигурирует статья, заметка, рецензия, даже библиография, которые облачаются в фельетонную стилевую форму. То есть, фактически речь идет о разновидности жанров публицистического ряда, выполненных в фельетонной манере письма, а не о жанре фельетона как таковом. На наш взгляд, некоторые определения разновидностей фельетона: роман-фельетон, рассказ-фельетон, поэма-фельетон, драматический фельетон и т. п. гибриды – относятся к выяснению стилистической структуры художественных жанров. Здесь речь идет о романе, поэме, рассказе, написанных фельетонно, а не о жанре фельетона.

Безусловно, фельетонная манера письма давно вышла за пределы рубрики и стала общеупотребительной почти во всех жанрах науки, публицистики и художественной литературы. В силу своих специфических свойств она стала одним из самых искусных средств выражения и популяризации научных и других исследований. В этом смысле фельетонно написаны многие литературно-критические, социологические и политические статьи В. Г. Белинского, А. И. Герцена, Н. А. Добролюбова, Д. И. Писарева, Н. Г. Чернышевского и т. д. Фельетонным языком пишутся и научные труды.

Однако фельетонность несет здесь только стилистико-языковую функцию, жанровое своеобразие таких работ остается вне сферы фельетона.

Фельетонность, фельетонная манера письма, которая сама по себе не может составить жанра, принимается за жанровую единицу и сторонниками теории «положительного» фельетона, т. е. без сатиры. В этом можно убедиться, если внимательно прочесть обоснование этой теории у И. Рябова, на которое опирается и Е. Журбина.

Таким образом, неправомерно отделять рубрику «фельетон» от фельетона жанра. В пределах рубрики складывался тот особый колоритный стилистический сплав, который способствовал формированию жанра. Рубрика поэтому и дала жанру своё наименование. Но, с другой

стороны, неразличение фельетонной манеры письма, как стилистического явления, от фельетона в его жанровом смысле и приводит к той путанице, которая существует в определении жанра фельетона.

Фельетонный жанр и фельетонная манера письма не равнозначны. Только органический сплав фельетонной манеры письма с целым рядом стилистических художественно-публицистических компонентов и свойств, который проходит под влиянием объективных общественно-исторических обстоятельств, создаёт новый жанр – фельетон. В фельетоне переплетаются элементы художественной литературы с публицистическими. И именно в сочетании, в единстве этих противоположностей заключается специфика и определенность фельетона как жанра.

Развитие литературы ведет к все большей дифференциации жанров. Фельетон – создание новой литературы, порождение усилившегося проникновения идейно-политических, публицистических начал в её среду. Необходимо заметить, что усиленное развитие гибридных художественно-публицистических жанров внесло немало нового в представление о сущности и природе художественного образа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белинский В. Г. Разделение поэзии на роды и виды / Белинский В. Г. // Собр.соч. : В 9-ти т. – М. : Худож. лит., 1978. – Т. 3. – С. 294–350.
2. Дружинин А. В. Драматический фельетон о фельетоне и фельетонистах / Дружинин А. В. // Русский фельетон. – М. : Наука, 1958. – С. 121–135.
3. Ершов Л. Ф. Сатирические жанры русской советской литературы / Ершов Л. Ф. – Л. : Наука, 1977. – 282 с.
4. Журбина Е. И. Искусство фельетона / Журбина Е. И. – М. : Просвещение, 1965. – 168 с.
5. Журбина Е. И. Теория и практика художественно-публицистических жанров (Очерк. Фельетон.) / Журбина Е. И. – М. : Просвещение, 1969. – 346 с.
6. Заславский Д. И. Фельетон / Заславский Д. И. // Газетные жанры. – М. : Просвещение, 1955. – С. 55–67.
7. Томашевский Б. В. У истоков фельетона / Томашевский Б. В. // Фельетон. – Л. : Наука, 1927. – С. 40–62.

У статті розглядається проблема співвідношення понять *фейлетонна манера письма* та *жанр фейлетону*, їх розмежування та взаємозв'язок.

Казаков И. Н.

(г. Славянск)

СКАЗОВОЕ ПОВЕСТВОВАНИЕ В ТВОРЧЕСТВЕ РУССКИХ ПРОЗАИКОВ РУБЕЖА XIX – XX вв.

Демократические и словесно-выразительные возможности сказовой повествовательной формы, разработанной в XIX веке Н. Гоголем и Н. Лесковым, были усвоены и творчески развиты русскими прозаиками XX века. Гоголевская и лесковская традиция была воспринята ими через сказ рубежа XIX и XX веков.

Мы не ставим перед собой задачи рассмотреть все аспекты сказовой поэтики в литературе рубежа веков. Цель настоящей статьи – выявить новые, нехарактерные для классического сказа, тенденции, которые появились в сказовом нарративе этого периода.

О том, что писатели 20-х годов XX века усвоили сказовую традицию через сказ рубежа веков, уже в 1925 г. писал Б. М. Эйхенбаум: «К концу XIX века, после полного развития психологического (описательно-изобразительного) романа, сказовая форма начинает заново зарождаться... От Ремизова через Замятина сказовые формы переходят к молодому поколению беллетристов, иногда переплетаясь с декламационной и «поэтической» орнаментикой, как у Пильняка или у Вс. Иванова» [10, с. 420 – 421].

Причины заметной активизации субъективированных повествовательных форм на рубеже веков достаточно полно были изучены авторами «Поэтики сказа» [6, с. 116–122]. Исследователи отмечают целый ряд факторов (необходимость социально-политического переустройства российской действительности; борьба за влияние на народную массу различных политических партий; распространение образования в народной среде; изучение духовно-идеологической жизни народа), которые привели к тому, что общественно-литературное сознание стремилось «учесть позицию тех, кто составлял материальную и духовную первооснову общественной жизни, – позицию демократических слоев населения» [6, с. 17].

Целый ряд объективных факторов общественно-политической жизни России этого периода на долгое время определил речевое своеобразие сказовой формы повествования. Лаконичный, экономный язык широко распространившегося телеграфа, военных сводок, титров немого кинематографа прочно закрепился в общественном сознании самых широких слоев населения, чему способствовала простота, незатейливость и экспрессивность этого языка, названного «телеграфным» стилем.

«Телеграфный» стиль перестал быть явлением сугубо письменных жанров и стал достоянием активного речевого запаса демократических кругов России. Это повлекло активное использование «телеграфного» стиля, «рубленной» фразы в структуре произведений о народе, особенно в сказе, стремившемся к речевому самовыражению «низов» общества. И если в творчестве Гоголя и Лескова «телеграфный» стиль чрезвычайно редок, то в сказе рубежа веков он получает широкое распространение: «К вечеру на столе появилась водочная бутылка; появились соленые огурцы, появился сапожник Бессмертный с гитарой. Отказался Степка от водки: пили дворник Моржов да сапожник Бессмертный» [3, с. 124], «Кипы бумаг и дел на столе. Бобров надевает золотое пенсне и подписывает бумагу за бумагой. Около стола его в полу сделано углубление, там стоят арестанты: их много приводят всяких» [8, с. 334], «Пили. Туманилось, колотилось в голове. Зеленел огонек от курева. Дьякон плясал матросский танец» [5, с. 72].

Наиболее яркое литературно-художественное воплощение сказ рубежа веков получил в творчестве А. Белого, А. Ремизова, и Е. Замятина, по-разному претворяясь у каждого из этих писателей. Сказ Белого сохраняет установку на рассказывание («Я автор не «пописывающий», а рассказывающий напевно, жестикуляционно», – отмечал писатель [2, с. 19]), на интонацию, ритм («Моя проза – совсем не проза; она поэма в стихах» [2, с. 11]). Эти особенности произведений художника позволяют сближать творческую манеру Гоголя, Лескова и Белого. Вместе с тем сказ последнего имеет качественное отличие от сказа XIX века, на что обратил внимание Вл. Гусев: «Петербург» Белого целиком выполнен в сказовой интонации; фантазмогории «петербургского» Гоголя и сказ «Левши» Лескова здесь получили новое претворение» [4, с. 191]. Ученый говорит далее о том, что эта новизна состоит в создании Белым нового сказа – интеллектуального. Эту мысль развивает Л. А. Новиков: «Писатель-интеллектуал А. Белый, мастер субъективизации повествования и стилизации речи, создал особый тип сказа: интеллектуальный сказ, представляющий собой важнейшую доминанту композиционно-речевой структуры его произведений. Этот сказ в отличие от сказа «низового героя», ориентированного на просторечие, диалектизмы, профессионализмы и т.п., представляет собой определенного рода интеллектуальную стилизацию, тип художественного повествования, тяготеющего к образу мысли и слогу высокообразованного человека» [7, с. 21]. Действительно, повествователь в романе «Петербург» (1913) является и литератором, и философом, и историком, и математиком, что отличает его от рассказчиков Гоголя и Лескова.

Кризис в философии, науке и культуре, сложность общественно-политической ситуации конца XIX – начала XX в.в. порождали у писателей недоверие к несовершенному сознанию «низового» сказителя.

Белый создает интеллектуального рассказчика, часто наделяя его характером собственного мышления. Писатель видел первостепенное значение в речевой фактуре и форме своих произведений, стремясь насытить их вторым смыслом, символикой. Это вело Белого к речевому экспериментаторству, созданию искусственного, «лабораторного» слова.

Народная речь в произведениях Белого нередко представляет собой сгусток чисто разговорных оборотов: «И Степка рассказывал все об одном: как у них на селе возвещали рождение дитяти, то ись, аслапаждение: аслапаждение всеобщее; да еще выходило: скоро, мол, сбудется; а про то, что он, Степка, и сам бывал на молениях мудрейших этих людей, – ни гугу; и еще рассказывал он относительно захожего барина, и всего прочего вместе взятого; какой барин был относительно протчего: на село бежал от барской невесты; и так далее» [3, с. 124–125]. Автор признавал искусственность своего языка: «...крестьяне не говорят, как мои крестьяне, но это потому, что я сознательно насыщаю их речь, даю квинтэссенцию речи»; но пытался отстоять логику собственного эксперимента: «... не говорят в целом, но все элементы народного языка существуют, не выдуманы, а взяты из поговорок, побасенок» [2, с. 11]. Однако, как справедливо отмечает Г. А. Белая, язык народа в произведениях писателя «не был органический язык. Интеллектуализм автора и народное мироощущение были не пересекающимися плоскостями» [1, с. 40].

Формалистические изыскания Белого, проявляющиеся не только в «квинтэссенциях», звукоподражательных приемах, стремлении к максимальному насыщению языка, но и в особенностях композиции, в сложной символике его произведений, в метафоризации лексики, вели к откровенной ориентации интеллектуального сказа на письменно-книжный строй речи, к значительной активизации авторской интенции. Эту особенность собственной творческой манеры отмечал и сам Белый: «Я сознательно навязываю голос с в о й (разрядка наша. – И. К.) всеми средствами: звуком слов и расстановкой частей фразы» [2, с. 22].

А. Белый, таким образом, явился создателем новой разновидности сказа – интеллектуального – с высокообразованным повествователем, по сути, являющимся «вторым я» автора. Интеллектуальный сказ был во многом искусственным образованием, обреченным играть роль литературного эксперимента. Сказовый дискурс, предполагающий «низового» рассказчика и стремящийся к простоте мысли и речи, «сопротивлялся» новому для него наполнению. Следствием этого стала непродуктивность интеллектуального сказа.

Произведения Ремизова имеют больше сходений с классическим, лесковским сказом. Сам писатель называл автора «Левши» в числе своих учителей. Для анализа особенностей ремизовского сказового повествования обратимся к повести «Пятая язва» (1912), поэтика которой во многом подобна стилю Лескова. Повествователь здесь сходен с

имплицитными рассказчиками многих лесковских сказов. Это хроникер-наблюдатель, выражающий общую точку зрения чиновной среды Студенца: «И когда было дознано, что Бобров пьет, – от всевидящего Бога легче схорониться, чем от людей! – и притом пьет Бобров один, запершись, втай, потиху, это не только не вызвало к нему сочувствия, нет, еще больше откололо его, – иное дело, если бы пил в компании, был бы тогда свой человек» [8, с. 344].

Общая речевая атмосфера в «Пятой язве», как и во всем творчестве Ремизова, соотносится с языком допетровской эпохи. В повести имеются прямые отсылки к памятникам древнерусской литературы и языческим поверьям, а повествователь не скрывает своей ориентации на древние летописи. Такая установка уподобляет речевой строй повести старокнижному языку: «Тайна сия велика есть», «пресловущ паче всех в таком деле», «и не такое было деемо и творимо – и был мир и любы, порядок и благочиние» [8, с. 342, 353, 355]. Вместе с тем речь повествователя в «Пятой язве», как и речь большинства сказителей Лескова, синтетична: она соединяет книжные конструкции с просторечием («не здравствуюсь», «колдобина», «очухались», «кабы» [8, с. 361, 360, 354] и т. п.) и со столь любимой Лесковым народной этимологией («приказчик истребительного общества», «небельмейстер» [8, с. 353, 384]).

Субъектно-пространственная же организация «Пятой язвы», как и других произведений Ремизова, сложнее, чем организация лесковского повествования. Многоголосие довольно редко появляется в классическом сказе, субъектная организация которого обычно ограничивается голосами рассказчика и автора. Несобственно-прямая речь героев и другие средства непосредственного проявления их голоса на текстовом уровне редки и нетипичны для классического сказа. Повествование же в произведениях Ремизова организуется как мозаика голосов и точек зрения автора, рассказчика и персонажей, слово которых оказывается «чужим» как по отношению к автору, так и по отношению к повествователю. Слово персонажа в ремизовском сказе оформляется средствами прямого цитирования, несобственно-прямой и косвенной речи. В художественной ткани «Пятой язвы» получают свою реализацию голоса и точки зрения не только центральных персонажей, но и эпизодических, проходных: «На первый день Пасхи горничная со злости на барыню, недовольная праздничным подарком, положила Боброву в карман письма Прасковьи Ивановны: от товарища прокурора Удавкина к Прасковье Ивановне. Вот тебе за пасхальный подарок!» [8, с. 342].

Усложнение субъектной организации сказа приближало его к письменно-книжной культуре. Этому сближению, если говорить о ремизовском сказе, способствовала и близость автора «Пятой язвы» к символистам. В рассматриваемой повести мы обнаруживаем, как и в произведениях Белого, кольцевую композицию, звукоподражательные

приемы, символику, которые связаны прежде всего с письменно-книжной, а не сказовой, традицией.

Когда Б. М. Эйхенбаум писал о том, что сказовые формы идут к прозаикам 20-х годов через Е. Замятина, он, безусловно, имел в виду не только пооктябрьскую наставническую деятельность писателя в литературной студии при «Доме искусств», но и его творчество. Уже первое значительное произведение Замятина – «Уездное» (1912) – было целиком выполнено в сказовой манере. Рассказчик в «Уездном», так же как и повествователь в повествующем сказе Лескова и в «Пятой язве» Ремизова, лишен индивидуальных черт и представляет собой коллективный голос обывателей Уездного: «Летом в четыре часа – самое глухое по нашим местам время. Никто из хороших людей на улицу и носу не высунет: жарынь – несусветная» [5, с. 60]. Подобно повествователю Ремизова, сказитель в «Уездном» берет на себя функции автора, представляя голоса и точки зрения своих персонажей, оформленные у Замятина чаще всего как несобственно-авторская речь, которая займет доминирующее положение в сказе XX века. К примеру, начало пятой главки оформлено в повести как несобственно-авторская речь, передающая голос и точку зрения Барыбы: «Да, тут уж не то что на балашихинском дворе жизнь. На всем готовеньком, в спокойе, на мягких перинах, в жарко натопленных старновкою комнатах. Весь день бродит в сладком безделье. В сумерках прикорнуть на лежаночке рядом с мурлыкающим во все тяжкие Васькой. Есть до отвалу. Эх, жизнь!» [5, с. 46]. В «Уездном» практически каждый персонаж становится, хотя бы ненадолго, относительно независимым субъектом речи и получает возможность выражения своей точки зрения: «Завидовал Барыбе Чернобыльников: хорошо парню живется. Уж как-никак, а должен, видно, Барыба sprыснуть, угостить друзей в трактире: чего ему, богатею, стоит?», «Ушел дьякон – еще того хуже: нейдет из головы Анфимка проклятый. А она-то его холила, а?» [5, с. 49, 56] и т.д. При этом в замятинском сказе характерологические особенности речи героев не редуцируются и сохраняют свое индивидуальное своеобразие (Чеботариха: «Никак ни можно, батюшка, бизпридстанно биение сердца»; Польшка: «Нейдеть. Зел, зел, и-и, так поперек полу и ходить!») [5, с. 43, 49]. Речь замятинского рассказчика практически лишена книжно-письменных наслоений, более демократична, чем речь сказителей Ремизова, и максимально приближена к просторечно-разговорному стилю уездного захолустья. Язык повествователя насыщен разговорными конструкциями («Шасть скорей в алтарь, и ну – под престолом шарить. Шарил-шарил: нашел» [8, с. 65]) и просторечием («бузовать», «ихние», «рожа», «пользительный», «драбазнул», «хлебать», «напялил» [8, с. 39, 41, 44, 47, 50, 55, 82]).

Нелицеприятную оценку языку писателя дал Б. Пильняк: «...он свое «Уездное» написал, сидя в Петербурге, по Далю, России не видя,

восприняв ее Ремизовым, – нам, провинциалам, все это видевшим на месте, ясно, что Замятин очень талантливо – врет, причем пишет таким языком, которым нигде в России не говорят» [9, с. 20]. Действительно, насыщенность повести искажениями русского языка порой становится чрезмерной, но, в целом, изобилие нелитературных форм органично вписывается в замятинский сказ, поскольку эти формы являются мощным выразительно-речевым средством саморазоблачения уездной обывательщины и создания атмосферы беспросветности, затхлости и духовного убожества, царящих в Уездном.

Как видим, тип повествователя и особенности пространственно-субъектной организации в сказе Замятина и Ремизова подобны. Однако замятинский сказ не перегружен символикой и письменно-книжными образованиями. В «Уездном», в отличие от прозы Белого и Ремизова, автор практически имплицитен. Замятинский сказ, тем самым, в большей степени становится способом передачи непосредственного голоса народных масс, чем объектом для символистских экспериментов.

Таким образом, специфику сказа рубежа веков определил целый ряд новых литературных тенденций: широкое распространение получает телеграфный стиль, «рубленая» фраза; появляется новое сказовое образование – интеллектуальный сказ, с его нехарактерным для классического сказа высокообразованным рассказчиком; в сказовом дискурсе активизируется авторское начало и традиции книжно-письменной и даже элитарной культуры; активными субъектами речи в сказе становятся не только сам рассказчик, но и персонажи произведения, чьи голоса и точки зрения не трансформируются сказителем и создают многоголосие. Эти тенденции во многом обусловили особенности сказового дискурса в XX веке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белая Г. А. Закономерности стилевого развития советской прозы 20-х гг. / Белая Г. А. – М. : Наука, 1977. – 254 с.
2. Белый А. Маски : Вместо предисловия / Белый А. – М. : Гослитиздат, 1932. – 447 с.
3. Белый А. Петербург / Белый А. – К. : Дніпро, 1990. – 599 с.
4. Гусев В. И. Герой и стиль : К теории характера и стиля: Советская литература на рубеже 60-70-х гг. / Гусев В. И. – М. : Худож. лит., 1983. – 287 с.
5. Замятин Е. И. Избранные произведения : в 2 т. / Замятин Е. И. – М. : Худож. лит., 1990. – Т. I. – 1990. – 327 с.
6. Мущенко Е. Г. Поэтика сказа / Мущенко Е. Г., Скобелев В. П., Кройчик Л. Е. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1978. – 287 с.
7. Новиков Л. А. Стилистика орнаментальной прозы Андрея Белого / Новиков Л. А. – М. : Наука, 1990. – 185 с.

8. Ремизов А. М. Избранное / Ремизов А. М. – Л. : Лениздат, 1991. – 606 с.
9. Шайтанов И. О двух именах и об одном десятилетии: Заметки о творчестве Б. Пильняка и Е. Замятина в 20-е годы / Шайтанов И. // Лит. обозрение. – 1991. – № 6. – С. 18 – 25.
10. Эйхенбаум Б. М. О литературе : Работы разных лет / Эйхенбаум Б. М. – М. : Сов. писатель, 1987. – 541 с.

У статті розглядаються процеси, які відбувалися у сказовому наративі російських прозаїків межі ХІХ – ХХ століть. На прикладі творів А. Белого, О. Ремізова, Є. Замятина показані нехарактерні для класичного сказу тенденції.

*Рубан А. А.
(г. Славянск)*

АНТИЧНЫЙ МИР В ПРОЗЕ Г. СЕНКЕВИЧА И В. БРЮСОВА: КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ

Давно замечено: оживление интереса к эпохам перелома, смены веков и тысячелетий связано с осознанием краха уходящих ценностей, ощущением «конца света», эсхатологическими настроениями и потребностью найти для себя выход, обрести возможность спасения, воспеть новые идеалы. Для этих целей античность предлагает богатейшую коллекцию образов, мотивов, сюжетов и коллизий, теорий и рецептов, годных при любой ситуации. Знаковые имена, персонифицирующие добро и зло, пороки и добродетели, победы и поражения, демократию и тиранию, цивилизацию и варварство, отжившее и нарождающееся – все это лакомый кусок для научной рефлексии.

В античности многих писателей, подталкиваемых «переживаемым моментом» и особой «мистической чувствительностью» (Н. Бердяев), привлекали поздние периоды коренных перемен. Они просились в литературу. На «просьбу» охотно откликнулись Г. Сенкевич (роман «Quo vadis») и В.Я. Брюсов (повесть «Рея Сильвия» и романы «Алтарь победы» и «Юпитер поверженный»).

Тема «Брюсов и античность» легла в основу ряда кандидатских диссертаций в последние десятилетия (С. Абрамович, Э. Даниэтян, С. Ломтев, А. Фомин). Справедливо замечание М. Л. Гаспарова, немало поработавшего над подготовкой издания сочинений В. Я. Брюсова, относительно двух периодов в его творчестве (ранние стихи и поздняя проза: 1890-е и 1910-е годы), когда античность играла особенно заметную роль, отразив серьезные сдвиги в истории страны и духовной биографии писателя [2, с. 543]. В общих чертах концепция Гаспарова представляется верной, хотя и несколько схематично прямолинейной. Другие

исследователи [3] отмечают непрерывность античных пристрастий Брюсова на протяжении всей его творческой жизни, а не спорадических приступов ностальгии: «Интерес к античности возникал не вдруг и не убывал, а присутствовал постоянно, гнездясь в сознании и подсознании поэта, это был некий магический кристалл, сквозь который реальность воспринималась преображенной. Она (античность) преследовала его от первых стихотворных опытов до завершающего советского периода. История не уводила писателя от действительности, а скорее приближала к ней, углубляла и объясняла ее» [3, с. 10].

Только в сравнительно небольшой работе известного литературоведа-полониста Е. З. Цыбенко указывается на основных польских писателей и поэтов, представлявших интерес для Брюсова; особо она останавливается на сравнении «*Quo vadis*» Г. Сенкевича и «Алтаря победы» Брюсова. Однако эта работа носит все же единичный характер, что позволяет обратиться к этой теме и уточнить некоторые ее аспекты.

Итак, действие романа «*Quo vadis*» («Куда идешь») развивается на протяжении последних четырех лет правления Нерона (64–68 гг. н. э.), открывая перед читателем драматичную страницу римской и мировой истории. Бесчинства императора, изумившие даже привычных ко всему римлян, вызвали заговор среди сенаторов и преторианских командиров. С заговором связывали свои надежды вожди так называемой стоической. Репрессии Нерона достигли небывалых размеров.

Репрессиями и конфискациями Нерон лишь приблизил новую гражданскую войну. Главной ее причиной была тяга широких кругов провинциальной знати получить доступ к управлению государственными делами. Поэтому междоусобная борьба вылилась в соперничество различных провинциальных армий, командиры которых объявляли себя императорами.

Однако не только политическими катаклизмами знаменательна эпоха Нерона. В романе идет речь и о первых христианских общинах в Риме, объединявших преимущественно людей из низших социальных слоев, а также рабов. Все они были оппозиционно настроены к господствующему строю.

Очевидно, что эпоха Нерона давала Сенкевичу богатый материал для воплощения его замысла. Рождению этого замысла во многом способствовало чтение античных авторов. Писатель особенно ценил «Анналы» (Летопись) Корнелия Тацита, одного из талантливейших историков античности. «Вчитываясь в «Анналы», – писал Сенкевич, – я не раз чувствовал, что во мне зреет мысль дать художественное противопоставление этих двух миров, один из которых являл собою всемогущую правящую силу административной машины, а другой представлял исключительно духовную силу» [4, с. 505–506].

Как же раскрывает писатель свою идею? Перед нами картина двух миров – мир внешней красоты и духовной смерти противопоставлен миру красоты и жизни духовной. Сенкевич не удовлетворяется внешней колористикой живописания римского мира: он предлагает читателю глубокие догадки о сути мироощущения языческой римской античности. Мы видим нарисованный с поразительной яркостью и достоверностью императорский двор, внешнее величие которого лишь оттеняет внутреннюю ничтожность Нерона и его окружения. Кровавые расправы, бесконечные пиры и невероятные оргии – все это, по мысли Сенкевича, не более как попытка старого мира забыться и заглушить предчувствие своей обреченности и в то же время доказательство того, что конец уже наступает.

Издrevле Рим считал главным своим предназначением власть над миром. Охотно уступая грекам приоритет в сфере наук и искусств, римляне превыше всего ставили умение властвовать.

Однако стремление к господству изначально несло в себе зерно гибели. Мир внешней красоты, научившийся во всем находить изящное и поднимать исполнение любой прихоти на уровень искусства, этот мир, подчинив себе все, утратил цель. Внешне могучий и прекрасный, он исчерпал себя внутренне. Отсутствие ясной жизненной перспективы породило всеобъемлющий скепсис, следствием которого было неверие в богов, торжество эстетизма и крушение всяких нравственных идеалов. Если Рим стал миром, а мир – Римом, что же еще остается? Остается лишь насладиться всем, чем можно, и уйти из этой жизни, когда в ней не останется ничего неизведанного. В силу этого смерть становится искусством, прекрасным жестом, завершающим счеты с призрачной действительностью. Подобную философию безнадежности Сенкевич вкладывает в уста Петрония – крупной трагической фигуры романа. Трагедия Петрония, этого типичного римского «интеллигента» эпохи всеобщего упадка, как раз и состоит в сознании своей обреченности и в то же время невозможности избрать другой путь. Трагична не только судьба Петрония, но и всего языческого Рима. Кульминационная сцена романа – грандиозный пожар символически осмысливается Сенкевичем как провозвестие грядущей гибели мирового города.

Можно упрекнуть писателя в необъективности. Античное мироощущение вовсе не сводилось к одной телесности и голому эстетизму. Но писатель волен отобразить те факты, которые в наибольшей мере отвечают его замыслу. Поэтому Сенкевич намеренно избирает эпоху смуты и упадка, намеренно сгущает краски и отвлекается от того факта, что Рим был еще очень силен и что союз двух врагов – империи и христианства – станет возможным лишь через два с половиной века после описываемых событий. Писатель хочет внушить читателю следующую мысль: при всех своих достижениях языческая античность все

же не поднялась до глубокого убеждения в том, что человеческая личность есть высшая и неповторимая ценность. Языческий Рим видится писателю как прообраз грядущей цивилизации. Однако он лишь ее материальный субстрат, прекрасное, но бездушное тело, которое нуждается в одухотворении, чтобы продолжить в веках новую жизнь.

Критика встретила роман Сенкевича благосклонно. К числу неоспоримых достоинств произведения относили прекрасное знание писателем античных авторов (Сенеки, Тацита, Светония, Плутарха, Диона Кассия и др.) – во многих эпизодах Сенкевич почти дословно следует за ними (характеристика Петрония в начале романа, заимствованная у Тацита). Отмечались также прекрасное знание исторических реалий, необычайная достоверность изложения.

Но главное внимание привлекали, разумеется, идея романа. В первую очередь Сенкевича волновало возрождение тех духовно-нравственных принципов, которые, по его мнению, составляют необходимую основу здоровой жизни общества. Идеалы раннего христианства тождественны для писателя идеалам широчайше понятого гуманизма, идеалам любви как принципа отношения человека к человеку. В них писатель видел спасительное противоядие от декадентских умонастроений, от проповеди безнравственности и вседозволенности. Эстетизму и себялюбию, неограниченному произволу, внутренне готовому на любые злодеяния, писатель противопоставляет стремление к гуманным духовным целям. Смысл этого противопоставления выходит далеко за рамки сюжетной канвы романа, который не просто напоминает о прошлом, но обращен к настоящему и будущему.

К трагическому периоду мировых общественных потрясений, относятся «римские» романы Брюсова: «Алтарь Победы. Повесть IV века» (1911–1912) и его незавершенное продолжение «Юпитер поверженный» (1918), основная тема которых, как и у Сенкевича, – противостояния язычества и христианства, но уже в IV веке. В них писатель поднимает такие вопросы и темы – поиски своего места на пике «грозового перевала», сохранение достоинства, метания между бытием и бытом; предощущение тяжелой поступи рока; выбор между героизмом, подвигом и пассивностью; между эскапизмом, уходом в мир чувственных радостей и нравственным долгом.

В затянувшуюся закатную пору Римской империи IV век новой эры предоставлял классической античности не только передышку, но даже раскрывал новые горизонты. В этом веке, пояснял Брюсов, «заканчивалось объединение народов древности в единой греко-римской культуре, – совершился великий переворот в религиозном сознании, приведший Европу от античного язычества к христианству; создалась та наука, которой потом

жили почти целое тысячелетие, и то право, которое легло в основание юридических понятий всего нового мира; наконец, выработались многие такие основы государственной и общественной жизни, которые продолжают оставаться жизненными до последних дней». Влюбленный в римскую старину, писатель принял недолгий подъем Римской империи в эпоху Юлиана за «время высшего расцвета римской идеи, когда римский мир пожинал плоды посеянного» [1, с. 544].

Брюсов жаждал доказательности своей концепции и, при любви к деталям, как всякий художник, веря в их убедительность, искал и находил нужный материал в первоисточниках (Авсоний, Симмах, Амвросий, Августин и др.) и в новой научной литературе (Г. Буасье, Т. Моммзен, Я. Буркхардт, Э. Гиббон, Р. Пишон и др.), стараясь не отступить.

Сюжет «Алтаря Победы» разворачивается в правление императоров-христиан – Грациана (на Западе) и Феодосия (на Востоке империи). Язычество властно вытесняется христианством, но еще жива память о доблести и вере предков, особенно в среде патрицианской знати, утрачивающей свои власть и привилегии. О событиях, развивающихся в романе, который Брюсов упорно называет «повестью», рассказывает его главный герой Децим Юний Норбан, привлекательный и состоятельный юноша из провинциального аквитанского городка Лакторы в Галлии (лицо вымышленное). Название произведения связано с реальным историческим фактом – «делом об алтаре Победы» (384 г.). Император Грациан своим указом, вопреки воле Сената, где еще не выветрился дух принципата, выдворяет из римской курии алтарь и статую богини Виктории, установленную там божественным Августом. В Сенате зреет заговор, цель которого – устранить императора и восстановить прежние порядки.

Юний, прибывший в столицу Империи для завершения образования, поселился у своего дяди-сенатора и угодил в самую гущу дворцовых интриг. Среди его новых знакомых – светская красавица Гесперия и случайная попутчица Реа, бедная христианская фанатичка, порой одержимая припадками плотских желаний. Юния тянет и к той, и к другой. Преследуя каждая свою цель, они вовлекают его в заговор и требуют убить Грациана в его миланской резиденции. События закручиваются, но авантюра проваливается, и Юний оказывается в темнице.

В романе наряду с придуманными действующими лицами фигурируют исторические персонажи. Помимо Грациана, это епископ Амвросий, влиятельный и блестящий оратор Симмах, который вызволил Юния из тюрьмы. Личное переплетается с острейшими конфессиональными конфликтами.

Автор окунул с головой читателя в круговерть символов и

аллегорий, ассоциаций, параллелей и подтекстов, требующих глубокомысленных медитаций. Без них живописная картина лишается глубины, стереоскопичности, тускнеет, получается самотождественной, скучной и плоской. Образы, созданные художником, выходят за свои исторические пределы и, обретая новое качество, живут новой жизнью. Реальность и символы взаимозаменяемы, все перемешано, как в жизни. Возникает представление о преемственности культур и религий.

Как и роман Г. Сенкевича, произведение В. Брюсова вызвало много откликов. При таланте автора-рассказчика, его умении выстраивать динамичный сюжет, этот роман не только обогатил наши знания римской истории, античных реалий, но и украсил русскую классическую литературу. Чтение «Алтаря Победы» наводит на размышления. Однако есть в произведении и «недостатки»: в серьезном романе Брюсова «горы научной номенклатуры и вздыбленный синтаксис» (выражение Д. Максимова), его нужно освободить от балласта неодоухотворенных пейзажных зарисовок и стандартных описаний интерьеров и зданий в духе туристических путеводителей, избавить героев от надуманных перипетий и авантюрных эскапад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Брюсов В. Я. Собр. соч. : в 7 т. / В.Я. Брюсов. – М. : Худож. лит., 1975. – Т. 7. – 596 с.
2. Гаспаров М. Л. Брюсов и античность / М. Л. Гаспаров // Брюсов В. Я. Собр. соч. : в 7 т. – М. : Худож. лит. 1975. – Т. 5. – С. 523–567.
3. Нахов И. М. Валерий Брюсов и античный мир / И. М. Нахов // Русская словесность. – 2003. – № 6. – С. 8–16.
4. Столяров А. Послесловие / А. Столяров // Сенкевич Г. Quo vadis : Роман. – М. : Панорама, 1992. – С. 502–508.

У статті представлений порівняльний аналіз романів Г. Сенкевича «Quo vadis» та В. Брюсова «Алтарь победы». Розглядаються форми та прийоми творення концепції людини та світу, особливості використання письменниками елементів античної культури й побуту.

*Беличенко О. Л.
(г. Славянск)*

РОМАН-ЭПОПЕЯ «ОСУЖДЕННЫЙ ЖИТЬ» В ЛИТЕРАТУРНОМ НАСЛЕДИИ СЕРГЕЯ НИКОЛАЕВИЧА ТОЛСТОГО

Постановка проблемы. В XX веке в России трижды менялось государственное и политическое устройство и каждый раз на костях народа. Но мы не поймем народную трагедию, опираясь лишь на факты,

которые хоть и «упрямая вещь», но слишком сухи, сплошь и рядом искажаются и запряваны в секретные архивы. История народа принадлежит поэту, считал А. С. Пушкин. Лишь художественная литература, выражающая дух народа – его могущество и бессилие, мудрость и слепоту – раскрывает суть тупиков истории, в чем лишний раз убеждаешься на примере творчества «четвертого» Толстого, достойно продолжившего традиции первых трех Толстых. Вожди и режимы проходят – нерукотворный памятник художественного слова остается. Таков закон духовной жизни.

Литературное творчество Сергея Николаевича Толстого (1908 – 1977), одного из последних представителей русской классической литературы, прозаика, поэта, драматурга, философа, литературоведа, переводчика, появившегося на свет в дворянской аристократической семье, относящейся к тверской ветви этого старинного рода, было незаслуженно забыто на долгие десятилетия. К этой ветви относятся все наши великие писатели: Алексей Константинович, Лев Николаевич и Алексей Николаевич Толстые, «первый, второй и третий», по нумерации Ивана Бунина. Сергей Николаевич Толстой на сегодняшний день по своему литературно-художественному уровню считается «четвертым» Толстым.

Анализ последних исследований и публикаций. Перемены в отношении к русскому дворянству стали барометром новых общественных настроений. В ходе социальных перемен вернули в литературу имя и творчество Великого князя Константина Романова, труды дворянских философов князей Евгения и Сергея Трубецких, В. Соловьева, Н. Бердяева, опубликованы воспоминания Феликса Юсупова. Были выявлены невосполнимые утраты духовных, нравственных ценностей.

О трагической судьбе русской аристократии и интеллигенции писали только за рубежом, в эмигрантской среде. Там появились недоступные для нас книги: «Укрощение искусств» (1931) Ю. Елагина, «Погружение во тьму» (1937) О. Волкова, «Слепящая тьма» (1939) А. Кёстлера, «Тайная история сталинских преступлений» О. Орлова, «Сталин – герой и художник сталинской эпохи» А. Синявского. Роман-эпопея С. Н. Толстого «Осужденный жить» и все его творчество открывает нам сокровенный мир нравственных исканий уцелевших представителей дворянства – его родных, близких и современников.

Целью нашей статьи является попытка осветить основные вехи биографии замечательного писателя.

Цель позволила обозначить **задачу** показать место романа «Осужденный жить» в творческом наследии С. Н. Толстого.

Изложение основного материала. Сергей Николаевич Толстой происходил от тверской ветви старинного дворянского рода Толстых. Их предок Индрис был, вероятно, литовского происхождения. Согласно

Черниговской летописи в 1351 году он выехал вместе с сыновьями и трехтысячной дружиной из литовских областей Пруссии, покоренных уже тогда тевтонскими рыцарями, в Чернигов, где в то время правил князь Дмитрий Ольгердович, сын литовского великого князя. Позднее, в правление великого князя московского Василия Васильевича Темного (1435–1462), потомок Индриса Андрей Харитонович приехал в Москву, где и получил от великого князя прозвище Толстый. От него и пошли Толстые, о чем свидетельствует грамота царя Иоанна Васильевича Грозного. В XVII столетии предки Толстых служили Ржевскими стольниками. Тогда же они и получили тверские земли на озере Селигер.

Прадед Сергея Николаевича Николай Николаевич родился в родовом имении Новые Ельцы. Это был трехэтажный двухсоткомнатный дом с парком, каменной церковью, полотняной фабрикой, кожевенным заводом, театром. Имение было майоратным, то есть передавалось по наследству старшему в роду сыну, но досталось среднему брату Ивану Николаевичу, сенатору, кавалеру ордена Белого Орла (старший брат Яков Николаевич, друг Пушкина, член литературного кружка «Зеленая лампа», в 1823 году уехал в Париж и в 1867 году там умер). Младший брат, Николай Николаевич, женившись в 1825 году на Елизавете Алексеевне Загряжской получает в приданое за женой имение Новинки, в 125 километрах от Москвы по Петербургскому шоссе, доставшееся ей от прадеда Дмитрия Даниловича Загряжского, стольника царицы Прасковьи Федоровны, за многие раны и увечья, полученные им за Азовский поход. Николай Николаевич Толстой построил в Новинках двухэтажный уютный дом с двумя одноэтажными крыльями, завел оранжерею и все необходимые хозяйственные службы. С этого времени все поколения Толстых живут здесь.

Николай Алексеевич Толстой, отец Сергея Николаевича Толстого, родился в 1856 году в Москве в доме своей матери на Тверском бульваре (ныне здание Литературного института), получил типичное для его круга основательное домашнее воспитание. С переводом отца по службе в Тверь учился там в гимназии, затем – аракчеевский кадетский корпус в Нижнем Новгороде. Обзаведясь семьей, он поселился в имении Новинки, занялся воспитанием своих пятерых детей, хозяйством, живописью, а также литературным творчеством. В семье было пятеро детей: Николай, Вера, Иван, Алексей и Сергей. В начале 900-х годов опубликовал свои первые произведения: повесть в стихах «Дон Жуан», сказку для детей «Три сестры» со своими иллюстрациями, заметки о Некрасове, дворянах, партиях, озаглавленные «Обо всем прочем». Но главным итогом своей литературной деятельности он считал давно задуманную «Семейную летопись XVII–XX вв.», написанную на основе архивных документов и преданий.

Семейный архив вместе с законченной «Летописью» был как самое

ценное спасаем в годы революции, но, к сожалению, не сохранился.

Сергей, его сын, родился в Москве, в доме на Б. Никитской (ныне д. 50/8, посольство Испании), и три недели отроду был отвезен родителями, Николаем Алексеевичем Толстым и Марией Алексеевной в имение Новинки Тверской губернии, где прошло его детство до 1918 года и где он получил домашнее воспитание и образование. Всю жизнь он вспоминал эти годы как чудесную сказку. В семье были еще три брата и сестра, старше его почти на двадцать лет. Для детей Н. А. Толстой создал «суворовский режим»: поднимал их в пять утра, заставлял обливаться холодной водой, ежедневно подолгу работал с ними в саду, дал им прекрасное домашнее образование. Последний ребенок в семье, он впитывал ото всех, но стал писателем благодаря отцу, прозаику, поэту, драматургу, переводчику, художнику, музыканту, неординарной личности, ставшему эталоном для мальчика во всем. Позже, в повести «Отец» Сергей Николаевич напишет: «Отец заслонял для меня все. Он, его характер, его воля были подлинными организующими абсолютами, и все остальное перед ним невольно умахало. Его образ, ярко отложившийся в детском сознании, впоследствии был мной критически осмыслен и откорректирован. Что же касается матери...здесь мне нечем воспользоваться, а всякую фантазию я изгнал раз навсегда из своего обихода. По моему убеждению, она не обогатила бы, а окончательно погубила то единственное, что здесь может быть ценного, – правду действительной жизни.

По-видимому, большие внутренние силы моей матери и ее действительно незаурядное мужество (про нее все говорили, что чувство страха за себя ей с детства и всю жизнь было совершенно незнакомо) проявлялись в сознательном самоотречении, в том, что, поняв однажды и приняв цели и задачи мужа, она совершала свой жизненный подвиг, полагая своим счастьем его счастье, ограничив себя местом его жены и матери его детей. Не силой характера, а силой любви строила она жизнь, никогда не отступая от этого разумом и чувством определенного для себя пути. Жизнь ее была очень трудной. Характер мужа – непреклонный, вспыльчивый до самозабвения и с иногда ни с чем не вяжущейся грубостью, – могла выносить повседневно или полная безличность, или только очень сильная, сознательно подчинившая себя этому насилию натура. Но такой подвиг не мог быть понятен и тем более чем-либо импонировать ребенку. Мало этого, может быть, он и сейчас недостаточно мне импонирует, хотя и стал понятнее. Я знаю, как представляли свое жизненное назначение женщины в прошлом, но эти взгляды в прошлом и остались, и сказав, что я об этом сожалею, я солгал бы...

Однако же для него, для отца, только такой брак и мог быть счастливым, только такая женщина и могла стать действительным другом и спутницей в жизни. Благодаря ей, ее пониманию и самоотречению, он

мог в конце жизни с таким удовлетворением оглянуться назад. Только с ней рука об руку, всегда и во всем ощущая якобы слабую поддержку этой руки, мог он пройти через все испытания, ни разу и ни при каких обстоятельствах не пошатнувшись...» [3, с. 53].

Счастливое детство Сергея закончилось в 1915 году, когда на войне погиб его старший брат Николай – Кока, как его называли в семье. И дальше революция, смерть родителей, расстрелянных в 1920 году, и двух других братьев от рук большевиков, потеря родного гнезда, скитание по родственникам вместе со старшей сестрой Верой Николаевной, которая заменила ему мать. Она прожила с ним вместе (и с няней, воспитавшей всех детей Толстых) до своей смерти, став второй матерью и сыну Сергея. После трагических событий 1918 года Сергей живет у родственников в Москве.

С 1926 года сменяет десятки профессий: библиотекарь, чернорабочий, «машинистка», сторож... Потом учеба в техническом вузе, получает диплом инженера. Пишет с семи лет (пьеса «В волнах океана и пустыни» в 25 страниц). Был принят в Литературный институт, но учиться не смог – надо было содержать семью. В 1928 году женился, в 1930 году у него родился сын Николай. Был принят в Союз поэтов, но из-за тенденций того времени не мог там сотрудничать. Прошел всю войну от первого до последнего дня, служа в войсках МПВО, получил 4 медали: «За оборону Москвы», «За победу над Германией», позже «В память 800-летия Москвы» и «20 лет победы в Великой Отечественной войне». Пройдя войну от звонка до звонка, создал изумительный цикл «Рельефы войны» (сонеты). Сразу после войны написал автобиографический роман-эпопею «Осужденный жить» и с 50-х годов занимается уже только литературным трудом. Напечатать удастся немного. В столе остаются эссе о Пушкине, Л. Н. Толстом, Чехове, Гумилеве, Хлебникове, Блоке, Мандельштаме, работы по стихосложению. Продолжал писать стихи, переводил с французского и английского (романы Фрэнка Бука, К.Малапарте, Дж. Стейнбека). Им составлен уникальный «Словарь неологизмов» (1970) от Третьяковского до современных поэтов (с предисловием автора; 1400 слов) и путеводитель «По Советскому Союзу», переведенный на несколько европейских языков.

Сохранилось более 12-ти поэм, около 100 стихотворений:

Летит крутящаяся пыль,
В кювет с дороги оседая,
И не узнать седой ковыль –
Трава, как Библия, седая.

[«Летит крутящаяся пыль...» 5, с. 120]

На некоторые стихи С. Н. Толстого написаны романсы (музыка

Натальи Ивановны Толстой, урожденной Дмитриевой, филолога, редактора, жены его сына Николая Сергеевича Толстого; жанр русского классического романса).

Еще в начале 30-х годов С. Н. Толстой занялся изучением творчества Велимира Хлебникова, любимого поэта, написав эссе «Велимир Хлебников». После публикации этой работы велимироведы приняли его в свое сообщество, высоко оценив его вклад в изучение творчества поэта.

В сферу интересов С. Н. Толстого входили Пушкин и Лермонтов, Державин и Боратынский, Некрасов и Тютчев, Маяковский и Цветаева, Л. Толстой и Ф. Достоевский. Его работа «Еще о Ставрогине» и «Толстой и Достоевский» была принята в журнал «Достоевский и мировая культура», где публикуются специалисты по Достоевскому со всего мира, но и здесь работа С. Н. Толстого оказалась на уровне.

Нельзя обойти вниманием гранд - пьесу С. Н. Толстого, написанную совместно с выдающимся литературоведом Дмитрием Сергеевичем Дарским «Пушкин в Одессе». Дарский написал историческую пьесу, а Толстой переложил ее на стихи.

Уникальный «Словарь неологизмов», составленный С. Н. Толстым, говорит о широчайшем кругозоре автора, масштабе его личности и интересов, его вкусе и интуиции. Работа над Словарем – от Третьяковского до современных ему поэтов – велась до последних лет жизни.

Заслуживают внимания переводы С. Н. Толстого зарубежной поэзии с французского и немецкого. Это Пьер Ронсар, Теофиль Готье, Леконт де Лиль, Артюр Рембо, М. Метерлинк, Жак Превер и Рильке. Первый перевод «1984» Дж. Оруэлла, этой знаменитой вещи, и был первым переводом С. Н. Толстого, но был опубликован анонимно в Риме в 50-х годах в «тамиздате». Этот первый перевод несколько десятков лет разыскивался оруэлловедом всего мира, но вторая часть сохранилась в семейном архиве С. Н. Толстого. На русский язык были переведены «В сомнительной борьбе» и «Мои живые трофеи» Дж. Стейнбека – уникальные рассказы ловца зверей для зоопарков мира Фрэнка Бука о своих приключениях на таком опасном поприще.

Органично смотрятся фрагментарные переводы: из Марселя Пруста «Пленница», Эдмона де Гонкура «Хокусай» (о японском художнике) и первые главы «Цитадели» Антуана де Сент-Экзюпери – идеологически завершают весь цикл переводов зарубежной прозы большого писателя XX века, снова и снова одаряя читателя радостью, которая вырастает от соприкосновения с высоким, образцовым вкусом.

Сергей Николаевич сделал перевод удивительного произведения итальянского писателя Курцио Малапарте «Капут» о второй мировой войне. Воспоминания писателя, который в качестве военного корреспондента объехал всю Европу, описывают многие неизвестные

исторические факты и вскрывают сущность нацизма. Они написаны в ключе общехристианских ценностей, о сущности фашизма. Перед читателем встают реальные картины военной Европы – Финляндия, Швеция, Италия, Польша с ее многочисленными гетто, Молдавия с ее погромами, события на Восточном фронте, – все это увиденное глазами талантливого автора, военного корреспондента, который мог наравне беседовать с представителями высшего генералитета рейха, с дипломатами, представительницами королевских домов, побывать у чудотворной иконы Черной Девы в Ченстохове и увидеть привидение в Финляндии. Переводы сделаны блестяще с точки зрения художественности. Несмотря на жестокую, трагическую реальность описываемых событий, перевод нередко воспринимается как стихи в прозе – настолько это произведение очень изысканно, эстетично и переведено живым и легко читаемым языком.

На Западе были опубликованы анонимно и фрагменты переводов французских писателей: Марселя Пруста, Эдмона де Гонкура и Антуана де Сент-Экзюпери «Цитадель», «Военный летчик», Честертона «Франциск Ассизский», а также Фолкнера, Моруа, Джойса, Грэхема Грина, вышедшие без фамилии переводчика или под другими фамилиями.

Сергей Николаевич считал своим долгом донести до следующих поколений все то, что помнил, любил, сохранил в памяти. Его автобиографический роман-эпопея «Осужденный жить» написан от лица мальчика, а не взрослого человека, умудренного жизненным опытом, каким он был в 1946–1947 годах, во время ее создания.

Вторая часть романа – «Отец», описывает переломные, роковые для семьи пред- и послереволюционные годы. Фактически это первая значительная публикация Сергея Николаевича Толстого.

«Осужденный жить» (1946–1947, 1950) – это не самое раннее, но самое главное произведение автора. Роман-эпопея русской жизни XVII – XX веков, написанный в жанре автобиографической художественной прозы, стал ключом ко всему его творчеству. Автором подробно описана история семьи, родственное и дружеское окружение Толстых. После прочтения его все написанное в других произведениях, будь то стихи, эссе или пьесы, становятся понятными читателю, поскольку хронологически как бы продолжают рассказ о событиях его детства и юности – с 1910 по 1924 годы. Произведение задумано было еще в детстве, после пережитой трагедии, от которой он так и не оправился всю жизнь. «Осужденный жить», – более удивительной и пронзительной вещи трудно себе вообразить. Написанная от лица ребенка, повесть эмоционально удесятерит трагедию детской души.

Роман-эпопея «Осужденный жить» Сергей Толстой задумал написать после того, как в дни революции погибла «Семейная летопись Толстых XIII—XX», над которой его отец трудился на протяжении десяти

лет и практически закончил, собрав богатейший архив с письмами Волконских и Вяземских, Федора Глинки, И. Якушкина, Трубецкого и Пущина, Якова Толстого и многих других. Архив тоже погиб в революцию. В романе «Осужденный жить» Сергей Николаевич лишь обозначил некоторые моменты Хроники отца, рассказав очень немного и о пугачевских событиях, активным участником которых был его предок, и о временах Елизаветы Петровны и Екатерины Великой.

В нем, как и в произведениях 30–40-х годов, – время, в котором Сергей Толстой пытался выживать. Он поставил крест на своем писательском будущем. Он не принял идеологии советской власти, но не писать не мог, и все было «в столе» полвека. Но зато небольшая, частичная публикация повести «Отец» в «Новом мире» в 1992 году стала знаковой. Он был признан классиком не только русской, но и мировой литературы.

С. Н. Толстой прежде всего замечательный литератор, но при этом глубокий мыслитель в русле традиций русской литературы и философии с ее онтологизмом, патриотичностью, историософичностью, духовностью. Вершина всего творчества С. Н. Толстого – религиозно-философская поэма «Над обрывом» (венок сонетов) (1957) на темы Апокалипсиса.

При жизни только родные и близкие знали и о других его литературных работах в прозе, поэзии, литературоведении. Замечательный прозаик, поэт и переводчик был вынужден работать «в стол», так как его творчество не подходило по идеологическим причинам для публикации при советской власти, а за иное можно было и получить срок.

Выдающийся писатель не уехал из страны с первой волной эмиграции, не вписался в идеологию навязанной системы, но и не бросил пера и создал свои шедевры с почти минимальной перспективой на возможность когда-нибудь быть прочитанным кем-то, кроме знакомых и родственников.

В последние годы он работал в АПН, был членом Союза журналистов, переводчиком и художником в издательствах. Он умер безвестным, оставив опубликованными пару путеводителей да несколько газетных и журнальных публикаций после середины 50-х годов. Но такая безвестность спасла его и его собственную семью от репрессивной системы, которая неминуемо прошла бы по всем им беспощадным катком истории, как она прошла по судьбе его родителей и братьев.

Он так и остался «осужденным жить» после трагедии детства и всю жизнь прожил под этим знаком.

Своими произведениями он поставил памятник не только своей достойной семье, но и всей России, всем ее сословиям, искренне сопереживая трагедию Отечества. Это интереснейший взгляд изнутри человека, прожившего жизнь в параллель с системой, стараясь насколько можно не пересекаться с ней, оставаясь в тени.

Выводы. Сергей Николаевич Толстой, родившийся в начале

XX века, по существу являлся представителем девятнадцатого, как и сам он себя понимал. Он оставался всегда человеком большой классической культуры. Его отличали блестящая эрудиция, тонкий эстетический вкус и поистине классическая ученость. События, факты, люди ушедшей эпохи неразрывно связаны с текстом произведений С.Н.Толстого и являются как бы их продолжением, раскрывая своеобразный мир автора. Все это – Россия, ее люди, уже нам знакомые и незнакомые, ее друзья и недруги, близкие и далекие, это судьба страны, ее история. А без почтения «к отеческим гробам» мы не можем заглянуть и в будущее.

Сейчас работы Сергея Николаевича Толстого не только нашли своего читателя, но и мир открыл для себя еще одного Толстого-писателя. «...Есть люди, думающие молча, есть – изливающие мысли звуками слов, есть, – слагающие думы и мысли в беглые строки... Последние суть писатели... Мое желание всегда было уметь владеть пером, как и всяким искусством, как и всякою образованностью. Мое искусство сводилось к одной цели. Эта цель была – искусство жить.» [2, с. 180]. Эти слова отца из романа С.Н.Толстого в полной мере относятся и к сыну.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дунаев М. М. Православие и русская литература / М. М. Дунаев. – М. : Христианская литература, 2004. – 600 с.
2. Толстой С. Н. Осужденный жить / С. Н.Толстой // Собр. соч. в 5 т. – М. : Алгоритм, 1998. – Т. 3. – 1988. – 576 с.
3. Толстой С. Н. Отец / С. Н. Толстой // Новый мир. – 1992. – № 4. – С. 9–85.
4. Толстой С. Н. Семья и окружение XVIII–XXI / С. Н. Толстой // Собр. соч. в 5 т.– М. : ДЕКО, 2008 – Т. 5. – 2008. – 980 с.
5. Толстая Н. И. «Колосья...вдруг станут синими...»: Стихи разных лет / Н. И. Толстая. – М. :ДЕКО, 2009. – 240 с.

У статті зроблена спроба висвітлити основні віхи біографії Сергія Миколайовича Толстого, творчість якого була несправедливо забута. У ній розповідається про трагічну долю письменника, публіциста, критика, літературознавця, автора праць з історії російської та світової літератури.

*Клименко З. О.,
Бондаренко Г. І.
(м. Слов'янськ)*

«ПРОРОЧА» ДРАМА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 20-х рр. ХХ ст.

Література, будучи одним з аспектів пізнання людського світу, відображає не лише особливості предмета, а й своєрідність пізнавального процесу, де криється можливість існування в мистецтві умовних форм відтворення дійсності, властивих театру.

Найбільш уважні критики початку ХХ століття помітили: якщо у старому театрі говорилося про трагедію в житті, то у новому – про трагедію життя [3, с. 112]. Трагізм повсякденного життя проявлявся в тому, що на зміну особистісному конфліктові, у якому в пристрасному єдиноборстві (як у Шекспіра) чи хитромудрій інтризі (Лопе де Вега) стикаються конкуруючі антагоністичні персонажі в ім'я своїх особистих інтересів, свого самовираження і самоствердження, прийшов інший тип конфлікту, в якому герої не стільки протиставляються один одному, скільки розташовуються фронтально стосовно до ворожого їм середовища.

Отже, романтичний конфлікт “людина – суспільство” приходить на початку ХХ століття на театральну сцену, “бо нема глибшої трагедії, як переконатися, що жити, як живе суспільство, не можна – і бути безсилим змінити життя суспільства” [8, с. 328].

Чи не найкраще цей конфлікт проектується на тлі “пророчої” п'єси, бо герой її – новітній пророк, месія – втілює у собі протест і виклик реальній дійсності, апелюючи до вищих, духовних джерел, у них черпаючи насагу для протиборства. Художня культура містить картини світу, що в них, ніби у бароковій химерній стилістиці, переплітаються свідоме і підсвідоме. Її тексти сьогодні передбачають бездонність значень, де останні співіснують як украй алогічні, ірраціональні, ніби відтворені сновидіння чи галюцинації, своєрідні пророчі проєкції.

Історія “пророчої” п'єси у світі нараховує не одну сотню років. До неї звертаються у своїй творчості відомі драматурги минулого: Корнель, Мольєр, Шекспір, Мішель де Гельдероде, Ануй, Ж.-П. Сартр...

Пояснення, чому сколихнулася нова хвиля зацікавленості темою пророцтва, месіанства саме на початку ХХ століття, а знайшла своє найбільш повне літературне відображення в драматичному полотні саме в 20-х роках, слід, очевидно, шукати в особливостях тодішнього суспільно-політичного, філософського, літературного і релігійного життя, яке характеризується, зокрема, переплетінням і боротьбою тенденцій прогресу

і занепаду – в політиці, економіці, філософії і мистецтві. Цей час, період “зламу віків” можна назвати епохою напередодні, передбачень, епохою надій для одних і... епохою страху й безнадії для інших.

Поштовх до неоромантичного окультного відродження на зламі віків виник як реакція на засилля матеріалістичних, раціоналістичних та позитивістських ідей, які дискредитували себе у духовному масштабі, пропонуючи замість духовно-практичного освоєння дійсності вузько практичне, утилітарне.

Видається емблематичним, що ірраціоналізм у філософії і світогляді в цілому набуває сили в періоди соціальної дестабілізації. Аналізуючи основні тенденції розвитку ірраціоналізму, слід зазначити дві основні причини його виникнення: по-перше, він наявний в атмосфері бунтарського незадоволення існуючими порядками (в середньовічних ересьях, у вченнях епохи Реставрації); по-друге, в хаотичних протестах буденної свідомості в умовах кризи цивілізації. Розчарування у соціальному прогресі та в результатах застосування науки і техніки, дисгармонія між соціальним та біологічним, бездуховність людини, – таким є соціально-психологічний ґрунт для поширення ірраціональних настроїв.

Тому поява образу месії в літературному тексті – закономірне явище в мистецькому побуті 20-х. Пророкує початок “Третього храму” Амар з драми Володимира Винниченка “Пророк”: “Я обійду всю землю від краю до краю, я з’єднаю розбиту родину людства, я силою, даною мені від Бога, введу його в загублений рай” [1, с. 24].

Так, про те, що людина на початку ХХ століття чекала приходу містичного ідеалу, але ще не скоригувала своїх уявлень про нього, свідчить чимало літературних текстів. Зокрема, П.Тичина у своїй симфонії “Сковорода” дає своє тлумачення месіанства в сучасному йому світі. 1918 року поет розмірковує над питанням: “Кого ж нам на Україну ждуть?”, – і сам згодом відповідає на нього: “Кармелюк”, а рядком нижче: “Сковорода”. Очевидно, сприйняття Сковороди як провісника оновленого майбутнього йде від концептів його філософії, адже “Для Сковороди як світ символів, так і макрокосм та мікркосм є проявом єдиного. Отож, звернення людини до себе, пізнання себе – це осягнення нескінченного, Бога. А пізнати себе людина повинна серцем, тоді вона вчує свою природу, а отже, наблизиться до Бога єдиного” [8, с. 208].

Теорія “світу у собі” чи не найкраще ілюструється у контексті романтизму, де акцентується увага на тому, що для романтиків надзвичайно важливою була концепція мікро- і макросвіту, їх інтеграції, взаємопроникнення.

Нова проекція цього наскрізного мистецького концепту спостерігається на новому історичному витку – у 20-х роках ХХ століття. Якщо ж говорити про загальну емоційну та історико-культурну

тональність цього колективного естетичного поруху до оновлення в період його фундації, то її слід визначити як романтичну скерованість в майбутнє, намагання передбачити це майбутнє, “прочитати” його орієнтири, зашифровані в системі символічного, очима новітнього пророка.

Саме таким шляхом рухалась українська драматургія цього періоду, означивши коло мистецьких шукань в царині художнього слова, що ставало темою спеціальних досліджень неодноразово. Серед ґрунтовних розвідок щодо історії української драми – роботи М. Скринника, Ю. Шереха (Шевельова), Н. Кузякіної, Я. Голобородька, Л. Танюка та ін. Хоча бібліографія з питання досить значна за обсягом та багатоаспектна, вона недостатньо аналізує проблему “пророчої” драми 20-х років. Тому перед авторами даної статті стоїть завдання розглянути парадигму художнього протистояння “пророк – антипророк” що дозволяє стверджувати: на власне українському ґрунті означена антиномія мала своєрідне втілення, а герой “пророчої” драми був, як правило, носієм анти пророчої функції.

Доречно зауважити, що у п’єсі, як і в будь-якому літературному творі, на відміну від сценічної дії, символ має перш за все вербальне втілення – саме тому ми маємо змогу говорити про рух символів у естетиці минулого і їх логічне вивершення у сучасному мистецтві.

Виразником сфери символічного, носієм художнього символу в українській драматургії 20-х років не випадково постає пророк. Коріння цього процесу знаходимо в одному з найстаріших джерел давньої писемності – Біблії, де найповніше трактується постать пророка. “Пророками” Святе Писання називає людей, яким Бог, для Своїх особливих цілей, дає прозріння в Свої таємничі шляхи; тому вони названі “прозорливцями”. В єврейському тексті слово “пророк” значить буквально “провісник”, тобто людина, яка віщує те, що досягне її внутрішньому зорові. Назва “пророк” – провісник, показує на його обов’язок, назва “прозорливець” – на його духовний дар. Писання розрізняє три форми пророчого віщування, серед яких:

а) натхненний виступ від імені Бога: “Так говорить Господь...” [Іс. 8, 5];

б) алегорична розповідь про те, що Бог удостоїв пророка прозріти (видіння Іезекіїля, гл. 40);

в) символічна зовнішня дія, яка пояснює народові чи окремій особі його стан чи те, що на нього чекає [Іер.1, 11]”.

Саме виразником такої “символічної зовнішньої дії” постає у п’єсі “Любов і дим” І.Дніпровського старий робітник Марко. Його пристрасні, насичені прозорими алюзіями монологи сповнені пророкувань: “Братіє! Сповнилося писаніє боже! Брат на брата возстав! Антихрист у мир прийшов – на лобі знак прокляття Божого! Ранком ми кажемо, хоч би скоріше ніч... А вечором – хоч би скоріше день... А господь бог вичислив

на небі! Жде, поки покаються! Голод насилає! Врозумляє! Поветріє! Моровую язву... Іспанку, сап, чуму! Бо сповнилася вже чаша в руці вороного всадника!”

І тексти монологів героя, і екзальтовані жести часто носять прикмети ритуальної дії, окреслюючи вектор спрямованості душевних порухів героя:

“Марко (знімає вгору руки). Господи, Ісусе Христе солодкий! Зжалься над нами! Дай нам умерти!” [2, с. 86].

Чітким контрастом до “симфонії робітничої праці” має звучати, вочевидь, спів Марка, яким він завершує гарячу суперечку з відбудовниками заводу: “Взойдём на Голгофу, мой брат. / Там посланий богом Мессія распят. / О правде святой проповедивал он, / Больних исцелял, а теперь он казньон, / Падьом перед ним” [2, с. 94].

Водночас деформована, скалічена мова має свідчити про неспорідненість образу Марка з істинною пророчою місією. Справжнім пророком він не став, його говоріння – це власне сприйняття дійсності, а не божественне одкровення. Отже, постать Марка трактується як образ лжепророка, який сам поклав на себе функцію провидця.

У драмі Я. Мамонтова “Ave Maria” провісником приходу месії виступає старець Даніель. Його пророча місія розпочалася із заяви на площі міста: “Братія вбогая, і ви, горожани! Мене, раба негідного, пречиста діва обрала своїм провісником... Опівночі приходив я сюди до храму... Грав на органі. А потім упав на коліна... Молився пречистій діві і довго-довго виплакував свій жаль, і вже не пам’ятаю, чи в сон я впав, чи в забуття... Та почулося мені, що наді мною нахилився хтось, і рамен моїх торкнувся... Я голову підняв і побачив, о, братія, й побачив – святу діву! Лице її було, як сонце, і навіть з рук її лилось проміння” [6, с. 149].

Отже, Даніель заявляє, що саме Мати Божа довірила йому пророчу функцію, тобто, те, що він виголошує – абсолютна і незаперечна “вища” істина. Настання кінця світу у цих говоріннях має закономірний характер, бо впливає з характеру людського гріха: у всезапереченні суспільство перетнуло кордон дозволеного – заперечило також й існування Творця: “Слухай, старче! – Промовила Пречиста. – І те, що ти почувеш, перекажи всім людям! Великим гнівом обурений Господь! Кари нечувані будуть людям, коли не покличуть ім’я його і не повернуться до храмів божих! Страшним вогнем ізпопелить Господь лукавий і невірний рід! І в тім огні довіку будуть горіти душі безбожників! Довіку! Довіку!” [6, с. 150].

Концепція пророчого у творі близька до Біблійної: “Ідіть, ідіть у свій вертеп! Ще носить вас земля, ще сонце світить вам... Господь терпить наругу над ім’ям своїм... Але наступить день суда господнього! І затруситься земля під вами, затьмиться небо... І побачите тоді, побачите в бурі і славі великій діву Марію і янголів її... О, горе, горе, велике горе буде вам, безбожникам! Наближається день чуда божого! Голодним трупом укривається земля... Дороги заростають, лани пустують, і чорний ворон

кряче над кладовищем” [6, с. 123–124].

Стилістика пророчих звертань до небес і до людей у Даніеля статична. Переконавшись на власному досвіді у “грішності” людського роду, він сам кличе руйнівну стихію на знищення невірних: “О боже! Боже! Ти чуєш нас? Ти кинеш грім і блискавиці на дияволові діти! Ти явиш, явиш чудо перед очима маловірів... Наблизився день гніву божого... Наблизився...” [6, с. 124].

Немов для того, щоб підкреслити істинність пророчих візій старця, автор вводить у сюжетну канву грозу. Лунає грім, наближається велика буря. Як фон пророчих прозрінь Даніеля, в будинку починає лунати *Dies irae* (“День гніву”).

Простежується прийом використання музики для більшого проникнення в підтекст п’єси: картина стихійного катаклізму і одночасно звуки величних музичних акордів спрямовані на уаочнення тексту пророцтв, що робить можливим припущення про наявність у п’єсі романтичного синтезу мистецтв.

У творчості Миколи Куліша тема пророцтва виявилася, без перебільшення, наскрізною, адже постаті пророків часто прочитуються у текстуальному полотні його драм як образи-типи, іноді – символічні проєкції, “тіні”. Пророчими ознаками наділений, на перший погляд, Зосим – герой п’єси “Прощай, село”. Його сентенції насичені біблійною символікою і образністю: “уже гримить залізом земля, бо так було пророчено од вічного: коли не послухаєте і не будете сповняти всіх заповідей моїх, то зроблю небо над вами – як мідь. А землю вашу – як залізо...” [4, с. 193].

Пророчі візії у Зосима цілком оригінальні, наповнені багатою метафорикою, образністю: “Верховика на білому коні бачу з небесною корогвою. Він кличе нас іти за ним за білий туман, на західну землю, де тихі річки, воздобні сади, солодкі меди, пахучі ладани...” [4, с. 194].

Для тих же, хто не дослухається до його пророцтв, наготовлено апокаліптичні картини Божої помсти у вигляді кострища: “Огонь вічного! Небесний огонь! Бачу небесний огонь!” [4, с. 195].

Але у п’єсі зроблено акценти на антипророчу сутність Зосима. Перш за все, він сам не вірить у Божу помсту і підштовхує селян “організувати” “небесний вогонь” під час спалення ікон коло церкви – підпалити комуніста Марка. Це суттєво знецінює його постать у моральному плані.

Так драматург нав’язує читачу негативне сприйняття Зосима-пророка, тим самим акцентуючи увагу на тому, що його проповіді скоріше за все, неістинні. Символом розвінчення нищої сутності Зосима виступає камінь, який повертає йому Роман: людина, яка сповідує Божі принципи, не має права на підлість.

Набагато складніше визначити антиномії “пророцтво – лжепророцтво” стосовно іншої п’єси М. Куліша – “Народний Малахій”. З

часу написання і до сьогодні цей твір перебуває на вістрі літературно-критичних дискусій, мета яких – відшукати істинне розуміння образу Малахія Стаканчика – головного героя цієї “таємничої” і “містичної” п’єси М. Куліша. Пошуки ведуться і зараз, утворюючи широкий спектр трактувань п’єси.

Своєрідно, через протистояння “маленька” людина – суспільство Куліш намагається знайти вирішення цієї проблеми. Та на цей раз чеховська “маленька людина” позбавлена почуття власної мізерності шляхом посвячення у таємницю, адже вона отримує здатність трансформувати і пропагувати пророчі істини. П’єса, що поглиблює асоціативний процес мислення, – “Народний Малахій”, ідеї якої саме зараз у багатьох аспектах звучать пророче; п’єса, що залишила на сьогодні ще не розгаданий код – чи був головний її герой пророком, чи його функція все ж антипророча.

У Миколи Куліша абстрактний образ пророка втілено у конкретному героєві – Малахії Стаканчикові, листоноші з провінційного містечка Вчорашнього (характерно, що у цього, на перший погляд, фантастичного і маложиттєвого образу був свій історичний прототип).

Читач знайомиться з головним героєм заочно, роблячи суб’єктивні висновки з художніх деталей. Назвавши свого героя Малахієм, іменем тринадцятого, останнього з малих ветхозавітних пророків (“Малахій” з давньоєврейської – вісник, посланець Божий, пророк), – автор наповнює п’єсу метафоричністю, елементами символіки й ускладненої образності, що було характерним для багатьох творів того періоду (“Котлован” А. Платонова, “Собаче серце” М. Булгакова). Саме через ім’я автор вводить свого героя до системи пророчого, але тепер уже в трагедії – мислення: адже біблійний Малахій провидів пришествя Месії і Страшний Суд для ухильників від віри і добра. Та поряд з величним іменем біблійного пророка – приземлене прізвище *Стаканчик* несе подвійне навантаження – національної та особистісної ідентифікації. Очевидно, автор готує читача до того, що мова йтиме перш за все українського пересічного міщанина, який перебрав на себе риси пророка минулого.

Мрії Малахія про досконале суспільство – не більше, ніж утопія. Тому він не сприймається як носій “вищої” ідеї. Критики трактують його на цьому етапі як особистість, дистанційовану від пророчої місії: “Пророк перетворюється на Лжепророка”. Дійсно, крах ілюзій Малахія (“Бачу даль голубого соціалізму” [5, с. 25]) провокує загибель цілого “малого” світу: не виправдовує життя Олиних надій, які посіяв Малахій, гине Любуня, не знайшовши батька (“Не знайду – загину... Сама собі смерть заподію” [5, с. 64]), не переймаються його промовама “тегемони” – робітники заводу (“У них свої, червоні мрії. Яка трагедія!” [5, с. 72]). У фіналі п’єси говоріння Малахія часто постають як суперечливі: “Я вам забороняю продавати любов у коробках!” [5, с. 79] – “Запалюйтеognища

універсального кохання на вулицях ваших городів” [5, с. 81]. Тому вони сприймаються не як одкровення, а як лжепророцтва.

“Пророча” тема знаходиться на вістрі письменницького інтересу. Своєрідного розв’язання вона набула в українській драматургії 20-х років ХХ століття. Антиномія “пророк – антипророк” виявилася надзвичайно поширеною, бо вона дозволяє простежити розвиток взаємовідносин особистості і суспільства у багатьох їх межових проявах (наприклад, взаємного неприйняття і заперечення). Ця тема знаходить своє втілення у багатьох п’єсах І.Дніпровського (“Любов і дим”), Я.Мамонтова (“Ave Maria”), та найбільш плідно вона проявляється у драматичних творах Миколи Куліша (“Зона”, “Прощай, село”, “Народний Малахій”). Герой “пророчої” п’єси – пророк чи антипророк – особистість, яка перебирає на себе місію новітнього месії. Не завжди відчуваючи себе посланцем Божим, він постійно обстоює власну моральну правоту, впевнено утверджує свої ідеали.

Отже, “пророча” драма – явище досить багатогранне і потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. Пророк / Винниченко В. // Вітчизна. – 1992. – № 6 – С. 15–53.
2. Дніпровський І. / Дніпровський І. Вибрані твори. – К., 1985. – 386 с.
3. Зингерман Б. Очерки истории драмы ХХ века : Чехов, Стринберг, Ибсен и др. / Зингерман Б. – М. : Наука, 1979. – 392 с.
4. Куліш М. Твори : У 2-х т. / Куліш М. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 1990. – 209 с.
5. Мамонтов Я. Твори / Мамонтов Я. – К., 1988. – 397 с.
6. Скринник М. Ідейне підґрунтя українського романтизму / Скринник М. // Записки наук. тов. ім. Т. Г. Шевченка. – Том ССХХІІ. Праці історико-філософської секції / Ред. тому Олег Купчинський. – Львів: Вид. Львівського університету, 1991. – С. 56-67.
7. Шерех Ю. Шоста симфонія Миколи Куліша / Шерех Ю. // Микола Куліш. Твори : у 2-х т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 326–339.

В статье рассматривается вопрос развития «пророческой» драмы в украинской литературе 20-х годов ХХ ст. Акцентируется внимание на антиномии «пророк – антипророк», что позволяет проследить уровень взаимоотношений личности и общества. Эта проблема находит свое выражение в произведениях многих авторов, в частности в пьесах И. Днепроvского, Я. Мамонтова, Н. Кулиша.

Тищенко О. О.

(м. Слов'янськ)

КОНФЛІКТ ДВОХ НАЧАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ДУШІ ЯК ПРОЯВ НЕОРОМАНТИЗМУ

(в контексті еміграційної та материкової літератур)

Кризові явища в культурі, зокрема в літературі, а також інших сферах людського життя були типовими для багатьох народів на рубежі століть. Наприклад, базовий постулат про те, що мистецтво є відображенням життя, переважав на Заході від класичних часів аж до XVIII ст., поки не стало домінувати романтичне сприйняття світу. Це засвідчило зміну свідомості людини, світовідчуття якої піднялось на вищу, витонченішу сходинку еволюції духовного росту. Цей закон циклічності стосується і кінця XIX, і кінця XX ст., на кожному витку якого духовно-мистецький спосіб самовираження набирав дедалі нових і нових рис.

Жити за цим законом означало бути у постійному русі, розвиток якого ґрунтувався на зіткненнях: «ступає в суперечку з несвідомим, – пише Н. Копистянська про романтиків, – земне, матеріальне з потойбічним і нематеріальним, достовірне з уявним, очевидне з таємним, непізнаним, упорядковане з хаосом, а в основі всього ... лежать зв'язки і взаємозалежності. Визнання дива в житті, природі і в мистецтві дозволяє все суперечливе сприймати як єдність» [4, с. 265]. У неоромантизмі ці колізії також існують, але мають інше вирішення: неоромантики роблять спробу спочатку пізнати «несвідоме», а потім згармонізувати із «свідомим»; «земне, матеріальне» стикається не з «потойбічним», а з духовним, де Дух, Божественне перемагає; «упорядкованим» є Космос – Небо, а «хаосом» – недосконалий соціум, який змушений підкоритися Космічній Гармонії і т. д. Усі ці колізії є невід'ємною частиною неоромантичного художнього світу, де на українському ґрунті додалися ще зіткнення двох поглядів та інтересів щодо України як держави чи як колонії.

Спираючись на типологію К. Юнга, І. Каганець приходить до висновку: «дослідження національних характерів показало, що народна душа підлягає тій самій 16-типній класифікації, що й психіка індивіда [3, с. 15]». На основі цього він виводить тип української душі: «українська душа належить до соціотипу «етико-інтуїтивний інтроверт», псевдонім – «Миротворець». Провідними психічними функціями цього соціотипу є так звана «етика відносин» та «інтуїція здібностей». «Глибші дослідження, – пише автор, – показують: Україні властива культура, котра описується структурою логіко-сенсорного екстраверта, псевдонім – «Адміністратор». Зовні це виявляється в таких прикметах, як організованість, дисципліна, кодекс честі, рішучість, рухливість, завчасна підготовка, планомірність, принциповість, деяка прямолінійність тощо» [3, с. 19]. Якщо

«Миротворець» – це хлібороб, то «Адміністратор» – це лицар.

Важливо підкреслити, що суспільно-культурна ситуація Галичини початку ХХ ст. була періодом формування нової національної свідомості українця. В цей час особливо важливим постало питання створення міфу ідеального національного героя, лідера держави, відважного лицаря, «адміністратора». У даному випадку міф мав відіграти не так компенсаційну, як прагматичну роль, адже потрібно було українців спонукати до дії: через міфотворчий процес – до виборення власної держави. Ще й тому в 20–30-ті роки ХХ ст. вся «культурна Галичина» (в тому числі й історична белетристика) працювала на створення конструктивних міфів, які б сприяли самоорганізації українців. У цьому, зокрема, важливу роль відіграли мистецько-літературні угруповання 20–30-х років і їх друковані органи («Митуса», «Логос», «Листопад», «Горно», «Дванадцять», журнали «Митуса», «Поступ», «Дзвони», «Вісник», «Назустріч», «Дажбог», «Вікна», «Нові шляхи» тощо), а також видавництва («Добра книжка», «Ізмарagd», «Батьківщина», «Бібліотека «Діла», «Українська книгоспілка», видавництво Івана Тиктора та його «Українська бібліотека» й ін.). Особливу увагу до себе привертало видавництво «Червона Калина», засноване колишніми «вояками» УСС та УГА в 1921 р. з метою збирати й випускати у світ «матеріали, документи, спогади з українських визвольних змагань та періоду української державности [5, с. 370]». Окрему групу видань становили історичні твори. Таким чином, «Червона Калина» працювала у двох найважливіших на той період напрямках: висвітлення правдивої історії України та осмислення поразки національних змагань під час I св. війни. Все це можна вважати сприятливими умовами, в яких формувався талант Р. Купчинського й О. Турянського (разом із авторами воєнної тематики О. Бабієм, М. Голубцем, Л. Лепким, М. Матієвим-Мельником, Ф. Дудком, В. Лопушанським та ін.), К. Гриневичевої, А. Чайковського та А. Лотоцького (поряд із історичними творами Ю. Опільського, Б. Лепкого, М. Голубця, Ф. Дудка, Г. Лужницького, Н. Королевої, Ю. Липи, О. Назарука й ін.). Кожен із митців міг знайти своє місце в літературному житті Галичини, що дедалі виразніше почало окреслюватися в таких напрямках, як католицький, націоналістичний, ліберальний чи радянофільський (за М. Ільницьким [3, с. 14]). Наприклад, Б.-І. Антонич співпрацював і з католицькими «Дзвонами», і з незалежно орієнтованим «Дажбогом» та ліберальним «Назустріч», а А. Чайковський та Р. Купчинський в різні роки очолювали Товариство письменників і журналістів ім. Івана Франка, яке об'єднувало письменників різних орієнтацій тощо.

У першій пол. ХХ ст. майже кожен український письменник мав за честь розробляти у своїй творчості, більшою чи меншою мірою, питання національно-державного характеру. Для таких письменників як

О. Турянський, А. Чайковський, К. Гриневичева, А. Лотоцький, Р. Купчинський та ін. тема України стала домінуючою у творчості. Оскільки в українській душі переважає соціотип «Миротворець» – хлібороб, що стає зрозумілим, чому українські митці з таким захопленням описували у творах соціотип «Адміністратора», адже тільки лицар у змозі відвоювати українському народу державність. У кожного письменника лицар «свій», але завдання, які вони ставлять перед собою – спільні. Тут, зокрема, доречно згадати працю Д. Донцова «Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України», в якій автор вважає, що їхня доба «жадала появи людини не плуга, а меча [2, с. 68]», тобто не «Миротворця» – хлібороба, а «Адміністратора» – лицаря.

Конфлікт двох начал душі українського народу (хлібороба і лицаря) є складовою одвічної колізії неоромантичного стильового напрямку між впорядкованим Космосом, Гармонією, Добром і дисгармонійним Соціумом, Хаосом, Злом. Неоромантики «нового» покоління вірили у можливість подолання хаотичного стану в соціумі, людині, універсумі. Тому розв'язанням даної колізії стала демонстрація неоромантиками народження гармонії із хаосу.

Українські неоромантики, які, як згадувалося, прагнули максимально гармонізувати свій художній простір, зверталися до зображення колізій через макро- й мікросвіт людини. До перших можна віднести такі пари протилежностей (як причини поля напруги, що утворилося): Космос – Соціум, Гармонія / Порядок – Хаос, Добро – Зло, Життя – Смерть, Світ – Антисвіт, Світло – Темінь, Божественність – Демонічність, Невинність – Гріх, Дотримання – Недотримання, Воля – Неволья, Сила – Слабкість, Реальне – Потоїбичне як світ Видимий – Невидимий тощо. До других – Старе – Нове, Своє / Правдиве – Чуже / Хибне, Особисте – Загальне / Національне і т. ін.

На українському ґрунті глобальність зображуваних протиріч проявилася у вирішенні питання державності України, бо «у живій культурі надто значуща її соборна ціннісна орієнтація» [7, с. 164]. У багатьох українських письменників Україна асоціювалася із впорядкованим Космосом, Гармонією, Добром, а все, що могло її заперечувати, – з дисгармонійним Соціумом – Хаосом – Злом. Це болюче для українців питання, отже, стало джерелом зображення у літературі багатьох зіткнень, а також роздумів письменників над їх вирішенням.

Україна з усіма проблемами навколо неї стала домінантою у прозі 20–30-х років, з якої починалися і якою закінчувалися усі особистісні конфлікти героя. Любов'ю до неї визначався і неоромантичний герой, бо національна свідомість та любов до батьківщини були однією із складових характеристики ідеального неоромантичного героя, який мав бути мужнім, вольовим і мудрим, а головне – активним, щоб вибороти Україні незалежність. Тому її доля – це доля кожної людини.

У романі «Син землі» письменник вдається до рефлексій на тему «я» – «папороть». Головний герой Іван Куценко порівнює себе із лісовою рослиною, але це не пряме перенесення, а прояв амбівалентності; він то жаліє «помарнілу» рослинку, то захоплюється її минулим: «Можеш заповнити кволе животіння снами про свою велику, славу минувшину...» [1, с. 131], – звертається він до папороті. Образ папороті тут несе подвійне смислове навантаження : це, по-перше, може бути будь-яка держава, що отримала самостійність після першої світової війни, а по-друге, ймовірно, сама Австро-Угорська імперія, яка була «великанським деревом, більшим од цього дуба», і мала «велику, славу минувшину», а після розпаду і розподілу стала «малою і слабкою», та все одно щасливою, бо її (Австрію) прийняли європейські держави, і тепер вона може «спокійно... коротати свою долю під опікою дубів, сосен, смерек...» [1, с. 130–131].

На прикладах «дітей» української землі Івана та Олени автор якраз і показав, що треба зробити, щоб допомогти своєму народові і самому собі у важкій політично-економічній ситуації колоніального гніту. О. Турянський прагнув змоделювати «новий тип українця», «української народної душі» беззастережно відданого нації та справі незалежної державності. І це йому вдалося: Іван та Олена стали тим еталоном молодих українців, які могли повести за собою людей. А розумінню політично-соціальних процесів посприяла хороша освіта, як і вважав автор, і відчуття приналежності до нації, перед якою кожен з нас в боргу. Задумуючись над тим, чому українці не мають власної держави, автор приходить до висновку, що «чим бідніша земля, яку народ замешкує, тим більша його життєва енергія й державотворча сила» [1, с. 248]. Тобто труднощі давніх часів були запорукою творення міцної держави, а «багатство чорноземів», як уже згадувалось, ослабило бойовий дух воїна (як визволителя, так і загарбника), породило конфлікт між свідомістю Лицаря і Хлібороба. Автор бачить вихід з цього становища через розбудову української національної школи, щоб виховати «якнайбільше інтелігентних одиниць, які були би в силі повести народ у бій за волю» [1, с. 249], бо нація – це абсолютна цінність, як вважали націоналісти, і немає вищої мети, ніж здобуття незалежної держави. Тут треба звернути увагу на те, що лицар в контексті українського неоромантизму – це вже не давній воїн-варвар, а новий тип нового часу – гуманний інтелігент.

Автором розробляються також і інші ключові ідеї інтегрального націоналізму, одна з яких – «краще діяти, ніж споглядати» [6, с. 382]. У романі «Син землі» Іван та Олена не тільки говорять, але й діють: Іван домагається виплати зарплати селянам, готується до екзаменів і здає їх, отримуючи «натуру», а Олена наділяє селян лісом, збільшує їм зарплату тощо. Отже, його герої стараються практично полегшити життя селянам.

Як відомо, О. Турянський не належав до жодних політичних партій чи угруповань, а, отже, не був речником ідей жодної з них. Але оскільки

думки багатьох патріотів на той час розвивалися у напрямку державотворення, то часто були схожими та однотайними. Гуманістична позиція письменника, виражена образами позитивних героїв роману, ніяк не могла сприйняти Донцовське «мета виправдовує засоби», хоч «вороги» саме й діють за цим принципом: пани Гаєвичі усіляко принижують селян, підбурюють до сутичок, насильницькими методами впокорюють Олену, разом з управителем ненавидять усіх «хлопів», а пан Пенкальський вбиває Івана. Автор показав, як самі обставини штовхають селян до помсти, до бунту. Вороги в образах польського панства, відібравши у людей віру в людяність, віру в краще майбуття і полегшення матеріального життя, провокують на жорстокість відповідати жорстокістю, на смерть – смертю.

По-іншому вирішує Турянський колізію Життя – Смерть. Він не зберіг життя Івану, як це зробив з Оглядівським у повісті «Поза межами болю», бо, по-перше, є підстави вважати, що Іван Куценко своїми стражданнями не досяг того духовного катарсису, до якого піднявся Роман Оглядівський, а, по-друге – сам автор, як це було і в Кобилянській, асоціює себе з цими героями. В час написання повісті (1920 р.) він був молодим і повним життєвих сил і планів на майбутнє. А вже у 20–30-х роках, коли писався роман, письменник зазнав розчарувань і в творчості, і в суспільному житті, і в здоров'ї. Важка невиліковна хвороба (наслідок війни) забиравала останні сили. Хоч Турянський від природи оптиміст, але він, його родина і друзі знали – жити залишилось недовго. Проблема «здоров'я» прочитується текстуально: у багатьох місцях автор вживає слово «здоров'я» у різних варіантах, а також вводить його до основних характеристик героїв «Сина землі» («здоров'я і краса» Олени, здоров'я нації, здоров'я і чоловіча сила Івана, духовне здоров'я – «справжній аристократизм духу» тощо). Особливо автор наголошує на фізичній силі Куценка, яку зводить до гармонійного поєднання краси тілесної та духовної. Можливо, саме «повільне вмирання» Турянського вплинуло на композицію та сюжет твору, але в зіткненні Життя – Смерть перемагає, все ж, не смерть, а Ідея, Дух.

В цьому, власне, і полягала суть тієї неоромантичної національної ідеї 20–30-х рр. ХХ ст., яка була притаманна творчості більшості письменників цього літературного напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Турянський О. Син землі : [роман] / О. Турянський. – К. : Дніпро, 1989. – 189, [1] с.
2. Донцов Д. Туга за героїчним. Постаті та ідеї літературної України / Д. Донців. – Л., 1953. – 158 с.
3. Каганець І. Арійський стандарт: Українська ідея епохи великого переходу / І. Каганець. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 336 с.

4. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. – Л. : ПАІС, 2005. – 368 с.

5. Навроцький О. «Червона Калина» / О. Навроцький, І. Кедрин-Рудницький // Енциклопедія українознавства: в 11 т. / Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Н.-Й. : Молоде життя. – Репринт. відтвор. вид. 1955 – 1984 рр. / Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові; Фонд духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького. – Перевидання в Україні. – Т. 10. – Л., 2000. – 4016 с.

6. Субтельний О. Україна : Історія / О. Субтельний. – К., Либідь, 1992. – 512 с

7. Шудря К. Національна культура : зміна парадигм і орієнтації / К. Шудря // Світогляд і духовна творчість. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 158–165.

В статті представлено процес формування і розвитку західноукраїнської неоромантичної прози 20–30-х рр. ХХ в. в рамках неоромантизму як літературного напрямку. Визначаються типологічні риси, особливості розвитку напрямку в контексті материкової і емігрантської літератури. Показано формування світоглядних і літературно-естетичних джерел неоромантичної епохи, визначаються ментальні риси української душі, її своєрідність в українській прозі довоєнного періоду.

Сіробаба М.В.

(м. Слов'янськ)

АКЦЕНТИ Й РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ПОЕТИЧНОГО СВІТУ ЛЮДМИЛИ ЛИТВИНЧУК

Поліська майстриня слова Людмила Литвинчук належить до кола митців, які не можуть покаржитися на надмірну увагу критики до своєї творчості, попри те, що наразі творчість була представлена на сторінках низки газет і журналів, а також окремими збірками. Однак навіть побіжне ознайомлення з творчим доробком мисткині спонукає до вияву солідарності з представниками Дубенського осередку Національної спілки письменників України, на думку яких Л. Литвинчук "...ПОЕТЕСА з іскрою Божою", оскільки "очима і серцем небайдужої людини сприймає навколишній світ" [2, с. 2]. Відтак прогалину, що утворилася через недогляд критики, спробуємо бодай частково ліквідувати цією працею, почавши, як і належить, з домовленості про поняття.

Отже, слово "акценти" тут уживається не в прямому, мовознавчому, а в переносному значенні, гідно з яким словосполучення "розставити акценти" передбачає можливість "підкреслити, виділити "певні" положення, думки" [6, с. 22]. Що ж до терміна "ремінісценція", то він тут

уживається як суто літературознавче поняття, тобто як "відчутний у літературному творі відгомін іншого літературного твору... Ремінісценції можуть бути явними (пряме цитування) або опосередкованими, підтекстовими. За своєю функцією, літературною суттю ремінісценція дуже подібна до стилізації та алюзії. Однак, на відміну від них, загалом не усвідомлена автором – виникає внаслідок сильного впливу на нього творів інших письменників" [3, с. 587]. Зрозуміло, що рівень цієї праці й обраний нами ракурс, не передбачають повномасштабного висвітлення поетики творів Л.Литвинчук, однак окреслення її мистецьких здобутків у загальних рисах є при цьому цілком досяжною метою.

Реалізацію останньої почнемо віршем, який можна вважати програмовим щодо художніх орієнтирів поетеси та засадничих положень її творчості:

У тебе, поле, вчуся воскресать
З холодних попелищ та зим пекучих
І кольором надії покривать
Усе печальне, втрачене, болюче.

У тебе вчуся щедрості земній, –
Зернину взявши, повертати колос.
В крові моїй бунтарсько-молодій
Хлібів твоїх пропаростився голос.

І, як нетлінну спадщину, несу
Життям, о поле, дві твої ознаки:
В очах моїх – волошок синій сум,
В душі моїй – червона радість маку...

[2, с. 12].

Корелюючися з логікою нашого міні-дослідження, зацентруємо на ключовому, як бачиться, рядку цього твору: "Зернину взявши, повертати колос", оскільки саме тут розкрито життєве кредо авторки, виявлено джерело її творчої наснаги, чи, принаймні, одне з цих джерел, і саме тут прочитується заперечення суто споживацької психології, що притаманна майже критичній кількості суцис в антропоцентричному світі. Останнє, до речі, перегукується з шекспірівським "Ким є людина, коли вона зайнята лише сном і їжею? Тварина, не більше" [4, с. 21], хоча про ремінісценцію як таку наразі говорити не можна. А ось у вірші "Моїм критикам" вона є абсолютно явною:

Кротам, що в теплих норах мислять низько –
Незрозумілий неба дивний звук!
Моє ж імення – іволга поліська,
А псевдонім – Людмила Литвинчук

[2, с. 60].

Згадаймо:

Антонич був хрущем і жив колись на вишнях

[1, с. 155].

Обізнаність поетки з творчістю Б.-І. Антонича засвідчується, наприклад, тим, що епіграфом до одного зі своїх віршів вона бере його метро ряд "Мої дні жорстокі та холодні..." [див. 2, с. 10]. Не маємо такої певності щодо творчості Т. Мельничука (тобто, щодо обізнаності з нею фігурантки нашої праці), однак саме його катрен

В усьому я і все в мені:

І швидкоплинне, й невмируще.

Йти по житті, як по вогні, -

І не стоптати білі ружі

[5, с. 49]

приходить на пам'ять по прочитанні вірша Л. Литвинчук

Благословляй

усі свої жалі,

Усю скорботу, що межі не має.

Хто йде життям, немов по битім склі, -

Лиш той

сліди яскраві залишає...

[2, с. 58].

Що ж до акцентів, то тут не можемо оминати увагою того факту, що перед нами зразки саме жіночої поезії (в найкращому сенсі), бо хай там що виголошують апологети гендерного паритету, але наявність назв квітів у третині від загальної кількості творів можна вважати вторинною статевою ознакою. Щоб уникнути звинувачень у голослівності, унаочнимо сказане: "волошки, мак, едельвейси, матіола, акація, жасмин, незабудки, зозулинні сльози, кульбаба, азалія, медівник, маренка, іван-чай, дзвіночки, таволга, конюшина, ромашка, цмин, полин, звіробій, проліски, жоржина, верес, хризантеми, шипшина, підсніжники..." [див. 2, с. 12–80]. Більш за те:

Фіолетово, біло, рожево –

На городах цвітуть картоплі

[2, с. 55].

Зрештою можна ще раз подивитися твір, який ми навели першим, номінувавши як програмовий. Бачимо, що два його заключні рядки є компонентами даного контексту.

Втім, зауважений нами факт не є тривіальним свідченням ерудованості чи екзальтованості ліричної героїні, вона виявляє цілковите розуміння причиново-наслідкових зв'язків, наявних у тій царині,

Де кожна пташка, квіточка, травина

По-своєму звеличує Творця!

[2, с. 48].

Образ Творця присутній у багатьох поезіях нашої авторки, проблема

стосунків людини з Богом для неї взагалі є дуже близькою й нагальною, що відбито навіть у деяких назвах: "Голгофа", "Будуємо храми, а ВІРИ нема", "Всеношна. Шестипсалміє", "Добрий пастир", "Молитва", "Великий піст. Надвечір'я..." тощо [див. 2, с. 11, 19, 20, 26, 75, 80].

При цьому стурбованість ліричного "Я" зумовлена не тільки (і не стільки) власною долею, а непевною перспективою, що вимальовується для людства в цілому, як-от у вірші "Всеношна. Шестипсалміє":

На цілий храм заплакало дитя
Таким тужливим голосом, невинним...
Здалось мені – то плаче сам Господь, –
Над світом, що не кається і гине!

[2, с. 20].

Але вимоги висуваються насамперед до себе:

Твори добро, не прагнучи платні,
Твори добро – щоб не відмерло серце

[2, с. 27],

бо:

Немає щастя вищого,
Аніж очима чистими
Дивитися на світ

[2, с. 30].

Алгоритм досягнення цього щастя має вигляд простий і водночас величний:

Немає чистіших очей,
Ніж ті, що омиті сльозами

[2, с. 54].

До речі, таке розуміння щастя цілковито узгоджується з християнською етикою. Варто лише згадати нагірну проповідь Ісуса Христа, в якій, зокрема, підкреслюється: "Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені".

На це ж вказує письменниця Л.Пшенична, наголошуючи, що вірші Л. Литвинчук "...без перебільшень можна назвати духовною поезією (...).

І не тому, що пошуки поетеси стосуються розвитку душі і плекання духу (хоча і це також), а саме тому, що мірилом її є відчуття божественного в природі і людині, необхідність їх взаємозв'язку і гармонійного поєднання, відчуття вічності і непроминальності" [2, с. 8].

Підбиваючи ризику, підкреслимо, що твори сучасної української поетеси Людмили Литвинчук є зразками жіночої лірики високого художнього рівня й такого ж рівня духовності. Остання посилюється ремінісценціями поезій таких неординарних митців, як Б.-І. Антонич і Т. Мельничук, а також цілковитою узгодженістю проаналізованих текстів з канонічними постулатами християнської етики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонич Богдан-Ігор. Зібрані твори / Б.-І. Антонич. – Нью-Йорк. – Вінніпег : Слово, 1967. – 398 с.
2. Литвинчук Людмила. Соколині гори : лірика / Л. Литвинчук. – Львів : Джерело, Дубно : Дубен, 2000. – 89 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / [Р.Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
4. Людина : Вільям Шекспір // Україна молода. – 2010. – № 21. – С. 21
5. Мельничук Т. Чага / Т. Мельничук.– Коломия : Просвіта, 1994. – 175 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1988. – 750 с.

Статья посвящена выявлению в стихотворениях современной украинской поэтессы Людмилы Литвинчук таких аспектов поэтики, как реминисценции и акценты. При этом подчеркивается высокая духовность лирического "Я".

*Падалка Р. М.,
Тендітна Н. М.
(м. Слов'янськ)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН У ТВОРЧОСТІ Є.ПАШКОВСЬКОГО ТА О. УЛЬЯНЕНКА

Дослідження власних імен у літературному творі завжди актуальна тема. Адже ім'я – один із найважливіших символів пізнання персонажа літературного твору, його внутрішнього світу. І як зазначає О. Лосєв: "словом, яке відкриває сутність особистості... вочевидь є ім'я, а це Ім'я, що відображає й тяжіння Влади, й мужність Знання, й святість Любові..." [4, с. 287]. Саме з цієї точки зору й цікаво аналізувати твори українських письменників Є. Пашковського та О. Ульяненка, бо сучасні нам події, реалії, думки, світогляд, бажання передаються через найменування їхніх персонажів.

Мета статті – проаналізувати імена, прізвища, по-батькові та прізвиська персонажів у творах Є. Пашковського та О. Ульяненка. У своїй сукупності зазначена тема ще не досліджена у літературознавстві. Тому під час аналізу будемо спиратися, у першу чергу, на контексти творів письменників.

Символічного значення набуває відсутність у творах О. Ульяненка у багатьох персонажів ім'я. Воно почасти замінюється прізвищем або прізвиською. А також ім'я (прізвисько) може змінюватись декілька разів продовж твору: Лорд – Йона ("Сталінка"), Серафима ("Серафима"). Така

зміна призводить до загостреності й сильнішої емоційної напруженості в долі героя, надає їй більшої трагічності.

У творах О. Ульяненка окремі дійові особи стають образами – символами. Одним із таких образів постає Сталін у романі “Сталінка”. Ця історична постать символізує собою жорстокість епохи, в якій смерть людини нічого не варта. Тому появу цього образу слід трактувати ще й своєрідним символом застереження сучасній людині – зло, жорстокість та насильство завжди супроводжує смерть. А Л. Масенко слова “Сталін” і “сталінський” в романі “прочитує як місткий художній символ на позначення цілої історичної епохи” [6, с. 147]. Н. Зборовська теж вважає, що сучасні письменнику політичні реалії розкриваються за символікою його образів [2, с. 163].

Символічне ім'я має і одна з героїнь “Богемної рапсодії” – Надія. Але як підкреслює сам автор “вона дарувала не надію, і зовсім не впевненість, просто вся її істота... давала на все безглуздя відповідь” [12, с. 299]. Вона приходить до Кості майже перед самою смертю, нагадавши жінку з річки, декілька разів з'являється у його снах, поступово наближаючи читача до думки про смерть героя.

Французький структураліст Ц. Тодоров вважає, що у літературі непрямий зміст висловлювання, символіка мови набагато важливіше від прямого значення. Але при цьому слід зауважити, що основні положення, за якими різняться пряме та непряме значення на лексичному рівні, багатозначні. Вони можуть дати часовий аспект, лінгвістичну основу, спосіб сприйняття. Результатом цих відмінностей стає опозиція між простим розумінням тексту, який пов'язаний із прямим змістом і тим особливим навантаженням, що накладається у результаті символічної інтерпретації непрямого змісту та вираженого в метафорах, алегоріях, евфемізмах, гіперболах, іронії. Між тим непрямий зміст може бути внутрішньо притаманним для твору або виникати у результаті його розгляду у більш широкому контексті [5, с. 37].

Ім'я Марія інтерпретується як релігійний образ-символ. Із часів прийняття християнства це ім'я ототожнюється з Матір'ю. За словником Дж. Тресіддера материнський образ інколи може постати як образ смертоносного кохання, трагічної долі, могили [11, с. 216]. Е. Фром також зазначав, що в міфологічній та релігійній літературах досить часто зустрічаємо “двойственный” характер матері – як богині, що здатна до народження нового, так і до руйнування [27, с. 478]. А якщо ще й за типом особистості вона мало емоційна та некрофілічна, то подібною до неї буде й її дитина. Цим почасти можна пояснити наслідки виховання Івана Білозуба та Горіка.

У творах О. Ульяненка Н. Зборовська звертає увагу на “патологію материнських образів” [2, с. 176]. А тому “сон, в якому з'являється мати, – на її думку, – не віщує добра” [2, с. 176]. Першопоштовхом до злочинності

у романі “Дофін Сатани” вона вбачає “материнську злочинність”. Руйнуючи образ жінки як символу стабільності, О. Ульяненко підкреслює втрату сучасною людиною символу “людська мати – Богородиця”.

Матері Горіка (“Сталінка”) та Івана Білозуба (“Дофін Сатани”) носять символічне ім’я Марія. Чи випадково письменник називає цим ім’ям жінок, які своїм життям втілюють зло, жорстокість, ненависть та байдужість? Саме ці матері стануть тим “злим генієм”, який вплине на подальшу долю своїх дітей і кардинально її змінить.

О. Ульяненко змінює традиційно – символічне наповнення цього імені в українській літературі. Замість матері – страдниці, матері вболівальниці за долю своєї дитини, перед нами постають образи алкоголичок, повій, а у романі “Дофін Сатани” навіть і вбивці. “... темне, неповноцінне, гидке материнство у “Сталінці” символізує недотямкуватий виродок, ідіот Сьо-Сьо...”, – підсумовує Н. Зборовська [2, с. 167].

Заголовки у творах О. Ульяненка стають словесним вираженням образу їхнього головного героя, вони ніби синтезують в собі “душу твору”. П. Загребельний сутність заголовка вбачав у тому, що це “цілий світ, де мають жити твої герої... це справжній світ, де є свої закони, свої суперечності й де існують свої межі, чітко визначені саме назвою – заголовком” [1, с. 7].

Н. Науменко вважає, що “чим коротший заголовок, чим абстрактнішу ідею він виражає, тим більший духовно-світоглядний потенціал, закладений у тексті й підтексті твору” [7, с. 32]. Назви творів О. Ульяненка, які містять в заголовках лише імена персонажів – “Ірка”, “Серафіма”, “Софія” – підводять, таким чином, читача до сприйняття тексту крізь коло асоціацій, які викликає це ім’я в їхній уяві. На думку Н. Науменко така назва допомагає “виявити численні змістові природження, які воно отримує в певному творі” [7, с. 34].

Але варіативність значень символічного образу залежить, перш за все, від первинної ідеї, яку він уособлює. Втрачаючи самотійний образ, переходить у тінь, стає її сином герої однойменного роману О. Ульяненка. Жива людина перетворюється на тінь – те, що з’являється і зникає незалежно від бажання, не має не тільки власного “обличчя”, але й ім’я, а тому й не має права на життя.

Але, на думку Н. Зборовської, один із героїв роману “Сталінка” – Йона – “вже іменем своїм відсилає до біблійної легенди про місіонера-пророка, котрий по ввінню божому мусив іти в Ніневію і віщувати там загибель нечестивому язичницькому місту та проповідувати необхідність покаєння” [3, с. 162].

Головним безіменним героєм у творах О. Ульяненка та Є. Пашковського виступає і антропологічний образ смерті. Читач повсякчас відчуває її присутність. То вона відгукується “замогильним басом” [26, с. 70], то охоплює “смертною тугою” [21, с. 7], то заглядає в очі

“тим поглядом, в якому смерть” [23, с. 46], то налітає, як “легке і тремтливe дихання Христi” [25, с. 160], то “пройде́ться клишоно́гою ходо́ю” [23, с. 4].

У прозі Є. Пашковського “смерть дихала ліками з аптечної скриньки” [9, с. 14], з чого поставав “свіжий подих обмотаної з головою лляним простирадлом смерті” [9, с. 27]. А коли “смерть заспівала колискову... знайшла за скринєю воскову свічку... нишком вирачкувала на двір...” [9, с. 104], то всі сподівалися, що “смерть забуде за вас” [9, с. 112].

Символіка імені стає важливою і для творів Є. Пашковського. Імена деяких героїв символізуються, переходячи з одного твору до іншого, зберігаючи той контекст, який йому надає автор у попередніх творах. Так ключовими стають імена Сергій, Микола, Павло. Деякі герої залишаються безіменними. Автор дає їм лише прізвища, які символізують їхній безпутний спосіб життя – Серий, Конопляний. Прізвище Мані Придибахи також розкриває марність прожитих нею років, відсутність не тільки власного житла, але й сталих стосунків із чоловіками. Вона змушена весь час мандрувати, “дибати” й, скоріше за все, на неї чекає трагічна загибель.

Романна сюжетність в Є. Пашковського насотує історії індивідуального людського нещастя, – вказує Н.Зборовська [2, с. 148]. Це історії Сави, Сергія, Олени, Миколи, Сергія, Павла, Галі тощо.

Персонаж літературного твору насамперед через своє ім'я прилучається до символічного світу. Але часто таке поєднання відбувається не тільки через ім'я, але й через його відсутність – так звану анонімність.

Безіменним є терорист у романі “Зимова повість”. Можливо саме тому через його сприйняття, автор подає картини опису міста після перевороту. Міста, яке стало мертвим, безіменним, як і герой. Безіменними залишились і майже всі герої з цього твору – жінка, чоловік, дід, Жид, Генерал, Кат, офіцер, патруль, повії, покійник, циганка, безпритульний, буфетник, матір. У творах Є. Пашковського також діє чимало безіменних героїв. Письменник не називає їх по імені, як правило, з таких причин:

1) цих героїв добре знають односельці – “продавщиця” [9, с. 53]; “офіціантка” [9, с. 57]; “прокурор” [9, с. 53]; “сержант” [9, с. 57]; “вдовиця” [9, с. 60]; “баба, дід, сусіди, сестра” [9, с. 46].

2) Імена героїв не варті довготривалої уваги в людській пам'яті – “енкаведист” [9, с. 51]; “комсомольські секретарі” [9, с. 57]; “сторож” [9, с. 74]; “ковбасники” [9, с. 105]; “два гевали в білих халатах” [9, с. 105].

3) Імена стерлися в пам'яті за давністю, або повмирили вже ті, хто їх пам'ятав – “селяни з дітьми” [9, с. 49]; “слідчі” [9, с. 54]; “судді” [9, с. 54].

4) Герої з'являються на сторінках творів несподівано і так же швидко зникають, а тому називати їх по імені намарна трата часу – “вахтер” [9, с. 45]; “водій” [9, с. 46]; “будівельники” [9, с. 48]; “фотографи” [9, с. 93]; “санітар” [9, с. 181]; “медсестра” [9, с. 214]; “профорг” [9, с. 42];

“комендантша” [9, с. 42]; “водій “Жигулів” [9, с. 119].

У творах О. Ульяненка головним персонажем виступає, як правило, людина з соціального дна. Всезнаючий оповідач письменника фокусує увагу на соціальних, побутових та “професійних” відмінностях, звичках, мовленні маргіналів. У такому середовищі герої, зазвичай у зв’язку з кримінальною діяльністю, мають по декілька імен та прізвищ – “Яшка Полохало, на прізвисько Лоренцо” [15, с. 29]; “Побіденко Володька, а пізніше Принц Дакарський” [15, с. 35]; “ігуменом був Лаврентій, або Феодосій” [15, с. 37]; мамуд, якого “прозивали по всілякому: Клешня, Омеля, Рака” [16, с. 24]; “Горік” [25, с. 20], Вовк [25, с. 38], Вовк Піскарьов [25, с. 81], а перегода “Клик” [25, с. 28]; “містер Пепс Кобиляче око, а ще Череп, а ще Мойдодир, він же Шарманщик” [25, с. 38]; “Кіт, або Сабалов, або Тхір” [23, с. 16]; “Костя Перепаденко на прізвисько Атас” [22, с. 19]; “Борис Летюченко на прізвисько Адмірал Нельсон. До цього він прозивався Французом” [13, с. 194]; “колишній зек... на прізвисько Комета” [25, с. 122]; “Гришко Самоха, на прізвисько Полковник Чомбе” [13, с. 18]; “тип із цапиною бородою, котрий носив прізвище Дірко...” [13, с. 49]; “Ракша, він же Вітька Сурмач” [25, с. 381]; “носив прізвисько Зуб” [25, с. 177].

Герої Є. Пашковського також мають прізвиська – Павло (путькало); “один із групи електриків на прізвисько Сироп” [19, с. 42]; “Сергій стрів напарника, прозваного Аналгіном” [9, с. 96]; “брись, кажу “підстилка” (Галя) [9, с. 125]; “довготелесі гицлі” [9, с. 23].

Різноманітні сексуальні збоченці “при владі” у творах О. Ульяненка диктують свої закони життя, поведінки і відповідно людських імен – “... в його обов’язки входило на параші опускати молодих хлопців. Під регіт паханви та вертухаїв Тхір давав їм імена: Люся, Лариса і т.д.” [23, с. 16].

Часто герої самі дають собі імена та прізвиська – “мене Юрком клич” [8, с. 36]; “Діксі, він ще Іван Терещенко, відрекомендувався кличкою Справедливий” [21, с. 5]; “...ніякий він не Лорд. Годі. Кінчилися дитячі забавки у війну. Він буде Йоною, Іоною, Клементом, Микитою. Зась. Він – Йона” [25, с. 18]; “виставивши пляшку горілки, можна до сходу сонця наступного століття започаткувати нову релігію, називати себе Джузеппе Гарібальді, Че Геварою, Томасом Мором або на лихий кінець – Грушевським” [13, с. 72]; “... зустрів Касима, який спочатку відрекомендувався Юргеном, потім Штольшем” [24, с. 153]; “Я є АЛЬФА і ОМЕГА” [24, с. 113]; “Звали його Женєю або Гошею, і невідомо, яке ім’я молодому чоловікові подобалося більше, але на обидва імені він готово озивався...” [26, с. 9]; “Микола Павлович, називав себе генералом (хоча у нього чин майора у відставці)” [14, с. 106]; “називав себе не інакше як Аль” [16, с. 9-10]; “Своє ім’я він змінив, якимсь серед розмови кинув навімання” [13, с. 150]; “її звали Лоркою. Вона себе називала Лерою” [22, с. 82]; “Штепсель... як він відрекомендував себе” [24, с. 177].

Інколи або письменники пояснюють етимологію походження того чи іншого прізвиська, або це здійснюють самі герої. “Ракша – це ракло. Я не ракло” [25, с. 231]; “Аскарід – син номенклатурної шльондри” [17, с. 57]; “на нього вішають справу маніяка, тобто Дофіна, як його назва Юродивий: Дофін Сатани” [25, с. 364]; “Вовк, та й годі... точно – Вовк...”, – хтось сказав із лікарів, так до нього причепилося прізвисько – “Вовк”, а перегода – “Клик” [25, с. 28]; “Димик це від слова димедрол, такі таблетки” [23, с. 43]; “Прозвали її Муха, від Мухамеддинової” [24, с. 130]; “брати Лапшини – Василь, Льоша, Федя. (...) Всі брати були кривоносими. Їх так і називали – братани Кривоноси” [14, с. 187]; “... чому тебе кличуть хитросраким чуркою? Тому що я розумний” [14, с. 227]; “...Льопа вже не був Льопою, а Левом Достопочтенним” [16, с. 12]; “Маленька Карлиця – зросту ця жінка була не маленького, тому місцева босота і дражнила її карлицею” [25, с. 367].

Здебільшого, імена, прізвища та прізвиська прочитуються у творах прозаїків у поєднанні з:

1) національністю – “метис” [8, с. 94]; “китаєць” [25, с. 201]; “Аббу аль Ромодан” [25, с. 380]; “Саїд” [25, с. 371]; “Месаїб” [9, с. 181]; “Нурім” [25, с. 93]; “Халям” [25, с. 95]; “Броська Змановський” [13, с. 99]; “брати Хасани” [23, с. 43]; “китайоза” [24, с. 137]; “Шльома Гульдсвод, американець за походженням, єврей за кров’ю” [24, с. 157]; “Сунь Лі” [20, с. 20]; “Лу” [19, с. 102]; “Китаянка Ліза” [19, с. 87]; “громадянин України Павло Джулай” [20, с. 27]; “циган” [13, с. 94], [12, с. 317]; “Азік” [25, с. 89], “Узбек” [20, с. 112].

2) віку – маленька дівчинка “Ганюся” [8, с. 94]; “стара Гнатючка” [8, с. 96]; “баба Зіна і дід Петро” [8, с. 97]; “баба Ориська” [25, с. 343]; “баба Піскуриха” [25, с. 26]; “баба Орися” [13, с. 99]; “баба Катерина” [8, с. 70]; “малий” [13, с. 15]; “дідусь Вольфган” [16, с. 22].

3) професією, родом занять, званням – “художник Ігор” [8, с. 86]; “санітар” [8, с. 163]; “лікар” [8, с. 171]; “батьошка” [8, с. 168]; “бригадир” [8, с. 186]; “режисер” [8, с. 188]; “студент” [8, с. 193]; “старшина” [8, с. 195]; “Губернатор” [13, с. 207]; “слідчий, медексперт, два міліціонери” [24, с. 75]; “майор” [24, с. 119]; “Бармен” [12, с. 303]; “секретарка” [14, с. 18]; “бомж” [14, с. 85]; “майор Сироватко” [25, с. 27]; “доктор Юркевич” [22, с. 144]; “паталогоанатом Шмулевич” [13, с. 36]; “прозектор Стас Вінницький” [14, с. 88].

4) статтю – “дівчина Настя” [25, с. 115]; “народженого на світ Григорія (Горіка) Піскарьова” [25, с. 24]; “чоловік має прізвище Любомир” [13, с. 136].

5) психологічним або фізичним станом. Це, як правило, зневажливі форми імен – “Кабан” [24, с. 93]; “напівбожевільний Котя” [23, с. 17]; “Кривенький Стьопа” [9, с. 51]; “Сьо-Сьо” [25, с. 25]; “глухонімиий Юзік” [16, с. 14]; “косоока Люська” [23, с. 45]; “Марфа вусата” [25, с. 81];

“місцевий юродивий Ничипір” [13, с. 15].

б) сексуальною орієнтацією – “гомосексуаліст Річчі” [25, с. 366]; жіночу форму імені Зося – має пасивний гомосексуаліст Зосим – [15, с. 27]; “Бібі” [14, с. 96]; лесбіянка “Лола” [20, с. 35]; “гуцулка Ксеня – Маня” [19, с. 96]; “душечка Гоша” [16, с. 60]; “Спіфаша” [16, с. 74]; “беззубий гомік Самурай” [9, с. 188]; “пасивний гомосексуаліст Вучетіч – Вуля” [16, с. 46].

7) Відношенням до них інших персонажів – “син Петька” [25, с. 54]; “дід Піскарьов” [25, с. 21]; “братки Андрія Лямура Махмуд та Мономах” [16, с. 62]; “тітка Ганя” [8, с. 38]; “Толік, баби Зелінської внук” [8, с. 96]; “генеральський син Михайло” [8, с. 188]; “Цап, однокурсник бувший” [9, с. 54].

Незвичні для сучасної людини найменування мають ченці, монахині, люди з “вищого світу”, або згадуються екзотичні імена предків із минулих століть – “Авакумій” [15, с. 25]; “Акінья” [15, с. 27]; “Ніюліна” [15, с. 82]; “отець Радоній” [15, с. 84]; “Климента” [16, с. 77]; “отець Прокопій” [23, с. 177]; “Іраклій” [25, с. 102]; “Іларіон” [24, с. 85]; “ігуменом був Лаврентій, або Феодосій” [15, с. 37]; “Текля” [9, с. 96].

В процесі своєї життєдіяльності можлива зміна прізвиська або ні. Зміна відбувається у зв’язку зміни статусу персонажа, віку – “Вовка Бушгольц, котрий так і лишився Вовіком Переделмешкою” [25, с. 79]; “Крістоліст, це звучне прізвисько виникло в дитинстві і було пронесено через життя до п’ятдесятилітнього віку, коли нарешті мрії його почали збуватися” [24, с. 113]; в школі Софія була “найвищою в класі, а тому її прозивали дилдою” [24, с. 63]; “Льопа вже не був Льопою, а Левом Достопочтенним” [16, с. 12].

Героям надається і можливість самостійно обирати прізвища, імена та прізвиська – “Сергій і не відмовився від запросин більшоокого, подумки прозваного Циклопом, зіграти в очко” [8, с. 133]; “мудак, інакше імені його в моїй отупілій голові не дошукатися” [19, с. 89]; “У нього ще є Інгрід, страшидло, так ми між собою в коротких розмовах її називаємо” [20, с. 22]; “Я Сатана, Везелвул, Люцифер, як хочеш мене називай...” [25, с. 379].

Але поряд із цим власні імена, прізвища і прізвиська героїв не завжди викликають інтерес у інших щодо повноти точності назви – “Я пішов зі своєю дівчиною – Аллою, Анною, Ларисою – хто його знає, молодість має паскудну старечу властивість плутати імена” [24, с. 168]; “убили якось Панченка” [24, с. 167]; “майбутній маршал Возлико чи Водянка” [20, с. 25]; “Якщо притягти Никитченка? Або Гриценка... Краще б Яковенка... проте... в Рабіновича – тьху, взагалі кінець кар’єри...” [13, с. 17]; “Дуською чи Люською” [25, с. 198].

Хоча інколи визначення справжнього імені та прізвища становить основну колізію твору – “Як звати? Стій, давай сам скажу. Мотиль? Ага” [14, с. 195]; “Прізвище...Прізвище! (...) Підбери візитівки. Там його

адреса...” [25, с. 296]; “на друкарській машинці строчить повідомлення до прокуратури: Такийтенко Такийт Такийтович” [8, с. 188]; “Лукаша не цікавили... справжні прізвища, але він знав, що то колись тут були: Муха, Утюг, Дашенквас, Паровоз і Річмонд” [24, с. 130].

Характерним явищем у творах О. Ульяненка та Є. Пашковського є паралельне вживання різних варіантів імен та прізвиськ – від пестливих форм до згрубілих і зневажливих – “Льоник” [8, с. 11] – “Льонька” [8, с. 54]; “Лариса” [8, с. 11] – “Лариска” [8, с. 54]; “Анна” [8, с. 36] – “Аннушка” [8, с. 33]; “Лена – Ленка” [8, с. 23]; “Ганна” [8, с. 36] – “Ганя” [8, с. 38]; “Марія” [25, с. 24] – “Машенька” [25, с. 29] – “Маша” [25, с. 31]; “Франі – Франька” [25, с. 165]; “Настя” [22, с. 17] – “Настька” [22, с. 28]; “Лізка” [23, с. 76] – “Лізавета” [23, с. 198]; “Жозефіна, Жо, Жі” [24, с. 104]; “Надія” [23, с. 76] – “Надюша” [24, с. 112]; “Інна” [24, с. 152] – “Інка” [24, с. 163]; “Анна” [26, с. 3] – “Анька” [26, с. 30]; “Еля, Елеонора” [26, с. 70] – “Елька” [26, с. 41]; “Руслан” [14, с. 131] – “Русланчик” [14, с. 133]; “Ляц” [13, с. 70] – “Лящик” [13, с. 71]; “Лаврентій” [15, с. 64] – “Лавруша” [16, с. 21]; “Едік” [8, с. 38] – “Едя” [8, с. 55].

Вживання у текстах власних імен інших письменників, назв їхніх творів допомагають визначити світогляд героїв, їхні смаки, подальші дії, сподівання, захоплення – “розкидані книги – Кант, Гегель, Ніцше, Шопенгауер, Фолкнер, Джойс, Хайдеггер, Хемінгуей, Томас Вульф” [12, с. 280]; “Водсворд” [24, с. 153]; “Чума” А.Камю” [10, с. 103]; “О.Бальзак” [10, с. 90]; “Марсель Пруст” [10, с. 91]; “Достоевський” [10, с. 91]; “Джозеф Конрад, тобто Єжи Корженєвський” [10, с. 90]; “Гомер” [10, с. 94]; “Л.Толстой, І.Бунін, Іван Сергійович Тургенєв” [10, с. 249]; “Спілберг” [24, с. 103].

Імена, прізвища та по батькові вказуються у творах О.Ульяненка та Є. Пашковського або повністю, або лише окремими складниками. Найчастіше це “ім’я + прізвище” – “Богдан Лещенко” [9, с. 3]; “Микола Дубина” [9, с. 3]; “Павло Москаленко” [9, с. 3]; “Матвій Григорович” [9, с. 53]; “Гершко Чуднівський” [9, с. 67]; “Савченко Петро” [9, с. 102]; “Маркіян” [9, с. 68]; “Степан” [9, с. 80]; “Валя” [9, с. 90]; “Сава Петльований” [8, с. 95]; “Римаренко” [8, с. 90]; “Монька Онищенко” [8, с. 96]; “Шульгін Анатолій” [24, с. 83]; “Костя Клюнов” [12, с. 291]; “Анна Щербак” [26, с. 3]; “Лазар Рубенштейн” [26, с. 11]; “Влад Сакальський” [26, с. 12]; “Ігор Володимирович” [26, с. 54]; “Іван Калістратенко” [18, с. 22]; “Зося Слісаренко” [18, с. 32]; “Пікабов Сергій Миколайович” [14, с. 172]; “Нінка Криворучкова” [25, с. 69].

Таким чином, коротке або повне звучання ПІБ, говорить про вік персонажа, повагу до нього оточуючих, його матеріальне становище та соціальний статус.

Знайомство з новим героєм у письменників відбувається, почасти, через його презентацію іменами родичів, знайомих, сусідів, друзів, ворогів.

Таке порівняння з кимось іншим, визначає і його подальшу долю, і поведінку, і родовід, і сексуальну орієнтацію, і навіть тривалість життя – “моя мама, Алла Лі в заміжжі, а так – просто Либиденко, часто повторювала, що вона має глибоке коріння від Потоцьких” [20, с. 20]; “жодна з них не носить ім’я Фанні. Так, Лариса, Меліса, Настя, Ясмін, тільки не Фанні” [19, с. 86]; “А ця лярва буде, як Люська Фанера” [25, с. 36]; “якийсь Петро, чию названу матір кликали Варварою” [13, с. 254]; “Пан Бокін, нащадок сім’ї Романових” [23, с. 172-173].

Варто також зауважити, що нові персонажі або відрекомендуються самі, або їх хтось представляє – “Почекай. Як тебе звати?.. Рибою” [14, с. 259]; “мене звати Жанною. А ще Мухобойкою. Це так Костя мене охрестив” [26, с. 34]; “Всі підходили до Світлани і говорили своє ім’я. Стасі. Анастасія. Жорж” [26, с. 34]; “Ваше прізвище Ключов? Так” [12, с. 293]; “Ви бригадир? Петром Семеновичем звати” [8, с. 36]; “мене Олегом звати. Мене Андрієм” [8, с. 83]; “Як зветися, дядю? Василем Степановичем кликали люди” [8, с. 52].

Інколи натяк на ім’я, прізвище, по батькові чи якусь приналежність передається лише однією або декількома літерами – “хворі з вензелями “ПБ” [9, с. 145]; “на полиці під буквою “П” знайшов лист від мами” [8, с. 124].

Особливі форми імен, прізвищ, прізвицьк мають персонажі за “особливі заслуги”. Але така “екзотичність” не завжди говорить про “обраність”, благородство та зразкову поведінку – так “Василь Семьонович – вибився в люди, “царює” [9, с. 54]; “Орхідея” [22, с. 216].

Більшість героїв, називають лише по батькові – в одних випадках це вказівка на вік, а в інших виказується повага чи навпаки зневага – “Єрофеїч” [8, с. 51]; “Пилипович” [23, с. 138]; “Онисимівна” [15, с. 36]; “Львівна” [26, с. 50].

Але, як не дивно, наявність декількох імен, прізвищ чи прізвицьк не завжди ставить героїв у пріоритетне положення – “Ти у нас, Пепс, як граф – скока імьон носіш... но учітивай субордінацію” [25, с. 65].

В основному ж персонажі творів О. Ульяненка та Є. Пашковського мають типові для нашої країни імена та прізвища. А символічне прочитання імен відбувається при зіставленні первісного їхнього значення з тим змістом, який вкладають автори в образи героїв та їхні імена. Так, незвичайне ім’я Клементина, має одна із черниць у романі “Знак Саваофа”. Але невідомим нам залишається її мирське ім’я. Завдяки цьому ускладнюється не тільки її сприйняття дійсності, але й посилюється образно-символічне звучання твору.

На жаль, обсяги однієї статті не дозволяють зробити повний аналіз всіх імен, прізвищ, прізвицьк та по батькові персонажів у творах О. Ульяненка та Є. Пашковського. Тому в найближчих публікаціях плануємо продовжити розгляд цієї теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блисковский З. Д. Муки заголовка / З. Д. Блисковский. – М. : Книга, 1981. – 114 с.
2. Зборовська Н. Містична безодня у прозі Олеся Ульяненка / Н. Зборовська // Феміністичні роздуми. На карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів, 1999. – С. 160–178.
3. Зборовська Н. Олесь Ульяненко – поет і містик / Н. Зборовська // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 110. – С. 161–171.
4. Лосев А. Знак. Символ. Миф : Тр. по лінгвістичному / А. Лосев. – М. : 1982. – 497 с.
5. Маньковская Н. Б. Эстетика русского постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 346 с.
6. Масенко Л. ... Їхнє зло прийшло перед лице моє. Про роман Олеся Ульяненка "Сталінка" / Л. Масенко // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 97–98. – С. 145–152.
7. Науменко Н.В. Символіка як стильова домінанта української новелістики кінця ХІХ – початку ХХ століть: монографія / Н.В. Науменко. – К. : НУЦХТ, 2005. – 204 с.
8. Пашковський Є. Безодня : романи / Є. Пашковський. – Львів : ЛА "Піраміда", 2005. – 268 с.
9. Пашковський Є. Вовча зоря : роман / Є. Пашковський. – К. : Молодь, 1991. – 216 с.
10. Пашковський Є. В. Щоденний жезл / Є. В. Пашковський. – К. : Генеза, 1999. – 471 с.
11. Тресиддер Дж. Словарь символов; [пер. с англ. С.Палько]. – М. : Фаир-Пресс, 1999. – 448 с.
12. Ульяненко О. Богемна рапсодія : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 119–121. – С. 254–320.
13. Ульяненко О. Вогненне око : роман / О. Ульяненко. – К. : Укр. Письм-к., 1999. – 229 с.
14. Ульяненко О. Жінка його мрії / О. Ульяненко. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 269 с.
15. Ульяненко О. Знак Саваофа : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 158. – С. 25–90.
16. Ульяненко О. Знак Саваофа : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 159. – С. 3–69.
17. Ульяненко О. Ізгої / О. Ульяненко // Березіль. – 2003. – № 1–2. – С. 52–65.
18. Ульяненко О. Квіти Содому : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – № 190. – С. 11–50.
19. Ульяненко О. Квіти Содому : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – № 191. – С. 75–106.
20. Ульяненко О. Квіти Содому : роман / О. Ульяненко // Кур'єр

Кривбасу. – 2005. – № 192. – С. 19–50.

21. Ульяненко О. Рецидив / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2000. – № 182. – С. 3–9.

22. Ульяненко О. Серафима : роман / О. Ульяненко – К. : Нора – Друк, 2007. – 240 с.

23. Ульяненко О. Син тіні : роман / О. Ульяненко. – Тернопіль : Джура, 2006. – 204 с.

24. Ульяненко О. Софія : роман / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2009. – № 236–237. – С. 63–180.

25. Ульяненко О. Сталінка; Дофін Сатани : романи / О. Ульяненко. – Харків. – Фоліо, 2003. – 382 с.

26. Ульяненко О. Хрест на Сатурні / О. Ульяненко // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – № 176. – С. 3–55.

27. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм; [пер. с англ. Э. М. Телятникова]. – М. : АСТ, 1998. – 670 с.

Авторы статьи исследуют имена, отчества, фамилии и клички персонажей в произведениях Е. Пашковского и О. Ульяненко. Именно через собственные имена у нас есть своеобразная возможность заглянуть во внутренний мир писателей, раскрыть истоки их творческих замыслов, прочитать мысли, узнать желания и намерения, а также понять особенности мировоззрения нашего современника.

Романько В. І.

(м. Слов'янськ)

БІОГРАФІЧНІ ТА ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ В. С. ВИСОЦЬКОГО З ДОНЕЧЧИНОЮ

Висоцький як поет та виконавець своїх пісень під гітару був шалено популярним майже два десятиліття при житті – з середини 60-х до самої смерті – 25 липня 1980 року. Популярним він залишається і сьогодні – на початку ХХІ століття.

Його треба не стільки читати (а надруковано вже чимало його поетичних та прозових книг), скільки слухати. Скоріше всього, тільки через його хриплий голос, крик зболеної душі, отой „голий нерв, на котором кричу”, вкладений у своєрідний текст, дає можливість найбільш повно зрозуміти цю неординарну постать у слов'янській культурі – Володимира Висоцького.

У нього був шалений темп життя. Поет, актор, композитор, співак – він намагався скрізь встигнути, багато зробити. Кінорежисер Станіслав Говорухін згадував: „Року з 72-го його життєвий темп досяг межі. Чотири-п'ять годин – сон, решта – робота. Робочий день його міг складатися, скажімо, таким чином. Ранком – репетиція в театрі. Вдень – зйомка чи озвучення, чи запис на „Мелодії”. О п'ятій – концерт де-небудь у Дубно. Увечері – „Гамлет”. Спектакль неймовірного напруження – светр в антракті хоч викручуй. Вночі – друзі, розмови. Без цього він також не міг... І тільки пізньої ночі, майже на світанку, коли всі розходились і дім затихав, він сідав до столу і складав вірші. Вранці вже мчав в аеропорт, щоб летіти до Одеси на зйомки” [1].

І так тривало щодня, із року в рік. Таке навантаження під силу не кожній людині, та й довго тривати воно не могло. На якомусь етапі й у Висоцького виникло відчуття близькості кінця, з'явилися слова, що брали за серце: „*Чуть помедленнее, кони, чуть помедленнее!*”. А в розмові з друзями іноді говорив: „Знаєш? Я все частіше почав замислюватися – як мало залишилося!”.

Виявилося, він був правий – залишалось мало. А зробити потрібно було ще дуже багато. Хотілось спробувати себе в прозі, створити сценарій, зайнятись режисурою. Творчість – багатогранна, а він був всебічно обдарованою людиною. Він сам розумів, що взяв темп шалений. Йому казали: „Володю, зупинись!”. Розумів, що так довго не витримає, хотів зупинитись, але не міг, тільки іноді повторював: „*Чуть помедленнее, кони!*”. У 1978 році знявся у фільмі „Місце зустрічі змінити не можна”, де зіграв роль капітана Жеглова. Приступаючи до зйомки фільму, Висоцький

говорив режисеру: „Зрозумій, мені так мало залишилось, я не можу витратити рік життя на цю роль”. Режисер наполягав саме на його участі, і Висоцький все ж таки зіграв, фільм вийшов у прокат. Скільки б втратили глядачі, якби актора замінили іншим! І тут проявилися талант Висоцького, його велика працездатність.

Не зважаючи на велику завантаженість, часткову заборону його виступів, Володимир Висоцький гастролював з концертами по країні, декілька разів бував і на Донеччині. Цей матеріал ще належним чином не узагальнений, хоча в пресі час від часу з'являлися спогади наших земляків про зустріч з поетом-співаком на донецькій землі.

На Донеччину В. Висоцький приїздив неодноразово як з офіційними, так і з неофіційними виступами. Він зустрічався з шахтарями та студентами Донецька, металургами Маріуполя, у 1970 році відвідав шахту ім. Бажанова (у минулому „Бутовська-Глибока”) у Макіївці, опускався під землю. Під враженням всього побачено на Донеччині він написав відому пісню *„Марш шахтерів”* („*Черное золото*”). Оригінально, по-своєму виклав поет-пісняр погляди на шахтарську професію:

*Любой из нас ну чем не чародей?
Из преисподни наверх уголь мечем.
Мы топливо отнимем у чертей,
Свои котлы топить им будет нечем.*

Професію шахтаря Висоцький називає „внеземной и самою земною из профессий”, і вони, гірники, „терзают чрево матушки-земли”. Декілька раз повторюються слова, які у пісні стали приспівом: „Взорвано, уложено, сколото, /Черное надежное золото!”.

На шахтарську тематику є у Висоцького ще одна пісня – „*Случай на шахте*”. Вона про „стахановця”, який „*пришел стране давать угля*”, але його завалило в шахті.

Офіційні виступи Висоцького у Донецьку частіше всього проходили в обласній філармонії, рідко – в театрі опери та балету. Донеччани добре пам'ятають його виступи, наприклад, у 1972, 1973, 1977 роках. Одним з організаторів цих виступів був тодішній директор Донецької обласної філармонії Іван Петрович Бадаянць. Він згадував, як важко було отримати дозвіл на концерти Висоцького від працівників відділу культури обкому партії. Справа в тому, що слава про Висоцького, як свого часу про Єсеніна, була й недоброю: п'яниця, дебошир, пісні його дехто називав „блатними”. Доводилось переконувати чиновників у тому, що в його піснях немає антирадянщини, вульгарщини, що вони не антиморальні. І. П. Бадаянць завжди супроводжував Висоцького по містам Донецької області, де той завжди з великим успіхом давав свої концерти.

Наш земляк з м. Селидового Геннадій Бацаєв згадує: „Всі відмічають особливу манеру Володимира триматися на сцені просто, без позерства та

награвання. Вражало його уміння знаходити тісний духовний контакт із глядачами. Виконуючи свої пісні, Висоцький міг бути гучним, штормовим, бурхливим... Здавалось, ще мить, і впаде стеля, зірвуться динаміки, а сам співак впаде і тут, на сцені, помре. Не вірилось, що можливо співати з таким нелюдським напруженням нервів, душевних та фізичних сил. А він співав і ніколи не фальшивив” [2]. Так і хочеться тут привести цитату з Висоцького: „Сейчас взорвусь, как двести тонн тротила...”.

Свідком виступу Висоцького в театрі опери та балету у Донецьку в 1972 році довелося бути і автору цих рядків, тоді студенту держуніверситету. Пригадується, як на сцені швидко з’явився (скоріше всього, вибіг) Висоцький – коренастий, невисокий, у темній водолазці, модній на початку 70-х років, звичайно, з гітарою у руках. Здавалось, як могла одна людина справитися з багатосотенним залом, вся увага якого була прикута до нього. Скоро співак повністю заволодів цим залом, і ми всі приголомшено вслухувалися у його хриплий голос, з яким уже були знайомі по бабіновим магніфонам, зі сцени чули прості, правдиві слова про наше життя, яких тоді ще не можна було почути по радіо та телебаченню чи прочитати в газетах. Його пісні звучали в наших студентських гуртожитках, а хто з хлопців хоч трохи награвав на гітарі – намагалися наслідувати Висоцького: наспівували його пісні. Так я вперше почув „живого” Висоцького”.

Великим шанувальником Висоцького став і мешканець Слов’янська Олександр Жуковський. Перша платівка з піснями барда з’явилася у його колекції у середині 70-х роках ХХ століття. Серйозно він зайнявся збором матеріалів після смерті Висоцького. У багатій колекції нашого земляка – платівки, диски, відеокасети з виступами В. Висоцького на різноманітних концертах, у кіно та театрі; фотографії, бюсти, значки, вимпели, календарики, поштові конверти... І звичайно – книги. І перша – „Нерв” – 1981 року видання, і її пізніші перевидання, й інші поетичні збірки, і книга „Проза поета”, куди увійшли „Роман о девочках”, „Игры в шахматы”, „О любителях приключений”, „Жизнь без сна” та інші прозові твори Висоцького. Є в колекції і книги віршів поета, перекладені англійською, чеською, польською мовами; книги спогадів про Висоцького його другої дружини Людмили Абрамової „Воспоминания Людмилы Абрамовой о Владимире Высоцком”, і третьої дружини – французької актриси Марини Владі „Владимир или Прерванный полет”. (Перша дружина актриса Ізольда Висоцька своїх спогадів не залишила).

Олександр Жуковський часто відвідував Державний культурний центр-музей В.Висоцького в Москві, де одного разу йому пощастило зустрітися з матір’ю В. Висоцького. Про цей випадок він залишив такі спогади: „Я как раз делал запись в книге отзывов, как вдруг все засуетились, зашептались. Вошла старушка лет за восемьдесят. Маленькая, худенькая, одетая в легкий светлый плащ, белый берет – летний вечер был

прохладним. Я заговорил с нею, сказал, что из Донецка, что мы чтим Высоцкого. Нина Максимовна произнесла: «Спасибо, сыночек». А затем добавила, что Владимир Высоцкий в Донецке бывал» [3].

До речі, багата колекція матеріалів про Висоцького зібрана і згадуваним вже Геннадієм Бацаєвим із Селидового. Він склав біобібліографічний довідник прижиттєвих публікацій про поета, взяв участь у виданні двох збірок під назвою „Высоцкий: время, наследие, судьба”, які свого часу вийшли в Києві.

Особливе ставлення до Висоцького у мешканців Маріуполя. Сюди часто приїздив поет-пісняр, тут проживає чимало його друзів й просто щирих шанувальників його творчості. У цьому портовому місті споруджено два пам'ятники В. Висоцькому.

Газети сповістили про те, що перший в Україні пам'ятник Володимиру Висоцькому відкрито в Маріуполі на початку 1998 року. На чотириметровій колоні з чорного граніту, яка символізує смолоскип, знаходиться композиція, що зображає поета на фоні театральної завіси і коней. Це робота відомого маріупольського художника Єфима Харабета. На відкритті пам'ятника були присутні друзі поета: Валерій Золотухін, Віталій Шаповалов, Семен Фарада і художній керівник театру на Таганці Юрій Любимов.

Через п'ять років цей пам'ятник демонтували. На невеликій площі біля ресторану „Фрегат”, на розі проспекту Леніна й вулиці Казанцева, до 65-річчя від дня народження В. Висоцького (січень, 2003 р.) встановлено новий пам'ятник. Тепер Висоцький постав перед маріупольцями на повний зріст в образі капітана Жеглова, якого він зіграв у російському серіалі „Место встречи изменить нельзя”. Пам'ятник виконано у чорному кольорі з полімерних матеріалів, артист – у капелюсі, плащі, з наганом в опущеній униз руці. Автори – батько й син: Володимир та Ігор Жигуліни. Цього разу на відкритті пам'ятника були московські гості: син поета Микита Висоцький, відомі актори Олексій Булдаков та Олександр Філіпченко.

Другий пам'ятник маріупольці сприйняли неоднозначно. Багато хто вважає, що не варто було робити акцент тільки на одній із зіграних ним 28 ролей в кіно чи 20 ролей у театрі – у народі він все ж більш знаний як поет-співак, людина з гітарою. Але міська влада не прислухалася до голосу громадськості. Можливо, саме тому невідомі вже тричі викручували з руки пістолет, намагалися зняти й капелюха...

На площі Ленінського комсомолу планується відкрити ще один пам'ятник Висоцькому – на цей раз в образі Гамлета: цю роль Висоцький особливо любив, грав її у театрі на Таганці. Пам'ятник буде виготовлено з бронзи, а постамент, на якому він стоятиме – із граніту. Висота статуї перевищуватиме 2,5 метра.

Як бачимо, у маріупольців особливе ставлення до Висоцького. За словами заввідділом культури міськради Геннадія Вікатто, „Высоцкий

часто виступав у Маріуполі, й місто повинно увічнити його пам'ять" [4]. А місцеві жителі згадують переповнені зали, навіть легкоатлетичний комплекс „Азовсталі” ”колись тріщав по швах від напливу глядачів, бо тоді там виконував свої пісні Володимир Висоцький” [5].

Висоцький і Донеччина – тема цікава, і до кінця ще не досліджена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Згадуючи Висоцького / Світлиця. – 1993. – 22 січня.
2. Бацаев Г. «Сквозь меня многократно просеясь...» // Донбасс. – 2000. – 27 янв.
3. Богомаз Т. С Владимиром Высоцким по жизни... // ТВ плюс (Славянск). – 2005. – 24 августа.
4. У Маріуполі буде два Висоцьких //Світлиця. – 2006. – 10 лютого.
5. Кущ П. «Де мій пістолет?» У центрі Маріуполя //Україна молода. – 2003. – 11 лютого.

Рассматриваются биографические и творческие связи В. С. Высоцкого с Донецким краем.

*Ледняк Ю. В.,
Ледняк А. В.
(г. Славянск)*

БИБЛЕЙСКИЙ ДИСКУРС ПОВЕСТИ-НОВЕЛЛЫ П. ЗЮСКИНДА «ГОЛУБКА»

Патрик Зюскинд – один из писателей, интерес к произведениям которых как со стороны читателей, так и со стороны исследователей постоянно растет. Так, к повести «Голубка» (в ряде переводов - «Голубь», в оригинале – «Die Taube») обращались Б. Бегун, А. Зверев, А. Мжельская, Е. Чертенко и др. Анализировались, в частности, особенности сюжета, своеобразие разработки проблемы одиночества человека в результате его отчуждения от мира, мотивы зрительных ощущений и «взгляд другого», однако библейский дискурс данного произведения исследован явно недостаточно. Так, профессор Л. Хаузер видит в голубке, чей взгляд разрушил привычный образ жизни героя и заставил его переосмыслить свою жизнь, явление Б-жественного духа, Б-жественную милость. Он указывает, что имя и фамилия персонажа символичны: еврейское «Йонатан» означает «Б-г дал», «а «Ноэлем» показывается связь с Рождеством, с рождением Б-жьего ребёнка и заключённом в нём рождении всех людей» (*Перевод с немецкого наш – А. Л.*) [3, с. 16]. Рассматривая произведение Зюскинда с позиции христианина (правда, признавая при этом возможность иных толкований – например, с позиций атеистического экзистенциализма), Л. Хаузер трактует появление голубки как акт Б-жественной милости, ибо это событие заставляет героя произведения переосмыслить всю свою жизнь и изменить отношение к жизни, к людям.

Мы предлагаем рассмотреть события произведения через призму библейского сюжета о Ноахе (Ное)¹. И в истории этого библейского персонажа, и в истории персонажа Зюскинда важную роль играют дождь, замкнутое пространство, окно, голубь. Однако постмодернист Зюскинд играет с эпизодом из Библии, «перелицовывает» его, а возможно, предлагает «прожить» его в новом времени, в постмодернистскую эпоху. Интересно в данном случае и созвучие Ноах – Ноэль, т.е. Йонатан Ноэль, по нашему мнению, выступает как новый Ноах.

Итак, в рассказе о Ноахе мы видим следующую картину: «И растлилась земля пред Всесильным, и наполнилась земля злодеянием» (Брейшит: Ноах VI: 11) [2, с. 40]. Г-подь решает наказать всё живое и

¹ В данной статье мы будем использовать еврейский вариант имени библейского персонажа и ссылаться на соответствующие места в Торе (Пятикнижие Моисея).

посылает потоп, однако праведный Ноах должен сделать ковчег и войти в него со своей семьёй, а также взять по семь пар чистых животных и птиц и по одной паре нечистых «для сохранения породы на всей земле» (Брейшит: Ноах VII: 3) [2, с. 42].

В повести «Голубка» мы тоже видим картину человеческой жестокости и разврата: во время Второй мировой войны забирают родителей Йонатана Ноэля, осиротевшего мальчика и его сестру спасают, и после длительных мытарств дети оказываются на ферме у дяди, которого они никогда не видели. В начале пятидесятых по требованию дяди Йонатан попадает на военную службу: «В течение первого года единственное, чем он занимался, было привыкание к весомым неприятностям казарменной жизни в окружении всякого сброда. На втором году службы его отправили в Индокитай. Ну а большую часть третьего года своей службы Йонатан провел в лазарете с огнестрельным ранением в ногу и амебной дизентерией» [1, с. 276]. Вернувшись из армии, Ноэль по требованию дяди женился на Мари Бакуш, которая «уже через четыре месяца ... родила мальчика и той же осенью сбежала с тунисским торговцем овощами из Марселя» [1, с. 276–277]. После этого герой Зюскинда «сделал вывод, что на людей положиться нельзя и что жить можно только тогда, когда ни с кем не сходишься близко» [1, с. 277], и уехал в Париж, чтобы затеряться в большом городе. Именно там Ноэль нашёл себе комнатку с минимумом удобств на шестом этаже на Рю де ля Планш, но это было именно то, чего хотел Йонатан: «он стремился к надежному убежищу, которое бы принадлежало ему и только ему, которое защитило бы его от неприятных неожиданностей жизни и из которого его уже никто и никогда не смог бы прогнать» [1, с. 278].

Ни библейский Ноах, ни Ноэль Патрика Зюскинда никого не обижают, стремятся не делать ничего плохого, но при этом не пытаются изменить окружающий их мир, бороться со злом. Однако этого недостаточно, и у наших героев есть шанс изменить ситуацию, но для этого нужно выйти из ковчега.

И ковчег Ноаха, и комната Ноэля не отделены от окружающего мира окончательно и бесповоротно. В ковчеге есть окно, через которое Ноах выпускает ворона, а потом голубя, чтобы узнать, освободилась ли земля от воды. В коридоре, в который выходит дверь комнаты Йонатана Ноэля, тоже есть окно, через которое и влетает голубка.

Ворон и голубь как вестники Ноахом выбраны не случайно. Ворона он выпустил потому, что тот питается падалью: по окончании потопа на земле должно было остаться много трупов, т.е. пищи для ворона. Голубь же питается растительной пищей, т.е. он приносит весть о том, что земля пригодна для жизни.

В повести Зюскинда голубь прилетает извне, и его появление нарушает размеренное течение жизни Ноэля. Йонатан в первое мгновение

«был до смерти удивлен», потом ощутил сильнейший страх: птица смотрела на него «глазом без взгляда»: «В глаз этот, маленькую, округлую шайбочку коричневого цвета с черной точкой посередине, было страшно смотреть. Он выглядел словно пришитая на оперенье головки пуговица, без ресниц, без бровей, абсолютно голая, вывернутая наружу безо всякого стыда и до жуткого откровенно; одновременно в этом глазу светилось какое-то скрытое лукавство; и в то же время казалось, что он ни откровенен, ни лукав, а просто-напросто - неживой, словно объектив камеры, вбирающий в себя весь внешний свет и не выпускающий обратно изнутри ни единого луча. В этом глазу не было ни блеска, ни отблеска, ни даже намека на то, что он живой» [1, с. 282].

Ворон тоже появляется в повести Зюскинда, но это не реальная птица. Этот образ связан с мыслями Ноэля: «...в его мозгу роилась беспорядочная масса абсолютно несогласованных между собой страшных мыслей, словно стая черного воронья, она кричала и порхала в его голове, "тебе конец!" - каркала она, "ты стар и тебе конец, ты до смерти испугался голубя, голубь загнал тебя обратно в твою комнату, свалил тебя, держит тебя под стражей. Ты умрешь, Йонатан, ты умрешь, если не сейчас, то - скоро, и жизнь твоя была фальшивой, ты прожил ее бесполезно, потому что поколебать ее может даже какой-то голубь, тебе нужно убить его, но ты не сможешь его убить, ты не можешь убить даже муху...» [1, с. 283–284]. Т. е. наш герой оказывается в ситуации выбора: он либо должен принять своё поражение, признать себя падалью, либо перебороть свой страх. Молитва не помогает, из состояния смятения и отчаяния Ноэль выводит «настоятельный позыв пописать» [1, с. 285], т. е. пока торжествует животное начало.

Коридор постепенно наполняется перьями и «изумрудно-зелеными с отблеском влаги пятнами» [1, с. 290], и это ещё больше пугает Йонатана. Это нарушает порядок, к которому Ноэль так привык. Следует отметить, что нашего героя раздражает и консьержка, мадам Рокар: в силу своей профессии она много знает о его личной жизни, а для него важнее всего анонимность, безликость.

Ноэль собирает вещи и уходит из дому. На работе он никак не может сосредоточиться, впервые за тридцать лет службы допускает оплошность, ему стыдно. Йонатан снимает дешёвую комнату в гостинице, в которой в основном жили студенты и иностранные рабочие, затем идёт в парк, чтобы поесть. Дальнейшие события – встреча с бродягой, которого Йонатан знал много лет, боязнь того, что он сам может оказаться в таком же положении, порванные брюки, дыра на которых ассоциируется с обнажённым задом бродяги, справляющего нужду прямо на глазах у прохожих – вносят дальнейшую сумятицу в жизнь Ноэля. Он страдает, испытывает ненависть и ярость по отношению к себе и миру. В этот день Йонатан «готов был повергнуть в пыль и прах весь мир!» [1, с. 327]. Однако он сам прекрасно

знал, что никогда не осуществит своих угроз: «Он был не способен на это. Он не одержимый внезапным безумием человек, который совершает преступление из-за душевных мук, помутнения рассудка или спонтанной ненависти; и не потому, что для него такое преступление могло бы показаться неприемлемым с моральной точки зрения, а просто потому, что он вообще был неспособен *выразить себя* делами или словами» [1, с. 327–328].

Ярость проходит, и Ноэль ощущает себя марионеткой, человекоподобной машиной. Первые чувства, испытанные им по выходе из этого состояния, – сильная усталость и острое чувство голода. В гостиничной комнате, похожей на гроб (под самым потолком которой есть маленькое окошко, т. е. связь с внешним миром всё-таки остаётся), герой Зюскинда ужинает сардинами, пресным хлебом, красным вином, козьим сыром и грушей, т. е. тем, что ел бродяга в парке. Йонатан получает удовольствие от этой пищи, и это тоже приближает его к человеку, в положении которого он так боялся оказаться. И здесь, на наш взгляд, очевидна победа животного начала.

Ноэль больше не может так жить и решает на следующий день покончить с собой, т. е. окончательно уйти от людей, от мира. Однако страшная гроза, разразившаяся ночью, всё меняет. Йонатан проснулся от сильнейшего раската грома, и его охватил смертельный ужас, причины которого он не знал: «Было такое впечатление, что дома снаружи рухнули, словно книжные полки, и первой его мыслью было: теперь всё, вот он – конец. И он подразумевал под этим не свой собственный конец, а конец света, апокалипсис, землетрясение, атомная бомба или и то и другое вместе – в любом случае полный конец» [1, с. 336]. Интересно, что именно в этот момент в герое Зюскинда можно увидеть сочетание двух начал – животного, тварного, и собственно человеческого, духовного: животный страх – и мысли не о себе, а о мире в целом.

Однако страшнее грохота оказывается наступившая после него мёртвая тишина, «внезапная и тягучая», потому что Йонатану Ноэлю «почудилось, что хотя он ещё и существует, то кроме него нет больше ничего, ни «напротив», ни «верха», ни «низа», ни «снаружи», ни «*другого*» (*курсив наш. – Ю.Л.*), по чему можно было бы хотя бы сориентироваться. Все восприятия, зрение, слух, чувство равновесия – всё, что могло бы ему сказать, где и кто он сам есть, рухнули в абсолютную пустоту и тишину» [1, с. 336].

В поиске, за что бы зацепиться глазами, Ноэль увидел слабый отблеск света; это «маленькое, квадратной формы пятнышко света, отверстие, раздел между внутри и снаружи» [1, с. 336–337] становится для него точкой опоры, и в своём подсознании герой перемещается во времени и пространстве и оказывается в военном детстве в подвале родительского дома; он ждёт, что его спасут, но стоит мёртвая тишина и за ним никто не

приходит. И в этот момент Йонатан ощущает потребность в других людях: «Где другие люди? О Боже, где же другие люди? Без других людей я ведь не смогу жить!» [1, с. 337]. Ответ приходит в виде мощного ливня, который можно рассматривать как потоп, очищающий душу Йонатана Ноэля и возвращающий его в реальный мир, к людям.

Он уходит из гостиницы и идёт домой. Мир предстаёт перед героем обновлённым, очищенным, и сам Йонатан тоже другой. Он с наслаждением шлёпает по лужам, наслаждаясь «маленьким детским свинством, словно большой вновь обретённой свободой» [1, с. 339], но это, с нашей точки зрения, не свобода бомжа, повернувшегося к миру задом, а свобода ребёнка, у которого всё впереди, свобода человека, принимающего себя и мир во всей сложности и многообразии.

Ноэль ещё боится увидеть голубя, но «первые шумы просыпающегося дома» [1, с. 339] и аромат кофе (т. е. то, что связано с людьми) окончательно избавляют его от страха.

И Йонатан видит, что птицы в коридоре уже нет, окно закрыто, а пол вымыт. Голубка выполнила свою функцию: Йонатан Ноэль осознал внутреннюю пустоту и бессмысленность своей жизни, символом которой, по нашему мнению, является пустой взгляд птицы, и изменился.

Таким образом, Йонатана Ноэля можно считать современным Ноахом, первоочередная задача которого – начать возрождение мира с себя, внутренне очиститься и прийти к людям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зюскинд П. Голубь // Избранное: [пер. с нем.] / Патрик Зюскинд. – К. : Фита, 1995. – С. 273 – 340.

2. Пятикнижие и гафтарот / [иврит. текст с рус. переводом и классич. комментарием «Сончино»]. – Москва – Иерусалим : Гешарим – Мосты культуры, 2001. – 1457 с.

3. Hauser L. Gnadenlehre: Vorlesung SS 2008 [Электронный ресурс] / Prof. Dr. Linus Hauser. – <http://www.uni-giessen.de/cms/fbz/fb04/institute/kath-theol/systematische-theologie/>

Статтю присвячено розгляду подій повісті П. Зюскінда «Голубка» крізь призму біблійського сюжету про Ноя (Ноаха).

РЕЦЕНЗИИ

*Мамонова С. М.
(м. Добропілля)*

КОРИСНА Й НЕОБХІДНА КНИГА

Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах.
Часть 2 / Маторина Наталья Михайловна. –
Славянск : СГПУ, 2009. – 241 с.

Створення посібників із мовознавчих дисциплін – справа не менш складна, відповідальна й почесна, ніж створення власне наукової лінгвістичної продукції.

Є вагомим підстави вважати, що рецензована книга «Російська мова у питаннях та відповідях» (частина 2) має повне право доповнити собою перелік сучасних посібників із російської мови: серед інших навчальних посібників і підручників з мови, які видані в Україні в останні роки, названа праця займає помітне місце і заслуговує на увагу викладачів і студентів вищих навчальних закладів. Її автор, кандидат філологічних наук, доцент Слов'янського державного педагогічного університету Н. М. Маторіна довгі роки сполучає багатогранну викладацьку діяльність із різнобічною науковою творчістю. Важливе місце в доробку автора посідає опрацювання проблем методики викладання філологічних дисциплін у вузі та школі. Етапним на цьому шляху стало створення першої частини книги «Російська мова у питаннях та відповідях» (Слов'янськ, 2007), до речі, затвердженої Міністерством освіти і науки України саме як посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Рецензована праця є другою частиною посібника «Російська мова у питаннях та відповідях» (Слов'янськ, 2009). Книга Н. М. Маторіної відповідає всім канонам сучасного посібника нового покоління: раціональний обсяг при максимальному охопленні всієї обов'язкової проблематики, відповідність науковому рівню сучасної русистики, чіткий і доступний виклад, лаконічність, відсутність перевантаженості зайвими деталями і досить вичерпний список літератури – за всім цим відчувається досвідченість автора не тільки як ученого-русиста, але й як викладача-професіонала.

Від існуючих підручників російської мови рецензований посібник вигідно відрізняється насамперед формою представлення матеріалу. Це теоретичні та практичні тести з усіх розділів вузівського курсу «Сучасна російська мова»: від фонетики, графіки, орфографії, орфоєпії до синтаксису й пунктуації, від теорії до практики, від простішого до складнішого (всього у посібнику розкрито зміст 14 основних тем, які є, до певної міри, базовими в системі педагогічної підготовки майбутніх

учителів-словесників).

Особливістю рецензованого посібника є нетрадиційний спосіб організації лінгвістичного матеріалу. Замість теоретичних розділів, параграфів, практичних вправ запропоновано форму тестів, що в лінгворусистиці у такому великому обсязі здійснюється вперше. Це, з одного боку, дає змогу авторці компактно, блоками поставити запитання (як теоретичні, так і практичні), з другого – допомагає студентам і тим, хто хоче поглибити або здобути знання із сучасної російської мови, краще орієнтуватися в цьому матеріалі, швидше відшукати потрібну інформацію або відповідь на те чи інше питання, оскільки відповіді вміщено після питань, які розглядаються в кожному розділі курсу «Сучасна російська мова». До того ж запитання й завдання складено в такий спосіб, аби студент, даючи на них відповідь, зміг чітко упорядкувати ключові положення кожної теми, осмислити їх і критично проаналізувати, навести власні приклади. Запропоноване структурування лінгвістичного матеріалу має забезпечити ефективність навчального процесу при оволодінні сучасною російською літературною мовою.

У кожному розділі, на наш погляд, подається матеріалу стільки, скільки вимагає сучасна програма з курсу російської мови і скільки потребує студент. Проте поміркована доцільність у висвітленні більшості питань відкриває й певні горизонти для подальших роздумів над мовними явищами. Н. М. Маторіна не обмежує студентів близькими їй поглядами, а намагається узагальнити досвід російської лінгвістичної думки і навіть ширше – тих слов'янських традицій, які мали на неї істотний вплив, прагне поставити цю важливу проблему перед студентами і, зрештою, запропонувати шляхи її розв'язання. Як нам видається, посібник спрямовує студентів на усвідомлене й системне засвоєння різних явищ і особливостей російської мови, що сприяє виробленню в них навичок опанування мовних одиниць – слів, словосполучень та речень.

Важливим компонентом кожної теми є супровід і доповнення теоретичного і дидактичного матеріалу опорними схемами, малюнками, таблицями тощо. Таким чином студенти оволодівають прийомами пізнавальної діяльності, удосконалюючи їх від тесту до тесту.

Формуванню дослідницьких навичок студентів сприяють завдання, які виконуються з використанням різних лінгвістичних словників, довідників, науково-популярної літератури. Серед завдань, які пропонує Н. М. Маторіна, багато ігрових (кресворди, ребуси, лінгвістичні ігри тощо), що стимулює зацікавленість студентів, розширює їх світогляд, розвиває швидкість реакції тощо.

Не можемо обійти увагою й запропоновані у посібнику додатки, в яких розміщено багато корисного лінгвістичного матеріалу (лінгвістичні загадки, лінгвістичні ігри, висловлювання видатних людей про російську мову та про мову взагалі). Матеріали додатків заслуговують на позитивну

оцінку, подані вони методично виправдано.

Особливістю рецензованого посібника є факт опрацювання лінгвістичної проблематики з російської мови як предмета дослідження й водночас викладання. Нинішній посібник становить подальший логічний крок у дидактично орієнтованому розгортанні цієї оригінальної новаторської концепції (див. ще й першу частину посібника).

Рецензована праця Н. М. Маторіної є навчальним посібником із сучасної російської мови, призначеним насамперед для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, але вона також може бути використана й у середніх навчальних закладах.

Варто відмітити, що підручник виконаний на високому редакційному й типографському рівні. Це також приваблює користувачів.

Звичайно, як будь-яке видання такого обсягу й жанру, рецензований посібник не позбавлений деяких недоліків. Деякі завдання здаються занадто складними для студентів (див., наприклад, завдання 7, тест 3 – с. 42, чи тест 4, с. 45; чи завдання 8, тест 4 – с. 53, чи тест 5, с. 54; чи тест 5, с. 160). Ще одне зауваження стосується використання окремих вузькоспеціальних лінгвістичних термінів без додаткових роз'яснень (наприклад, *інкунабули* (с. 173); *ізоморфізм* (с. 189) тощо). Ці зауваження й побажання, на нашу думку, варто врахувати в наступних виданнях книги. Вони, звичайно, жодним чином не применшують значення виконаної Н. М. Маторіною роботи. Посібник, безумовно, заслуговує на упровадження його при навчанні російської мови; він, без перебільшення, є тією науково-методичною працею, яку з нетерпінням чекали перш за все викладачі російської мови.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Беличенко Ольга Леонидовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Белоусова Виктория Валентиновна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Бердянского университета менеджмента и бизнеса.

Бондаренко Галина Ивановна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Бриль Екатерина Вячеславовна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Ветрова Эльвира Сабировна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой украинской филологии Макеевского экономико-гуманитарного института.

Винникова Татьяна Сергеевна – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Голуб Елена Михайловна – кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.

Гохберг Ольга Сергеевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Жовниренко Яна Григорьевна – ассистент кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.

Зайцева Ирина Павловна – доктор филологических наук, профессор, заместитель министра образования и науки Украины.

Зенцова Светлана Александровна – аспирант кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

Зиновченко Наталья Леонидовна – старший преподаватель кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

Казаков Игорь Николаевич – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

- Каморникова Юлия Витальевна** – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Клименко Зоя Александровна** – старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы, заведующая украинским отделением филологического факультета Славянского государственного педагогического университета.
- Куц Наталья Валерьевна** – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Ледняк Анна Владленовна** – старший преподаватель кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.
- Ледняк Юлия Владленовна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Лихолет Анна Сергеевна** – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Магула Наталья Викторовна** – учитель высшей категории общеобразовательной школы № 20 I-II ступеней г. Славянска.
- Мамонова Светлана Николаевна** – учитель высшей категории, «Учитель-методист» Добропольского учебно-воспитательного комплекса «Спеціалізована школа I-III ступенів № 4 з поглибленим вивченням окремих предметів – дошкільний навчальний заклад».
- Марченко Елена Юрьевна** – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Маторин Борис Иванович** – старший преподаватель кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Маторина Наталья Михайловна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Никитина Наталья Павловна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.
- Огиенко Екатерина Александровна** – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.

- Орел Анна Сергеевна** – кандидат филологических наук, ассистент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Орендарчук Оксана Леонидовна** – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры иностранных языков Института романо-германской филологии Черкасского национального университета им. Богдана Хмельницкого.
- Падалка Руслана Николаевна** – ассистент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Пивень Владимир Федорович** – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Решетняк Елена Александровна** – старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Роман Виктория Владимировна** – старший преподаватель кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.
- Романько Валерий Иванович** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Рубан Алла Анатольевна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы, заведующая русско-украинским отделением филологического факультета Славянского государственного педагогического университета.
- Савченко Елена Вацлавовна** – ассистент кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Сбитнева Ирина Николаевна** – аспирант кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Сегин Любомир Васильевич** – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Сереброва Светлана Борисовна** – старший преподаватель кафедры лингводидактики Донецкого национального университета экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского
- Серобаба Николай Васильевич** – кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.

- Ситняк Роман Николаевич** – аспирант кафедры языкознания и русского языка, преподаватель кафедры грамматики и практики английского языка Горловского государственного педагогического института иностранных языков.
- Слабоуз Виктория Васильевна** – старший преподаватель кафедры иностранных языков Славянского государственного педагогического университета.
- Сологуб Татьяна Васильевна** – учитель-методист Катериновской ООШ I-III ступеней Константиновского района Донецкой области.
- Тендитная Надежда Николаевна** – старший преподаватель кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Тищенко Екатерина Анатольевна** – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Тищенко Ольга Александровна** – ассистент кафедры украинского языка и литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Фельчак Александра Александровна** – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Холодова Наталья Викторовна** – аспирант кафедры общего и русского языкознания и теории и истории литературы Славянского государственного педагогического университета.
- Швачко Светлана Алексеевна** – доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой теории и практики перевода Сумского государственного университета.
- Шепель Юрий Александрович** – доктор филологических наук, доцент кафедры перевода Днепропетровского государственного технического университета.

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Тищенко К. А.</i> А. Ю. КРИМСЬКИЙ ПРО РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗАДНЬОЯЗИКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ	3
<i>Орел А. С.</i> ПРОЦЕС МОНОФТОНГІЗАЦІЇ ДИФТОНГІВ ТА ДИФТОНГІЧНИХ СПОЛУЧЕНЬ У КОНЦЕПЦІЇ Ю. Я. БУРМИСТРОВИЧА	6
<i>Марченко О. Ю.</i> ФОНЕМНА ДИСТРИБУЦІЯ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ (лінгвоісторіографічний аспект).....	12
<i>Ситняк Р. М.</i> ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ЯК ЗІТКНЕННЯ СТАРОГО ТА НОВОГО В ДОСЛІДЖЕННІ СЕМАНТИКИ СЛІВ (лінгвоісторіографічний аспект).....	17
<i>Роман В. В.</i> ЛІНГВІСТИ КІНЦЯ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХ ст. ПРО АДАПТАЦІЮ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ.....	23
<i>Холодова Н. В.</i> МОРФОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МОВ У ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Г. С. ОППЕРТА	28
<i>Бриль К. В.</i> ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ ХІХ – ХХ ст.....	34
<i>Винникова Т. С.</i> К ВОПРОСУ О ЯВЛЕНИИ ТРАНСПОЗИЦИИ В ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ.....	40
<i>Каморникова Ю. В.</i> ПРОБЛЕМА ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ І ПРИНЦИПІВ ЇХ ВИДІЛЕННЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ О.О.ПОТЕБНІ	45
<i>Огієнко К. О.</i> АКТУАЛЬНЕ ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ: ОГЛЯД ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	50

<i>Лихолет А. С.</i> ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАТАКСИСУ Й ГІПОТАКСИСУ В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ.....	56
---	----

<i>Фельчак О. О.</i> ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В РОБОТАХ УЧЕНИХ МОСКОВСЬКОЇ ШКОЛИ.....	62
--	----

<i>Жовніренко Я. Г.</i> ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА <i>МОВНА СИТУАЦІЯ</i> В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ ХХ-ХХІ ст.....	73
--	----

ЛЕКСИКОЛОГИЯ. ЛЕКСИКОГРАФИЯ

<i>Голуб О. М.</i> СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА РИМОВАНОГО СЛЕНГУ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	78
--	----

<i>Білоусова В. В.</i> ВИЗНАЧЕННЯ МОРФО-СЕМАНТИЧНИХ ТИПІВ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА <i>-ING</i> У РОСІЙСЬКІЙ МОВІ.....	82
--	----

<i>Слабоуз В. В.</i> ОРІЄНТАЦІЯ НА КОРИСТУВАЧА ЯК НЕВІД'ЄМНА УМОВА АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ТА МОЖЛИВІ ПІДХОДИ ДО ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ ОНІМІВ.....	88
--	----

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ

<i>Савченко Е. В.</i> О НЕКОТОРЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ ИЗУЧЕНИЯ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ГНЕЗДА.....	95
---	----

МОРФОЛОГИЯ. СИНТАКСИС

<i>Швачко С. О.</i> ДЕСЕМАНТИЗАЦІЯ КВАНТИТАТИВНИХ СЛІВ.....	102
--	-----

<i>Сегін Л. В.</i> ДІЄСЛОВА ІЗ ЗНАЧЕННЯМ ПРИБУТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ	111
---	-----

<i>Орендарчук О. Л.</i> МЕТОДИКА ЗІСТАВЛЕННЯ ВАЛЕНТНІСТНИХ ВІДНОШЕНЬ ДІЄСЛІВ <i>TO TOUCH / ДОТОРКАТИСЯ</i> В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	118
--	-----

Куш Н. В. СИНТЕТИЧНІ ПРИЙМЕННИКОВІ ЕКВІВАЛЕНТИ: ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЇ.....	124
Решетняк О. О. ЗАСОБИ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКИХ ЧАСТОК ФРАНЦУЗЬКОЮ МОВОЮ.....	129

ЯЗЫК ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Зайцева И. П. СОВРЕМЕННАЯ РУССКАЯ ДРАМАТУРГИЯ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЕ ПОЛЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ	134
Сбітнєва І. М. РИТОРИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ТРОПЕЇЧНОЇ ОБРАЗНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ БІБЛІЇ ХХ ст.	143
Півень В. Ф. ЗНАКОВІСТЬ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ ЛІНИ КОСТЕНКО ТА АННИ АХМАТОВОЇ (на матеріалі вірша „Брейгель. „Шлях на Голгофу” та поеми „Реквієм”)	151
Зенцова С. О. КОЛЬОРИСТИЧНІ ЕПІТЕТИ В ХУДОЖНІЙ МОВІ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ ТА КАТРИ ГРИНЕВИЧЕВОЇ.....	157

ЯЗЫК И КУЛЬТУРА

Шепель Ю. А. МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ – БИЛИНГВИЗМ – ЯЗЫКОВАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ	168
Вєтрова Е. С. НАРОДНОПОЕТИЧНІ ЗВЕРТАННЯ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХІХ ст.	174
Сереброва С. Б. ЛЕКСИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕРТЕКСТОВЫХ ВКРАПЛЕНИЙ В ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕЧАТНЫХ СМИ (на материале региональных русскоязычных изданий Донбасса).....	184
Зиновченко Н. Л. КРАТКИЙ СЛОВАРЬ БИБЛЕЙСКИХ ИМЕН	193

ЛИНГВОДИДАКТИКА

<i>Маторіна Н. М.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ТЕСТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ.....	226
<i>Маторин Б. И., Сологуб Т. В.</i> ОБ ОДНОМ ЗАНЯТИИ ПО ОНОМАСТИКЕ.....	238
<i>Нікітіна Н. П.</i> ДО ФОРМУВАННЯ ФІЛОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ	242
<i>Магула Н. В.</i> ВПЛИВ СИТУАТИВНИХ ВПРАВ НА РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ У НЕОДНОРІДНОМУ МОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	247

ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

<i>Гохберг О. С.</i> ФЕЛЬЕТОННАЯ МАНЕРА ПИСЬМА И ЖАНР ФЕЛЬЕТОНА..	252
--	-----

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА

<i>Казаков И. Н.</i> СКАЗОВОЕ ПОВЕСТВОВАНИЕ В ТВОРЧЕСТВЕ РУССКИХ ПРОЗАИКОВ РУБЕЖА XIX – XX вв.....	259
<i>Рубан А. А.</i> АНТИЧНЫЙ МИР В ПРОЗЕ Г. СЕНКЕВИЧА И В. БРЮСОВА: КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ.....	265
<i>Беличенко О. Л.</i> РОМАН-ЭПОПЕЯ «ОСУЖДЕННЫЙ ЖИТЬ» В ЛИТЕРАТУРНОМ НАСЛЕДИИ СЕРГЕЯ НИКОЛАЕВИЧА ТОЛСТОГО	270

УКРАИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

<i>Клименко З. О., Бондаренко Г. І.</i> «ПРОРОЧА» ДРАМА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 20-х рр. 20-го ст.....	279
<i>Тищенко О. О.</i> КОНФЛІКТ ДВОХ НАЧАЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ДУШІ ЯК ПРОЯВ НЕОРОМАНТИЗМУ (в контексті еміграційної та материкової літератур).....	286

<i>Сіробаба М. В.</i> АКЦЕНТИ Й РЕМІНІСЦЕНЦІЇ ПОЕТИЧНОГО СВІТУ ЛЮДМИЛИ ЛИТВІНЧУК	291
--	-----

<i>Падалка Р. М., Тендітна Н. М.</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ВЛАСНИХ ІМЕН У ТВОРЧОСТІ Є.ПАШКОВСЬКОГО ТА О. УЛЬЯНЕНКА.....	295
--	-----

ЛИТЕРАТУРА РОДНОГО КРАЯ

<i>Романько В. І.</i> БІОГРАФІЧНІ ТА ТВОРЧІ ЗВ'ЯЗКИ В.С. ВИСОЦЬКОГО З ДОНЕЧЧИНОЮ	306
--	-----

ЗАРУБЕЖНАЯ ЛИТЕРАТУРА

<i>Ледняк Ю. В., Ледняк А. В.</i> БИБЛЕЙСКИЙ ДИСКУРС ПОВЕСТИ-НОВЕЛЛЫ П. ЗЮСКИНДА «ГОЛУБКА».....	311
---	-----

РЕЦЕНЗИИ

<i>Мамонова С. М.</i> КОРИСНА Й НЕОБХІДНА КНИГА	316
--	-----

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	319
--------------------------	-----

Збірник «Теоретические и прикладные проблемы русской филологии» увійшов до «Переліку № 6 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата наук». – Додаток до Постанови Президії ВАК України № 1 – 03/8 від 11.10.2000 р.

(Бюлетень ВАК України. – 2000. – № 6. – С. 13.)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РУССКОЙ ФИЛОЛОГИИ

Научно-методический сборник
(Выпуск XIX)

Ответственный редактор В. А. Глущенко, доктор филологических наук, профессор

Коллектив авторов Н. М. Маторина (составление), 2010

Корректоры А. С. Орел , Е. А. Тищенко

**THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS
OF RUSSIAN PHILOLOGY.
COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS**

Підприємець Маторін Б. І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141, видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.

Підписано до друку 20.04.2010 р.
Формат 60 84 1/16. Ум. др. арк. 20,5.
Зам. № 185. Тираж 100 прим.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс (06262) 3-20-99
e-mail: matorinb@ukr.net